

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
(ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્થાપિત)

તૃતીય વર્ષ બી.કોમ.
BCACF308
એકાઉન્ટિંગ એન્ડ ફાયનાન્સ - III

એકાઉન્ટીંગ & ફાઈનાન્સ - III

એકમ : 1	
એકનોંધી નામાપદ્ધતિના હિસાબો (એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર)	1-61
એકમ : 2	
શાખાના હિસાબો	62-96
એકમ : 3	
રોકાણોના હિસાબો	97-136
એકમ : 4	
હિસાબી ધોરણો	137-148
એકમ : 5	
મૂડી અંદાજપત્ર	149-231
એકમ : 6	
લિવરેજ	232-265
એકમ : 7	
ડિવિડંડ નીતિ	266-274
એકમ : 8	
ભારતમાં નાણાકીય વ્યવસ્થા	275-285

લેખન :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક
	ડૉ.મંજુલાબેન પટેલ	ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
	ડૉ.શૈલેષ રાણસરિયા	એસોસિએટ પ્રોફેસર,
	ડૉ.મનીષ ચુડાસમા	શ્રી સહજાનંદ વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય, અમદાવાદ.
	ડૉ.પાર્થ ભટ્ટ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,
	ડૉ.શૈલેજા તિવારી	શ્રીમતી કે.એસ.એન.કંસાગરા મહિલા કોલેજ, રાજકોટ.
	ડૉ.ભાવિક સ્વાદિયા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,
	શ્રી બંસી પટેલ	ઉમિયા આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ ફોર ગર્લ્સ, અમદાવાદ.
પરામર્શક (વિષય) :	પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,
	ડૉ.મનોજ દવે	આર.સી.કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ.
	ડૉ.શંકરસિંહ સોઢા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, ગુજરાત કોલેજ, અમદાવાદ.
પરામર્શક (ભાષા) :	ડૉ.હેતલ ગાંધી	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, એસ.એમ.પટેલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ કોમર્સ,
	ડૉ.જાગૃતિ મહેતા	જી.એલ.એસ.યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,
સંયોજક :	પ્રો.(ડૉ.) મનોજ શાહ	એમિટી ગ્લોબલ સ્કૂલ ઓફ બિઝનેસ, એમિટી યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ,
પ્રકાશક :	ડૉ.ભાવિન ત્રિવેદી	ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		એસોસિએટ પ્રોફેસર,
		શ્રી પી.ડી.એમ.માલવિયા કોલેજ ઓફ કોમર્સ, રાજકોટ.
		એસોસિએટ પ્રોફેસર, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી)
		ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી)
		ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ,
		ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
		કાર્યકારી કુલસચિવ
		ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

ISBN : 978-81-938309-8-7

સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ સામગ્રીનો કોઈપણ સ્વરૂપમાં ધંધાધારી ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

રૂપરેખા :-

- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 એકનોંધી પદ્ધતિની વ્યાખ્યા
- 1.3 એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિના લક્ષણો
- 1.4 એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિના સ્વરૂપો :-
 - 1.4.1 (અ) શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિ
 - 1.4.2 (બ) પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિ
- 1.5 એકનોંધી અને દ્વિનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ વચ્ચે તફાવત
- 1.6 એકનોંધી પદ્ધતિ હેઠળ ચોખ્ખો નફો કે ખોટ શોધવાની રીત :-
 - 1.6.1 (અ) મૂડીની સરખામણીની રીત
 - 1.6.2 (બ) એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવાની રીત
- 1.7 ખૂટતી વિગતો ને શોધવા માટે મહત્વના માર્ગદર્શક મુદ્દાઓ
- 1.8 વ્યવહારૂ ઉદાહરણો
- 1.9 સ્વાધ્યાય :-
 - (અ) સૈદ્ધાંતિક
 - (બ) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો
 - (ક) વ્યાવહારિક દાખલા

1.1 પ્રસ્તાવના :

નામા પદ્ધતિની ઉત્ક્રાંતિ અથવા તેનો ક્રમિક વિકાસ નાના આંશિકરૂપે એટલે કે ટુકડે-ટુકડે થયો છે. શરૂમાં કોઈ વિધિ પૂર્વક કે ઔપચારિક પદ્ધતિ અસ્તિત્વમાં ન હતી. અનુકૂળતા પ્રમાણે ધંધાના એક ચોક્કસ સમયગાળામાં થયેલો નફો કે ખોટ જાણવા માટે નામાના ચોપડા રાખવામાં આવતા હતા. તે યુગમાં પદ્ધતિસરની દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિ વપરાશમાં ન હતી. આધુનિક યુગમાં પણ અનેક પેઢીઓ પૂરતી સાધન સામગ્રીના અભાવે હિસાબી નોંધો દ્વિનોંધી સ્વરૂપમાં રાખતી નથી. આવા નાના વેપારીઓ પોતાની જરૂરીયાત અને સગવડ પ્રમાણે હિસાબોની નોંધ રાખે છે, જે મોટે ભાગે અધૂરી હોય છે. સામાન્યપણે તેઓ અધૂરા ચોપડા રાખે છે, અને પત્રકમાં કરેલી નોંધો પણ અધૂરી હોય છે, તે ઉપરાંત તેમાં કરેલી નોંધોમાં પણ ફરક હોઈ શકે છે. આવી પદ્ધતિને અપૂર્ણ કે અધૂરી નોંધોના હિસાબો અથવા એકનોંધી નામા પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.

નાના પાયા પર ધંધો કરતા વેપારીઓ, ગલ્લાવાળા, ફેરિયાઓ વગેરેનાં ધંધાકીય વ્યવહારો ખૂબ જ સરળ અને ઓછા હોય છે. તેમનો હિસાબો રાખવાનો ઉદ્દેશ ફક્ત એટલો જ છે કે હિસાબો પરથી તેઓ બે-ત્રણ મહત્વની વિગતો જાણી શકે. દા.ત. તેમનો પાસે કેટલી રોકડ સિલક કે બેન્ક સિલક છે? તેમનું લેણું અને દેવું કેટલું છે? તેમના મુખ્ય ખર્ચા કેટલા છે? વગેરે. આટલી વિગતો જાણવા માટે તેઓ દ્વિનોંધી હિસાબી પદ્ધતિએ ચોપડા રાખવાનો ખર્ચ તેમજ વ્યવહારોની બેવડી નોંધ કરવાની ઝંઝટમાં ઊતરતા નથી અને ફક્ત રોકડમેળ, વેચાણ નોંધ, ખરીદ નોંધ અને દેવાદારો તથા લેણદારોના ખાતા જ તૈયાર કરતા હોય છે. આ રીતે હિસાબો રાખવાની પદ્ધતિને એકનોંધી નામા પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.

1.2 એકનોંધી પદ્ધતિની વ્યાખ્યા :-

હકીકતમાં એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિની વ્યાખ્યા આપવી અઘરી છે, કારણ કે તે કોઈ પદ્ધતિ જ નથી પરંતુ તેમાં પોતાની સગવડ મુજબ વ્યવહારોની નોંધ કરવામાં આવે છે. સરળ શબ્દોમાં એકનોંધી પદ્ધતિ એટલે “દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિનો અધૂરા સ્વરૂપે ઉપયોગ.” જુદા જુદા નિષ્ણાતોના મતે નીચે મુજબ વ્યાખ્યાઓ આપી શકાય :

- (1) શ્રી એ. કોહલરના મત અનુસાર “એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ એ એવી પદ્ધતિ છે કે જેમાં એક નિયમ તરીકે ફક્ત રોકડના વ્યવહારો અને વ્યક્તિગત ખાતાના વ્યવહારોની નોંધ કરવામાં આવે છે. તે હંમેશા અધૂરી દ્વિનોંધી પદ્ધતિ છે, જે સંજોગો મુજબ બદલાતી રહે છે.”
- (2) શ્રી કાર્ટર લખે છે : “એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિએ એવી હિસાબી પદ્ધતિ કે પદ્ધતિઓનો સમૂહ છે, કે જેમાં વ્યવહારો નોંધવામાં આવે છે, આમ છતાં તે વેપારીને આર્થિક સ્થિતિ જાણવા કે આવશ્યક માહિતી આપવામાં નિષ્ફળ નીવડે છે.” ટૂંકમાં એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ એ એક અપૂર્ણ દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિ છે, જેના રોકડ વ્યવહારો તથા વ્યક્તિગત ખાતાને લગતા વ્યવહારોની નોંધ કરવામાં આવે છે. જેના આધારે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરી શકાતા નથી.

1.3 એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિના લક્ષણો :-

ઉપરની વ્યાખ્યાઓ પરથી એકનોંધી પદ્ધતિના લક્ષણો નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય :

- i) દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિના સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ : એકનોંધી પદ્ધતિમાં ધંધાના વ્યવહારોની નોંધ કરવા માટે દ્વિનોંધી હિસાબી પદ્ધતિના ઉધાર-જમાના નિયમોનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- ii) મર્યાદિત ચોપડા : એકનોંધી પદ્ધતિમાં જરૂરિયાત મુજબના મર્યાદિત ચોપડા જ રાખવામાં આવે છે. ખાસ કરીને પેટાનોંધોમાં ફક્ત રોકડમેળ અને ખાતાવહીમાં ફક્ત વ્યક્તિના ખાતા જ રાખવામાં આવે છે.
- iii) નાના વેપારીઓ માટે ઉપયોગી : સામાન્ય રીતે એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિનો ઉપયોગ લારીવાળા, ફેરીયાઓ, ગલ્લાવાળાઓ કે નાના વેપારીઓ જ કરે છે. ખાસ કરીને એકાકી વેપારી અને ભાગીદારી પેઢીમાં તે રાખી શકાય, પરંતુ કંપનીઓ માટે તો દેશના કાયદા મુજબ સંપૂર્ણ હિસાબો રાખવા ફરજિયાત હોય છે.
- iv) વ્યવહારોની અસરોનું મિશ્રણ : એકનોંધી નામા પદ્ધતિમાં કેટલાક વ્યવહારોની એક જ અસર થાય છે, તો કેટલાંક વ્યવહારોની બેવડી અસર થાય છે. વળી કેટલાંક વ્યવહારોની નોંધ થતી નથી. ટૂંકમાં આ પદ્ધતિમાં અસરોનું મિશ્રણ જોવા મળે છે.
- v) કાચું સરવૈયું તથા વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર થઈ શકે નહીં : એકનોંધી પદ્ધતિમાં દરેક વ્યવહારની બેવડી અસર થતી નથી, તેથી કાચું સરવૈયું તૈયાર થઈ શકતું નથી. પરિણામે વર્ષના અંતે વાર્ષિક હિસાબો પણ બનાવી શકાતા નથી.
- vi) ઓછી ખર્ચાળ : આ પદ્ધતિમાં બધા વ્યવહારોની નોંધ રાખવામાં આવતી નથી. તેથી તેમાં શ્રમ અને સમયનો ખૂબ બચાવ થાય છે.
- vii) સમાનતા નથી : ધંધાનું કદ, ધંધાના વ્યવહારોનું પ્રમાણ, સંજોગો અને પરિસ્થિતિ વગેરે અનુસાર વિવિધ વેપારીઓ પોતાની જરૂરિયાત મુજબ એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિનું સ્વરૂપ રાખે છે. જેમ કે, કેટલાંક વેપારીઓ ફક્ત રોકડમેળ રાખે છે તો કેટલાંક વેપારીઓ વેચાણ નોંધ અને ખરીદ નોંધ જેવી પેટા નોંધો પણ રાખે છે. આમ, કોઈ સમાનતા જોઈ શકાતી નથી.
- viii) હિસાબોની સરખામણી નહીં : એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ મુજબ ધંધાનું પરિણામ એટલે

કે નફો કે નુકસાન તો જાણી શકાય છે પરંતુ એક સરખા પ્રકારના બે ધંધાના નફા-નુકસાન દ્વારા સરખામણી કરી શકાતી નથી. કારણ કે બે જુદા-જુદા વેપારી દ્વારા રાખવામાં આવતી એકનોંધી પદ્ધતિનાં સ્વરૂપમાં સમાનતા હોતી નથી.

- ix) મૂળ દસ્તાવેજોની જાળવણી : આ પદ્ધતિનું મુખ્ય લક્ષણ છે મૂળ દસ્તાવેજોને સાચવી રાખવા, કારણ કે બધા વ્યવહારોની સંપૂર્ણ નોંધ આ પદ્ધતિમાં થતી નથી વેચાણ અને ખરીદીના બીલો, ખર્ચાઓના વાઉચરો વગેરે દસ્તાવેજો સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવવા માટે ઉપયોગી હોય છે.

1.4 એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિનાં સ્વરૂપો :

જુદા-જુદા વેપારીઓ પોતાના ધંધાની જરૂરિયાત અનુસાર એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ જુદા-જુદા સ્વરૂપે રાખતા હોય છે. આમ, છતાં સામાન્ય રીતે એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિનાં મુખ્ય બે સ્વરૂપો છે એમ કહી શકાય, જે નીચે મુજબ છે :

(અ) શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિ (Pure Single Entry)

(બ) પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિ (Popular Single Entry)

1.4.1 અ) શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિ :

આ પદ્ધતિ મુજબ ધંધાના રોકડ વ્યવહારોની નોંધ કરવા ફક્ત રોકડમેળ જ તૈયાર કરવામાં આવે છે. વેચાણ નોંધ, ખરીદ નોંધ, વેચાણ પરત નોંધ, ખરીદ પરત નોંધ જેવી અન્ય પેટા નોંધો રાખવામાં આવતી નથી. ખાતાવહીમાં ફક્ત વ્યક્તિઓનાં જ ખાતા રાખવામાં આવે છે. માલમિલકતના ખાતા અને ઉપજ - ખર્ચના ખાતા રાખવામાં આવતા નથી.

આમ, શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિ ઘણી અધૂરી અને અસંતોષકારક છે, તેમ જ ધંધાના સંચાલનને લગતી ચોક્કસ માહિતીનો તેમાં સંપૂર્ણ અભાવ છે. આથી, શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિનો ઉપયોગ નાના વેપારીઓ, ફેરિયાઓ કે પાનના ગલ્લાવાળા સિવાય ભાગ્યે જ કોઈ કરે છે.

1.4.2 બ) પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિ :

આ શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિનો થોડો સુધારો છે, એમ કહી શકાય. પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિમાં રોકડમેળ અને વ્યક્તિગત ખાતા ઉપરાંત તમામ પેટા નોંધો જેમ કે ખરીદ નોંધ, વેચાણ નોંધ, ખરીદ પરત નોંધ, વેચાણ પરત નોંધ, લેણીહૂંડીઓ, દેવી હૂંડીઓ વગેરે પણ તૈયાર કરવામાં આવે છે.

આમ, પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિ એ શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિ અને સંપૂર્ણ દ્વિનોંધી પદ્ધતિ વચ્ચેની આ પદ્ધતિ છે, જેમાં દ્વિનોંધીની સંપૂર્ણતાનો અભાવ જોવા મળે છે.

1.5 એકનોંધી અને દ્વિનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ વચ્ચે તફાવત

બંને પદ્ધતિમાં હિસાબો લખવા માટે એકસરખા નિયમોનો ઉપયોગ થાય છે, છતાંય તેમાં તફાવતના મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છે :

મુદ્દાઓ	એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ	દ્વિનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ
(1) વ્યવહારની નોંધ	દરેક વ્યવહારની બેવડી નોંધ થતી નથી.	દરેક વ્યવહારની બેવડી નોંધ થાય છે.
(2) ખતવણી	આ પદ્ધતિ મુજબ ખાતાવહીમાં ફક્ત વ્યક્તિગત ખાતા જ ખોલવામાં આવે છે.	જ્યારે દ્વિનોંધી પદ્ધતિમાં વ્યક્તિગત ખાતા, માલ-મિલકતના ખાતા અને ઉપજ-ખર્ચના ખાતા, આમ બધાં જ ખાતા ખોલવામાં આવે છે.
(3) કોણ રાખે ?	સામાન્ય રીતે પાનના ગલ્લાવાળાઓ, ફેરિયાઓ, કટલરી નો ધંધો કરનાર નાના વેપારીઓ વગેરે રાખે છે.	જ્યારે દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિ મોટા વેપારીઓ, ભાગીદારી પેઢીઓ, કંપનીઓ વગેરે રાખે છે.

(4) કાર્ય સરવૈયું	આ પદ્ધતિમાં અધૂરાં હિસાબો હોવાથી કાર્યસરવૈયું તૈયાર કરી શકાતું નથી.	આ પદ્ધતિ એક સંપૂર્ણ હિસાબી પદ્ધતિ હોવાથી કાર્ય સરવૈયું તૈયાર કરી શકાય છે અને ગણિતીક રીતે હિસાબોના સાચાપણાની ખાતરી પણ કરી શકાય છે.
(5) વાર્ષિક હિસાબો	નફા નુકસાન ખાતું અને પાકું સરવૈયું બનાવી શકાતું નથી.	નફા-નુકસાન ખાતું અને પાકું સરવૈયું પદ્ધતિસર બનાવી શકાય છે.
(6) ભૂલો અને છેતરપિંડી છે.	અધૂરા હિસાબો હોવાથી હિસાબોમાં થયેલ ભૂલો, ગોટાળા કે છેતરપિંડી સરળતાથી શોધી શકાતા નથી.	આ પદ્ધતિ વૈજ્ઞાનિક ધોરણે પદ્ધતિસર હિસાબો રાખતી હોવાથી ભૂલો ગોટાળાઓ કે છેતરપિંડી શોધી શકાય
(7) નિર્ણય ઘડતર માટે	આ પદ્ધતિ અવૈજ્ઞાનિક હોવાથી મહત્વના નિર્ણયો લેવા જરૂરી એવી હિસાબી માહિતી મેળવી શકાતી નથી.	આ પદ્ધતિ વૈજ્ઞાનિક હોવાથી રાખેલા હિસાબો સંચાલકોને ભાવી નિર્ણયો લેવામાં ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડે છે.
(8) અંકુશ	આ પદ્ધતિ મુજબ રાખેલ હિસાબો પર અસરકારક રીતે અંકુશ રાખી શકાતો નથી.	આ પદ્ધતિ અનુસાર રાખેલ હિસાબો પર યોગ્ય અને અસરકારક અંકુશ રાખી શકાય છે.
(9) કરવેરા માટે	કરવેરાના હેતુ માટે આ પદ્ધતિ હેઠળના હિસાબો પર વિશ્વાસ રાખી શકાતું નથી, કેમ કે કાયદા દ્વારા તે માન્ય નથી.	કરવેરાના હેતુ માટે આ રીતે રાખેલા હિસાબો માન્ય ગણાય છે.
(10) લોન, વેચાણ વગેરે માટે	આ પદ્ધતિ મુજબ બેંક લોન માટે આપવાની હિસાબી માહિતી મળી શકતી નથી તથા ધંધો વેચવો હોય તો તેની મિલકતો વગેરેનું મૂલ્ય મળી શકતું નથી.	આ પદ્ધતિ સંપૂર્ણ ભરોસા પાત્ર હોવાથી બેંક લોન સરળતાથી મેળવી શકાય છે તથા ધંધો વેચવો હોય તો જરૂરી બધી માહિતી મેળવી શકાય છે.

1.6) એકનોંધી પદ્ધતિ હેઠળ ચોખ્ખો નફો કે ખોટ શોધવાની રીત :-

એકનોંધી પદ્ધતિ પ્રમાણે રાખેલા હિસાબો પરથી ચોખ્ખો નફો કે ખોટ શોધવા માટે મુખ્યત્વે બે પદ્ધતિઓ પ્રચલિત છે :

(અ) મૂડીની સરખામણીની રીતે (Comparison of capitals method)

(બ) એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવાની રીત (Conversion of single entry into double entry)

1.6.1 (અ) મૂડીની સરખામણીની રીતે :-

જ્યારે હિસાબો શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિ થી રાખવામાં આવ્યા હોય ત્યારે તેનું દ્વિનોંધી પદ્ધતિમાં રૂપાંતર કરવું શક્ય નથી. આ પરિસ્થિતિમાં મૂડીની સરખામણીની રીતથી ચોખ્ખો નફો કે ખોટ શોધવામાં આવે છે. વર્ષની શરૂની મૂડીને વર્ષની આખરની મૂડી સાથે સરખાવવામાં આવતી હોવાથી આ પદ્ધતિ ને મૂડીની સરખામણીની રીત કહેવાય છે. આ પદ્ધતિને “નફા-નુકસાનના પત્રકની રીત” “સ્થિતિ દર્શક કે નિવેદન પત્રકની પદ્ધતિ” અને “ચોખ્ખા મૂલ્યમાં વધારાની પદ્ધતિ” વગેરે નામોથી પણ ઓળખાય છે.

આ પદ્ધતિ મુજબ ધંધાનો નફો કે ખોટ શોધવા માટે વર્ષની શરૂની મૂડીને આખર મૂડી સાથે સરખાવવામાં આવે છે. જો વર્ષની શરૂની મૂડી કરતા આખરની મૂડી વધુ હોય તો તફાવતની રકમને “ચોખ્ખો નફો” ગણાય છે. અને જો વર્ષની શરૂની મૂડી કરતા આખરની મૂડી ઓછી હોય તો તફાવતની રકમને “ચોખ્ખી ખોટ” ગણાય છે. જો વર્ષની શરૂની મૂડી અંગે કોઈ માહિતી ન હોય તો વર્ષની શરૂની મૂડી શોધવા શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે જે પાકા સરવૈયા જેવું જ હોય છે. આ પત્રકની ડાબી બાજુ જવાબદારીઓ કે દેવા અને જમણી બાજુ

મિલકતો અને લેણા દર્શાવવામાં આવે છે. જેમાં મિલકતો બાજુનો સરવાળો કરી તેમાંથી જવાબદારીઓ બાદ કરતાં તફાવતની રકમ 'મૂડી' તરીકે ગણાય છે. આમ, શરૂનું અને આખરનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક તૈયાર કરી શરૂની અને આખરની મૂડી શોધી કાઢવામાં આવે છે, અને મૂડીની સરખામણી કરી ચોખ્ખો નફો કે ખોટ શોધી કાઢવામાં આવે છે.

આ રીતે ચોખ્ખો નફો કે ખોટ નક્કી કરતાં બે બાબતો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે :

i) વર્ષ દરમિયાન ઉપાડ : જો માલિકે વર્ષ દરમિયાન ઉપાડ કર્યો હોય તો તેના કારણે આખરની મૂડીમાં ઘટાડો થાય છે, તેથી નફો- ખોટ શોધતા આખરની મૂડીમાં ઉપાડ ઉમેરવામાં આવે છે.

ii) ધંધામાં લાવેલ વધારાની મૂડી :- જો માલિક ધંધામાં વધારાની મૂડી લાવ્યો હોય તો આ વધારાની મૂડીને આખરની મૂડીમાંથી બાદ કરવામાં આવે છે.

આમ, મૂડીની સરખામણીની રીતે નફો કે ખોટ શોધવા નીચે મુજબ પત્રક બનાવવામાં આવે છે :

નફો - નુકસાન દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રૂ.
આખરની મૂડી	√
ઉમેરો : વર્ષ દરમિયાન કરેલો ઉપાડ	√
	√ √
બાદ : ધંધામાં લાવેલ વધારાની મૂડી	√
સુધારેલ આખરની મૂડી	√ √
બાદ : શરૂઆતની મૂડી	√
વર્ષ દરમિયાનનો કાચો નફો કે ખોટ	√ √
બાદ : અન્ય ખર્ચા કે હવાલા (વ્યાજ, ઘસારો વગેરે)	√
ચોખ્ખો નફો કે ખોટ	√ √

1.6.2 બ) એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવાની રીત :

એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિએ રાખેલાં હિસાબો એટલે અધૂરા હિસાબો. તેમાં બધાં ખાતા તૈયાર કરવામાં આવતા નથી અને બધી પેટાનોંધો પણ તૈયાર કરવામાં આવતી નથી. તેથી જો પદ્ધતિસર ધંધાનો નફો કે ખોટ જાણવો હોય તો સંપૂર્ણ હિસાબો બનાવવામાં આવે, જે પેટાનોંધો અને ખાતાઓ તૈયાર કરેલ નથી તે હવે તૈયાર કરવા જોઈએ અને દ્વિનોંધી સંપૂર્ણ કરવી જોઈએ. બધાં ખાતા તૈયાર થયા પછી હિસાબોની ગાણિતિક ચકાસણી કરવા કાચું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે અને પછી તેનાં જ આધારે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ રીતે અધૂરા હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ રીતે અધૂરા હિસાબો પૂરા કરવા તેનું નામ “એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર.”

આપણે અગાઉ જોઈ ગયા તે મુજબ એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ બે રીતે તૈયાર કરવામાં આવતી હોય છે : (i) પ્રચલિત એકનોંધી (ii) શુદ્ધ એકનોંધી

એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવા આ બે બાબતો ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ જેની ચર્ચા નીચે મુજબ છે :

(i) પ્રચલિત એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર :-

પ્રચલિત એકનોંધી મુજબ વેપારી એ રોકડમેળ ઉપરાંત અન્ય પેટા નોંધો (ખરીદનોંધ, વેચાણ નોંધ, ખરીદ-પરત નોંધ, વેચાણ-પરત નોંધ, દેવી હૂંડી નોંધ, લેણી હૂંડી નોંધ) તથા ખાતાઓમાં વ્યક્તિગત ખાતાઓ પણ તૈયાર કર્યા હોય છે. તેથી પ્રચલિત એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવું સરળ છે. પ્રચલિત એકનોંધી હિસાબોનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવા માટેની કાર્યવાહી નીચે મુજબ છે :

(1) શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવવું :-

તેમાં જણાવેલ મિલકતો અને દેવા ચોપડે લાવવા નીચે મુજબની આમનોંધ કરવી :

જમીન-મકાન ખાતે	ઉ.	√
મશીનરી ખાતે	ઉ.	√
ફર્નિચર ખાતે	ઉ.	√
દેવાદારો ખાતે	ઉ.	√
સ્ટોક ખાતે	ઉ.	√
તે લેણદારો ખાતે		√
તે મૂડી ખાતે		√

હવે રોકડ, દેવાદારો અને લેણદારો સિવાયના (કારણકે આ ખાતાઓ એકનોંધીમાં તૈયાર થયેલા જ હોય છે, તેથી ફરીથી તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી) અન્ય ખાતાઓ ખોલી મિલકતોના ખાતાઓની ઉધાર બાજુ અને દેવાઓના ખાતાઓની જમા બાજુ ખતવણી કરવી.

(2) રોકડમેળ પરથી જરૂરી ખતવણી કરવી :-

રોકડમેળમાં આપેલ વિગતો પરથી વ્યક્તિ સિવાયના અન્ય ખાતા એટલે કે માલ-મિલકતના ખાતા અને ઊપજ ખર્ચના ખાતા ખોલી ખતવણી કરવી. રોકડમેળની ઉધાર બાજુ વિગતોની જે તે ખાતામાં જમા બાજુ ખતવણી કરવી અને રોકડમેળની જમા બાજુની વિગતોની જે તે ખાતામાં ઉધાર બાજુ ખતવણી કરવી. આમ કરવાથી ખાતાવહીમાં દરેક ખાતા તૈયાર થઈ જશે અને વર્ષ દરમિયાન કરેલ તમામ રોકડ વ્યવહારોની ખતવણી થઈ જશે.

(3) અન્ય પેટાનોંધોની જરૂરી ખતવણી કરવી :-

ખરીદ નોંધ, વેચાણ નોંધ, ખરીદ-પરત નોંધ, વેચાણ-પરત નોંધ, લેણી હૂંડી નોંધ, દેવીહૂંડી નોંધ જેવી પેટા નોંધો પરથી ખાતાવહીમાં ખરીદ ખાતું, વેચાણ ખાતું, ખરીદ-પરત ખાતું, વેચાણ-પરત ખાતું, લેણી હૂંડી ખાતું અને દેવીહૂંડી ખાતું ખોલીને તેમાં જરૂરી ખતવણી કરવી.

(4) બિનરોકડ ખર્ચાઓની ખતવણી કરવી :-

ઘાલખાધ કસર, આપેલ વટાવ, મળેલ વટાવ, નકરાયેલ લેણીહૂંડી વગેરે વિગતો એકનોંધીમાં દેવાદારો અને લેણદારોનાં ખાતામાં નોંધાયેલી હશે. તેમાંથી આ તમામના અલગ-અલગ ખાતાઓ તૈયાર કરી તેમાં ખતવણી કરવી.

(5) પાસબુક પરથી ખતવણી કરવી :-

બેંક વ્યાજ, બેન્ક ચાર્જિસ, બેન્ક કમિશન વગેરે જેવી વિગતો પાસબુક પરથી તપાસી તેના ખાતાવહીમાં ખાતા ખોલી તેની ખતવણી કરવી.

(6) કાચું - સરવૈયું તૈયાર કરવું :-

બધા વ્યવહારોની બેવડી નોંધ સંપૂર્ણ કર્યા પછી કાચું-સરવૈયું તૈયાર કરવું. જેના માટે દરેક ખાતાની બાકીઓ શોધી કાઢવી અને કાચા સરવૈયામાં લખવી. આમ કાચું-સરવૈયું તૈયાર કરવાથી હિસાબો ગાણિતિક રીતે સાચાં છે કે કેમ તેની પણ ખાતરી થઈ જાય છે.

(7) વાર્ષિક - હિસાબો તૈયાર કરવા :-

કાચું-સરવૈયું અને હવાલાઓ પરથી વાર્ષિક હિસાબો એટલે કે વેપાર ખાતું, નફા-નુકસાન ખાતું અને પાકું-સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ રીતે એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે.

(ii) શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર :-

શુદ્ધ એકનોંધી મુજબ વેપારીએ ફક્ત રોકડમેળ જ રાખ્યો હોય છે, તેથી શુદ્ધ એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવા ખૂટતી વિગતોમાં ખાતા તૈયાર કરવામાં આવે છે. શુદ્ધ એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવા માટે નીચેનાં પગલાં લેવાં જરૂરી છે :

- (1) શરૂનું સ્થિતિદર્શક પત્રક બનાવવું અને મિલકતો - દેવાની ચોપડે લાવવા અંગેની આમનોંધ કરવી.
- (2) રોકડમેળથી બિનવ્યક્તિગત ખાતા ખોલી તેમાં ખતવણી કરવી.
- (3) દેવાદારો - લેણદારોના ખાતા તપાસી જરૂરી બિનવ્યક્તિગત ખાતા ખોલી ખતવણી કરવી.
- (4) બધા વ્યવહારોની દ્વિનોંધી સંપૂર્ણ થયા પછી કાચું-સરવૈયું બનાવવું અને ઘસારો, અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ, નહિ ચૂકવેલ ખર્ચ, અગાઉથી મળેલ આવક, નહિ મળેલ આવક વગેરે હવાલાની અસર આપી વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવા.

1.7 ખૂટતી વિગતોને શોધવા માટે મહત્વના માર્ગદર્શક મુદ્દાઓ :-

એકનોંધી પદ્ધતિનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરતાં કેટલીક વિગતો ખૂટતી હોય છે. આવી ખૂટતી વિગતો શોધવા માટે કેટલાંક જરૂરી ખાતા તૈયાર કરવામાં આવતાં હોય છે. આવી કેટલીક ખૂટતી વિગતો નીચે મુજબ છે.

- (i) લેણીહૂંડી અંગે ખૂટતી વિગતો :
 - (અ) લેણીહૂંડીની શરૂની કે આખરની બાકી
 - (બ) દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડીઓ
 - (ક) લેણીહૂંડીની મળેલ રકમ
- (ii) દેવાદારો અંગે ખૂટતી વિગતો :
 - (અ) દેવાદારોની શરૂની કે આખરની બાકી
 - (બ) ઉધાર - વેચાણ
 - (ક) દેવાદારો પાસેથી મળેલ રકમ
- (iii) દેવીહૂંડી અંગે ખૂટતી વિગતો :
 - (અ) દેવીહૂંડીની શરૂની કે આખરની બાકી
 - (બ) સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ
 - (ક) દેવીહૂંડીની ચૂકવેલ રકમ
- (iv) લેણદારો અંગે ખૂટતી વિગતો :
 - (અ) લેણદારોની શરૂની કે આખરની બાકી
 - (બ) ઉધાર ખરીદી
 - (ક) લેણદારોને ચૂકવેલ રકમ
- (v) રોકડ-બેંક સિલક અંગે ખૂટતી વિગતો
 - (અ) શરૂની બાકી
 - (બ) આખરની બાકી
- (vi) સ્ટોક અંગે ખૂટતી વિગતો :
 - (અ) શરૂનો સ્ટોક
 - (બ) આખરનો સ્ટોક

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

નીચેના કોઠા પરથી કયા ખાતા તૈયાર કરવાથી કઈ ખૂટતી વિગતો શોધી શકાય છે, તે સ્પષ્ટ થશે :

ક્રમ	ખાતાનું નામ	શોધવાની ખૂટતી વિગત
1.	શરૂનું સ્થિતિદર્શક પત્રક	(અ) શરૂઆતની મૂડી (બ) મિલકતોની શરૂની બાકી (ક) દેવાની શરૂની બાકી
2.	લેણીહૂંડીનું ખાતું	(અ) શરૂની બાકી (બ) આખર બાકી (ક) દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડી (ડ) લેણીહૂંડીના મેળવેલ નાણાં
3.	કુલ દેવાદારોનું ખાતું	(અ) શરૂની બાકી (બ) આખર બાકી (ક) દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ/હૂંડી (ડ) ઉધાર વેચાણ
4.	દેવીહૂંડીનું ખાતું	(અ) શરૂની બાકી (બ) આખર બાકી (ક) સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ (ડ) દેવીહૂંડીના ચૂકવેલ નાણાં
5.	કુલ લેણદારોનું ખાતું	(અ) શરૂની બાકી (બ) આખર બાકી (ક) ઉધાર ખરીદી (ડ) લેણદારોને ચૂકવેલ રોકડ
6.	સ્ટોક ખાતું	(અ) શરૂનો સ્ટોક (બ) આખરનો સ્ટોક (ક) ઉધાર ખરીદી (ડ) ઉધાર વેચાણ
7.	રોકડ ખાતું	(અ) શરૂની રોકડ સિલક (બ) આખરની રોકડ સિલક (ક) રોકડ ખરીદી (ડ) રોકડ વેચાણ (ખ) લેણદારોને ચૂકવેલ રોકડ (ગ) દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ

દાખલા ગણવાના પગલા :-

પગલા નં. 1 : પહેલા શોધી કાઢો કે દાખલામાં કઈ વિગત ખૂટે છે અને તે શોધવા કયું ખાતું બનાવવું.

પગલા નં. 2 : હવે દાખલામાં આપેલી બધી રકમો યોગ્ય સ્થળે લખી દો.

- (i) શરૂઆતની બધી બાકીઓ શરૂના સ્થિતિ દર્શક પત્રકમાં લખી લો.
- (ii) જે-જે ખાતા ખોલવાના છે તે દરેકમાં તેની શરૂની બાકી ઉધાર / જમા બાજુ લખી લો.
- (iii) વેપાર ખાતાને લગતી જો વિગતો દાખલામાં આપી હોય તો તે વેપાર ખાતામાં લખો.
- (iv) આવક / ખર્ચની વિગત નફા નુકસાન ખાતામાં લખો.

(v) આખરની જે બાકીઓ આપી હોય તે ઉપર મુજબ ખોલેલાં ખાતાઓમાં આખરની બાકી તરીકે બતાવો.

(vi) આખરની બાકીઓની બીજી અસર આખરના પાકા - સરવૈયામાં લખી લો.

પગલા નં. 3 : ખૂટતી વિગત શોધવા જે ખાતા બનાવ્યા હોય તે એક પછી એક પૂરા કરો.

પગલા નં. 4 : ખૂટતી શોધેલી વિગતો યોગ્ય સ્થળે લખો.

પગલા નં. 5 : હવે હવાલાઓની અસર આપો. (બેવડી અસર)

પગલા નં. 6 : છૂપા હવાલાઓ હોય તો તે શોધી તેની પણ બેવડી અસર આપો.

પગલા નં. 7 : હવે વાર્ષિક હિસાબો પૂરા કરો. જેમાં પાકા-સરવૈયાના બન્ને બાજુના સરવાળા સરખાં થવા જોઈએ.

1.8) વ્યાવહાર ઉદાહરણો :-

ઉદાહરણ 1

શ્રી દિપેશ એકનોંધી પદ્ધતિએ હિસાબો રાખે છે. તા. 31/3/2013 ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ માટે તે નફો જાણવા માગે છે, પરંતુ તે તારીખે સ્ટોકની કિંમત ખબર નથી. ધંધામાં વેચાણ પર કાચા નફાનો દર 25% છે. જો શરૂનો સ્ટોક રૂ. 60,000, ખરીદ બાદ પરત રૂ. 1,60,000 અને ચોખ્ખું વેચાણ રૂ. 2,40,000 હોય તો આખર સ્ટોક કેટલો ?

જવાબ 1 :- આપણે આખરનો સ્ટોક શોધવા “માલ (સ્ટોક) ખાતું” બનાવીશું.

ઉધાર	માલ ખાતું		જમા
વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
શરૂનો સ્ટોક	60,000	વેચાણ	2,40,000
ખરીદ બાદ પરત	1,60,000	- કાચો નફો	60,000
		(વેચાણ પર 25%)	1,80,000
		આખર સ્ટોક (?)	40,000
	2,20,000		2,20,000

ઉદાહરણ 2

શ્રી બ્રિજેશ પાટડીયા પોતાના ધંધામાં હિસાબો માટે રોકડમેળ અને થોડાં કાચાં પત્રકો રાખે છે, તેમાંથી નીચેની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે :

વિગત	1/4/2014	31/3/2015
પરચૂરણ દેવાદારો	96,000	1,50,000
પરચૂરણ લેણદારો	62,000	1,04,000
સ્ટોક	1,74,000	1,10,000
લેણી હૂંડી	4,000	10,000
દેવી હૂંડી	6,000	8,000

વર્ષ દરમિયાન થયેલા વ્યવહારો :-

1) દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	10,82,000
2) લેણીહૂંડીથી મળેલ રોકડ	94,000
3) રોકડ વેચાણ	22,000
4) લેણદારોને ચૂકવેલ રકમ	8,72,000
5) દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યાં	18,000
6) માલ પરત કર્યો	12,000
7) મળેલ વટાવ	8,000
8) વેચાણ માલ પરત	10,000
9) આપેલ વટાવ	6,000
10) ઘાલખાધ	4,000
11) રોકડ ખરીદી	6,000

ઉપરની વિગતો પરથી ઉધાર ખરીદી અને ઉધાર વેચાણ શોધો.

જવાબ 2 :-

- 1) ઉધાર વેચાણ શોધવા “કુલ દેવાદારોનું ખાતું” બનાવવું પડશે.
- 2) વર્ષ દરમિયાન દેવાદારો પાસેથી કેટલી લેણીહૂંડી મળી તે આપ્યું નથી, માટે પહેલાં “લેણીહૂંડી ખાતું” બનાવીને વર્ષ દરમિયાન દેવાદારો પાસેથી મળેલ લેણીહૂંડીની રકમ શોધવી પડશે.
- 3) આ જ રીતે “દેવીહૂંડી ખાતું” બનાવીને પછી “કુલ લેણદારોનું ખાતું” બનાવીશું.
આમ, જ્યારે હૂંડીની શરૂની અને આખરની બાકીઓ આપી હોય ત્યારે પ્રથમ હૂંડી ખાતા બનાવવાં અને ત્યાર પછી જ દેવાદારોનાં અને લેણદારોના ખાતા બનાવવાં.

ઉધાર	લેણીહૂંડી ખાતું		જમા
વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યાં (શરૂની બાકી)	4,000	રોકડ ખાતે	94,000
		બાકી આગળ લઈ ગયાં (આખરની બાકી)	<u>10,000</u>
દેવાદારો ખાતે (?) (વર્ષ દરમિયાન મળેલ હૂંડીઓ)	1,00,000		
	1,04,000		1,04,000

ઉધાર	કુલ દેવાદારોનું ખાતું		જમા
વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યાં	96,000	રોકડ ખાતે	10,82,000
ઉધાર વેચાણ (?)	12,56,000	આપેલ વટાવ ખાતે	6,000
		લેણીહૂંડી ખાતે	1,00,000
		વેચાણ માલ પરત	10,000
		ઘાલખાધ	4,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	1,50,000
	13,52,000		13,52,000

ઉધાર	દેવીહૂંડી ખાતું	જમા
વિગત	રૂ.	વિગત
રોકડ ખાતે (દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યાં)	18,000	બાકી આગળ લાવ્યાં
બાકી આગળ લઈ ગયા	8,000	લેણદારો ખાતે (?) (વર્ષ દરમિયાન સ્વીકારેલ હૂંડી)
	26,000	26,000

ઉધાર	કુલ ,લેણદારોનું ખાતું	જમા
વિગત	રૂ.	વિગત
રોકડ ખાતે	8,72,000	બાકી આગળ લાવ્યાં
વટાવ ખાતે	8,000	ઉધાર ખરીદ (?)
દેવીહૂંડી ખાતે (ઉપર શોધ્યા મુજબ)	20,000	
ખરીદ માલ પરત	12,000	
બાકી આગળ લઈ ગયા	1,04,000	
	10,16,000	10,16,000

ઉદાહરણ ૩

શ્રી અનુરાગ ખેર પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિ મુજબ રાખે છે. તેના હિસાબોમાંથી નીચેની વિગતો પૂરી પાડવામાં આવી છે :

વિગત	રૂ.
દેવાદારો (તા. 1.4.2013)	30,000
લેણીહૂંડીઓ (તા. 1.4.2013)	11,000
લેણદારો (તા. 1.4.2013)	19,000
દેવીહૂંડીઓ (તા. 1.4.2013)	4,000
દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	1,20,000
લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યા	20,000
વેચાણ માલ પરત	2,500
ખરીદ માલ પરત	1,000
દેવીહૂંડીની ચૂકવેલ રકમ	10,000
દેવાદારોને આપેલ વટાવ	1,200
માંડી વાળેલ ઘાલખાધ	1,800
લેણદારોને ચૂકવેલ રોકડ	62,500
લેણદારોને આપેલ વટાવ	1,000
દેવાદારો (તા. 31.3.2014)	30,000
લેણદારો (તા. 31.3.2014)	20,000
લેણીહૂંડીઓ (તા. 31.3.2014)	10,000
દેવીહૂંડીઓ (તા. 31.3.2014)	7,000

ઉપરની વિગતો પરથી લેણીહૂંડીનું ખાતું, કુલ દેવાદારોનું ખાતું, દેવીહૂંડીનું ખાતું અને કુલ લેણદારોનું ખાતું તૈયાર કરીને જરૂરી ખૂટતી વિગતો શોધો અને આ શોધેલી ખૂટતી વિગતોની શું અસર આપવામાં આવશે તે પણ જણાવો.

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

જવાબ ૩ :

(1)

ઉધાર	લેણીહૂંડીનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	11,000	રોકડ ખાતે (રોકડ મળી)	20,000
<u>દેવાદારો ખાતે (દેવાદારો પાસેથી મળેલ હૂંડીઓ (?))</u>	19,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	10,000
	30,000		30,000

(2)

ઉધાર	કુલ દેવાદારોનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	30,000	રોકડ ખાતે (રોકડ મળ્યા)	1,20,000
<u>ઉધાર વેચાણ (?)</u>	1,44,500	વેચાણ માલ પરત ખાતે	2,500
		આપેલ વટાવ	1,200
		માંડી વાળેલ ઘાલખાધ	1,800
		લેણીહૂંડી ખાતે	19,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	30,000
	1,74,500		1,74,500

(3)

ઉધાર	દેવીહૂંડીનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ ખાતે (ચૂકવેલ રકમ)	10,000	બાકી આગળ લાવ્યા	4,000
બાકી આગળ લઈ ગયા	7,000	<u>લેણદારો ખાતે (સ્વીકારેલી હૂંડીઓ) (?)</u>	13,000
	17,000		17,000

(4)

ઉધાર	કુલ લેણદારનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ ખાતે (ચૂકવ્યા)	62,500	બાકી આગળ લાવ્યા	19,000
ખરીદ માલ પરત ખાતે	1,000		
મળેલ વટાવ	1,000		
દેવીહૂંડી ખાતે	13,000	<u>ઉધાર ખરીદી (?)</u>	78,500
બાકી આગળ લઈ ગયા	20,000		
	97,500		97,500

ઉદાહરણ 4

શ્રી ચિરાગ ચૌહાણ એકનોંધી પદ્ધતિ મુજબ હિસાબો રાખે છે. તે નીચે મુજબની માહિતી આપે છે.

(અ) મિલકત અને દેવા :

વિગત	1.1.2013	31.12.2013
રોકડ અને બેન્ક સિલક	30,000	(?)
લેણીહૂંડી	30,000	40,000
દેવીહૂંડી	40,000	60,000
દેવાદારો	50,000	80,000
લેણદારો	38,000	50,000
સ્ટોક	40,000	40,000
યંત્રો	70,000	70,000
ફર્નિચર	19,000	19,000
અગાઉથી ચૂકવેલ ભાડું	1,000	500
મજૂરી ચૂકવવાની બાકી	2,000	500

(બ) તા. 31.12.2013ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનો રોકડમેળના ટૂંકસાર

વિગત	રૂ.
રોક ખરીદી	2,000
રોકડ વેચાણ	70,000
ઉપાડ	16,000
મજૂરી ચૂકવી	40,000
દેવાદાર પાસેથી મળ્યા	1,60,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા	70,000
લેણીહૂંડીના મળ્યા	1,50,000
દેવીહૂંડીના મળ્યા	1,00,000
પરચૂરણ ખર્ચ	60,000
ચૂકવેલ ભાડું અને વેરા	40,000
(ક) વધારાની માહિતી	
વિગત	રૂ.
નકરાયેલ દેવીહૂંડી	6,000
નકરાયેલ લેણીહૂંડી	8,000
લેણદારોને વેચાણ શેરો કરીને આપેલી લેણીહૂંડી	24,000
આપેલો વટાવ	1,000
મળેલ વટાવ	3,000

(ડ) હવાલા :

- (1) મૂડી પર 10% વ્યાજ ગણો તથા ઉપાડ પર 15% વ્યાજ વસૂલ કરો.
- (2) દેવાદારો પર 5% ઘાલખાધ અનામત રાખો.
- (3) યંત્રો અને ફર્નિચર ઉપર 10% ઘસારો ગણો.

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

જવાબ 4 :

ઉધાર	શરૂઆતનું સ્થિતિદર્શક પત્રક		જમા
મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
દેવીહૂંડી	40,000	રોકડ બેન્ક સિલક	30,000
લેણદારો	38,000	લેણીહૂંડી	30,000
મજૂરી ચૂકવવાની બાકી	2,000	દેવાદારો	50,000
		સ્ટોક	40,000
<u>શરૂઆતની બાકી (?)</u>	1,60,000	ચંત્રો	70,000
		ફર્નિચર	19,000
		અગાઉથી ચૂકવેલ ભાડું	1,000
	2,40,000		2,40,000

ઉધાર	લેણીહૂંડીનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	30,000	રોકડ બેન્ક ખાતે(મળ્યા)	1,50,000
<u>દેવાદારો ખાતે</u>		દેવાદારો ખાતે (નકરાયેલ	
<u>(મળેલી લેણહૂંડીઓ) (?)</u>	1,92,000	દેવીહૂંડી)	8,000
		લેણદારો ખાતે	
		(વેચાણ શેરો)	24,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	40,000
	2,22,000		2,22,000

ઉધાર	કુલ દેવાદારોનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	50,000	રોકડ બેન્ક ખાતે (મળ્યા)	1,60,000
લેણીહૂંડી ખાતે (નકરાયેલ		આપેલ વટાવ	1,000
લેણીહૂંડી)	8,000	લેણીહૂંડી ખાતે	1,92,000
<u>ઉધાર વેચાણ (?)</u>	3,75,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	80,000
	4,33,000		4,33,000

ઉધાર	દેવીહૂંડીનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ બેન્ક ખાતે (ચૂકવ્યા)	1,00,000	બાકી આગળ લાવ્યા	40,000
લેણદારો ખાતે (નકરાયેલ		<u>લેણદારો ખાતે</u>	
દેવીહૂંડીઓ)	6,000	<u>(સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ) (?)</u>	1,26,000
બાકી આગળ લઈ ગયા	60,000		
	1,66,000		1,66,000

ઉધાર	કુલ લેણદારોનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ બેન્ક ખાતે (ચૂકવ્યા)	70,000	બાકી આગળ લાવ્યા	38,000
લેણીહૂંડી ખાતે (વેચાર શેરો)	24,000	દેવીહૂંડી ખાતે (નકરાયેલ	
મળેલ વટાવ	3,000	દેવી હૂંડી)	6,000
દેવીહૂંડી ખાતે	1,26,000	<u>ઉધાર ખરીદી (?)</u>	2,29,000
બાકી આગળ લઈ ગયા	50,000		
	2,73,000		2,73,000

ઉધાર	રોકડ અને બેન્ક ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	30,000	રોકડ ખરીદી	2,000
રોકડ વેચાણ	70,000	ઉપાડ	16,000
દેવાદારો ખાતે (મળ્યા)	1,60,000	મજૂરી ચૂકવી	40,000
લેણીહૂંડી ખાતે (મળ્યા)	1,50,000	લેણદારો ખાતે (ચૂકવ્યા)	70,000
		દેવીહૂંડી ખાતે (ચૂકવ્યા)	1,00,000
		પરચૂરણ ખર્ચ	60,000
		ચૂકવેલ ભાડું અને વેરા	40,000
		<u>બાકી આગળ લઈ ગયા (?)</u>	82,000
	4,10,000		4,10,000

તા. 31.12.2013ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું

ઉધાર	વેપાર ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂનો સ્ટોક	40,000	વેચાણ	
ખરીદી : રોકડ	2,000	રોકડ	70,000
ઉધાર	22,900	ઉધાર	3,75,000
	23,000		4,45,000
મજૂરી	40,000		
બાદ : ચૂક.બાકી			
(શરૂ)	2,000		
ઉમેરો : ચૂક. બાકી			
(આખર)	500	આખર સ્ટોક	40,000
કાચો નફો			
(ન.નુ. ખાતે) (?)	1,75,000		
	4,85,000		4,85,000

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

તા. 31.12.2013ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું

ઉધાર		નફા નુકસાન ખાતું		જમા	
વિગત		રકમ રૂ.	વિગત		રકમ રૂ.
યંત્રો પર ઘસારો		7,000	કાચો નફો (વેપાર ખાતેથી)		1,75,000
ફર્નિચર પર ઘસારો		1,900			
ઘાલખાધ અનામત		16,000			
મૂડી પર વ્યાજ		4,000	ઉપાડ પર વ્યાજ		2,400
પરચૂરણ ખર્ચ		60,000	મળેલ વટાવ		3,000
ભાડુ - વેરો	40,000				
₹ અગાઉથી ચૂક. (શરૂ)	1,000				
- અગાઉથી ચૂક. (આખર)	500	40,500			
આપેલ વટાવ		1,000			
<u>ચોખ્ખો નફો (?)</u>					
<u>(પા.સ.માં મૂડી ખાતે)</u>		50,500			
		1,80,900			1,80,900

તા. 31.12.2013ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું

ઉધાર		પાકું સરવૈયું		જમા	
મૂડી દેવા		રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં		રકમ રૂ.
શરૂની મૂડી	1,60,000		યંત્રો	70,000	
₹ મૂડી પર વ્યાજ	16,000		બાદ : ઘસારો	7,000	63,000
₹ ચોખ્ખો નફો	50,500		ફર્નિચર	19,000	
	2,26,500		બાદ : ઘસારો	1,900	17,100
બાદ :			લેણીહૂંડી		40,000
ઉપાડ	16,000		દેવાદારો	80,000	
ઉપાડ પર વ્યાજ	2,400	18,400	બાદ : ઘા.અના.	4,000	76,000
દેવીહૂંડી		60,000	આખર સ્ટોક		40,000
લેણદારો		50,000	અગાઉથી ચૂકવેલ ભાડું		500
મજૂરી ચૂકવવાની બાકી		500	રોકડ બેન્ક સિલક		82,000
		3,18,600			3,18,600

ઉદાહરણ 5

પ્રથમેશ પરમાર તેમના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. તેમના ચોપડા પરથી નીચેની માહિતી મેળવવામાં આવી છે.

(1) તા. 1.4. 2013ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
મૂડી	1,50,000	મકાન	75,000
લેણદારો	30,000	યંત્રો	25,000
દેવીહૂંડીઓ	16,000	ફર્નિચર	16,000
ચૂકવવાનો બાકી પગાર	4,000	સ્ટોક	30,000
		દેવાદારો	40,000
		બાદ : ઘા.અના	4,000
		લેણીહૂંડીઓ	8,000
		રોકડ બેન્ક સિલક	10,000
	2,00,000		2,00,000

(2) તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું રોકડ બેન્ક ખાતું

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	10,000	લેણદારો ખાતે	1,25,000
દેવાદારો ખાતે	1,40,000	દેવીહૂંડી ખાતે	12,000
ઘાલખાધ પરત ખાતે	4,000	ખરીદ ખાતે	75,000
લેણીહૂંડી ખાતે	9,000	મજૂરી ખાતે	5,000
વેચાણ ખાતે	1,37,000	પગાર ખાતે	28,000
		વીમા પ્રિમીયમ ખાતે	5,000
		ઓફિસ ખર્ચ ખાતે	5,000
		ઉપાડ ખાતે	27,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	15,000
	3,00,000		3,00,000

(3) તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષ દરમિયાનનાં અન્ય વ્યવહારો :

વિગત	રૂ.
ઉધાર વેચાણ	1,79,000
વટાવ મળ્યો	3,000
લેણદારોને વેચાણ શેરો કરીને આપેલી હૂંડીઓ	15,000
વેચાણ શેરો કરેલી લેણીહૂંડીઓ પૈકી નકરાયેલ હૂંડીઓ	5,000
ખરીદ પરત	4,000
વેચાણ પરત	7,000

(4) તા. 31.3.2014ના રોજની બાકીઓ :

વિગત	રૂ.
લેણીહૂંડીઓ	15,000
દેવીહૂંડીઓ	10,000
લેણદારો	35,000
માલનો સ્ટોક	50,000
અગાઉથી ચૂકવેલ વીમા પ્રિમીયમ	1,000

(5) વધારાની માહિતી :

(અ) મકાન તથા યંત્રો ઉપર વાર્ષિક 10% લેખે ઘસારાની જોગવાઈ કરવાની છે.

(બ) દેવાદારો પૈકી રૂ. 6,000 ઘાલખાધ તરીકે માંડી વાળવાનો છે અને દેવાદારો પર 5% લેખે ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરવાની છે.

જવાબ 5 :

ઉધાર		લેણીહૂંડીનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	8,000	રોકડ બેન્ક ખાતે(મળ્યા)	9,000		
દેવાદારો ખાતે (મળેલી લેણહૂંડીઓ) (?)	31,000	લેણદારો ખાતે વેચાણ શેરો)	15,000		
	39,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	15,000		
			39,000		

ઉધાર		કુલ દેવાદારોનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	40,000	રોકડ બેન્ક ખાતે(મળ્યા)	1,40,000		
ઉધાર વેચાણ	1,79,000	વેચાણ પરત	7,000		
લેણદારો ખાતે (વેચાણ શેરો કરેલી હૂંડી નકરાઈ)	5,000	લેણીહૂંડી ખાતે	31,000		
	2,24,000	બાકી લઈ ગયા (?)	46,000		
			2,24,000		

ઉધાર		દેવીહૂંડીનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ બેન્ક ખાતે (ચૂકવ્યા)	12,000	બાકી આગળ લાવ્યા	16,000		
બાકી આગળ લઈ ગયા	10,000	લેણદારો ખાતે (સ્વીકારેલ દેવીહૂંડીઓ) (?)	6,000		
	22,000		22,000		

ઉધાર	કુલ લેણદારોનું ખાતું	જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત
રોકડ બેન્ક ખાતે (ચૂકવ્યા)	1,25,000	બાકી આગળ લાવ્યા
મળેલ વટાવ	3,000	દેવાદારો ખાતે (વેચાણ
લેણીહૂંડી ખાતે (વેચાણ શેરો)	1,50,000	શેર)
ખરીદ પરત	4,000	
દેવીહૂંડી ખાતે	6,000	ઉધાર ખરીદી (?)
બાકી આગળ લઈ ગયા	35,000	
	1,88,000	1,88,000

તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું

ઉધાર	વેપાર અને નફા નુકસાન ખાતું	જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત
શરૂનો સ્ટોક	30,000	વેચાણ
ખરીદી : રોકડ 75,000		રોકડ 1,37,000
ઉધાર 1,53,000		ઉધાર 1,79,000
2,28,000		3,16,000
બાદ : ખ. પરત 4,000	2,24,000	બાદ : વે. પપત 7,000
મજૂરી 5,000		
કાચો નફો (ન.નુ. ખાતે)	1,00,000	આખર સ્ટોક 50,000
	3,59,000	3,59,000
મકાન પર ઘસારો 7,500		કાચો નફો (વેપાર
યંત્રો પર ઘસારો 2,500		ખાતેથી) 4,000
પગાર 28,000		ઘાલખાધ પરત 3,000
બાદ : ચૂક.બાકી (શરૂ) 4,000	24,000	મળેલ વટાવ
વીમા પ્રિમીયમ 5,000		
બાદ : અગાઉથી		
ચૂકવેલ (આખર) 1,000	4,000	
ઓફિસ ખર્ચ 8,000		
ઘાલખાધ (હ) 6,000		
₹ ઘા.અના. (હ) 2,000		
8,000		
— ઘા.અના. (કા.સ.) 4,000	4,000	
ચોખ્ખો નફો (?) (પા.સ.માં)	57,000	
	1,07,000	1,07,000

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

તા. 31.3. 2014ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
શરૂની મૂડી	1,50,000	મકાન	75,000
₹ ચોખ્ખો નફો	57,000	બાદ : ઘસારો	7,500
	2,07,000	ચંત્રો	25,000
બાદ : ઉપાડ	27,000	બાદ : ઘસારો	2,500
લેણદારો	35,000	ફર્નિચર દેવાદારો	16,000
દેવીહૂંડીઓ	10,000		46,000
		બાદ : ધા. (હ)	6,000
			40,000
		બાદ : ધા.	
		અનામત (હ)	2,000
			38,000
		અગાઉથી ચૂ. વીમા. પ્રિમી.	1,000
		રોકડ બેન્ક સિલક	15,000
		લેણીહૂંડીઓ	15,000
		આખરનો સ્ટોક	50,000
	2,25,000		2,25,000

ઉદાહરણ 6

શ્રી વિશાલ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31 મી માર્ચ, 2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો :

(1) મિલકત અને દેવા :

વિગત	31-3-2013	31-3-2014
જમીન-મકાન	2,50,000	3,50,000
ફર્નિચર	50,000	50,000
દેવાદારો	80,000	1,00,000
લેણદારો	90,000	80,000
લેણીહૂંડી	30,000	50,000
દેવીહૂંડી	10,000	20,000
સ્ટોક	70,000	80,000

(2) રોકડમેળનો ભાર :

હાથ પર સિલક (તા. 31-3-2014)	30,000
રોકડ ખરીદી (કુલ ખરીદીના 35%)	1,05,000
રોકડ વેચાણ (કુલ વેચાણના 40%)	1,80,000
પગાર	30,000
ભાડું	12,000
ઓફિસખર્ચ	6,000

જકાત-મજૂરી	10,000
વ્યાજ ડિવિડન્ડ મળ્યું	15,000

(3) વધારાની માહિતી :

આપેલ વટાવ	7,000
મળેલ વટાવ	5,000
સ્વીકારેલી દેવીહૂંડી	20,000
મળેલી લેણીહૂંડી	40,000
ઘાલખાધ	5,000
ઘાલખાધ અનામત	5 %
ફર્નિચર પર ઘસારો	10 %

જવાબ :

ઉધાર	શરૂઆતનું સ્થિતિદર્શક પત્રક		જમા
મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
લેણદારો	90,000	જમીન-મકાન	2,50,000
દેવીહૂંડીઓ	10,000	ફર્નિચર	50,000
		દેવાદારો	80,000
		લેણીહૂંડી	30,000
શરૂની મૂડી (?)	4,50,000	સ્ટોક	70,000
		રોકડ સિલક	70,000
	5,50,000		5,50,000

ઉધાર	રોકડ ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા (?) શરૂ બાકી	70,000	જમીન મકાનની ખરીદી	1,00,000
રોકડ વેચાણ	1,80,000	રોકડ ખરીદી	1,05,000
વ્યાજ ડિવિડન્ડ મળ્યું	15,000	પગાર	30,000
લેણીહૂંડી ખાતે (મળ્યા)	20,000	ભાડું	12,000
દેવાદારો ખાતે (મળ્યા)	1,98,000	ઓફિસ ખર્ચ	6,000
		જકાત મજૂરી	10,000
		દેવીહૂંડી ખાતે (ચૂકવ્યા)	10,000
		લેણદારો ખાતે (ચૂકવ્યા)	1,80,000
		બા.આ.લ.ગદ	30,000
	4,83,000		4,83,000

ઉધાર	લેણીહૂંડીનું ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	30,000	રોકડ બેન્ક ખાતે(મળ્યા)	20,000
દેવાદારો ખાતે		(?)	
(મળેલી લેણીહૂંડીઓ)	40,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	50,000
	70,000		70,000

ઉધાર		કુલ દેવાદારોનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	80,000	રોકડ બેન્ક ખાતે(મળ્યા)	1,98,000		
		(?)			
		આપેલ વટાવ	7,000		
		લેણીહૂંડી ખાતે	40,000		
ઉધાર વેચાણ	2,70,000	ઘાલખાધ	5,000		
		બાકી આગળ લઈ ગયા	1,00,000		
	3,50,000		3,50,000		

ઉધાર		દેવીહૂંડીનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ ખાતે (ચૂકવ્યા)	10,000	બાકી આગળ લાવ્યા	10,000		
		લેણદારો ખાતે (?)			
બાકી આગળ લઈ ગયા	20,000	(સ્વીકારેલ દેવીહૂંડીઓ)	20,000		
	30,000		30,000		

ઉધાર		કુલ લેણદારોનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ ખાતે (ચૂકવ્યા) (?)	1,80,000	બાકી આગળ લાવ્યા	90,000		
મળેલ વટાવ	5,000				
દેવીહૂંડી ખાતે	20,000	ઉધાર ખરીદી (?)	1,95,000		
બાકી આગળ લઈ ગયા	80,000				
	2,85,000		2,85,000		

તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું

ઉધાર		વેપાર અને નફા નુકસાન ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂનો સ્ટોક	70,000	વેચાણ			
ખરીદી : રોકડ	1,05,000	રોકડ	1,80,000		
ઉધાર	1,95,000	ઉધાર	2,70,000		4,50,000
જકાત મજૂરી	10,000				
કાચો નફો (ન.નુ. ખાતે)	1,50,000				
	5,30,000				5,30,000
ફર્નિચર પર ઘસારો	5,000	કાચો નફો			
ઘાલખાધ અનામત	5,000	(વેપાર ખાતેથી)			1,50,000
પગાર	30,000	વ્યાજ ડિવિડંડ મળ્યું			15,000
ભાડું	12,000	મળેલ વટાવ			5,000
ઓફિસ ખર્ચ	6,000				
આપેલ વટાવ	7,000				
ઘાલખાધ	5,000				
ચોખ્ખો નફો (?)	1,00,000				
	1,70,000				1,70,000

તા. 31.3.2014ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
શરૂની મૂડી	4,50,000	જમીન-મકાન	2,50,000
₹ ચોખ્ખો નફો	1,00,000	₹ ખરીદી	1,00,000
લેણદારો	80,000	ફર્નિચર	50,000
દેવીહૂંડી	20,000	બાદ : ઘસારો	5,000
		દેવાદારો	1,00,000
		બાદ : ધા. અના.	5,000
		લેણીહૂંડીઓ	50,000
		આખરનો સ્ટોક	80,000
		રોકડ સિલક	30,000
	6,50,000		6,50,000

ઉદાહરણ 7

હેમાંગ તેના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

વિગત	1.1.2013	31.12.2013
	રોજ રૂ.	રોજ રૂ.
યંત્રો	75,000	85,000
દેવાદારો	30,000	(?)
લેણીહૂંડીઓ	8,000	9,000
લેણદારો	20,000	(?)
દેવીહૂંડીઓ	6,000	8,000
સ્ટોક	25,000	30,000
રોકડ અને બેન્ક સિલક	29,000	35,000
અગાઉથી ચૂકવેલ વીમો	1,000	2,000
પરચૂરણ ખર્ચ ચૂકવવાનો બાકી	2,000	3,000
વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો :	રૂ.	
રોકડ ખરીદી	15,000	
રોકડ વેચાણ	(?)	
દેવાદારો પાસેથી રોકડ મળ્યાં	50,000	
રોકડ બેન્કમાં ભરી	45,000	
લેણદારોને ચેકથી ચૂકવ્યાં	25,000	

લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યા	10,000
દેવીહૂંડીના રોકડા ચૂકવ્યાં	5,000
પરચૂરણ ખર્ચ માટે બેન્કમાંથી ઉપાડ્યા	8,000
પરચૂરણ ખર્ચના રોકડેથી ચૂકવ્યા	7,000
રોકડ ઉપાડ	9,000
વીમાના રોકડા ચૂકવ્યા	3,000
કુલ ખરીદી	53,000
કુલ વેચાણ	1,00,000
વેચાણ શેરો કરી લેમદારોને આપેલ લેણીહૂંડીઓ	5,000
વેચાણ શેરો કરી લેણદારોને આપેલ લેણીહૂંડીઓ નકરાઈ	2,000
રોકડ સિલક (તા. 31.3.2014)	10,000
યંત્રોની ખરીદી તા. 1.10.2013ના રોજ ચેકથી કરેલ છે.	

જવાબ 7 :

ઉધાર શરૂઆતનું સ્થિતિદર્શક પત્રક જમા

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
શરૂમૂડી બાકી (?)	1,40,000		
લેણદારો	20,000	યંત્રો	75,000
દેવીહૂંડીઓ	6,000	દેવાદારો	30,000
પરચૂરણ ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	2,000	લેણીહૂંડીઓ	8,000
		સ્ટોક	25,000
		રોકડ - બેન્ક સિલક	29,000
		અગાઉથી ચૂકવેલ વીમો	1,000
	1,68,000		1,68,000

ઉધાર લેણીહૂંડીનું ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	8,000	રોકડ ખાતે(મળ્યા) (?)	10,000
દેવાદારો ખાતે		લેણદાર ખાતે (વેચાણ શેરો)	5,000
(મળેલી લેણહૂંડી)	16,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	9,000
	24,000		24,000

ઉધાર કુલ દેવાદારોનું ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા	30,000	રોકડ ખાતે (મળ્યા)	50,000
લેણદારો ખાતે (વેચાણ શેરો		લેણીહૂંડી ખાતે	16,000
કરી આપેલ હૂંડી નકરાઈ)	2,000		

ઉધાર વેચાણ	80,000	બાકી આગળ લઈ ગયા (?)	46,000
	1,12,000		1,12,000

ઉધાર દેવીહૂંડીનું ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ ખાતે (ચૂકવ્યા)	5,000	બાકી આગળ લાવ્યા	6,000
બાકી આગળ લઈ ગયા	8,000	લેણદારો ખાતે (?)	
		(સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ)	7,000
	13,000		13,000

ઉધાર કુલ લેણદારોનું ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બેન્ક ખાતે (ચૂકવ્યા) (?)	25,000	બાકી આગળ લાવ્યા	20,000
લેણીહૂંડી ખાતે (વેચાર શેરો)	5,000	ઉધાર ખરીદી (?)	38,000
દેવીહૂંડી ખાતે	7,000	દેવાદારો ખાતે (વેચાણ	
બાકી આગળ લઈ ગયા	23,000	શેરો કરેલી હૂંડી નકરાઈ)	2,000
	60,000		60,000

ઉધાર રોકડ ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા (નોંધમુજબ)	6,000	રોકડ ખરીદી	15,000
દેવાદારો ખાતે (મળ્યા)	50,000	બેન્ક ખાતે (બેંકમાં ભર્યા)	45,000
લેણીહૂંડી ખાતે (મળ્યા)	10,000	દેવીહૂંડી ખાતે (ચૂકવ્યા)	5,000
બેન્ક ખાતે (પ.ચૂ.ખર્ચ માટે)	8,000	પરચૂરણ ખર્ચ ચૂકવ્યો	7,000
રોકડ વેચાણ	20,000	ઉપાડ ખાતે	9,000
		વીમો	3,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	10,000
	94,000		94,000

ઉધાર બેન્ક ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા (?)	23,000	લેણદારો ખાતે (ચૂકવ્યા)	25,000
(નોંધ મુજબ)			
રોકડ ખાતે (બેંકમાં ભર્યા)	45,000	રોકડ ખાતે (પરચૂરણ ખર્ચ માટે)	8,000

		યંત્રની ખરીદી	10,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા (નોંધ)	25,000
	68,000		68,000

નોંધ :- પ્રશ્નમાં રોકડ અને બેંક સિલકની સંયુક્ત બાકીઓ શરૂની અને આખરની આપેલ છે. જ્યારે આખરની રોકડ અને બેંક સિલક રૂ.35,000 છે જે પૈકી પ્રશ્નમાં દર્શાવ્યા મુજબ આખર (તા.31-3-2014)ની રોકડ રૂ.10,000 છે. તેથી આખરની બેકે રૂ. (35000-1000) = રૂ.25000 હોય જે ઉક્ત બેંક ખાતે જમા કરવાથી બેંક ખાતું બંધ કરતા બેંકની શરૂની બાકી રૂ.2300 મળે છે. જે રકમ, રોકડ બેંકની સંયુક્ત શરૂ બાકી રૂ.29000 (પ્રશ્નમુજબ)માંથી બાદ કરતા શરૂની રોકડ રૂ.6000 રોકડ ખાતે મળશે.

તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું

ઉધાર	વેપાર અને નફા નુકસાન ખાતું		જમા
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂનો સ્ટોક	25,000	વેચાણ	
ખરીદી : રોકડ 15,000		રોકડ 20,000	
ઉધાર 38,000	53,000	ઉધાર 80,000	1,00,000
કાચો નફો (ન.નુ. ખાતે)	52,000	આખર સ્ટોક	30,000
	1,30,000		1,30,000
મૂડી પર વ્યાજ	14,000	કાચો નફો (વેપાર ખાતેથી)	52,000
યંત્રો પર ઘસારો	8,000		
પરચૂરણ ખર્ચા 7,000			
— ચૂ.બાકી (શરૂ) 2,000			
₹ ચૂ.બાકી (આ) 3,000	8,000		
વીમા 3,000			
₹ અ.થી.ચૂ.(શરૂ) 1,000			
— અ.થી.ચૂ. (આ) 2,000	2,000		
ઘાલખાધ અનામત 2,300			
ચોખ્ખો નફો (?)			
(પા.સ.માં)	17,700		
	52,000		52,000

તા. 31.3.2014ના રોજનું પાર્કુ સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
શરૂની મૂડી 1,40,000		યંત્રો 75,000	
₹ મૂડી પર વ્યાજ 14,000		₹ ખરીદી 10,000	3,50,000
₹ ચોખ્ખો નફો 17,700			
	1,71,700	બાદ : ઘસારો 8,000	77,000
બાદ : ઉપાડ 9,000	1,62,700	લેણીહૂંડીઓ 9,000	9,000

દેવીહૂંડીઓ	8,000	આખર સ્ટોક	30,000
પરચૂરણ ખર્ચ ચૂકવવાનો બાકી	3,000	અગાઉથી ચૂક. વીમો	2,000
લેણદારો	23,000	દેવાદારો	46,000
		બાદ : ઘા. અના.	2,300
		રોકડ સિલક	10,000
		બેન્ક સિલક	25,000
	1,96,700		1,96,700

ઉદાહરણ 8

શ્રી પૂજનના ચોપડામાંથી તા. 31 મી માર્ચ, 2013 અને 31 મી માર્ચ, 2014ના રોજની નીચેની બાકી મળે છે.

વિગત	31.3.2013	31.3.2014
	રોજ રૂ.	રોજ રૂ.
દેવાદારો	(?)	24,000
લેણદારો	16,000	(?)
સ્ટોક	(?)	17,000
મકાન	30,000	30,000
યંત્રો	60,000	67,000
ફર્નિચર	5,000	5,000
બેંક લોન	10,000	8,000
રોકડ અને બેંક સિલક	14,000	11,000
અન્ય વિગતો :		રૂ.
દેવાદારો પાસેથી વસૂલાત		93,000
ઉપાડ		10,000
યંત્રનું વેચાણ (ચો. કિંમત રૂ. 5000)		3,000
ધંધાના ખર્ચા		10,000
લેણદારોને ચૂકવણી		61,000
રોકડ ખરીદી		16,000
પરચૂરણ આવક		2,000

અન્ય માહિતી :

- (1) વેપારી પડતર પર $33\frac{1}{3}\%$ નફો ચઢાવી માલ વેચે છે.
- (2) લેણદારોએ આપેલ વટાવ રૂ. 14,000
- (3) વર્ષ દરમિયાન ઉધાર ખરીદી, કુલ ખરીદીના 80% હતી, અને રોકડ વેચાણ કુલ વેચાણના 10% હતું. ઉધાર વેચાણ રૂ.9,04,000 હતું.
- (4) યંત્રો અને ફર્નિચર પર 10% તથા મકાન પર 2% ઘસારો ગણો.

જવાબ :

ઉધાર શરૂઆતનું સ્થિતિદર્શક પત્રક જમા

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
લેણદારો	16,000	દેવાદારો	27,000
બેન્ક લોન	10,000	સ્ટોક	12,000
શરૂની મૂડી (?)	1,22,000	મકાન	30,000
		યંત્રો	60,000
		ફર્નિચર	5,000
		રોકડ - બેન્ક સિલક	14,000
	1,48,000		1,48,000

ઉધાર કુલ દેવાદારોનું ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા (?)	27,000	રોકડ બેન્ક ખાતે (વસૂલાત)	93,000
ઉધાર વેચાણ	90,000	બાકી આગળ લઈ ગયા	24,000
	1,17,000		1,17,000

ઉધાર કુલ લેણદારોનું ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
રોકડ બેન્ક ખાતે (ચૂકવ્યા)	61,000	બાકી આગળ લાવ્યા	16,000
મળેલ વટાવ	1,000	ઉધાર બાકી	64,000
બાકી આગળ લઈ ગયા	18,000		
	80,000		80,000

ઉધાર રોકડ અને બેન્ક ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બાકી આગળ લાવ્યા (?)	14,000	બેન્ક લોન પરત કરી	2,000
દેવાદારો ખાતે (વસૂલાત)	93,000	ઉપાડ ખાતે	10,000
ચંત્રનું વેચાણ	3,000	ધંધાના ખર્ચા	10,000
પરચૂરણ આવક	2,000	લેણદારો ખાતે (ચૂક.)	61,000
રોકડ વેચાણ	10,000	ચંત્રની ખરીદી (?)	12,000
		બાકી આગળ લઈ ગયા	11,000
	1,22,000		1,22,000

તા. 31.3.2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું

ઉધાર વેપાર અને નફા નુકસાન ખાતું જમા

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂનો સ્ટોક (?)	12,000	વેચાણ	
ખરીદી : રોકડ 16,000		રોકડ 10,000	
ઉધાર 64,000	80,000	ઉધાર 90,000	1,00,000
કાચો નફો (વે. કિં. ના રૂ.1,00,000			
25% લેખે) (ન.નુ. ખાતે)	25,000	આખર સ્ટોક	17,000
	1,17,000		1,17,000
મકાન પર ઘસારો	6,000	કાચો નફો (વેપાર	
ચંત્રો પર ઘસારો	6,000	ખાતેથી)	25,000
ચંત્ર વેચાણની ખોટ		પરચૂરણ આવક	20,000
(5000 - 3000)	2,000	મળેલ વટાવ	1,000
ફર્નિચર પર ઘસારો	500		
ધંધાના ખર્ચા	10,000		
ચોખ્ખો નફો (?)			
(પા.સ.માં)	8,900		
	28,000		28,000

તા. 31.3.2014ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
શરૂની મૂડી 1,22,000		મકાન 30,000	
₹ ચોખ્ખો નફો 8,900		બાદ : ઘસારો 600	29,400

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

	1,30,900		યંત્રો	67,000	
બાદ : ઉપાડ	10,000		બાદ : ઘસારો	6,000	61,000
બેન્ક લોન		8,000	ફર્નિચર	5,000	
લેણદારો		23,000	બાદ : ઘસારો	500	4,500
			દેવાદારો		24,000
			સ્ટોક		17,000
			રોકડ / બેન્ક		11,000
		1,46,900			1,46,900

ઉદાહરણ 9

શ્રી શિવ મહાદેવિયાએ પોતાના ધંધાના વ્યવહારોની માહિતી નીચે પ્રમાણે આપી છે :

વિગત	તા. 1.4.2015	તા.31.3.2016
દેવાદારો	(?)	2,25,000
સ્ટોક	1,30,500	1,57,500
રોકડ અને બેંક	2,08,500	79,500
પ્લાંટ	84,000	69,000
ફર્નિચર	33,000	33,000
લેણદારો	90,000	1,41,000
ચૂકવવાના બાકી ખર્ચા	7,500	12,000
વધારાની માહિતી :-		
1) લેણદારોને રોકડા ચૂકવ્યાં		રૂ. 94,500
2) કુલ વેચાણ		રૂ. 10,36,500
3) આપેલ વટાવ		રૂ. 10,500
4) ચેક દ્વારા ઉપાડ		રૂ. 63,000
5) રોકડ ઉપાડ		રૂ. 22,500
6) દેવદારો પાસેથી મળેલ રોકડ		રૂ. 3,04,500
7) બેંકમાંથી રોકડ ઉપાડી		રૂ. 67,500
8) રોકડેથી ચૂકવેલ ખર્ચા		રૂ. 51,000
9) રોકડ ખરીદી		રૂ. 31,500
10) લેણદારોને ચેકથી ચૂકવ્યાં		રૂ. 8,01,000
11) રોકડ સિલક (31/3/2016)		રૂ. 33,000
12) દેવાદારો પાસેથી મળેલ ચેક		રૂ. 6,48,000
13) બેંકમાં ભરેલ રોકડ		રૂ. 2,32,500

14) ચેકથી ચૂકવેલ ખર્ચા	રૂ.	52,500
15) માંડી વાળેલ ઘાલખાધ	રૂ.	7,500
16) મળેલ વટાવ	રૂ.	3,000

પ્લાંટ ખાતામાં તફાવતની રકમ પ્લાંટનું ચોપડે કિંમતે વેચાણ દર્શાવે છે.

ઉપરની વિગતો પરથી તા. 31/3/2016ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું, નફા-નુકસાન ખાતું અને તે દિવસનું પાકું-સરવૈયું બનાવો.

જવાબ : 9

ઉધાર	રોકડ ખાતું	જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂની સિલક [208,500 - બેંક 15000]	58,500	ખર્ચ ખાતે	51,000
બેંક ખાતે	67,500	બેંક ખાતે (ભરેલ રોકડ)	2,32,500
દેવાદારો ખાતે	3,04,500	ઉપાડ ખાતે	22,500
પ્લાંટ ખાતે (નોંધ મુજબ)	15,000	રોકડ ખરીદી	31,500
રોકડ વેચાણ (?)	19,500	લેણદારો ખાતે	94,500
		આખર સિલક	33,000
	4,65,000		4,65,000

ઉધાર	બેન્ક ખાતું	જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂની સિલક (?)	1,50,000	રોકડ ખાતે	67,500
રોકડ ખાતે (ભરેલ)	2,32,500	ખર્ચ ખાતે	52,500
દેવાદારો ખાતે	6,48,000	લેણદારો ખાતે	8,01,000
		આખર સિલક [કુલ 79,500 - રોકડની આ.બાકી 33,000]	46,500
	10,30,500		10,30,500

ઉધાર	દેવાદારોનું ખાતું	જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂની બાકી (?)	1,78,500	રોકડ ખાતે	3,04,500
ઉધાર વેચાણ	10,17,000	બેંક ખાતે	6,48,000
		વટાવ ખાતે	10,500
		ઘાલખાધ ખાતે	7,500
		આખરની બાકી	2,25,000
	11,95,500		11,95,500

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

ઉધાર		લેણદારોનું ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.		
બેંક ખાતે	8,01,000	શરૂઆતની બાકી	90,000		
રોકડ ખાતે	94,500	ઉધાર ખરીદી (?)	9,49,500		
વટાવ ખાતે	3,000				
આખર બાકી	1,41,000				
	10,39,500				10,39,500

ઉધાર		તા. 1/4/2015ના રોજનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક		જમા	
દેવા	રકમ રૂ.	મિલકતો	રકમ રૂ.		
લેણદારો	90,000	દેવાદારો	1,78,500		
ખર્ચ બાકી	7,500	સ્ટોક	1,30,500		
મૂડી - મિલકતો		રોકડ - બેંક	2,08,500		
નો દેવા પરનો વધારો (?)	5,37,000	પ્લાંટ	84,000		
		ફર્નિચર	33,000		
	6,34,500				6,34,500

શ્રી શિવ મહાદેવિયાનું તા. 31/3/2016ના રોજ

ઉધાર		પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.		
શરૂનો સ્ટોક	1,30,500	વેચાણ	10,36,500		
ખરીદી : રોકડ 31,500		છેવટનો સ્ટોક	1,57,500		
ઉધાર 9,49,500	9,81,000				
કાયો નફો (?)	82,500				
	11,94,000				11,94,000

ઉધાર		નફા - નુકસાન ખાતું		જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.		
ખર્ચા :-		કાયો નફો - આગળ લાવ્યા	82,500		
રોકડ 51,000		મળેલ વટાવ	3,000		
ચેકથી 52,500		ચોખ્ખી ખોટ (?)	40,500		
	1,03,500				
- ગયા વર્ષના					
બાકી 7,500					
	96,000				

₹ ચાલુ વર્ષ			
ના બાકી	12,000	1,08,000	
આપેલ વટાવ	10,500		
ઘાલખાધ		7,500	
		1,26,000	1,26,000

તા. 31/3/2016ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણાં	રકમ રૂ.
શરૂની મૂડી	5,37,000	પ્લાંટ	69,000
— ઉપાડ			
બેંકમાંથી	63,000	ફર્નિચર	33,000
રોકડેથી	22,500	દેવાદારો	2,25,000
4,15,500		સ્ટોક	1,57,500
— ચોખ્ખી ખોટ	40,500	રોકડ - બેંક	79,500
લેણદારો	1,41,000	ચૂકવવાના બાકી ખર્ચા	12,000
	5,64,000		5,64,000

સમજૂતી :

- 1) આ દાખલામાં રોકડ અને બેંકના વ્યવહારો અલગ-અલગ આપ્યાં છે, જે સૂચવે છે કે રોકડ સિલક અને બેંક સિલક અલગ-અલગ બતાવવાની છે. તેથી રોકડ ખાતું અને બેંક ખાતું બનાવ્યું. બંનેમાં શરૂની સિલક આપી નથી, પરંતુ આખરની સંયુક્ત રોકડ અને બેંક સિલક રૂ. 79,500 છે અને આખરની અલગ રોકડ સિલક રૂ. 33,000 છે તેથી આખરની બેંક સિલક રૂ. 46,500 (79,500 – 33,000) હશે.
- 2) બેંક ખાતામાં આપેલા વ્યવહારો લખી લેતાં ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ શરૂની સિલક થશે. હવે શરૂની રોકડ અને બેંકની સંયુક્ત સિલકમાંથી આ રકમ બાદ કરતા શરૂની રોકડ સિલક રૂ. 58,500 મળશે. (2,08,500 – 1,50,000)
- 3) પ્લાંટની શરૂની બાકી રૂ. 84,000 અને આખર બાકી રૂ. 69,000 છે. જે સૂચવે છે કે રૂ. 15,000ના પ્લાંટનું રોકડે થી વેચાણ કરવામાં આવ્યું છે. તેથી રોકડ ખાતાની ઉધાર બાજુએ રૂ. 15,000 લખાશે. હવે રોકડ ખાતામાં બધી વિગત લખાઈ જતાં ઉધાર બાજુ જે રૂ. 19,500 ખૂટે છે, તે રોકડ વેચાણની આવક હશે.
- 4) દેવાદારોની શરૂની બાકી આપી નથી, જે શોધવા દેવાદારોનું ખાતું બનાવીશું.
- 5) લેણદારોનું ખાતું બનાવી ઉધાર ખરીદી શોધાશે.
- 6) શરૂની મૂડી શોધવા શરૂનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવવું પડશે.

1.9 સ્વાધ્યાય (અ) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

- (1) એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિનો અર્થ આપી તેના લક્ષણો જણાવો.
- (2) એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિના વિવિધ સ્વરૂપો સમજાવો.
- (3) એકનોંધી પદ્ધતિ અને દ્વિનોંધી પદ્ધતિ વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ કરો.
- (4) એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખેલા હિસાબોને દ્વિનોંધી પદ્ધતિમાં કેવી રીતે ફેરવી શકાય ? સમજાવો.
- (5) એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ મુજબ ચોખ્ખો નફો કે નુકસાન નક્કી કરવા માટેની મૂડીની સરખામણીની રીત સમજાવો.

(6) ટૂંક નોંધ લખો :-

- (1) સ્થિતિ દર્શક નિવેદન - પત્રક
- (2) કુલ દેવાદારોનું ખાતું અને કુલ લેણદારોનું ખાતું
- (3) દેવી હૂંડી ખાતું
- (4) એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ
- (5) એકનોંધી અને દ્વિનોંધી વચ્ચેનો તફાવત
- (6) શુદ્ધ એકનોંધી અને પ્રચલિત એકનોંધી વચ્ચેનો તફાવત.

(બ) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો - (બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો)

1. એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિમાં :

- (અ) દરેક વ્યવહારની એક જ અસર અપાશે.
- (બ) દરેક વ્યવહારની બે અસર જ અપાશે.
- (ક) અમુક વ્યવહારની એક અસર અને અમુક વ્યવહારની બે અસર અપાશે.
- (ડ) અમુક વ્યવહારની અસર જ ન આપવામાં આવે.

જવાબ : (ક) અમુક વ્યવહારની એક અસર અને અમુક વ્યવહારની બે અસર અપાશે.

2. એકનોંધી પદ્ધતિ મુજબ નફો શોધવા :

- (અ) નફા-નુકસાન મેળવણી પત્રક બનાવાય છે.
- (બ) સ્થિતિ દર્શક નિવેદન બનાવાય છે.
- (ક) કાચું વેપાર ખાતું બનાવાય છે.
- (ડ) દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે.

જવાબ : (ડ) દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે.

3. રોકડ વેચાણ / રોકડ ખરીદી / રોકડમાં લાવેલ વધારાની મૂડી શોધવા માટે :

- (અ) દેવાદારોનું ખાતું તૈયાર કરવામાં આવશે.
- (બ) રોકડ ખાતું તૈયાર કરવામાં આવશે.
- (ક) લેણીહૂંડી ખાતું તૈયાર કરવામાં આવશે.
- (ડ) સ્થિતિ દર્શક નિવેદન તૈયાર કરવામાં આવશે.

જવાબ : (બ) રોકડ ખાતું તૈયાર કરવામાં આવશે.

4. લેણદારોને વેચાણ શેરો કરેલ લેણીહૂંડી નકારાય ત્યારે :

- (અ) દેવાદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને લેણદારોનું ખાતું જમા થાય.
- (બ) લેણદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને દેવાદારોનું ખાતું જમા થાય.
- (ક) લેણીહૂંડીઓનું ખાતું ઉધાર થાય અને લેણદારોનું ખાતું જમા થાય.
- (ડ) લેણદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને લેણીહૂંડીઓનું ખાતું જમા થાય.

જવાબ : (અ) દેવાદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને લેણદારોનું ખાતું જમા થાય.

5. ઉધાર કે જમા બાકી સંદર્ભે નીચે દર્શાવેલાં ખાતાઓ પૈકી કયુ ખાતું બાકીનાં અન્ય ખાતાઓની બાકી કરતાં વિરુદ્ધ બાકી ધરાવે છે ?

- (અ) લેણદારોનું ખાતું
- (બ) લેણીહૂંડીઓનું ખાતું
- (ક) રોકડ ખાતું
- (ડ) દેવાદારોનું ખાતું

6. ઉધાર કે જમા બાકી સંદર્ભે નીચે દર્શાવેલાં ખાતાઓ પૈકી કયું ખાતું બાકીના અન્ય ખાતાઓની બાકી કરતાં વિરુદ્ધ બાકી ધરાવે છે ?

- (અ) દેવીહૂંડીઓનું ખાતું
- (બ) લેણદારોનું ખાતું
- (ક) લેણીહૂંડીઓનું ખાતું
- (ડ) મૂડી ખાતું

જવાબ : (ક) લેણીહૂંડીઓનું ખાતું

7. નકરાયેલ લેણીહૂંડીની અસર :

- (અ) ફક્ત લેણીહૂંડી ખાતા પર જ થાય છે.
- (બ) દેવાદારોનું ખાતું અને લેણીહૂંડી ખાતા પર થાય છે.
- (ક) ફક્ત દેવાદારોના ખાતા પર જ થાય છે.
- (ડ) ફક્ત દેવીહૂંડી ખાતા પર જ થાય છે.

જવાબ : (બ) દેવાદારોનું ખાતું અને લેણીહૂંડી ખાતા પર થાય છે.

8. નીચે દર્શાવેલાં સમીકરણો પૈકી કયું સમીકરણ ખરું નથી ?

- (અ) વેચેલ માલની પડતર = શરૂનો સ્ટોક ₹ ખરીદી – આખર સ્ટોક
- (બ) આખર સ્ટોક = શરૂનો સ્ટોક ₹ ખરીદી – વેચાયેલ માલની પડતર
- (ક) શરૂઆતનો સ્ટોક = આખર સ્ટોક ₹ ખરીદી – વેચાયેલ માલની પડતર
- (ડ) ખરીદી = આખર સ્ટોક ₹ વેચેલ માલની પડતર – શરૂનો સ્ટોક

જવાબ : (ક) શરૂઆતનો સ્ટોક = આખર સ્ટોક ₹ ખરીદી – વેચાયેલ માલની પડતર

9. નીચે દર્શાવેલાં વિધાનો પૈકી કયું વિધાન ખરું નથી ?

- (અ) ઉધાર વેચાણ શોધવા દેવાદારોનું ખાતું ખોલવામાં આવે છે.
- (બ) પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિમાં ખાતાવહીમાં ઊપજ ખર્ચના ખાતા ખોલવામાં આવે છે.
- (ક) ખરીદ માલ પરત શોધવા માટે લેણદારોનું ખાતું ખોલવામાં આવે છે.
- (ડ) શુદ્ધ એકનોંધમાં પેટા નોંધોમાં ફક્ત રોકડમેળ રાખવામાં આવે છે.

જવાબ : (બ) પ્રચલિત એકનોંધી પદ્ધતિમાં ખાતાવહીમાં ઊપજ ખર્ચના ખાતા ખોલવામાં આવે છે.

10. ઉધાર વેચાણ શોધવા કયું ખાતું તૈયાર કરવામાં આવે છે ?

- (અ) નફા-નુકસાન ખાતું
- (બ) આવક-જવક ખાતું
- (ક) દેવાદારોનું ખાતું
- (ડ) લેણદારોનું ખાતું

જવાબ : (ક) દેવાદારોનું ખાતું

11. ઘાલખાધ પરત ક્યાં ખાતે જમા કરવામાં આવે છે ?

- (અ) દેવાદાર
- (બ) લેણદાર
- (ક) રોકડ
- (ડ) એકપણ નહીં

12. સામાન્ય રીતે કાયમી મિલકતોનો ઘસારો કઈ બાકી પર ગણાય છે ?

- (અ) શરૂઆતની બાકી
- (બ) આખરની બાકી
- (ક) ફક્ત વધારા પર
- (ડ) વેચેલ મિલકતની ઊપજ પર

જવાબ : (અ) શરૂઆતની બાકી

13. શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક શા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે ?

- (અ) નફો - નુકસાન શોધવા
- (બ) રોકડ સિલક શોધવા
- (ક) મિલકતો શોધવા
- (ડ) શરૂઆતની મૂડી શોધવા

જવાબ : (ડ) શરૂઆતની મૂડી શોધવા

14. મૂડી પર વ્યાજ ગણવા માટે નીચેના પૈકી કઈ મૂડી પર વ્યાજ ગણાય છે ?

- (અ) શરૂઆતની મૂડી
- (બ) આખરની મૂડી
- (ક) આખર સ્ટોક
- (ડ) શરૂઆતનો સ્ટોક

15. ચંત્રોની શરૂની બાકી કરતાં આખર બાકી ઓછી હોય તો તેનો અર્થ શું થાય ?

- (અ) વેચાણ
- (બ) ખરીદી
- (ક) ઉચાપત
- (ડ) ચોરી

જવાબ : (અ) વેચાણ

16. રોકડ ખરીદી કે રોકડ વેચાણ મેળવવા માટે નીચેનામાંથી કયું ખાતું તૈયાર કરવું જરૂરી ગણાય ?

- (અ) વેપાર ખાતું
- (બ) દેવાદારોનું ખાતું
- (ક) લેણદારોનું ખાતું
- (ડ) રોકડ ખાતું

જવાબ : (ડ) રોકડ ખાતું

17. નીચેનામાંથી કઈ લાક્ષણિકતા એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિની નથી ?

- (અ) દરેક વ્યવહારની બેવડી અસર થતી નથી.
- (બ) ફક્ત નાના વેપારી જ આ પદ્ધતિથી હિસાબો રાખે છે.
- (ક) દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિના સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ થતો નથી.
- (ડ) આવશ્યક તેવા મર્યાદિત હિસાબી ચોપડા જ રાખવામાં આવે છે.

જવાબ : (ક) દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિના સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ થતો નથી.

18. લેણદારોને વેચાણ શેરો કરેલ લેણીહૂંડી નકારાય ત્યારે :

(અ) દેવાદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને લેણદારોનું ખાતું જમા થાય.

(બ) લેણદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને દેવાદારોનું ખાતું જમા થાય.

(ક) દેવીહૂંડી ખાતામાં જ અસર થાય.

(ડ) લેણીહૂંડી ખાતું ઉધાર થાય અને લેણદારોનું ખાતું જમા થાય.

જવાબ : (અ) દેવાદારોનું ખાતું ઉધાર થાય અને લેણદારોનું ખાતું જમા થાય.

19. એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ અનુસાર નફો શોધવા માટે -

(અ) કાર્યું વેપાર ખાતું બનાવાય છે.

(બ) નફા - નુકસાન ખાતું બનાવાય છે.

(ક) ઉપજ - ખર્ચ ખાતું બનાવાય છે.

(ડ) દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે.

જવાબ : (ડ) દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે.

20. રોકડ ખરીદી રૂ. 30,000, ઉધાર વેચાણ રૂ. 1,76,000, રોકડ વેચાણ રૂ. 40,000, આખર સ્ટોક રૂ. 15,000, શરૂઆતનો સ્ટોક રૂ. 25,000 કાચા નફાનો દર પડતર પર 20% હોય તો ઉધાર ખરીદી કેટલી ગણાય ?

(અ) રૂ. 1,27,200 (બ) રૂ. 1,76,000

(ક) રૂ. 1,32,900 (ડ) રૂ. 1,40,000

જવાબ : (ડ) રૂ. 1,40,000

ગણતરી : ઉધાર ખરીદી શોધવા આપણે વેપાર ખાતું તૈયાર કરીએ. કાચા નફા પડતર પર 20% છે, તેથી વેચાણ પર 16 2/3% ગણાય.

વેપાર ખાતું

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂનો સ્ટોક	25,000	વેચાણ :	
રોકડ ખરીદી	30,000	રોકડ 40,000	
ઉધાર ખરીદી (?)	1,40,000	ઉધાર 1,76,000	2,16,000
કાચો નફો (વેચાણના 16 2/3 % લેખે)	36,000	આખર સ્ટોક	15,000
	2,31,000	○	2,31,000

સમજૂતી : કાચો નફો વેચાણ પર 16 2/3 % લેખે રૂ. 36,000 વેપાર ખાતામાં દર્શાવ્યા પછી વેપાર ખાતાની ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 1,40,000 ઉધાર ખરીદી ગણાય.

21. નીચે માહિતી પરથી શરૂ સ્ટોક શોધો. કાચો નફો પડતરના 25% છે.

વર્ષ દરમિયાન ખરીદી 75,000

વર્ષ દરમિયાન વેચાણ 1,20,000

તા. 31મી ડિસે. 2013ના રોજ આખર સ્ટોક 15,000

ઉત્પાદન ખર્ચ 10,000

(અ) રૂા. 15,000 (બ) રૂા. 20,000

(ક) રૂા. 26,000 (ડ) રૂા. 50,000

જવાબ : (ક) રૂા. 26,000

ગણતરી : કાચો નફો પડતર પર 25% છે. તેથી વેચાણ પર 20% ગણાય.

તા. 31.12.2013ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું

વિગત	રકમ રૂા.	વિગત	રકમ રૂા.
શરૂનો સ્ટોક (?)	26,000	વેચાણ	1,20,000
ખરીદી	75,000		
ઉત્પાદનના ખર્ચા	10,000		
કાચો નફો (વેચાણનાં 20 % લેખે)	24,000	આખરનો સ્ટોક	15,000
	1,35,000		1,35,000

નોંધ : કાચો નફો વેચાણના 20 % લેખે રૂા. 24,000 વેપાર ખાતામાં દર્શાવ્યા બાદ વેપાર ખાતાની ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂા. 26,000 શરૂઆતનો સ્ટોક હશે.

22. શરૂઆતનો સ્ટોક રૂા. 10,000, ખરીદી રૂા. 38,000 આખરનો સ્ટોક રૂા. 8000 કાચા નફાનો દર વેચાણના 20 % તો કુલ વેચાણ કેટલું હશે ?

(અ) રૂા. 40,000 (બ) રૂા. 48,000

(ક) રૂા. 50,000 (ડ) રૂા. 52,000

જવાબ : (ક) રૂા. 50,000

23. એક પેઢીમાંથી નીચેની વિગતો મળેલ છે.

શરૂઆતનો સ્ટોક રૂા. 10,000, ખરીદી રૂા. 60,000, આખરનો સ્ટોક રૂા. 30,000 કાચો નફો વેચાણના 20 % છે, તો કુલ વેચાણ કેટલું ?

(અ) રૂા. 40,000 (બ) રૂા. 70,000

(ક) રૂા. 90,000 (ડ) રૂા. 50,000

જવાબ : (ડ) રૂા. 50,000

24. એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ હેઠળ દેવાદારોનું ખાતું બનાવવાથી...

(અ) નકરાયેલ દેવીહૂંડીની રકમ મળે છે.

(બ) આપેલ દેવીહૂંડીની રકમ મળે છે.

(ક) મળેલ લેણીહૂંડીની રકમ મળે છે.

(ડ) દેવીહૂંડીની ચૂકવેલ રકમ મળે છે.

જવાબ : (ક) મળેલ લેણીહૂંડી રકમ મળે છે.

25. શુદ્ધ એકનોંધીમાં પેટા નોંધમાં માત્ર રાખવામાં આવે છે, જ્યારે ખાતાવહીમાં માત્ર ના ખાતા હોય છે.

(અ) લેણદારો, દેવાદારો (બ) રોકડમેળ, વ્યક્તિના

(ક) ખરીદનોંધ, મિલકતો (ડ) આમાંથી એકપણ નહિ

જવાબ : (બ) રોકડમેળ, વ્યક્તિના

26. લેણદારોને વેચાણશેરો કરી આપેલી લેણીહૂંડી નકરાય ત્યારે નું ખાતું ઉધારાય અને નું ખાતું જમા થાય.

- (અ) લેણદારો, દેવાદારો (બ) લેણીહૂંડી, લેણદારો
 (ક) દેવાદારો, લેણદારો (ડ) દેવાદારો, લેણીહૂંડી
 જવાબ : (ક) દેવાદારો, લેણદારો

27. શુદ્ધ એકનોંધી પદ્ધતિમાં

- (અ) બધી જ પેટા નોંધો રખાય છે.
 (બ) ખરીદનોંધ રખાય છે.
 (ક) ફક્ત રોકડમેળ જ રખાય છે.
 (ડ) વેચાણ નોંધ રખાય છે.

28. પ્રચલિત એક નોંધી પદ્ધતિમાં

- (અ) ફક્ત રોકડમેળ જ રાખવામાં આવે છે.
 (બ) ખરીદ નોંધ અને વેચાણ નોંધ રાખવામાં આવે છે.
 (ક) ખાતાવહીમાં બધા જે ખાતા તૈયાર કરવામાં આવે છે.
 (ડ) બધી જ પેટા નોંધો રાખવામાં આવે છે.

29. એકનોંધી પદ્ધતિ હેઠળ લેણદારોનું ખાતું બનાવવાથી

- (અ) મળેલ લેણીહૂંડીની રકમ મળે છે.
 (બ) આપેલ દેવીહૂંડીની રકમ મળે છે.
 (ક) નકરાયેલ લેણીહૂંડીની રકમ મળે છે.
 (ડ) લેણીહૂંડીના મળેલ નાંણાની રકમ મળે છે.

જવાબ : (બ) આપેલ દેવીહૂંડીની રકમ મળે છે.

30. નીચેની વિગતો પરથી વેચાણ શોધો.

શરૂઆતનો સ્ટોક	રૂ. 1,00,000
છેવટનો સ્ટોક	રૂ. 60,000
ખરીદી	રૂ. 50,000
કાચો નફો વેચાણના 10%	

ઉધાર વેપારખાતું જમા

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,00,000	વેચાણ	1,00,000
ખરીદી	50,000	આખરનો સ્ટોક	60,000
કાચો નફો (વેચાણના 10%)	10,000		
	1,60,000		1,60,000

કાચો નફો વેચાણના 10% છે.

ધારો કે વેચાણ 100 રૂ.

બાદ : કાચો નફો (10%) 10 રૂ.

વેચેલ માલની પડતર 90 રૂ.

હવે, માલની પડતર = શરૂનો સ્ટોક + ખરીદી - આખર સ્ટોક

$$= 1,00,000 \text{ ₹ } 50,000 - 60,000$$

$$= \text{રૂ. } 90,000$$

વેચેલ માલની પડતર પરથી વેચાણ શોધીએ.

$$\text{વેચાણ} = 90,000 \times (100 \div 90) : \text{રૂ. } 1,00,000$$

31. રોકડ ખરીદી	1,500 રૂ.
રોકડ વેચાણ	2,000 રૂ.
ઉધાર વેચાણ	8,800 રૂ.
છેવટનો સ્ટોક	750 રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,250 રૂ.

નફાનો દર મૂળ કિંમત પર 20 % હોય, તો ઉધાર ખરીદી શોધો.

ઉધાર	વેપારખાતું	જમા	
વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,250	વેચાણ :	
રોકડ ખરીદી	1,500	રોકડ 2,000	
ઉધાર ખરીદી	7,000	ઉધાર 8,800	10,800
કાચો નફો (વેચાણ રૂ.10800 ના 16.67% લેખે)	1,800	છેવટનો સ્ટોક	750
	11,550		11,550

કાચો નફો મૂળ કિંમત પર 20% હોય, તો વેચાણ કિંમત પર 16.67% ગણાય, કાચો નફો વેચાણના 16.67 % લેખે રૂ. 1,800 વેપાર ખાતામાં દર્શાવતા વેપાર ખાતાની ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 7,000 ઉધાર ખરીદી મળશે.

(ક) એકનોંધી પદ્ધતિ વ્યાવહારિક દાખલાઓ

1. ધવલ પટેલ પોતાના ચોપડા એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. જેમાંથી નીચેની માહિતી લેવામાં આવે છે. તે વિગતો પરથી કુલ દેવાદારોનું ખાતું અને કુલ લેણદારોનું ખાતું બનાવી ઉધાર વેચાણ અને ઉધાર ખરીદી શોધો. લેણીહૂંડી અને દેવીહૂંડી ખાતું બનાવો.

વિગત	રૂ.
કુલ દેવાદારો (તા. 1-4-2009)	4,225
કુલ લેણદારો (તા. 1-4-2009)	2,691
લેણીહૂંડી (તા. 1-4-2009)	1,600
દેવીહૂંડી (તા. 1-4-2009)	500
દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	17,235
ગ્રાહકોને આપેલ વટાવ	174
માંડી વાળેલ ઘાલખાધ	255
વેચાણપરત	345
ગ્રાહકોએ સ્વીકારેલી લેણીહૂંડીઓ	2,880
લેણદારોને ચૂકવેલ રોકડ	8,934
લેણદારોએ આપેલ વટાવ	129

લેણીહૂંડી સામે મળેલ રોકડ	3,000
ખરીદ પરત	156
સ્વીકારેલ હૂંડીઓ	1,920
દેવીહૂંડીની ચૂકવેલ રકમ	1,400
કુલ દેવાદારો (તા. 31-3-2010)	4,167
કુલ લેણદારો (તા. 31-3-2010)	2,835

[જવાબ : ઉધાર વેચાણ રૂ. 20,831 જે દેવાદારોનું ખાતું બનાવી શોધો. ઉધાર ખરીદી રૂ. 11,283 જે કુલ લેણદારોનું ખાતું બનાવી શોધો. લેણીહૂંડીની છેવટની બાકી રૂ. 1,480 ; જે માટે લેણીહૂંડીનું ખાતું બનાવશે ; દેવીહૂંડીની છેવટની બાકી રૂ. 1,020. જે શોધવા દેવીહૂંડી ખાતું બનાવવું પડે.]

2. રાજેન્દ્ર પોતાના ચોપડા એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. નીચેની માહિતી પરથી તા. 31-3-2010ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું નફા-નુક્સાન ખાતું અને તે રોજનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

1) તા. 1-4-2009 ના રોજ તેનો સ્ટોક રૂ. 30,000 ; પરચૂરણ દેવાદારો રૂ. 60,000 ; પરચૂરણ લેણદારો રૂ. 27,500 ; મશીનરી 80,000 અને ફર્નિચર રૂ. 6,000 હતું.

2) તેના રોકડમેળ નીચેની માહિતી આપે છે.

	રૂ.		રૂ.
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	10,000	ભાડું	1,200
(1-4-2009)		સામાન્ય ખર્ચ	10,000
દેવાદારો પાસેથી મળ્યા	90,000	ઉપાડ	2,000
રોકડ વેચાણ	20,000	બેન્ક ઓવર ડ્રાફ્ટ	
લેણદારોને ચૂકવ્યા	40,000	પર વ્યાજ	1,500
રોકડ ખરીદી	15,000		

3) દેવાદારોને આપેલ વટાવ રૂ. 4,000 અને લેણદારો પાસેથી મળેલ વટાવ રૂ. 2,500 હતો. વેચાણમાંથી રૂ. 2,000 માલ પરત થયો હતો અને તેણે રૂ. 1,000ની કિંમતે માલ પરત કર્યો હતો.

4) તા. 31-3-2010ના રોજ તેમની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી.

	રૂ.		રૂ.
સ્ટોક	45,000	મશીનરી	80,000
દેવાદારો	50,000	ફર્નિચર	5,000
લેણીહૂંડી	3,000	લેણદારો	30,000
દેવીહૂંડી	5,000		

5) મશીનરી પર 10% અને ફર્નિચર 6% લેખે ઘસારો ગણો.

[જવાબ : કાચો નફો 57,000 : ચોખ્ખો નફો રૂ. 28,500 ; પા.સ.નો સરવાળો રૂ. 2,00,000 ઉધાર વેચાણ રૂ. 89,000 ઉધાર ખરીદી રૂ. 51,000 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 1,38,000 છેવટની રોકડ બાકી રૂ. 25,300]

3. મયુર પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31મી માર્ચ, 2001ના રોજ પૂરા થતા વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

I મિલકતો અને દેવા	31-3-2000	31-3-2001
	રૂ.	રૂ.
જમીન - મકાન	2,50,000	3,50,000
ફર્નિચર	50,000	50,000
દેવાદારો	80,000	1,00,000
લેણદારો	90,000	80,000
લેણીહૂંડી	30,000	50,000
દેવીહૂંડી	10,000	20,000
સ્ટોક	70,000	80,000

II રોકડમેળનો સાર :	રૂ.		રૂ.
હાથ પર સિલક (31-3-2001)	30,000	ભાડું	20,000
રોકડ ખરીદી (કુલ ખરીદીના 35%)	1,05,000	ઓફિસ - ખર્ચ	6,000
રોકડ વેચાણ (કુલ વેચાણના 40%)	1,80,000	જકાત - મજૂરી	10,000
પગાર	30,000	વ્યાજ રિવિડન્ડ	
		મળ્યું	15,000

III વધારાની માહિતી	રૂ.
આપેલ વટાવ	7,000
મળેલ વટાવ	5,000
સ્વીકારેલ દેવીહૂંડી	20,000
મળેલ લેણીહૂંડી	40,000
ઘાલખાધ	5,000
ઘાલખાધ અનામત	5 %
ફર્નિચર પર ઘસારો	10 %

[જવાબ : કાચો નફો રૂ. 1,50,000, ચોખ્ખો નફો રૂ. 1,00,000 પા.સ.નો સરવાળો રૂ. 6,50,000 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 4,50,000 શરૂઆતની રોકડ સિલક રૂ. 70,000 લેણીહૂંડીના મળ્યા રૂ. 20,000 દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ રૂ. 1,98,000 દેવીહૂંડીના રૂ. 10,000 લેણદારો રૂ. 1,80,000]

4. શ્રી સુરેશ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. નીચે આપેલ વિગતો પરથી તા. 31 માર્ચ 2002ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ માટે તેના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

અ.) મિલકતો અને દેવા

વિગત	31-3-2000	31-3-2001
	રૂ.	રૂ.
સ્ટોક	30,000	45,000
ફર્નિચર	25,000	25,000
લેણીહૂંડીઓ	20,000	20,000
દેવીહૂંડીઓ	5,000	10,000
દેવાદારો	35,000	50,000
લેણદારો	45,000	40,000
જમીન - મકાન	1,25,000	1,50,000

બ.) રોકડ વ્યવહારોની વિગત :

	રૂ.
રોકડ બાકી (તા. 31-3-2001)	1,500
રોકડ ખરીદી (કુલ ખરીદીના 35 %)	52,500
રોકડ વેચાણ (કુલ વેચાણના 40 %)	90,000
ભાડુ ચૂકવ્યું	9,000
ખર્ચાઓ ચૂકવ્યા	3,000
મજૂરી ચૂકવી	20,000
ઓક્ટ્રોય ચૂકવી	2,000
ડિવિડન્ડ મળ્યું	7,500

ક.) વધારાની માહિતી :

દેવીહૂંડી સ્વીકારી	10,000
લેણીહૂંડી મળી	20,000
ઘાલખાધ	1,500
ઘાલખાધ અનામત	3,500

ફર્નિચર પર ઘસારો 10 % અને જમીન - મકાનની શરૂઆતની બાકી પર ઘસારો 5 %

[જવાબ : કાચો નફો રૂ. 68,000, ચોખ્ખો નફો રૂ. 49,750 ; પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 2,86,250 રોકડ ખાતું બનાવી આખરની રોકડ સિલક રૂ. 8,500 શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક નિવેદન બનાવતા શરૂઆતની મૂડી રૂ. 1,86,500 કુલ દેવાદારોનું ખાતું બનાવતા તેમણે આપેલ રોકડ રૂ. 98,000 લેણીહૂંડી પાકતા રોકડ મળ્યાં રૂ. 20,000, દેવીહૂંડી ખાતું બનાવતા તેના રોકડા ચૂકવ્યા રૂ. 5,000, લેણદારોનું ખાતું બનાવતા રોકડા ચૂકવ્યા રૂ. 92,500, ઉધાર ખરીદી રૂ. 97,500 (રોકડ ખરીદી 52,500 x 65/35) અને ઉધાર વેચાણ રૂ. 1,35,000 (રોકડ વેચાણ રૂ. 90,000 x 60/40)]

5. ભાવેશ પોતાના ચોપડા એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31-3-2004ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપારખાતું, નફા-નુકસાન ખાતું અને તે જ તારીખનું પાકું-સરવૈયું તૈયાર કરો.

1) મિલકતો અને દેવા	1-4-2003 રૂ.	31-3-2004 રૂ.
મકાન	40,000	(?)
યંત્રો	30,000	(?)
સ્ટોક	20,000	25,000
દેવાદારો	25,000	40,000
લેણીહૂંડી	5,000	8,000
રોકડસિલક	10,000	4,000
લેણદારો	20,000	20,000
દેવીહૂંડી	10,000	6,000
પગાર ચૂકવાનો બાકી	2,000	1,000
અગાઉથી ચૂકવેલ વીમો	2,000	1,000
2) વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો		રૂ.
રોકડ		30,000
રોકડ ખરીદી		15,000
દેવાદારો પાસેથી રોકડા મળ્યા		45,000
લેણદારોને રોકડા ચૂકવ્યા		40,000
લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યા		4,000
દેવીહૂંડીના રોકડા ચૂકવ્યા		12,000
વેચાણ માલ પરત		5,000
ખરીદ માલ પરત		2,000
વટાવ આવ્યો		1,000
વટાવ મળ્યો		2,000
માંડી વાળેલ ઘાલખાધ		2,000
પગાર ચૂકવ્યો		11,000
વીમો ચૂકવ્યો		7,000
3) હવાલા :		
1) યંત્રો પર 5 % લેખે અને મકાન પર 10 % લેખે ઘસારો ગણો.		
2) દેવાદારો પર 5 % લેખે ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.		

[જવાબ : કાચો નફો રૂ. 40,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 13,500 પા.સ.નો સરવાળો રૂ. 1,40,500 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 1,00,000 દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડી રૂ. 7,000 ઉધાર વેચાણ રૂ. 75,000 લેણદારો એ સ્વીકારેલ દેવીહૂંડી રૂ. 8,000 ઉધાર ખરીદી રૂ. 52,000]

6. શ્રી શિવમ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિ પ્રમાણે રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતીના આધારે તા. 31-12-2009ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ માટે તેમના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

1) તા. 1-1-2009ના રોજની બાકીઓ :

રોકડ અને બેન્ક રૂ. 1,60,000 દેવાદારો રૂ. 1,15,000 સ્ટોક રૂ. 1,75,000 : સ્થિર મિલકતો રૂ. 1,00,000 લેણદારો રૂ. 75,000 શ્રી શિવમનું ચાલુ ખાતું (ઉધારબાકી) રૂ. 75,000

2) વર્ષ દરમિયાનના રોકડ વ્યવહારો :

લેણદારોને ચૂકવ્યા રૂ. 7,24,000 દેવાદારો પાસેથી મળ્યા રૂ. 9,80,000 પરચૂરણ ખર્ચા ચૂકવ્યા રૂ. 37,500 ધંધાના અન્ય ખર્ચા ચૂકવ્યા રૂ. (?) ઉપાડ રૂ. 1,20,000

3) તા. 31-12-2009ના રોજની કેટલીક બાકીઓ :

સ્ટોક રૂ. 3,75,000 દેવાદારો રૂ. 1,35,000 દેવીહૂંડી રૂ. 75,000 લેણીહૂંડી રૂ. 75,000 લેણદારો રૂ. 1,75,000

4) હવાલા :

1) સ્થિર મિલકતો ઉપર 10% ઘસારો કાપો.

2) વર્ષના અંતે પરચૂરણ ખર્ચા રૂ. 10,000 ચૂકવવાના બાકી છે.

તમામ હવાલાની અસર આપ્યા પછીનો શ્રી શિવમનો ચોખ્ખો નફો રૂ. 2,05,000 હતો. ચાલુ ખાતું રાખવાની હવે જરૂરી નથી.

[જવાબ : કાચો નફો રૂ. 3,76,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 2,05,000 પા.સ.નો સરવાળો રૂ. 8,20,000 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 5,50,000 અહીં લેણીહૂંડીની અને દેવીહૂંડીની ફક્ત આખરની બાકીઓ સિવાય બીજા કોઈ વ્યવહાર આપેલ નથી. તેથી અનુક્રમે રૂ. 75,000ની દેવીહૂંડી વર્ષ દરમિયાન લેણદારોને લખેલી અને આપણી સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીની રકમ ગણાશે. ઉધાર વેચાણ રૂ. 10,75,000 અને ઉધાર ખરીદી રૂ. 8,99,000 રોકડ બેંકની આખરની બાકી રૂ. 1,45,000 ચોખ્ખા નફાની રકમ રૂ. 2,05,000 દાખલામાં આપી દીધી છે. જે નફા-નુકશાન ખાતામાં છેલ્લે ઉધાર બાજુમાં મૂકો. પરચૂરણ ખર્ચા રૂ. 47,500 (ચૂકવેલ 37,500 ₹ ચૂકવવાના બાકી રૂ. 10,000) તથા સ્થિર મિલકતોનો ઘસારો રૂ. 10,000 ન.નુ. ખાતે ઉધારો વેપાર ખાતા પરથી શોધેલ કાચો નફો રૂ. 3,76,000 ન.નુ ખાતે જમા કરો. હવે ન.નુ. ખાતનો તફાવત શોધો. ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 1,13,500 ધંધાના અન્ય ખર્ચા હશે જે રોકડ બેંક ખાતે જમા કરો. હવે રોકડ બેંક ખાતું બંધ કરી આખરની રોકડ - બેન્ક સિલક રૂ. 1,45,000 શોધો.]

7. શ્રી અંકિત તેના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31-3-2010ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

1) મિલકતો અને દેવા અંગેની વિગત

	31-3-2000	31-3-2001
	રૂ.	રૂ.
ફર્નિચર (મૂળકિંમત રૂ. 20,000)	14,000	(?)
દેવાદારો	32,000	30,000
લેણદારો	24,000	20,000
દેવીહૂંડી	6,000	4,000

લેણીહૂંડી	12,000	9,000
બેન્ક સિલક	6,000	(?)
સ્ટોક	17,000	25,000
ઘાલખાધ અનામત	1,600	(?)
ચૂકવવાના બાકી પગારનું દેવું	1,000	800
2) વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો		રૂ.
દેવાદારો પાસેથી મળેલ (ઘાલખાધ પરત રૂ. 1,200 સહિત)		33,200
લેણદારોને ચૂકવેલ		22,000
વટાવેલ લેણીહૂંડીઓ		10,700
દેવીહૂંડીઓના ચૂકવ્યા		8,400
શ્રી અંકિત પાસેથી 12 % ની લોન (તા. 1-2-10ના રોજ)		20,000
ઉપાડ		10,000
રોકડ ખરીદી		9,000
પગાર		6,000
પરચૂરણ ખર્ચા		3,000

3) અન્ય માહિતી :

અંગત વપરાશ માટે ધંધામાંથી લીધેલ માલ રૂ. 500 દેવાદારોને આપેલ વટાવ રૂ. 2,000 લેણદારો પાસેથી મળેલ વટાવ રૂ. 800 માંડી વાળેલ ઘાલખાધ રૂ. 1,000 લેણદારોને પરત કરેલ માલ રૂ. 2,500 દેવાદારોએ પરત કરેલ માલ રૂ. 3,000 લેણદારોને વેચાણ શેરો કરીને આપેલ લેણીહૂંડીઓ રૂ. 500 જે પૈકી રૂ. 200ની હૂંડી નકરાઈ છે.

દેવાદારો પર 5 % લેખે ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો અને ફર્નિચર પર સરખા હતાની પદ્ધતિ એ વાર્ષિક 5 % લેખે ઘસારાની જોગવાઈ કરો.

[જવાબ : કાચો નફો રૂ. 15,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 3,700 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 86,800 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 48,400 વર્ષ દરમિયાન સ્વીકારેલી દેવીહૂંડી 6,400 ઉધાર ખરીદી રૂ. 28,000 દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડીઓ રૂ. 8,200 ઉધાર વેચાણ રૂ. 44,000 આખરની બેન્ક સિલક રૂ. 11,300]

8. શ્રી પ્રણવ ચોપડા પરથી તા. 31 માર્ચ 2009 તથા 31મી માર્ચ 2010ના રોજની નીચેની બાકીઓ મળે છે.

વિગતો	31-3-2000	31-3-2001
	રૂ.	રૂ.
દેવાદારો	(?)	24,000
લેણદારો	16,000	(?)
સ્ટોક	(?)	17,000
મકાન	30,000	30,000

યંત્રો	60,000	67,000
ફર્નિચર	5,000	5,000
બેન્ક લોન	10,000	8,000
રોકડ / બેન્ક સિલક	14,000	11,000

તા. 31મી માર્ચ 2010ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના રોકડ વ્યવહારો (અમુક ચોક્કસ અન્ય વિગતો સિવાય) :

	રૂ.
દેવાદારો પાસેથી વસૂલાત	93,000
ઉપાડ	10,000
યંત્રનું વેચાણ (ચોપડે કિંમત રૂ. 5,000)	3,000
ધંધાના ખર્ચ	10,000
લેણદારોની ચૂકવણી	61,000
રોકડ ખરીદી	16,000
પરચૂરણ આવક	2,000

અન્ય માહિતી :

1) વેપારી પડતર પર 33 1/36 નફો ચઢાવી માલ વેચે છે.

2) લેણદારોએ આપેલ વટાવ રૂ. 1,000

3) વર્ષ દરમિયાન ઉધાર ખરીદી કુલ ખરીદીના 80 % હતી અને રોકડ વેચાણના કુલ વેચાણના 10 % હતું. ઉધારવેચાણ રૂ. 90,000

4) યંત્રો અને ફર્નિચર પર 10 % તથા મકાન પર 2 % ધસારો ગણો.

ઉપર દર્શાવેલ માહિતીના આધારે તા. 31 માર્ચ 2010ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપારખાતું તથા નફા-નુકસાન ખાતું તૈયાર કરો તેમ જ તે જ તારીખના રોજનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

[જવાબ : કાચો નફો રૂ. 25,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 9,400 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 1,47,400 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 1,22,000 શરૂઆતના દેવાદારો 27,000 છેવટના લેણદારો રૂ. 18,000 શરૂઆતનો સ્ટોક રૂ. 12,000 યંત્રો પર ધસારો રૂ. 5,500 યંત્રોના વેચાણની ખોટ રૂ. 2,000]

9. શ્રી મોહન તેની પેઢીની પૂરી માહિતી રાખી શક્યો નથી. નીચેની માહિતી પરથી તા. 31-3-2004ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું , નફા-નુકસાન ખાતું અને તે જ તારીખનું પાકું-સરવૈયું તૈયાર કરો.

1) સિલકતો અને દેવા	1-4-2003 રૂ.	31-3-2004 રૂ.
જમીન	3,000	(?)
લેણદારો	15,000	12,000
દેવાદારો	20,000	30,000
રોકડ	12,000	(?)
સ્ટોક	31,000	45,000
પ્લાન્ટ અને મશીનરી	35,000	38,000
ઘાલખાધ અનામત	2,000	(?)
લેણીઢૂંડીઓ	—	2,000

રોકડ વ્યવહારો :

રોકડ વેચાણ રૂ. 88,000 દેવાદારો પાસેથી વસૂલાત રૂ. 1,10,000 પ્લાન્ટની ખરીદી રૂ. 3,000 (1-10-2003) ઉપાડ રૂ. 8,000 મજૂરી રૂ. 3,000 પગાર રૂ. 15,000 ટેલિફોન બિલ રૂ. 6,000 ભાડુ ચૂકવ્યું રૂ. 9,000 પરચૂરણ ખર્ચા રૂ. 8,500 10 % નાં રોકાણો ખરીદ્યા (તા. 1-10-2003) રૂ. 6,000 લેણદારોને ચૂકવ્યા રૂ. 35,000 વટાવ મળ્યો રૂ. 1,000 તથા દેવાદારોને વટાવ આપ્યો રૂ. 3,000

હવાલા :

1) ઘસારાપાત્ર કાયમી મિલકતો પર 10 % ના દરે ઘસારો કાપો તથા મૂડી પર 10 % ના દરે વ્યાજ ગણો.

2) દેવાદારો પર 5 % ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.

[જવાબ : કુલ નફો રૂ. 1,91,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 1,39,250 શરૂઆતની મૂડી રૂ. 84,000 વર્ષ દરમિયાન મળેલ લેણીહૂંડી રૂ. 2,000 ઉધાર વેચાણ રૂ. 1,25,000 ઉધાર ખરીદી રૂ. 33,000 છેવટની રોકડ રૂ. 1,16,500 યંત્રનો ઘસારો રૂ. 3,650 (3,500 ₹ 150) રોકાણોનું લેણું થયેલ વ્યાજ રૂ. 300 છેવટની મૂડી રૂ. 2,23,650 પા.સ.નો સરવાળાઓ રૂ. 2,35,650]

10. (ખૂટતી વિગતો શોધવા જરૂરી ખાતા તૈયાર કરવાં)

શ્રી જૈમિન પટેલ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિ મુજબ રાખે છે. તેના હિસાબોમાંથી નીચેની વિગતો પૂરી પાડવામાં આવી છે.

વિગત	31-3-2000	31-3-2001
	રૂ.	રૂ.
લેણીહૂંડીઓ	22,000	20,000
દેવાદારો	60,000	60,000
દેવીહૂંડીઓ	8,000	14,000
લેણદારો	38,000	40,000
વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો		રૂ.
દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ		2,40,000
લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યા		40,000
વેચાણ પરત		5,000
ખરીદ પરત		2,000
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા		20,000
દેવાદારોને આપેલ વટાવ		2,400
ઘાલખાધ		3,600
લેણદારોને ચૂકવેલ રકમ		1,25,000
લેણદારો પાસેથી મળેલ વટાવ		2,000

ઉપરની વિગતો પરથી લેણીહૂંડીનું ખાતું, કુલ દેવાદારોનું ખાતું, દેવીહૂંડીનું ખાતું અને કુલ લેણદારોનું ખાતું તૈયાર કરીને જરૂરી ખૂટતી વિગતો શોધો અને આ શોધેલી ખૂટતી વિગતોની શું અસર આપવામાં આવશે તે પણ જણાવો :

[જવાબ : (1) લેણીહૂંડી ખાતું તૈયાર કરતાં તેની ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 38,000 દેવાદારો પાસેથી મળેલ લેણીહૂંડીઓ ગણાશે. જે દેવાદારો ખાતે જમા થશે. (2) કુલ દેવાદારોનું ખાતું તૈયાર કરતાં તેની ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 2,89,000 ઉધાર વેચાણ ગણાશે, જે વેપાર ખાતાની જમા બાજુ દર્શાવાશે. (3) દેવીહૂંડીનું ખાતું તૈયાર કરતા તેની જમા બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 26,000 સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ ગણાશે. જે લેણદારો ખાતે ઉધાર થશે. (4) કુલ લેણદારોનું ખાતું બનાવતા તેની જમા બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 1,57,000 ઉધાર ખરીદી ગણાશે, જે વેપાર ખાતાની ઉધાર બાજુ દર્શાવાશે.]

11. (એકનોંધીનું દ્વિનોંધીમાં રૂપાંતર કરવા અંગે)

શ્રી સારીમ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચેની વિગતો પરથી તા. 31-12-2013ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું, નફા - નુકસાન ખાતું અને તે જ દિવસનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

અ) મિલકતો અને દેવાની બાકીઓ :		
વિગત	1-1-2013 રૂ.	31-12-2013 રૂ.
લેણીહૂંડીઓ	2,550	2,100
દેવીહૂંડીઓ	1,200	4,350
દેવાદારો	10,500	13,500
લેણદારો	8,250	5,400
સ્ટોક	6,750	9,000
રોકડ સિલક	1,800	2,700
ફર્નિચર	1,350	(?)
બ) વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો :		રૂ.
દેવાદારો પાસેથી રોકડા મળ્યા		54,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા		36,000
દેવાદારોને વટાવ આપ્યો		2,250
લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યા		4,500
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા		4,500
સામાન્ય ખર્ચા		13,200
ફર્નિચરની ખરીદી (તા. 1-7-2013)		900
રોકડ ઉપાડ		3,000
લેણદારો પાસેથી વટાવ મળ્યો		900
ખરીદ પરત		600
વેચાણ પરત		1,200
ઘાલખાધ		750

(ક) હવાલા :

(1) મૂડી પર વાર્ષિક 10 % લેખે વ્યાજ ગણવાનું છે.

(2) દેવાદારો પર 5 % લેખે ઘાલખાધ અનામત રાખો.

(3) ફર્નિચર પર 10 % લેખે ઘસારો ગણો.

[જવાબ : શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવી શરૂની મૂડી શોધી કાઢો. રૂ. 13,500 જે પાકા સરવૈયામાં મૂડી દેવા બાજુ દર્શાવો, લેણીહૂંડી ખાતાની ઉધાર બાજુ ખૂટતી રકમ રૂ. 4,050 વર્ષ દરમિયાન મળેલી લેણીહૂંડીઓ છે જે દેવાદારો ખાતે જમા થશે, કુલ દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 65,250 મળશે, દેવીહૂંડીના ખાતામાંથી રૂ. 7,650 સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ મળશે, જે લેણદારો ખાતે ઉધાર થશે, કુલ લેણદારોના ખાતામાંથી રૂ. 42,300 ઉધાર થશે, વેપાર ખાતાનો કાચો નફો રૂ. 24,600 નફા નુકસાન ખાતાનો ચોખ્ખો નફો રૂ. 7,095 અને પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 28,695 ફર્નિચર પર ઘસારો રૂ. 180 (શરૂની બાકી પર રૂ. 135 ₹ ખરીદેલ ફર્નિચર પર રૂ. 45)]

12. (હૂંડી નકરાય અને વેચાણ શેરો કરી આપવા અંગે)

શ્રી આર. એમ. કાન્હા એકનોંધી પદ્ધતિ મુજબ હિસાબો રાખે છે. તે નીચે મુજબની માહિતી આપે છે.

અ) મિલકતો અને દેવા	1-1-2013	31-12-2013
વિગત	રૂ.	રૂ.
યંત્રો	56,000	56,000
ફર્નિચર	15,200	15,200
રોકડ અને બેન્કસિલક	24,000	(?)
દેવાદારો	40,000	64,000
લેણદારો	30,400	40,000
લેણીહૂંડી	24,000	32,000
દેવીહૂંડી	32,000	48,000
સ્ટોક	32,000	32,000
અગાઉથી ચૂકવેલ વીમો	800	400
ચૂકવવાની બાકી મજૂરી	1,600	400

બ) તા. 13-12-2013ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષનો રોકડમેળ નો ટૂંકસાર :

વિગત	રૂ.
દેવાદારો પાસેથી મળ્યા	1,28,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા	56,000
રોકડ ખરીદી	1,600
રોકડ વેચાણ	56,000
ઉપાડ	12,800
લેણીહૂંડીના મળ્યા	1,20,000
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા	80,000
મજૂરી	32,000
વીમો	32,000
પરચૂરણ ખર્ચ	48,000

ક) વધારાની માહિતી :

વિગત	રૂ.
નકરાયેલી લેણીહૂંડી	6,400
નકરાયેલી દેવીહૂંડી	4,800
લેણદારોને વેચાણ શેરો કરીને આપેલી લેણીહૂંડી	19,200
આપેલો વટાવ	800
મળેલો વટાવ	2,400

ડ) હવાલા :

(1) મૂડી પર 10 % વ્યાજ ગણો તથા ઉપાડ પર 15 % વ્યાજ વસૂલ કરો.

(2) દેવાદારો પર 5 % ઘાલખાધ અનામત રાખો.

(3) ચંત્રો અને ફર્નિચર ઉપર 10 % ઘસારો ગણો તા. 31-12-2013ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો બનાવો.

[જવાબ : શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવતા શરૂની મૂડી રૂ. 1,28,000 મળશે, લેણીહૂંડી ખાતામાંથી દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડીઓ રૂ. 1,53,600 મળશે, કુલ દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 3,00,000 મળશે. દેવીહૂંડીના ખાતામાંથી સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ રૂ. 1,00,800 મળશે. કુલ લેણદારોના ખાતામાંથી ઉધાર ખરીદી રૂ. 1,83,200 મળશે. આખરની રોકડ બેન્ક સિલક રૂ. 65,600, કાચો નફો રૂ. 1,40,400 ચોખ્ખો નફો રૂ. 40,400 અને પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 2,54,880 ચંત્રો પર ઘસારો રૂ. 7,000 ફર્નિચર પર ઘસારો રૂ. 1,900]

13. ધવલ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31 મી માર્ચ, 2014ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

1.) મિલકતો અને દેવા	1-4-2013	31-3-2014
	રૂ.	રૂ.
દેવાદારો	48,000	60,000
ફર્નિચર	30,000	30,000
લેણદારો	54,000	48,000
દેવીહૂંડી	6,000	12,000
લેણીહૂંડી	18,000	30,000
જમીન મકાન	1,50,000	2,10,000
સ્ટોક	42,000	48,000
2) રોકડ મેળનો ટૂંકસાર :		રૂ.
પગાર		18,000
મજૂરી અને ગાડાભાડુ		6,000
વહીવટી ખર્ચ		3,600
વીમા પ્રિમીયમ		7,200
ઉધાર ખરીદી (કુલ ખરીદીના 65 %)		1,17,000
કુલ વેચાણ (જે પૈકી રોક અને ઉધાર વેચાણનું પ્રમાણ 2:3 છે)		2,70,000
હાથ પર સિલક (તા. 31-3-2014)		18,000
વ્યાજ - ડિવિડન્ડ મળ્યું		90,000

3) વધારાની માહિતી :	રૂ.
સ્વીકારેલ દેવીહૂંડીઓ	12,000
મળેલી લેણીહૂંડીઓ	24,000
ઘાલખાધ	3,000
ઘાલખાધ અનામત (દેવાદારોની આખરબાકી પર)	5 %
આપેલ વટાવ	4,200
મળેલ વટાવ	3,000
ફર્નિચર પર ઘસારો	10 %

[જવાબ : શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવતા શરૂની મૂડી રૂ. 2,70,000 મળશે, લેણીહૂંડી ખાતામાંથી લેણીહૂંડીની મળેલ રકમ રૂ. 12,000 મળશે, કુલ દેવાદારોના ખાતામાંથી દેવીહૂંડીની ચૂકવેલ રકમ રૂ. 6,000 મળશે. કુલ લેણદારોના ખાતામાંથી લેણદારોને ચૂકવેલ રકમ રૂ. 1,08,000 મળશે, રોકડ ખાતું બનાવતા શરૂની રોકડ સિલક રૂ. 44,000 મળશે. કાચો નફો રૂ. 90,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 60,000 અને પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 3,00,000]

14. અંકિત તેના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિએ રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

વિગત	1-4-2013 રૂ.	31-3-2014 રૂ.
સ્ટોક	1,15,000	1,38,000
દેવાદારો	13,850	(?)
લેણદારો	92,000	(?)
યંત્રો	3,45,000	3,91,000
દેવીહૂંડીઓ	27,600	36,800
લેણીહૂંડીઓ	36,800	41,400
રોકડ અને બેન્ક સિલક	1,33,400	1,61,000
પગાર ચૂકવવાનો બાકી	9,200	13,800
અગાઉથી ચૂકવેલ ભાડું	4,600	9,200
વર્ષ દરમિયાનનાં વ્યવહારો :		
વિગત		રૂ.
કુલ ખરીદી (જે પૈકી રોકડ ખરીદી રૂ. 69,000 છે)		2,43,800
કુલ વેચાણ		4,60,000
રોકડ વેચાણ		(?)
રોકડ બેન્કમાં ભરી		2,07,000
પગાર ચૂકવવા બેન્કમાંથી ઉપાડ્યા		36,800
પગારના રોકડેથી ચૂકવ્યા		32,200
દેવાદારો પાસેથી રોકડા મળ્યા		2,30,000
લેણદારોને ચેકથી ચૂકવ્યા		1,15,000
રોકડ ઉપાડ		41,400
ભાડું રોકડેથી ચૂકવ્યું		13,800

લેણદારોને વેચાણ શેરો કરી આપેલી લેણીહૂંડીઓ	23,000
લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યાં	46,000
દેવીહૂંડીના રોકડાં ચૂકવ્યાં	23,000
લેણદારોને વેચાણ શેરો કરી આપેલી હૂંડીઓ નકરાઈ	9,200
રોકડ સિલક (તા. 31-3-2014)	46,000
યંત્રોની ખરીદી તા. 1-10-2013ના રોજ ચેકથી કરેલ છે	

હવાલા :

- (1) મૂડી પર વાર્ષિક 10 % લેખે વ્યાજ ગણો.
- (2) યંત્રો પર વાર્ષિક 10 % લેખે ઘસારાની જોગવાઈ કરો.
- (3) દેવાદારો ઉપર 5 % લેખે ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.

15. શ્રી હિમાંશી સોલંકી એકનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ અનુસાર હિસાબો રાખે છે. નીચે આપેલ માહિતી પરથી શ્રી હિમાંશી સોલંકીના તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષના દ્વિનોંધી હિસાબી પદ્ધતિ અનુસાર હિસાબો તૈયાર કરો.

1) તા. 1-4-2013ના રોજની બાકીઓ :	રૂ.
યંત્રો	30,000
ફર્નિચર	4,000
સ્ટોક	80,000
લેણદારો	90,000
દેવીહૂંડીઓ	12,000
દેવાદારો	1,80,000
લેણીહૂંડીઓ	6,000
રોકડ સિલક	20,000
2) વર્ષ દરમિયાનના રોકડા લેવા :	રૂ.
ઉપાડ	40,000
ખર્ચ ચૂકવ્યા	70,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા	7,80,000
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા	30,000
રોકડ ખરીદી	10,000
રોકડ વેચાણ	20,000
દેવાદારો પાસેથી મળ્યા	6,000
લેણીહૂંડીના મળ્યા	20,000
3) વર્ષ દરમિયાન અન્ય વ્યવહારો :	રૂ.
વટાવ આપ્યો	6,000
વટાવ મળ્યો	4,000
માંડી વાળેલ ઘાલખાધ	10,000
ખરીદ પરત	12,000
ઉધાર વેચાણ	10,00,000

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

4) તા. 31-3-2014ના રોજ બાકીઓ :	રૂ.
સ્ટોક	1,20,000
દેવીહૂંડીઓ	22,000
લેણદારો	60,000
લેણીહૂંડીઓ	16,000

5) વધારાની માહિતી :

(1) યંત્રો અને ફર્નિચર પર અનુક્રમે 10 % અને 5 % લેખે ઘસારો

(2) શરૂઆતની મૂડી પર 10 % લેખે વ્યાજ આપવાનું છે.

[જવાબ : શરૂઆતના સ્થિતિ દર્શક પત્રકમાંથી શરૂઆતની મૂડી રૂ. 2,12,000 મળશે, લેણીહૂંડી ખાતામાંથી દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડીઓ રૂ. 30,000 મળશે, દેવાદારોનું ખાતું બનાવતાં આખરના દેવાદારો રૂ. 1,74,000 દેવીહૂંડીઓના ખાતામાંથી સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ રૂ. 40,000 લેણીહૂંડીનું ખાતું બનાવતા ઉધાર ખરીદી રૂ. 8,00,000 આખરની રોકડ સિલક રૂ. 90,000 કાચો નફો રૂ. 2,62,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 1,55,600 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 4,30,800]

16. અંકિતા તેમના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચેની વિગતો પરથી તેમનું તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું, નફા - નુકસાન ખાતું તથા તા. 31-3-2014ના રોજનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

1) મિલકતો અને દેવા	1-4-2013 રૂ.	31-12-2014 રૂ.
જમીન - મકાન	1,00,000	(?)
પ્લાન્ટ - યંત્રો	1,20,000	(?)
રોકડ સિલક	(?)	1,75,000
સ્ટોક	50,000	50,000
લેણદારો	(?)	1,00,000
દેવાદારો	1,10,000	(?)
દેવીહૂંડી	40,000	(?)
લેણીહૂંડી	(?)	40,000

2) તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના રોકડ

વ્યવહારો :	રૂ.
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા	60,000
અંકિતાનો ઉપાડ	20,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા	1,50,000
પગાર ચૂકવ્યો	30,000
મજૂરી ચૂકવી	20,000
ઓફિસ ખર્ચા ચૂકવ્યા	10,000
લેણીહૂંડીના વસૂલ મળ્યા	1,20,000
આગના વીમાનું પ્રીમિયમ ચૂકવ્યું	10,000
દેવાદારો પાસેથી કુલ વસૂલ (ઘાલખાધ પરત રૂ. 12,500 સહિત)	3,12,500

3) અન્ય વધારાની માહિતી :	રૂ.
ઉધાર વેચાણ	4,00,000
ઉધાર ખરીદી	3,00,000
મળેલ વટાવ	10,000
આપેલ વટાવ	8,750
ખરીદ પરત	10,000
વેચાણ પરત	20,000
મળેલ લેણીહૂંડી	1,00,000
સ્વીકારેલ દેવીહૂંડી	80,000
રોકડ વેચાણ અને રોકડ ખરીદી શૂન્ય છે.	

4) હવાલા :

- (1) અંકિતાની શરૂની મૂડી ઉપર 10 % વ્યાજ ચૂકવવાનું છે.
- (2) જમીન મકાન પર 12 % અને પ્લાન્ટ યંત્રો પર 7.5 % ઘસારાની જોગવાઈ કરો.
- (3) દેવાદારો ઉપર 10 % ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.

[જવાબ : લેણીહૂંડીના ખાતામાંથી દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડીઓ રૂ. 10,000, દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 1,00,000, દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 1,00,000 દેવીહૂંડીના ખાતામાંથી સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ રૂ. 8,000, લેણદારોના ખાતામાંથી ઉધાર ખરીદી રૂ. 1,04,000, શરૂઆતની મૂડી રૂ. 34,000 કાચો નફો રૂ. 29,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 8,750 અને પાકા સરવૈયાનો સરવાળો 53,750]

17. શ્રી ઉમંગભાઈ પટેલના ચોપડામાંથી નીચેની માહિતી બને છે.

	1-1-2013	31-12-2013
	રૂ.	રૂ.
રોકડ અને બેન્ક	14,000	18,000
દેવાદારો	(?)	24,000
સ્ટોક	(?)	17,000
કાયમી મિલકતો	1,00,000	1,00,000
લેણદારો	16,000	(?)
લોન	10,000	8,000
વર્ષ દરમિયાનના થયેલ વ્યવહારો :		રૂ.
દેવાદારો પાસેથી મળ્યા		93,000
રોકડ વેચાણ		10,000
ઉધાર વેચાણ		90,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા		61,000
રોકડ ખરીદી		16,000
ઉધાર ખરીદી		64,000
ઉપાડ		10,000
ધંધાના ખર્ચા		10,000
મળેલ વટાવ		2,000
આપેલ વટાવ		1,000

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

કાચા નફાનો દર વેચાણના 25 % ગણી વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો

જવાબ : દેવાદારોના ખાતામાંથી શરૂઆતના દેવાદારો રૂ. 28,000, લેણદારોના ખાતામાંથી આખરના લેણદારો રૂ. 17,000, કુલ વેચાણ પર 25 % લેખે કાચો નફો રૂ. 25,000 વેપાર ખાતાની ઉધાર બાજુ નોંધતા શરૂનો સ્ટોક રૂ. 12,000 મળશે, શરૂઆતના સ્થિતિ દર્શક પત્રકમાંથી શરૂની મૂડી રૂ. 1,28,000 મળશે. કાચો નફો રૂ. 25,000 રૂ. 16,000 અને પાકા સરવૈયા રૂ. 1,59,000

18. શ્રી ઉમા તેના હિસાબો એકનોંધી રાખે છે. નીચેની માહિતી પરથી તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

અ) મિલકતો અને દેવા અંગની વિગતો :

વિગત	1-1-2013 રૂ.	31-12-2013 રૂ.
ફર્નિચર (મૂ.કિં 3,00,000)	1,40,000	(?)
ગ્રાહકો	3,20,000	3,00,000
વેપારીઓ	2,90,000	2,00,000
દેવીહૂંડીઓ	60,000	40,000
લેણીહૂંડીઓ	1,20,000	90,000
બેન્કસિલક	1,76,000	2,50,000
સ્ટોક		
ઘાલખાધ અનામત	16,000	(?)

બ) વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો : રૂ.

ગ્રાહકો પાસેથી મળેલ (ઘાલખાધ પરત રૂ. 12,000 સહિત	3,32,000
વેપારીઓને ચૂકવ્યા	2,20,000
વટાવેલી લેણીહૂંડીઓ	1,07,000
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા	84,000
રોકડ ખરીદી	90,000
પગાર	60,000
મજૂરી	19,000
પરચૂરણ ખર્ચ	13,000

ક) અન્ય માહિતી :

(1) ગ્રાહકોએ પરત કરેલ માલ રૂ. 30,000 ગ્રાહકો પર 5 % ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.

(2) ફર્નિચર પર સીધી લીટીની રીતે વાર્ષિક 5 % લેખે ઘસારાની જોગવાઈ કરો.

[જવાબ : શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક તૈયાર કરતાં શરૂઆતની મૂડી રૂ. 6,00,000 લેણીહૂંડીના દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડી રૂ. 82,000 દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 4,40,000 દેવીહૂંડીના ખાતામાંથી સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ રૂ. 64,000 લેણદારોનું ખાતું તૈયાર કરતાં ઉધાર ખરીદી રૂ. 2,80,000 મળશે આખરની બેન્ક સિલક રૂ. 1,13,000 કાચો નફો રૂ. 1,20,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 23,000 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 8,63,000 ફર્નિચરની મૂળ

કિંમત રૂ. 3,00,000 પર ઘસારો ગણાશે ફર્નિચર પર ઘસારો રૂ. 15,000]

૧૯. શ્રી કિષ્ના એકનોંધી પદ્ધતિએ પોતાના હિસાબો રાખે છે. નીચેની વિગતો પરથી તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો.

1) મિલકત અને દેવાની વિગત :

વિગત	1-1-2013 ના રોજ રૂ.	31-12-2013 ના રોજ રૂ.
લેણીહૂંડી	20,000	20,000
દેવીહૂંડી	5,000	10,000
ગ્રાહકો	35,000	50,000
વેપારીઓ	45,000	40,000
જમીન - મકાન	1,25,000	(?)
સ્ટોક	30,000	(?)
ફર્નિચર	(?)	22,500
રોકડ સિલક	1,500	(?)

2) રોકડ મેળનો ટૂંકસાર :

જમીન મકાનની ખરીદી રૂ. 25,000 (તા. 1-10-2013)

સ્ટોક ખરીદી રૂ. 52,500 (કુલ ખરીદીના 35 %)

માલ વેચાણ રૂ. 90,000 (કુલ વેચાણના 40 %)

ડિવિડન્ડ મળેલ રૂ. 7,500

વહીવટી ખર્ચા રૂ. 8,250

ઉપાડ રૂ. 12,000 (દર મહિનાની પહેલી તારીખે રૂ. 1,000 લેખે)

3) વધારાની માહિતી :	રૂ.
દેવીહૂંડી સ્વીકારી	10,000
લેણીહૂંડી મળી	20,000
ઘાલખાધ	1,500
ઘાલખાધ અનામત	35,000
કાચા નફાનો દર વેચાણ પર	40 %
જમીન મકાનની શરૂઆતની બાકી	4 %
ફર્નિચર પર ઘસારો	10 %

4) લેણદારો પર 2 % વટાવ અનામતની જોગવાઈ કરવાની છે.

[જવાબ : શરૂઆતનું ફર્નિચર રૂ. 25,000 શરૂના સ્થિતિ દર્શક પત્રમાંથી શરૂની મૂડી રૂ. 1,86,500 લેણીહૂંડીના રોકડા મળ્યા રૂ. 20,000 દેવાદારો પાસેથી રોકડા મળ્યા રૂ. 1,00,000 દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા રૂ. 15,000 લેણદારોને ચૂકવ્યા રૂ. 92,500 આખરની રોકડ સિલક રૂ. 23,750 રોકડ ખરીદી રૂ. 52,500 પરથી કુલ ખરીદી રૂ. 1,50,000 મળશે, જે પૈકી ઉધાર ખરીદી રૂ. 97,500 તે જ રીતે રોકડ વેચાણ રૂ. 90,000 પરથી કુલ વેચાણ રૂ. 2,25,000 મળશે, જે પૈકી ઉધાર વેચાણ રૂ. 1,35,000 કાચો નફો વેચાણના 40 % લેખે રૂ. 90,000 વેપાર ખાતે દર્શાવતા આખર સ્ટોક રૂ. 45,000 મળશે, ચોખ્ખો નફો રૂ. 68,875 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 3,01,250

એકનોંધી નામા પદ્ધતિના હિસાબો

ઉપાડ પર વ્યાજ રૂ. 650, મૂડી પર વ્યાજ રૂ. 9,325, જમીન મકાનની શરૂની બાકી પર ઘસારો રૂ. 5,000 ફર્નિચર પર ઘસારો રૂ. 2,500]

૨૦. શ્રી રાહુલભાઈ પોતાના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચેની વિગતો પરથી ૩૧ મી માર્ચ, ૨૦૧૪ના રોજ પૂરાં થતાં વર્ષ માટે તેમનું નફા નુકસાન ખાતું અને તે તારીખનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

૧) તા. ૧-૪-૨૦૧૩ના રોજ તેમની બાકીઓ નીચે મુજબ હતી :

વિગત	રકમ રૂ.
લેણદારો	16,500
દેવાદારો	21,000
લેણીહૂંડી	5,100
દેવીહૂંડી	2,400
ફર્નિચર	2,700
સ્ટોક	13,500
રોકડ સિલક	3,600

૨) વર્ષ દરમિયાન તેમના વ્યવહારો નીચે મુજબ હતા :

વિગત	રકમ રૂ.
દેવીહૂંડીના ચૂકવ્યા	9,000
દેવાદાર પાસેથી મળ્યા	1,08,000
વટાવ આપ્યો	4,500
પરચૂરણ ખર્ચ	26,400
ફર્નિચરની ખરીદી (તા. ૧-૧૦-૨૦૧૩)	1,800
લેણીહૂંડીના રોકડ મળ્યા	9,000
લેણદારોને ચૂકવ્યા	72,000
વટાવ મળ્યો	1,800
ઘાલખાધ	1,500
ખરીદ પરત	1,200
વેચાણ પરત	2,400
ઉપાડ	6,000

૩) તા. ૩૧-૩-૨૦૧૪ના રોજ તેમની બાકીઓ નીચે પ્રમાણે હતી :

વિગત	રૂ.
દેવાદારો	27,000
લેણદારો	10,800
લેણીહૂંડી	4,200
દેવીહૂંડી	8,700
રોકડ	5,400
આખર સ્ટોક	18,000

4) હવાલા :

- (1) મૂડી પર વાર્ષિક 10 % લેખે વ્યાજ ગણો.
- (2) દેવાદારો પર 5 % ધાલખાધ અનામત રાખો.
- (3) ફર્નિચર પર 10 % ઘસારો ગણો.

[જવાબ : શરૂઆતનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક તૈયાર કરતાં શરૂઆતની મૂડી રૂ. 27,000 મળશે, દેવાદારો પાસેથી મળેલી લેણીહૂંડી રૂ. 8,100, ઉધાર વેચાણ કાચો નફો રૂ. 49,200, ચોખ્ખો નફો રૂ. 14,190 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 57,390, ફર્નિચર પર ઘસારો રૂ. 360]

21) શ્રી કેતકી તેમના હિસાબો એકનોંધી પદ્ધતિથી રાખે છે. નીચે આપેલી માહિતીના આધારે તમારે તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું તેમનું વેપાર ખાતું અને નફા-નુકસાન ખાતું તેમજ તા. 31-3-2014ના રોજનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવાનું છે.

1) મિલકતો અને દેવાની બાકીઓ :	31-3-2013	31-3-2014
	રૂ.	રૂ.
યંત્રો	3,50,000	(?)
ફર્નિચર	30,000	(?)
સ્ટોક	80,000	60,000
દેવાદારો	2,60,000	2,10,000
લેણદારો	2,15,000	1,30,000
રોકડ સિલક	15,600	(?)
દેવીહૂંડીઓ	12,300	8,700
બાકી પગાર	3,700	4,500
લેણીહૂંડીઓ	15,400	8,000

2) વર્ષ 2013-14ના રોકડ વ્યવહારો : રૂ.

દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	4,60,000
રોકડ વેચાણ	1,20,000
પગાર ચૂકવ્યો	36,000
ભાડું ચૂકવ્યું	12,000
સામાન્ય ખર્ચા	21,600
રોકડ ઉપાડ	12,000
ફર્નિચર ખરીદ્યું (તા. 1-10-2013ના રોજ)	20,000
લેણદારોને ચૂકવણી	2,40,000
રોકડ ખરીદી	72,000
લેણીહૂંડીના મળ્યા	36,000
દેવીહૂંડીના મળ્યા	27,000
ICICI બેન્કમાંથી લીધેલી 14%ની લોન (1-1-2014)	80,000

3) અન્ય વ્યવહારો :	રૂ.
દેવાદારોને આપેલ વટાવ	12,000
લેણદારો પાસેથી મળેલ વટાવ	8,000
વેચાણ માલ પરત	6,500
ખરીદ માલ પરત	4,200

4) વધારાની માહિતી :

- (1) યંત્રો પર વાર્ષિક 10 % લેખે ઘસારો ગણો.
- (2) ફર્નિચર પર વાર્ષિક 6 % લેખે ઘસારો ગણો.
- (3) દેવાદારો પર 5 % લેખે ઘાલખાધ અનામતની જોગવાઈ કરો.

[જવાબ : શરૂનું સ્થિતિ દર્શક પત્રક બનાવતા શરૂની મૂડી રૂ. 5,20,000 લેણીહૂંડી ખાતામાંથી મળેલ લેણીહૂંડીઓ રૂ. 28,600, દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 4,57,000, દેવીહૂંડી ખાતામાંથી સ્વીકારેલી દેવીહૂંડીઓ રૂ. 23,400, લેણદારોના ખાતામાંથી ઉધાર ખરીદી રૂ. 1,90,600, આખરની રોકડ સિલક રૂ. 2,71,000 કાચો નફો રૂ. 2,92,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 1,67,100 અને પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 9,01,000]

રર. શ્રી કમલેશભાઈ તેમના હિસાબી ચોપડા યોગ્ય રીતે રાખતા નથી. નીચેની વિગતો પરથી તા. 31-3-2014ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું અને નફા-નુકસાન ખાતું તેમજ તે જ તારીખનું રોજનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરો.

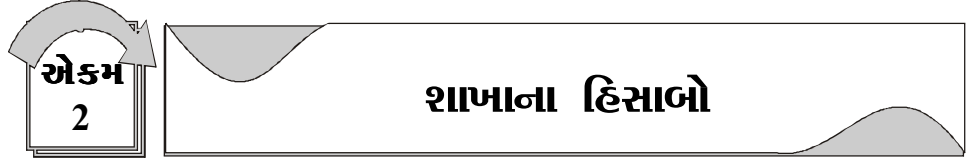
1) વિગત :	1-4-2013	31-3-2014
	રૂ.	રૂ.
દેવાદારો	18,000	25,800
સ્ટોક	12,000	13,200
ફર્નિચર	2,000	2,000
લેણદારો	6,000	6,000
રોકડ	4,000	2,000

2) અન્ય વ્યવહારોની વિગતો :

	રૂ.
દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	60,000
લેણદારોને ચૂકવેલ રોકડ	44,000
પગાર	10,000
ભાડું	2,700
ઑફિસ ખર્ચ	2,800
ઉપાડ	3,000
વધારાની મૂડી લાવ્યા	2,000
રોકડ વેચાણ	3,500
રોકડ ખરીદી	5,000

મળેલ વટાવ	500
વેચાણ માલ પરત	1,200
ખરીદ માલ પરત	500
ઘાલખાધ	1,000

[જવાબ : શરૂઆતના સ્થિતિ દર્શક પત્રકમાંથી શરૂઆતની મૂડી રૂ. 30,000, દેવાદારોના ખાતામાંથી ઉધાર વેચાણ રૂ. 70,000, લેણદારોના ખાતામાંથી ઉધાર ખરીદી રૂ. 45,000 કાચો નફો રૂ. 24,000 ચોખ્ખો નફો રૂ. 8,000 પાકા સરવૈયાનો સરવાળો રૂ. 43,000]

- 2.1 પરિચય
- 2.2 શાખાના હિસાબો રાખવાના હેતુઓ/ઉદ્દેશ
- 2.3 શાખાના પ્રકારો
- 2.4 પરતંત્ર શાખાના હિસાબો લખવાની રીત (ઉદાહરણો સાથે)
- 2.5 સ્ટોક અને દેવાદારોની પદ્ધતિ
- 2.6 સ્વતંત્ર શાખાના હિસાબો
- 2.7 પરતંત્ર અને સ્વતંત્ર શાખાનો તફાવત
- 2.8 આંતરશાખા લેવડદેવડના વ્યવહારો

સ્વાધ્યાય

2.(1) પરિચય :

વર્તમાન સમયમાં ટેકનોલોજીના ઝડપી વિકાસને કારણે વિશ્વ એક ગામ બનીને રહી ગયું છે. વિશ્વના કોઈપણ ખૂણે વ્યક્તિ કે કંપની પોતાનો ધંધો કરી શકે છે. આ આધુનિકીકરણના કારણે વેચાણની તકો પણ વધી રહી છે. હરિફાઈમાં ટકી રહેવા એકમે સતત કાંઈક નવું વિચારવું પડે છે. વેપારી કે કંપની એક જ શહેરમાં જુદી જુદી જગ્યાઓ એ કે વિવિધ દેશોમાં પોતાની દુકાન વ્યાપાર શરૂ કરી શકે છે. આ વિવિધ જગ્યાએ આપેલ દુકાન કે ઓફિસને શાખા કહેવામાં આવે છે.

આવી શાખાઓનું સંચાલન જે જગ્યાએથી થાય છે તેને મુખ્ય ઓફિસ (Head Office) કહેવામાં આવે છે. શાખાઓ છૂટક વેચાણ, જથ્થાબંધ વેચાણ કે ઉત્પાદનનું પણ કાર્ય કરે છે. શાખા પર સામાન્ય રીતે સંપૂર્ણ કે અંશતઃ મુખ્ય ઓફિસનો અંકુશ હોય છે.

2. (2) શાખાના હિસાબો રાખવાના ઉદ્દેશો :

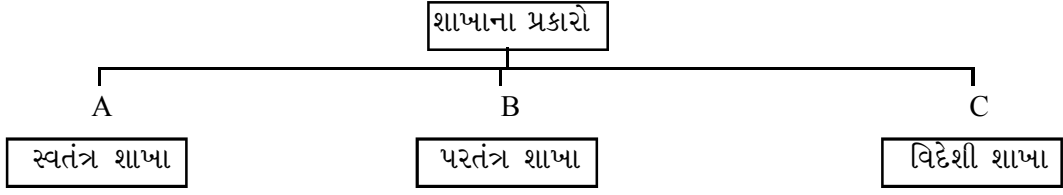
સામાન્ય રીતે શાખાએ મુખ્ય ઓફિસનો એક ભાગ છે. શાખાનું સંચાલન કરવા માટે તેને કેટલાક ખર્ચ કરવા પડે છે. ખર્ચ તથા અન્ય બાબતો ધ્યાનમાં રાખીને દરેક શાખાનો નફો કે નુકસાન જાણવા માટે શાખાના હિસાબો રાખવા જરૂરી છે.

શાખાના હિસાબો રાખવાના મુખ્ય હેતુ નીચે મુજબ છે.

- (1) દરેક શાખાએ કેટલો નફો કે નુકસાન કર્યા તે જાણવા માટે શાખાના હિસાબો રાખવા જરૂરી છે.
- (2) શાખા નફો કરતી હોય તો તે નફાને કેટલાંક અંશે વધારી શકાય. અને જો ખોટ કરતી હોય તો તેને નફાકારક બનાવવા કેટલા પગલાં લઈ શકાય. તે શાખાના હિસાબો દ્વારા જાણી શકાય છે.
- (3) શાખાના હિસાબો રાખવાથી શાખાની કામગીરી પર આડકતરો અંકુશ રહે છે.
- (4) આ હિસાબ રાખવાથી શાખાને કેટલા માલ અને રોકડની જરૂર છે તે જાણી શકાય છે.
- (5) શાખાના હિસાબો રાખવાથી શાખા તથા ધંધાની નીતિઓ નક્કી કરી શકાય છે.
- (6) દરેક શાખાની પ્રગતિનું મુલ્યાંકન કરી શકાય છે.
- (7) જુદા જુદા સ્થળોએ સમાન પ્રકારની સેવા પૂરી પાડી શકાય છે.

2. (3) શાખાના પ્રકારો :

શાખાના મુખ્યત્વે નીચે મુજબ પ્રકારો પાડી શકાય.

(1) આંતરિક શાખા :

દેશમાં જ અન્ય સ્થળે આપેલ શાખાને આંતરિક શાખા કહેવાય છે.

(2) વિદેશી શાખા :

મુખ્ય ઓફિસ સ્વદેશમાં હોય તથા તેને શાખાઓ અન્ય દેશમાં આપેલી હોય તો તેને વિદેશી શાખા કહેવામાં આવે છે.

(3) પરતંત્ર શાખા :

જે શાખા મુખ્ય ઓફિસે પૂરો પાડેલ માલ વેચતી હોય તથા તેના તમામ ખર્ચા મુખ્ય ઓફિસ દ્વારા ચુકવવામાં આવતા હોય તો તેને પરતંત્ર શાખા કહે છે.

(4) સ્વતંત્ર શાખા :

આ શાખા સ્વતંત્ર ધંધો કરતા એકમ જેવી હોય છે તથા પોતાને જરૂરિયાતો મુજબ વ્યવહારો કરે છે, અને હિસાબો રાખે છે.

2. (4) પરતંત્ર શાખાના હિસાબો લખવાની રીત (ઉદાહરણો સાથે) :

(A) પરતંત્ર શાખાનો અર્થ :

મુખ્ય ઓફિસ જ્યારે શાખા પર વધુ અંકુશ રાખવા માગતી હોય ત્યારે શાખાના હિસાબોને મુખ્ય ઓફિસ પોતાના ચોપડે લખે છે. મુખ્ય ઓફિસ પોતાના ચોપડે દરેક શાખાનું અલગ ખાતું રાખે છે. આ શાખાને પરતંત્ર શાખા કહે છે.

(B) લક્ષણો :

- (1) શાખા માત્ર મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલા માલનું જ વેચાણ કરે છે.
- (2) મુખ્ય ઓફિસ શાખાને મૂળ કિંમતે કે ભરતિયા કિંમતે માલ પૂરો પાડે છે.
- (3) મુખ્ય ઓફિસ શાખાને માલ રોકડેથી તથા ઉધાર વેચાણની પણ છૂટ આપે છે.
- (4) જો શાખા ઉધાર વેચાણ કરતી હોય તો તેણે દેવાદારના ખાતા રાખવા પડે છે.
- (5) શાખાને રોકડ વેચાણ કે દેવાદાર પેટે મળેલ રકમ તરત જ મુખ્ય ઓફિસને મોકલવાની હોય છે.
- (6) શાખાના સામાન્ય તથા નિયમિત ખર્ચાઓ મુખ્ય ઓફિસ ચુકવે છે.
- (7) શાખાનાં રોજબરોજના ખર્ચા માટે મુખ્ય ઓફિસ તરફથી શાખાને પેટા રોકડ આપવામાં આવે છે. જેનો હિસાબ શાખાએ રાખવાનો હોય છે.
- (8) સામાન્ય રીતે શાખા તેના ચોપડે રોકડ, પેટા રોકડ, દેવાદાર, સ્ટોક વગેરેનાં ખાતા રાખે છે.

(C) પરતંત્ર શાખાના હિસાબ લખવાની રીતો, પરતંત્ર શાખાનો હિસાબો લખવાની રીત જાણવા માટે પરતંત્ર શાખાને મુખ્ય ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય.

- (1) મૂળ કિંમતે મળેલ માલનું ફક્ત રોકડેથી વેચાણ કરતી શાખા

- (2) મૂળ કિંમતે મળેલ માલનું રોકડેથી તેમ જ ઉધાર વેચાણ કરતી શાખા
- (3) ભરતિયા કિંમતે માલ મેળવીને ફક્ત રોકડેથી કે રોકડ તેમજ ઉધાર માલ વેચતી શાખા.
- (1) ફક્ત રોકડેથી વેચાણ કરતી શાખા :

જ્યારે શાખા રોકડેથી વેચાણ કરતી હોય ત્યારે રોકડ વેચાણની રકમ રોજબરોજ મુખ્ય ઓફિસને મોકલી આપે છે. મુખ્ય ઓફિસ શાખાને કાયમી ખર્ચા માટે રોકડ રકમ કે ચેક આપે છે.

(A) શાખા હિસાબી નોંધ માટે નીચેના ચોપડા રાખે છે.

- (1) રોકડ મેળ
- (2) પેટા રોકડ મેળ
- (3) સ્ટોક પત્રક

(B) હિસાબી નોંધો :

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં શાખાને લગતા વ્યવહારોની નોંધ નીચે મુજબ છે.

- (1) શાખાને માલ મોકલવામાં આવે.
શાખા ખાતે ઉ
તે શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે
- (2) શાખા પાસેથી મુખ્ય ઓફિસે માલ પરત થાય ત્યારે
શાખાએ પરત કરેલ માલ ખાતે ઉ.
તે શાખા ખાતે
- (3) શાખાને ખર્ચ તથા પેટા રોકડ અંગે ચેક મોકલવામાં આવે.
શાખા ખાતે.....ઉ
તે બેંક ખાતે
- (4) શાખા પાસેથી રોકડ વેચાણની રકમ મળે ત્યારે
રોકડ/બેન્ક ખાતે.....ઉ
તે શાખા ખાતે
- (5) શાખાની આખર બાકીની મિલકતો અંગે નોંધ
શાખાના આખર સ્ટોક ખાતે.....ઉ.
રોકડ ખાતે.....ઉ.
પેટા રોકડ ખાતે.....ઉ.
ફર્નિચર ખાતે.....ઉ.
અગાઉથી ચુકવેલ ખર્ચ ખાતે.....ઉ.
તે શાખા ખાતે
- (6) શાખાની શરૂઆતની મિલકતો નોંધવા માટે ઉપરોક્ત નોંધ નં. “5”ની નોંધ
ઉલટાવી નાખવામાં આવશે.
- (7) શાખાના આખરના દેવાં અંગે
શાખા ખાતે.....ઉ.
તે શાખાના દેવા ખાતે

- (8) શાખાના શરૂના દેવા અંગે
શાખાના દેવા ખાતે.....ઉ.
તે શાખા ખાતે
- (9) શાખા ખાતાની બાકી (નફા/નુકસાનની નોંધ અંગે)
- (A) જો શાખા નફો કરે તો
શાખા ખાતે.....ઉ.
[તે ન.નું ખાતે (નફા નુકસાન ખાતે) (ન.નુ.ખાતે)]
- (B) શાખા ખોટ કરે તો
[તે.ન.નું ખાતે.....ઉ (નફા-નુકસાન ખાતે)]
તે શાખા ખાતે
- (10) શાખાને મોકલેલ માલનું ખાતુંબંધ કરવું
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે ઉ.
તે વેપાર ખાતે
- (11) અન્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ
- શાખાએ વ્યક્તિ ખાતું છે તેને વ્યક્તિ ખાતાના નિયમો લાગુ પડે છે.
 - પરચૂરણ ખર્ચ અથવા પેટા રોકડ ખર્ચ ત્રીજા પક્ષ સાથેના વ્યવહાર હોવાથી શાખાના ખાતામાં નોંધાતા નથી.
 - પેટા રોકડમાં શરૂઆતની બાકી, આખરની બાકી, મુખ્ય ઓફિસે મોકલેલ પેટા રોકડ કે પેટા ખર્ચ એ ચારમાંથી કોઈ ખૂટતી રકમ શોધવા માટે પેટા રોકડ ખાતુંબનાવામાં આવે છે.

પેટા રોકડ ખાતું

ઉ

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	xxx	પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે	xxx
મુખ્ય ઓફિસ ખાતે થી	xxx	બા. આ. લઈ ગયા	xxx
મળેલી પેટા રોકડ	xxx		xxx
	xxx		xxx

(12) મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં શાખા ખાતાના નમૂનો

ઉ

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
(1) બા. આ. લા.		(1) બા. આ. લા.	xxx
સ્ટોક	xxx	ચુ.બાકી.ખર્ચ	xxx
રોકડ	xxx		
પેટા રોકડ	xxx	(2) રોકડ કે બેંક ખાતે	xxx
ફર્નિચર	xxx	(વેચાણની મળેલ રકમ)	xxx
અ. ચુ ખર્ચ	xxx		
(2) શાખા ખાતે મોકલેલ માલ ખાતે	xxx	(3) શાખા મેં મોકલેલ	xxx

શાખાના હિસાબો

(3) રોકડ / બેન્ક ખાતે (મોકલેલ પેટા રોકડ)	xxx	માલ ખાતે (પરત) (4) બા. આ. લઈ ગયા સ્ટોક	xxx
(4) રોકડ / બેન્ક ખાતે (શાખાના ખર્ચાઓ)	xxx	રોકડ સિલક પેટા રોકડ	xxx
(5) નફો સામાન્ય નફા-નુકસાન ખાતે	xxx	ફર્નિચર (ઘસારા બાદ) અગાઉથી ચુકવેલ ખાતે	xxx

(13) વાર્ષિક હિસાબોનાં ધોરણે હિસાબ રાખવા

જો મુખ્ય ઓફિસ વાર્ષિક હિસાબના ધોરણે હિસાબ રાખતી હોય તો શાખા ખાતા ઉપરાંત શાખાનું વેપાર ખાતું, શાખાનું નફા નુકસાન ખાતું પણ બનાવવાનું રહે છે.

શાખાનું વેપાર ખાતું (નમૂનો)

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂનો સ્ટોક	xxx	વેચાણ	xxx
શાખા ને મોકલેલ માલ	xxx		
- પરત કરેલ માલ	xxx	આખરનો સ્ટોક	xxx
મજૂરી	xxx		
લારી ભાડું	xxx	કાચી ખોટ	xxx
કાચો નફો	xxx	(ન.નુ. ખાતે)	
(ન.નુ. ખાતે)	xxx		xxx
	xxx		xxx

શાખાનું નફા નુકસાન ખાતું (નમૂનો)

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
ભાડુ	xxx	કાચો નફો	xxx
પગાર	xxx	આવક	xxx
પરચૂરણ ખર્ચ	xxx		
ઘસારો	xxx	ચોખ્ખી ખોટ	xxx
ચોખ્ખો નફો	xxx	(સા. ન. નુ. ખાતે લઈ ગયા)	
(સા. ન. નુ. ખાતે)			xxx
	xxx		xxx

ઉદાહરણ-1 (ફક્ત રોકડેથી વેચાણ કરતી શાખા)

અમદાવાદની એક પેઢીની શાખા વડોદરામાં છે. શાખાને વેચવા માટે મુખ્ય ઓફિસ તરફથી મૂળ કિંમતે માલ મોકલી આપવામાં આવે છે. શાખા મળેલ માલનું ફક્ત રોકડેથી જ વેચાણ કરી ઉપજેલ રકમ દરરોજ મુખ્ય ઓફિસને રોકડ મોકલી આપે છે. શાખાના તમામ ખર્ચા મુખ્ય ઓફિસથી ચુકવાય છે. પરચૂરણ ખર્ચ માટે મુખ્ય ઓફિસ શાખાને પેટા રોકડ આપે છે. તા. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતા વર્ષના વડોદરા શાખાના વ્યવહારો નીચે મુજબ હતા.

1-4-2018 ના રોજ માલનો સ્ટોક	5,000
1-5-2018ના રોજની પેટા રોકડ સિલક	2,050
વર્ષ દરમિયાન મુખ્ય ઓફિસથી મળેલ માલ	65,500
મુખ્ય ઓફિસને પરત કરેલ માલ	8,000
મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ પેટા રોકડ	2,500
વર્ષ દરમિયાન મુખ્ય ઓફિસે ચૂકવેલ ખર્ચાઓ	
મજૂરી	2,100
પગાર	4,100
ભાડુ	2,450
વીજળી	2,100
વેચાણ	77,000
તા. 31-3-2019ના રોજ શાખાનો માલ સ્ટોક	12,000
તા. 31-3-2019ના રોજ પેટા રોકડ સિલક	2,150
મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે વડોદરા શાખાનું ખાતું તૈયાર કરો.	

જવાબ : અમદાવાદ મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વડોદરા શાખાનું ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.		શાખાને મોકલેલ	
માલ સ્ટોક	5,000	માલ ખાતે	
પેટા રોકડ	2,050	(પરત)	8,000
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે	65,500		
રોકડ ખાતે (પેટારોકડ)	2,500	રોકડ ખાતે	
		(રોકડ વેચાણ)	77,000
રોકડ ખાતે (ખર્ચાઓ)			
મજૂરી	2,100	બા. આ. લઈ ગયા	
પગાર	4,100	માલ સ્ટોક	12,000
ભાડુ	2,450	પેટા રોકડ	2,150
વીજળી	2,100		
નફો			
(સામાન્ય ન.નુ ખાતે)	13,350		
	99,150		99,150

(2) રોકડેથી તેમજ ઉધાર-વેચાણ કરતી શાખા :

આ પદ્ધતિ અનુસાર શાખા મુખ્ય ઓફિસથી મળેલ માલનું રોકડેથી તેમજ ઉધાર વેચાણ કરે છે. જેમાં શાખાના નીચે મુજબના ચોપડા રાખે છે.

- (1) રોકડ મેળ
- (2) પેટા રોકડ મેળ
- (3) સ્ટોક પત્રક
- (4) વેચાણ નોંધ
- (5) દેવાદારોની ખાતાવહી

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં હિસાબોની નોંધ

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે પ્રથમ પદ્ધતિ મુજબ જ આમનોંધ લખવામાં આવે છે ઉપરાંત નીચેની વધારાની નોંધ કરવામાં આવે છે.

- (1) શરૂઆતના દેવાદારો માટે
શાખા ખાતે.....ઉ.
તે શાખાના દેવાદાર ખાતે
- (2) દેવાદારો પાસેથી મળેલ રકમ મુખ્ય ઓફિસને મળે :
રોકડ ખાતે.....ઉ.
તે શાખા ખાતે
- (3) આખરના દેવાદારો માટે
શાખાના દેવાદારો ખાતે.....ઉ
તે શાખા ખાતે

(4) દેવાદાર ખાતાનો નમૂનો

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા. (શરૂના દેવાદારો)	-	મળેલ રોકડ	-
		આપેલ વટાવ	-
		વેચાણમાલ પરત	-
ઉધાર વેચાણ	-	ઘાલખાધ	-
નકરાયેલ ચેક	-		
નામંજૂર કરેલ વટાવ-		બા.આ. લઈ ગયા	-
નકરાયેલી લેણી હુંડી	-	(આખરના દેવાદારો)	-
	-		-

- (5) જ્યારે એક શાખા બીજી શાખાને માલ મોકલે.
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે.....ઉ
તે મોકલનાર શાખા ખાતે
- (6) મુખ્ય ઓફિસે મોકલેલ માલ હિસાબી વર્ષના અંત સુધી શાખાને ન મળ્યો હોય ત્યારે માર્ગસ્થળ માલ ખાતેઉ
તે શાખા ખાતે
- (7) શાખાએ મુખ્ય ઓફિસને રોકડ મોકલી પણ મુખ્ય ઓફિસને હિસાબી વર્ષના અંત સુધી ન મળી હોય.
માર્ગસ્થ રોકડ ખાતેઉ.
તે શાખા ખાતે
- (8) મુખ્ય ઓફિસ “શાખાને મોકલેલ માલનું ખાતું” બંધ કરે ત્યારે,
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે ઉ.
તે વેપાર ખાતે કે ખરીદ ખાતે
- (9) જો આખર સ્ટોક ન આપ્યો હોય તો સ્ટોકનું ખાતું બનાવી સ્ટોક શોધી શકાય છે.

સ્ટોક ખાતું

૭

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	-	વેચાણ	-
		ઉધાર	-
મુખ્ય ઓફિસથી	-	રોકડ	-
મળેલ માલ		- પરત	-
		મુખ્ય ઓફિસે પરત કરેલ માલ	-
		અન્ય રીતે ગયેલ માલ (મૂ.કિ.)	
		બા.આ. લઈ ગયા.	

(10) નીચેની વિગતો શાખા ખાતામાં નોંધાતી નથી.

- (1) શાખાની મિલકત પર ઘસારો
- (2) નુકસાન પેટે વીમા કંપની તરફથી શાખાને મળેલ રકમ
- (3) શાખાએ કરેલી કાયમી મિલકતની ખરીદી
- (4) શાખાએ રોકડ વેચાણમાંથી કરેલ ખર્ચ
- (5) દેવાદારો સામેના વ્યવહારો

ઉદાહરણ-2 (રોકડેથી તેમજ ઉધાર વેચણ કરતી શાખા.)

રાજકોટનાં કમલેશભાઈ ભાવનગરમાં શાખા ધરાવે છે. મુખ્ય ઓફિસ પડતર કિંમતે માલ મોકલે છે. શાખા મળતી તમામ રોકડ મુખ્ય ઓફિસને મોકલી આપે છે. શાખાના તમામ ખર્ચ મુખ્ય ઓફિસ ચુકવે છે.

મુખ્ય ઓફિસ શાખાને વેચાણ કિંમત પર 20% નફો ચઢાવીને માલ વેચવાની સુચના આપે છે. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું શાખા ખાતું, શાખાનું વેપાર ખાતું, શાખાનું નફા નુકસાન ખાતું તૈયાર કરો.

વિગત	31-3-2018	31-3-2019
દેવાદારો	(?)	2,00,000
સ્ટોક	1,20,000	(?)
અ. ચુ. વીમો	1400	1000
ચુ. બાકી પગાર	3000	2000
ફર્નિચર	20,000	-
વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો :		
શાખાને મોકલેલ માલ		18,00,000
શાખાએ પરત કરેલ માલ		20,000
રોકડ વેચાણ		9,00,000
ભાડુ, વીમો		1,20,000
જાહેરાત ખર્ચ		40,000
મજૂરી પગાર		20,000
ગ્રાહકોએ શાખાને પરત કરેલ માલ		24,000

શાખાના હિસાબો

ઘાલખાધ		10,000
દેવાદારોને આપેલ વટાવ		30,000
દેવાદારો પાસેથી શાખાને મળેલ રોકડ		15,00,000
દેવાદારોએ શાખાને બારોબાર ચુકવેલ રોકડ		4,00,000
ઘાલખાધ પરત		2000
કુલ વેચાણ		24,00,000
શાખાએ મોકલેલ ફર્નિચર (તા. 1-1-2019)		8000
ફર્નિચર પર 10% લેખે ઘસારો ગણવાનો છે.		

જવાબ : (1) દેવાદારનું ખાતું બનાવી શરૂની બાકી શોધવી.

શાખાના દેવાદારોનું ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	6,64,000	રોકડ ખાતે	15,00,000
		મુખ્ય ઓફિસને મોકલેલ રોકડ	4,00,000
ઉધાર વેચાણ	15,00,000	ગ્રાહકોએ પરત કરેલ માલ	24,000
		ઘાલખાધ	10,000
		દેવાદારોને આપેલ વટાવ	30,000
		બા.આ. લઈ ગયા	2,00,000
	21,64,000		21,64,000

શાખાનું સ્ટોક ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	1,20,000	વેચાણ :	
		રોકડ	9,00,000
મુ.ઓ. પી મળેલ માલ		ઉધાર	15,00,000
18,00,000			24,00,000
- પરત	20,000	- પરત	24000
મજૂરી પગાર	20,000	બા.આ. લઈ ગયા	18,200
- ગયા વર્ષ	3000	(શોધેલ રકમ)	
	17000		
રૂ ચાલુ વર્ષ	2000		
	19000		
કાયો નફો	4,75,200		
	23,94,200		23,94,200

- (2) ઉધાર વેચાણ =કુલ વેચાણ - રોકડ વેચાણ
 = 24,00,000 - 9,00,000
 = 15,00,000
- (3) નફો = વે.કિં. ના 20%
 = વે.કિં. × 20%
 23,76,000 × 20%
 = 4,75,200

શાખા ખાતું

ઉ

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	-	બા. આ. લા.	
સ્ટોક	1,20,000	ચુ.બા. પગાર	3,000
દેવાદારો	6,64,000	રોકડ/બેન્ક ખાતે :	
ફર્નિચર	20,000	રોકડ વેચાણ	9,00,000
અ.ચુક. વિમો	<u>1400</u>	દેવાદાર	15,00,000
	8,05,400	સીધી મળેલ	4,00,000
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે	18,00,000	ઘાલખાધ પરત	<u>2,000</u>
રોકડ ખાતે (ખર્ચા)		શાખાને મોકલેલ માલ (પરત)	28,02,000
ભાડુ વિમો	1,20,000		20,000
જાહેરાત ખર્ચ	40,000	બા.આ. લઈ ગયા	
મજૂરી પગાર	<u>20,000</u>	સ્ટોક	18,200
ફર્નિચર ખાતે		દેવાદારો	2,00,000
(1-1-2019)	8000	અ. ચુ. વિમો	1,000
બા. આ.લઈ ગયા		ફર્નિચર	
ચુ.બા. પગાર	2000	(ઘસારા બાદ)	<u>25,800</u>
નફો (ન. નુ. ખાતે લઈ ગયા)	2,74,600		2,45,000
	30,70,000		30,70,000

શાખાનું વેપાર ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂનો સ્ટોક	1,20,000	વેચાણ	
મુ.ઓ. થી મળેલ માલ 18,00,000		રોકડ 9,00,000	
- પરત 20,000	17,80,000	ઉધાર 15,00,000	
		<u>24,00,000</u>	
મજૂરી પગાર 20,000		- પરત 24,000	23,76,000
- ગયા વર્ષે (- 3,000)		આખર સ્ટોક	18,200
₹ ચાલુ વર્ષે 2,000	19,000		
કાચો નફો (ન. નુ. ખાતે) 4,75,200			
	23,94,200		23,94,200

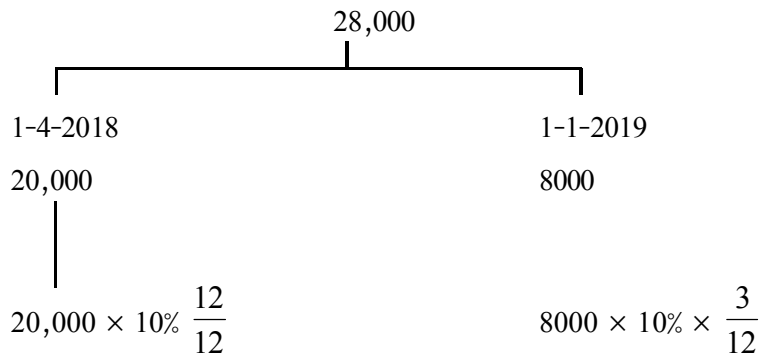
શાખાનું નફાનુકસાન ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
ભાડુ વીમો 1,20,000		કાચો નફો	4,75,200
₹ અ. ચુ. (શરૂના) 1,400		ઘાલખાધ પરત	2,000
- અ. ચુ. (અંતના) 1,000	1,20,400		
જાહેરાત ખર્ચ 40,000			
ઘાલખાધ 10,000			
વટાવ 30,000			
ફર્નિચર ઘસારો (નોંધ મુજબ) 2,200			
ચોખ્ખો નફો (સામાન્ય ન.નુ. ખાતે) 2,74,600			
	4,77,200		4,77,200

નોંધ : ફર્નિચરનો ઘસારો અને ઘસારા બાદ કિંમત :

$$= 2000 \quad \text{₹} \quad 200$$

$$= 2,200 \text{ રૂ. [ઘસારા બાદ ફર્નિચરની કિંમત = 28000 - 2200 = 25,800]}$$

(3) મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી ભરતિયા કિંમતે માલ મેળવતી શાખા :

આ પદ્ધતિમાં મુખ્ય ઓફિસ શાખાને મૂળકિંમત પર નફો ચઢાવીને માલ મોકલે છે. જેને ભરતિયા કિંમત કહે છે.

$$\boxed{\text{ભરતિયા કિંમત} = \text{મૂળ કિંમત} \text{ ₹ નફો}}$$

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં હિસાબી નોંધ :

મુખ્ય ઓફિસ નીચેની ત્રણમાંથી ગમે તે એક રીતે હિસાબો રાખે છે.

- (1) શાખાનું ખાતું મૂળ કિંમતે જ તૈયાર કરવું.
- (2) બે ખાનાવાળું શાખા ખાતું તૈયાર કરવું જેમાં અનુક્રમે બે ખાતા મૂળકિંમત તથા ભરતિયા કિંમતના બનાવવા.
- (3) શાખા ખાતામાં ભરતિયા કિંમતે રકમ લખવી તેમા તફાવત જેટલી રકમના હવાલા વિરુદ્ધ બાજુએ કરવા સામાન્ય રીતે આ રીતનો ઉપયોગ થાય છે આ રીતે મુજબ ચાર હવાલા નાખવા પડે છે.

- (1) શાખાના મોકલેલ માલ અંગે
ભરતિયા કિંમત અને મૂળ કિંમતના તફાવત જેટલી રકમ અંગે વર્ષને અંતે હવાલો નાખવો પડશે તે નીચે પ્રમાણે થશે.

શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે.....ઉ.

તે શાખા ખાતે

- (2) શાખાએ પરત કરેલ માલ
શાખા ખાતે.....ઉ
તે શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે

- (3) શાખાનો આખર સ્ટોક
તફાવતની રકમ શાખા ખાતે ઉધાર અને “શાખાના સ્ટોક અનામત ખાતે”
જમા થાય છે.

શાખા ખાતે.....ઉ.

તે શાખાના સ્ટોક અનામત ખાતે

- (4) શાખાનો શરૂઆતનો સ્ટોક
શરૂઆતના સ્ટોકની ભરતિયા કિંમત અને મૂળ કિંમતનો તફાવત શાખા ખાતાની
જમા બાજુ લખાય છે.

શાખાના સ્ટોક અનામત ખાતે.....ઉ

તે શાખા ખાતે

ઉદાહરણ-3 (મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી ભરતિયા કિંમતે માલ મેળવતી શાખા)

અમદાવાદનાં કિદિત સ્ટોર્સ, રાજકોટના મહિમન્ સ્ટોર્સને માલની મૂળ કિંમત પર 25% ચઢાવીને માલ મોકલે છે. નીચેની વિગતો પરથી મુખ્ય ઓફિસની ખાતાવહીમાં શાખાનું ખાતું બનાવો, મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં હવાલા નોંધો આપો. રાજકોટ શાખાના વેપાર અને નફા-નુકસાન ખાતા તૈયાર કરો.

શાખાના હિસાબો

શાખાનો સ્ટોક (1-4-2018)		2000	
શાખાના દેવાદારો (1-4-2018)		3000	
શાખાની પેટા રોકડ સિલક (1-4-2018)		100	
મુખ્ય ઓફિસથી મળેલો માલ		70,000	
ઓફિસે પરત કરેલ માલ		10,000	
★ શાખાએ મુખ્ય ઓફિસને મોકલેલ રકમો :			
રોકડ વેચાણની	40,000		
દેવાદારો તરફથી મળેલ રકમ	50,000		
ઘાલખાધના ગયે વર્ષે લખી વાળેલ પણ દેવાદારોએ			
ચાલુ વર્ષે ચૂકવ્યા	100	90,100	
- મુખ્ય ઓફિસે શાખાને ચેકથી મોકલેલ રકમ :			
પગાર	4,000		
ભાડા કરવેરા	1,000		
પેટા રોકડ	180		
શાખાનો સ્ટોક (31-3-2019)	6,000		
શાખાના દેવાદારો (31-3-2019)	7,600		
શાખાની પેટા રોકડસિલક (31-3-2019)	40		
જવાબ :			

(1) ઉધાર વેચાણની રકમ શોધવી.

ઉ	દેવાદારોનું ખાતું	જ	
વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	3,000	રોકડ ખાતે	50,000
ઉધાર વેચાણ (?)	54,600	બા. આ. લઈ ગયા	7600
	57,600		57,600

(2) પરચુરણ ખર્ચ માટે પેટા રોકડ ખાતું બનાવ્યું

ઉ	પેટા રોકડ ખાતું	જ	
વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	100	પરચુરણ ખર્ચ (?)	240
મુખ્ય ઓ. પાસેથી મળેલો	180	બા. આ. લઈ ગયા	40
	280		280

(૩) મૂળ કિંમત શોધવી. [25% નફો ચઢાવતા, 125 ભ.કિં., 25 નફો મૂ.કિં. =100]

ભરતિયા Am		
(1) શરૂ સ્ટોક = 2000	$\therefore 2000 \times \frac{25}{125} = 400$	મૂળકિંમત = 1,600
(2) શાખાને મોકલેલ માલ (70,000)	₹ $70,000 \times \frac{25}{125} = 14000$	મૂળકિંમત = 56,000
(3) શાખાએ પરત કરેલ માલ (10,000)	₹ $10,000 \times \frac{25}{125} = 2000$	મૂળકિંમત = 8,000
(4) આખરનો સ્ટોક 6,000	₹ $6,000 \times \frac{25}{125} = 1200$	મૂળકિંમત 4,800

અમદાવાદની ખાતાવહીમાં રાજકોટ શાખાનું ખાતું

૭

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.		શરૂસ્ટોક અનામત ખાતે (હવાલો)	400
સ્ટોક 2000		બેન્ક ખાતે :	
દેવાદારો 3000		રોકડ વેચાણ 40,000	
પેટારોકડ 100	5100	દેવાદારો 50,000	
શાખાને મોકલેલ માલ 70,000		ઘાલખાધ 100	90,100
બેન્ક ખાતે (ખર્ચા)		શાખાને મોકલેલ માલ પરત	10,000
પગાર 4,000		શાખાને મોકલેલ માલનો તફાવત (હવાલો)	14,000
ભાડુવેરા 1,000			
બેંક ખાતે ભેટ સોગદ 180	5180		
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે (પરત માલનો તફાવત)-હવાલો 2,000		દેવાદારો 7,600	
શાખા સ્ટોક અનામત ખાતે (હવાલો) 1,200		પેટા રોકડા 40	
		સ્ટોક 6,000	
નફા નુકસાન ખાતે (નફો) 44,660			
	1,28,140		1,28,140

31-3-2019ના રોજ પૂરાં થતા વર્ષનું વેપાર ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂનો સ્ટોક (મૂ.કિં.)	1600	વેચાણ રોકડ વેચાણ ઉધાર વેચાણ	40,000 54,600
શાખાને મોકલેલ માલ (મૂ.કિં.)	56000	આખર સ્ટોક (મૂ.કિં.)	4800
- પરત (મૂ.કિં.)	<u>8000</u>		
કાચો નફો	49,800		
	99,400		99,400

31-3-2019ના રોજ થતાં વર્ષનું નફા-નુકસાન ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
પગાર	4000	કાચો નફો	49,800
ભાડુ અને વેરા	1,000		
પરચૂરણ ખર્ચ	240	ઘાલખાધ પરત	100
ચો. નફો (સામાન્ય ન.નુ. ખાતે)	44,660		
	49,900		49,900

2. (5) સ્ટોક અને દેવાદારની પદ્ધતિ :

જ્યારે શાખા સાથેના વ્યવહારો પ્રમાણમાં વધુ હોય ત્યારે મુખ્ય ઓફિસ શાખા ખાતા ને બદલે સ્ટોક અને દેવાદારની પદ્ધતિ અનુસાર જુદા જુદા ખાતા તૈયાર કરે છે.

આ પદ્ધતિમાં શાખા ખાતાને બદલે નીચેના ખાતા બનાવવામાં આવે છે.

- (1) શાખા સ્ટોક ખાતું
- (2) શાખાને મોકલેલ માલનું ખાતું
- (3) શાખાના દેવાદારનું ખાતું
- (4) શાખાનું પેટા રોકડ ખાતું
- (5) શાખાનું ખર્ચ ખાતું
- (6) શાખાનું નફાનુકસાન ખાતું
- (7) શાખાનું હવાલા ખાતું.

★ સ્ટોક અને દેવાદાર પદ્ધતિ મુજબ આમનોંધ :

- (1) જ્યારે શાખાને માલ મોકલવામાં આવે.
શાખાના સ્ટોક ખાતે.....૩
તે શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે

- (2) જ્યારે શાખા માલ પરત કરે ત્યારે
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે.....ઉ
તે શાખાના સ્ટોક ખાતે.
- (3) જ્યારે શાખા અંગે ખર્ચ કરવામાં આવે ત્યારે
શાખાના ખર્ચ ખાતે.....ઉ
તે રોકડ ખાતે
- (4) જ્યારે શાખા માલનું રોકડેથી વેચાણ કરે ત્યારે
રોકડ ખાતે.....ઉ.
તે શાખાના સ્ટોક ખાતે
- (5) જ્યારે શાખા માલનું ઉધાર વેચાણ કરે
શાખાના દેવાદાર ખાતે ઉ.
તે શાખાના સ્ટોક ખાતે
- (6) શાખાના દેવાદાર માલ પરત કરે.
શાખાના સ્ટોક ખાતે....ઉ.
તે શાખાને દેવાદાર ખાતે
- (7) જ્યારે શાખાના દેવાદારને વટાવ આપવામાં આવે.
શાખાના ખર્ચ ખાતે.....ઉ
તે રોકડ ખાતે.....ઉ
- (8) શાખાના દેવાદાર પાસેથી રોકડ મળે.
રોકડ ખાતે.....ઉ
તે શાખાના દેવાદાર ખાતે.
- (9) શાખાના સ્ટોકનું ખાતું બંધ કરતા નફો મળે.
શાખાના સ્ટોક ખાતે ઉ...
તે શાખાના ન.નુ. ખાતે
- (10) શાખાના ખર્ચ ખાતાબંધ કરવા
શાખાના ન.નુ. ખાતે.....ઉ
તે શાખાના ખર્ચ ખાતે
- (11) શાખાનું ન.નુ. ખાતું બંધ કરવાની નોંધ (નફો હોય તો)
શાખાના ન.નુ. ખાતે....ઉ
તે સામાન્ય ન.નુ. ખાતે

ઉદાહરણ-4 [સ્ટોક અને દેવાદારની પધ્ધતિ]

શ્રી ઉત્કર્ષ કંપની તેની આણંદની શાખાને પડતર કિંમતે માલ મોકલે છે. તા. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ માટે નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે વિગતો પ્રાપ્ત થયેલ છે.

1-4-2018	રૂ.
સ્ટોક	18,000
દેવાદાર	24,000
પેટા રોકડ	1,000

શાખાના હિસાબો

શાખાને મોકલેલ માલ	5,00,000
શાખાએ પરત કરેલ માલ	10,000
રોકડ વેચાણ	1,90,000
ઉધાર વેચાણ	4,00,000
વેચાણ પરત	4000
વટાવ	1000
ગ્રાહકો પાસેથી મળેલ રોકડ	3,00,000
ગ્રાહકે મુખ્ય ઓફિસને મોકલેલ રોકડ	30,000
પગાર	10,000
મજૂરી	3000
ભાડુ	1000
પરચુરણ ખર્ચ	3000
તા. 31-3-2019ની બાકી	રૂ.
સ્ટોક	10,000
દેવાદારો	(?)
પેટા રોકડ	1400
ઉપરની વિગતો પરથી સ્ટોક અને દેવાદાર પદ્ધતિથી હિસાબો તૈયાર કરો.	

જવાબ :

શાખાનું સ્ટોક ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લા.	18000	શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે	10,000
શાખાને મોકલેલ ખાતે	5,00,000		
શાખાના દેવાદાર ખાતે (વેચાણ પરત)	4,000	રોકડ ખાતે (વેચાણ)	1,90,000
(વેચાણ પરત)		(રોકડ વેચાણ)	
		દેવાદાર ખાતે (ઉધાર વેચાણ)	4,00,000
કાચો નફો (શાખાના ન.નુ.ખાતે)	88000	બા.આ. લઈ ગયો	10,000
	6,10,000		6,10,000

શાખાનું દેવાદારનું ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા.આ. લા.	24,000	શાખા સ્ટોક ખાતે	4000
		શાખા ખર્ચ ખાતે	1000
		રોકડ ખાતે	3,00,000
શાખા સ્ટોક ખાતે	4,00,000	મુખ્ય ઓફિસ ખાતે	
(ઉધાર વેચાણ)		મળેલ રોકડ	30,000
		બા.આ. લઈ ગયા	89000
	4,24,000		4,24,000

શાખા ખર્ચ ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શાખાના દેવાદારો ખાતે વટાવ	1,000	શાખા ન.નુ. ખાતે	18,000
રોકડ ખાતે :			
પગાર	10,000		
મજૂરી	3,000		
ભાડુ	1,000		
શાખા પેટા રોકડ ખાતે પરચૂરણ ખર્ચ	3,000		
	18,000		18,000

શાખાને મોકલેલ માલનું ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શાખા સ્ટોક ખાતે (માલ પરત)	10,000	શાખા સ્ટોક ખાતે	5,00,000
વેપાર ખાતે	4,90,000		
	5,00,000		5,00,000

શાખાનું પેટા રોકડ ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા.આ.લા.	1,000	શાખા ખર્ચ ખાતે	3,000
રોકડ ખાતે	3,400	બા.આ. લઈ ગયા	1,400
	4,400		4,400

શાખાનું નંનુ ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શાખા ખર્ચ ખાતે	18,000	શાખા સ્ટોક ખાતે	88,000
ચો. નફો (સા. ન.નુ. ખાતે)	70,000		
	88000		88,000

2. (6) સ્વતંત્ર શાખાના હિસાબો :

સ્વતંત્ર શાખા પોતાના હિસાબો સ્વતંત્ર રીતે રાખે છે. શાખા માલ માટે તથા ખર્ચ માટે મુખ્ય ઓફિસ પર આધાર રાખતી નથી. મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી પણ માલ મેળવે છે તથા જરૂરિયાત પ્રમાણે મુક્ત બજારમાંથી પણ ખરીદી કરે છે.

(A) શાખાના ચોપડામાં હિસાબોની નોંધ :

હિસાબી વર્ષના અંતે શાખા પોતાનું કાચુ સરવૈયું બનાવી ને નકલ મુખ્ય ઓફિસને મોકલે છે. મુખ્ય ઓફિસ આ કાચા સરવૈયાને પોતાના હિસાબોમાં સમાવી લે છે.

શાખા પોતાના ચોપડે મુખ્ય ઓફિસનું ખાતું ખોલે છે. તથા તેની સાથેની લેવડદેવડ તેમાં નોંધે છે.

- (1) મુખ્ય ઓફિસ શાખાને માલ મોકલે :
મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ માલ ખાતે.....ઉ
તે મુખ્ય ઓફિસ ખાતે
- (2) શાખા મુખ્ય ઓફિસને માલ પરત કરે.
મુખ્ય ઓફિસ ખાતે.....ઉ.
તે મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ માલ ખાતે
- (3) મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી શાખાને રોકડ મળે.
રોકડ ખાતે.....ઉ.
તે મુખ્ય ઓફિસ ખાતે
- (4) શાખા મુખ્ય ઓફિસને વધારાની રોકડ મોકલે.
મુખ્ય ઓફિસ ખાતે.....ઉ
તે રોકડ ખાતે
- (5) સામાન્ય રીતે શાખાના ચોપડામાં મુખ્ય ઓફિસ ખાતું જમા બાકી દર્શાવે છે અને તેને શાખાના પાકા સરવૈયામાં દેવા બાજુએ દર્શાવાય છે.

(B) મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં હિસાબી નોંધો

મુખ્ય ઓફિસ પોતાના ચોપડે શાખા ખાતું બનાવે છે. આમ મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં શાખા ખાતું તે શાખાના ચોપડામાં મુખ્ય ઓફિસના ખાતા કરતા બરાબર વિરુદ્ધ છે.

સામાન્ય રીતે મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં શાખા ખાતું ઉધાર બાકી દર્શાવે છે. અને મુખ્ય ઓફિસના પાકા સરવૈયામાં તેને મિલકત અને લેણા બાજુએ દર્શાવાય છે.

(C) શાખાના હિસાબોને મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં સમાવેશ કરવાની આમનોંધ

- (1) શાખાના વેપાર ખાતાની ઉધાર બાજુ
શાખાના વેપાર ખાતે.....ઉ
તે શાખા ખાતે
- (2) શાખાના વેપાર ખાતાની જમા બાજુ
શાખા ખાતે.....ઉ
તે શાખાના વેપાર ખાતે
- (3) શાખાનો કાયો નફો ન.નુ. ખાતે લઈ જવા
શાખાના વેપાર ખાતે.....ઉ
તે શાખાના ન.નુ. ખાતે
- (4) શાખાના ન.નુ. ખાતાની ઉધાર બાજુની વિગતો
શાખાના ન.નુ. ખાતે.....ઉ
તે શાખા ખાતે

- (5) શાખાના ન.નુ. ખાતાની જમા બાજુની વિગતો
શાખા ખાતે.....ઉ
તે શાખાના ન.નુ. ખાતે.
- (6) શાખાનો ચોખ્ખો નફો સામાન્ય નફા -નુકસાન ખાતે લઈ જવો
શાખાના ન.નુ. ખાતે.....ઉ
તે સામાન્ય ન.નુ. ખાતે
- (7) શાખાની મિલકત સમાવી લેવી
શાખાની મિલકતો ખાતે.....ઉ
તે શાખા ખાતે
- (8) શાખાની જવાબદારી સમાવી લેવી.
શાખા ખાતે.....ઉ
તે શાખાની જવાબદારી ખાતે

(D) શાખાના હિસાબોનો સમાવેશ કરતી સંક્ષિપ્ત નોંધો.

આ પદ્ધતિ મુજબ મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે નીચેની ત્રણ નોંધો જ કરવામાં આવે છે.

- (1) શાખાનો ચોખ્ખો નફો સામાન્ય ન.નુ. ખાતે લઈ જવો.
શાખાના ન.નુ. ખાતે.....ઉ
તે સામાન્ય ન.નુ. ખાતે.
- (2) શાખાની મિલકતો સમાવી લેવી
શાખાની મિલકત ખાતે.....ઉ.
તે શાખા ખાતે
- (3) શાખાની જવાબદારી સમાવી લેવી
શાખા ખાતે.....ઉ.
તે શાખાની જવાબદારી ખાતે

2. (7) પરતંત્ર અને સ્વતંત્ર શાખાનો તફાવત

મુદ્દા	પરતંત્ર શાખા	સ્વતંત્ર શાખા
(1) અર્થ મેળવે.	જે શાખા મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી સુચના મુજબ માલનું વેચાણ કરે તથા સંપૂર્ણ હિસાબો ન રાખે તેને પરતંત્ર શાખા કહેવાય.	જે શાખા મુખ્ય ઓફિસ સિવાય સ્વતંત્ર રીતે પણ માલ તથા પોતાના હિસાબના સંપૂર્ણ ચોપડાઓ રાખે તેને સ્વતંત્ર શાખા કહે છે.
(2) ખરીદી	આ શાખા બજારમાંથી માલ ખરીદતી નથી.	સ્વતંત્ર શાખા બજારમાંથી માલ ખરીદે છે.
(3) વેચાણ	મુખ્ય ઓફિસની સુચના મુજબ રોકડથી કે ઉધાર વેચાણ કરે છે.	પોતાની અનુકુળતા મુજબ રોકડ કે ઉધાર વેચાણ કરે છે.
(4) ખર્ચ	શાખા ખર્ચ માટે મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી રોકડ મેળવે છે.	પોતાની રોકડ સિલકમાંથી પોતે જ ખર્ચાઓ ચુકવે છે.

શાખાના હિસાબો

(5) રોકડ	મળેલ રોકડ આ શાખા રોજબરોજ મુખ્ય ઓફિસના બેંક ખાતામાં જમા કરાવે છે.	સ્વતંત્ર શાખામાં આ ફરજિયાત નથી.
(6) હિસાબી ચોપડા	બધા જ ચોપડા રાખવા જરૂરી નથી.	બધા જ ચોપડા રાખે છે.
(7) નફો	શાખા ખાતુંબનાવી ને અથવા વેપાર તથા ન.નુ. ખાતુંબનાવીને નફો શોધે છે. શાખા ખાતુંતૈયાર કરવામાં આવે છે.	વેપાર તથા ન.નુ. ખાતુંબનાવી નફો શોધે છે શાખાએ મોકલેલ કાચુ સરવૈયુ મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં સમાવી
(8) પાકુ સરવૈયુ	પરતંત્ર શાખા પોતાનું પાકુ સરવૈયું તૈયાર કરતી નથી	શાખા અને મુખ્ય ઓફિસનું સંયુક્ત પાકુ સરવૈયા બનાવવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ-5 [સ્વતંત્ર શાખાના હિસાબો]

એક સ્વતંત્ર શાખાનું 31-3-2019ના રોજનું કાચુ સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

વિગત	ઉધાર બાકી	જમા બાકી
શરૂનો સ્ટોક	10,000	
ખરીદી અને વેચાણ	12,000	84,000
ખરીદ પરત, વેચાણ પરત	4,000	2,000
પ્રત્યક્ષ ખર્ચા	4,000	
પરોક્ષ ખર્ચા	6,000	
પરચુરણ ખર્ચા	600	
કાયમી મિલકતો	15,000	
મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ માલ અને મુખ્ય ઓફિસનું ખાતું	40,000	8,000
કમિશન અને રોકડા	5,000	15,600
લેણદારો અને દેવાદારો	15,000	2,000
	1,11,600	1,11,600

હવાલા :

- (1) આખરનો સ્ટોક 8000 હતો.
- (2) 31-3-2019ના રોજ પુરા થતાં વર્ષનું વેપાર તથા ન.નુ. ખાતું અને તે રોજનું પાકુ સરવૈયું તૈયાર કરો.

જવાબ :

31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું શાખાનું વેપાર ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂનો સ્ટોક	10,000	વેચાણ	84,000
ખરીદી	12,000	- પરત	4,000
- પરત	2,000	આખર સ્ટોક	8,000
મુખ્ય ઓફિસથી મળેલ માલ	40,000		
કાચો નફો	28,000		
	88,000		88,000

શાખાનું નફાનુકશાન ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
પ્રત્યક્ષ ખર્ચાઓ	4,000	કાર્યો નફો	28,000
પરોક્ષ ખર્ચા	6,000		
પરચુરણ ખર્ચા	600	કમિશન	15,600
ચોખ્ખો નફો (મુ.ઓ. ખાતે લઈ ગયા)	33,000		
	43,600		43,600

મુખ્ય ઓફિસ ખાતું

૩

૪

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા. આ. લઈ ગયા	41,000	બા.આ.લા.	8,000
		ન.નુ. ખાતે નફો	33,000
	41,000		41,000

31-3-2-2019ના રોજનું પાર્કુ સરવેયું

૩

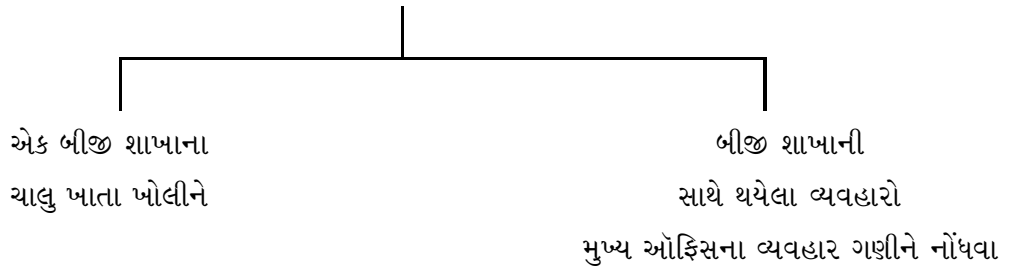
૪

મૂડી દેવા	રકમ	મિલકત લેણા	રકમ
મુખ્ય ઓફિસ ખાતું	41,000	કાયમી મિલકતો	15,000
		રોકડ સિલક	5,000
લેણદારો	2,000	દેવાદારો	15,000
		આખર સ્ટોક	8,000
	43,000		43,000

2. (8) આંતર શાખાના લેવડદેવડના વ્યવહારો :

બે કે તેથી વધુ શાખા વચ્ચે માલ કે રોકડના વ્યવહાર થાય તો આંતર શાખાના લેવડદેવડના વ્યવહારો કહેવાય છે જેના હિસાબો નીચે મુજબ રાખવામાં આવે છે

આંતર વ્યવહારો

ઉદાહરણ-6 [આંતર શાખાના લેવડદેવડ વ્યવહારો]

નીચેના વ્યવહારો મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં લખો.

- (1) મુખ્ય ઓફિસની સૂચનાથી રાજકોટ શાખાએ રૂ. 10,000 નો માલ ભાવનગર શાખાને મોકલ્યો.
- (2) ભાવનગર શાખાએ રાજકોટ શાખાને રોકડા 5,000 મોકલ્યા.
- (3) મુખ્ય ઓફિસે રાજકોટમાં કરેલી ખરીદીના રૂ. 3,000 રાજકોટ શાખાને ચુકવ્યા.
- (4) મુખ્ય ઓફિસે ભાવનગરમાં વેચેલ માલના રૂ. 8,000 એક ગ્રાહક પાસેથી ભાવનગર શાખાએ વસૂલ કર્યા હતા.

જવાબ : મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં આમનોંધ

વિગત	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
(1) ભાવનગર શાખા ખાતે.....ઉ તે રાજકોટ શાખા ખાતે	10,000	10,000
(2) રાજકોટ શાખા ખાતે.....ઉ તે ભાવનગર શાખા ખાતે	5,000	5000
(3) ખરીદી ખાતે.....ઉ તે રાજકોટ શાખા ખાતે	3,000	3,000
(4) ભાવનગર શાખા ખાતે.....ઉ તે દેવાદાર ખાતે	8,000	8,000

માર્ગસ્થ રોકડ :

જ્યારે શાખા મુખ્ય ઓફિસને રોકડ મોકલે અને તે રોકડ મુખ્ય ઓફિસને હિસાબી વર્ષના આખર દિવસ સુધી ન મળે તો તેને માર્ગસ્થ રોકડ કહે છે. આ સંજોગોમાં નીચે પ્રમાણેની નોંધ થાય છે.

માર્ગસ્થ રોકડ ખાતે.....ઉ.

તે મુખ્ય ઓફિસ ખાતે

માર્ગસ્થ રોકડની રકમ શાખાના પાકા સરવૈયાના મિલકત અને લેણા બાજુ દર્શાવાય છે. તે મુખ્ય ઓફિસના ખાતાની જમા બાજુએ દર્શાવાય છે.

માર્ગસ્થ માલ :

જ્યારે મુખ્ય ઓફિસ શાખાને માલ મોકલે અને તે માલ અમુક કારણસર શાખાને વર્ષના આખર દિવસ સુધી ન મળે તો તેને માર્ગસ્થ માલ કહે છે.

મુખ્ય ઓફિસ હિસાબી વર્ષના અંતે નીચે પ્રમાણે હવાલા નોંધ કરે છે.

માર્ગસ્થ માલ ખાતે.....ઉ

તે શાખા ખાતે

માર્ગસ્થ માલની રકમ મુખ્ય ઓફિસ ના પાક સરવૈયામાં મિલકત લેણા બાજુએ દર્શાવાય છે. અને શાખા ખાતાની જમા બાજુએ દર્શાવાય છે.

શાખાની મિલકતો પર ઘસારો

- (1) શાખા પોતાની મિલકતોનું ખાતું પોતાના ચોપડામાં રાખે.

ઘસારા ખાતે.....ઉ

તે મિલકત ખાતે

(2) શાખાની મિલકતનું ખાતું મુખ્ય ઓફિસનાં ચોપડે હોય.

(A) શાખાના ચોપડે

ઘસારા ખાતે.....ઉ

તે મુખ્ય ઓફિસ ખાતે

(B) મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે

શાખા ખાતે.....ઉ.

તે શાખાની મિલકત ખાતે

ઉદાહરણ-7 [શાખાના હિસાબોમાં નફો, પા.સ.મુ.ઓ.નું ખાતું, મુ.ઓના ચોપડે શાખા ખાતું તથા માર્ગસ્થ માલ અને રોકડના મુદ્દા]

તા. 30-6-2018ના રોજ મુંબઈ શાખાનું કાચુ સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

વિગત	ઉધાર બાકી	જમા બાકી
સ્ટોક (1-7-2017)	80,000	
ફર્નિચર	24000	
દેવાદારો	36000	
લેણદારો	20,000	
મુખ્ય ઓફિસથી મળેલ માલ	1,60,000	
ઓફિસ ખર્ચ	24,000	
બેન્ક	16,000	
રોકડ	2,000	
મોટર	20,000	
અમદાવાદ મુખ્ય ઓફિસનું ખાતું		1,30,000
વેચાણ		2,48,000
લેણદારો		4,000
	3,82,000	3,82,000

તા. 30-6-2018ના રોજનો સ્ટોક 44,000 હતો આ તારીખે અમદાવાદ ઓફિસના ચોપડે શાખાની બાકી (ઉધાર) રૂ. 1,60,000 હતી. રૂ. 20,000નો માલ અમદાવાદ ઓફિસે મુંબઈ શાખાને રવાના કરેલ જે 30-6-2018 સુધી પહોંચેલ નથી. મુંબઈ શાખાએ અમદાવાદ મુખ્ય ઓફિસને રૂ. 10,000નો માલ તા.20-6-2018 રોજ મોકલેલા જે અમદાવાદ મુખ્ય ઓફિસને 4-7-2018ના રોજ મળેલ છે.

મુંબઈ શાખાનો નફો શોધી તા.30-6-2018 ના રોજનું પાકુ સરવૈયું તૈયાર કરો. શાખાના ચોપડામાં મુખ્ય ઓફિસનું ખાતું અને મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખા ખાતું બનાવો.

જવાબ :
મુંબઈ શાખાના ચોપડે,

તા 30-6-2018ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું વેપાર ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
શરૂનો સ્ટોક	80,000	વેચાણ	2,48,000
અન્ય ઓફિસથી મળેલ માલ	1,60,000	આખર સ્ટોક	44000
કાચો નફો		52,000	
	2,92,000		2,92,000

નફા નુકસાન ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
ઓફિસ ખર્ચ	24,000	કાચો નફો	52,000
ચોખ્ખો નફો (મુખ્ય ઓફિસ ખાતે લઈ ગયા)	28,000		
	52,000		52,000

30-6-2018ના રોજનું પાકુ સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ	મિલકત લેણા	રકમ
મુખ્ય ઓફિસ ખાતું	1,68,000	ફર્નિચર	24,000
લેણદારો	4,000	દેવાદારો	36,000
		લેણીહૂંડી	20,000
		બેન્ક	16,000
		રોકડ	2,000
		મોટર	20,000
		આખરનો સ્ટોક	44,000
		માર્ગસ્થ રોકડ	10,000
	1,72,000		1,72,000

અમદાવાદ - મુખ્ય ઓફિસ ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા.આ. લા.	1,68,000	બા.આ.લા.	1,30,000
		ન.નું. ખાતે	28,000
		માર્ગસ્થ રોકડ	10,000
	1,68,000		1,68,000

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે
અમદાવાદ

મુંબઈ શાખાનું ખાતું

વિગત	રકમ	વિગત	રકમ
બા.આ. લા.	1,60,000	માર્ગસ્થ માલ (જે.મુ.ઓના પા.સ.માં)	20,000
ન.નું. ખાતે	28,000	બા.આ.લઈ ગયા	1,68,000
	1,88,000		1,88,000

સ્વાધ્યાય

(અ) સૈદ્ધાંતિક

- (1) શાખાના હિસાબો રાખવાના ઉદ્દેશો જણાવો.
- (2) શાખાના વિવિધ પ્રકારો સમજાવો.
- (3) સ્વતંત્ર શાખા એટલે શું ? સ્વતંત્ર શાખાના હિસાબો કેવી રીતે રખાય છે ?
- (4) શાખાના હિસાબો સ્ટોક અને દેવાદારોની પદ્ધતિએ નોંધવાની રીત સમજાવો.
- (5) સ્વતંત્ર શાખા અને પરતંત્ર શાખા વચ્ચેનો તફાવત આપો.
- (6) ટૂંકનોંધ લખો.
 - (1) પરતંત્ર શાખા
 - (2) સ્વતંત્ર શાખા
 - (3) માર્ગસ્થ માલ
 - (4) માર્ગસ્થ રોકડ
 - (5) શાખાની મિલકત પર ઘસારો

(બ) બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો

- (1) જ્યારે શાખા મુખ્ય ઓફિસ વતી ખર્ચા ચુકવે તો શાખા ખાતે ખાતું ઉધાર થાય છે.

(A) મુખ્ય ઓફિસ (B) ખર્ચા ખાતું (C) શાખા ખાતું (D) એક પણ નહિ
- (2) સ્ટોક તથા દેવાદાર પદ્ધતિમાં, શાખા ખાતું એ પ્રકારનું ખાતું છે.

(A) વ્યક્તિ ખાતું (B) ઉપજ ખર્ચ (C) માલમિલકત ખાતું (D) એકપણ નથી
- (3) મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખાની મિલકતનું ખાતું રાખવામાં આવે ત્યારે મિલકતનો ઘસારો મુખ્ય ઓફિસના ખર્ચે ખાતે ઉધારાય છે.

(A) શાખા ખાતું (B) શાખા નફાનુકસાન ખાતું (C) ઘસારા ખાતું (D) એક પણ નહિ
- (4) શાખાને મોકલેલ માલ 60,000 ભરતિયા કિંમતે છે જે મુખ્ય ઓફિસ પડતર પર 20% નફો ચડાવીને મોકલે છે તો સ્ટોક અનામત ખાતે જમા થશે.

(A) 10,000 (B) 12000 (C) 6000 (D) 7000
- (5) શાખા ખાતું એ પ્રકારનું ખાતું છે.

(A) વ્યક્તિ ખાતું (B) ઉપજ ખર્ચ (C) માલ મિલકત (D) એકપણ નહિ
- (6) સ્વતંત્ર શાખા હોય ત્યારે મુખ્ય ઓફિસનું ખાતું ખાતા જેવું હોય છે.

(A) ન.નું. ખાતું (B) મૂડી ખાતું (C) એકપણ નહિ (D) ઉપજ ખર્ચ
- (7) શાખા પોતાના હિસાબો સ્વતંત્ર રીતે બનાવે છે.

(A) વિદેશી શાખા (B) સ્વતંત્ર શાખા (C) પરતંત્ર શાખા (D) એક પણ નહિ

- (8) ઉધાર વેચાણની રકમ શોધવા માટે ખાતું બનાવવામાં આવે છે.
 (A) ઉધાર વેચાણ ખાતું (B) દેવાદાર ખાતું (C) રોકડ ખાતું (D) શાખા ખાતું
- (9) મુખ્ય ઓફિસ શાખાને ભરતિયા કિંમત પર 20% નફો ચઢાવીને માલ મોકલે છે. તો પડતર કિંમત પર નફાની ટકાવારી થાય.
 (A) 15% (B) 20% (C) 15% (D) 30%
- (10) મુખ્ય ઓફિસ શાખાને પડતર કિંમત પર 25% નફો ચઢાવીને માલ મોકલે છે. તો ભરતિયા કિંમત પર નફો% થાય.
 (A) 20% (B) 25% (C) 30% (D) 40%
- (11) શાખા દ્વારા ચુકવેલ પરચુરણ ખર્ચની રકમ શોધવા ખાતું બનાવવામાં આવે છે.
 (A) દેવાદાર (B) લેણદાર (C) પેટા રોકડ (D) એક પણ નહિ
- (12) પેટા રોકડની શરૂની બાકી 1000, આખર બાકી 500 અને મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ પેટા રોકડ 700 પરચુરણ ખર્ચની રકમ છે.
 (A) 800 (B) 1200 (C) 700 (D) 500
- (13) મુખ્ય ઓફિસ દ્વારા શાખાને મોકલેલ માલ વર્ષના અંત સુધી શાખાને ન મળે તો માર્ગસ્થ માલનું ખાતું ઉધાર કરી ખાતું જમા થાય છે.
 (A) રોકડ (B) શાખા (C) મુખ્ય ઓફિસ (D) વેપાર ખાતું
- (14) માર્ગસ્થ માલ મુખ્ય ઓફિસના પાકા સરવૈયામાં બતાવાય છે.
 (A) મૂડી દેવા (B) લેણદારમાં ઉમેરાય
 (C) સ્ટોકમાંથી બાદ કરાય (D) મિલકત લેણા બાજુ
- (15) માર્ગસ્થ રોકડના સંદર્ભે શાખાના ચોપડે ખાતું જમા થાય છે.
 (A) મુખ્ય ઓફિસ (B) રોકડ ખાતું (C) શાખા ખાતું (D) બેંક ખાતું
- (16) ખાતેથી શાખાના પરચુરણ ખર્ચ ચુકવવામાં આવે છે.
 (A) પેટા રોકડ ખાતું (B) રોકડ ખાતું (C) બેંક ખાતું (D) લેણદાર ખાતું
- (17) શાખાને 1-7-2018ના રોજ 2,00,000નું ફર્નિચર મોકલવામાં આવ્યું. ઘસારાનો દર 15% છે તો સીધી લીટીની પદ્ધતિએ 31-3-2019 ના રોજ ઘસારાની રકમ કેટલી થાય.
 (A) 22500 (B) 30,000 (C) 15000 (D) એક પણ નહિ
- જવાબ : [(1) (A) (2) (C) (3) (A) (4) (A) (5) (A) (6) (B) (7) (B) (8) (B) (9) (C) (10) (A) (11) (C) (12) (B) (13) (B) (14) (D) (15) (A) (16) (A) (17) (A)]

વ્યાવહારિક

- (1) અમદાવાદની “રિદ્ધિ” કંપની મુંબઈ ખાતે તેની શાખા ખોલે છે. મુખ્ય ઓફિસ શાખાને મૂળ કિંમતે માલ મોકલે છે અને શાખા તેનું ફક્ત રોકડેથી વેચાણ કરે છે. શાખાના બધા જ ખર્ચ મુખ્ય ઓફિસ ચુકવશે તથા પરચુરણ ખર્ચ માટે પેટા રોકડ આપશે. તા. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ માટેના શાખાના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

1-4-2018 :		રૂ.
માલનો સ્ટોક		20,000
પેટા રોકડ		400
મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ માલ		3,00,000
મુખ્ય ઓફિસને પરત કરેલ માલ		10,000
મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી મળેલ પેટા રોકડ		5,000
મુખ્ય ઓફિસે ચુકવેલ ખર્ચા		
પગાર	12,000	
મજૂરી	2,000	
ભાડુ	4,000	18,000
વેચાણ		4,10,000

31-3-2018

સ્ટોક		40,000
પેટા રોકડ		300

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખાનું ખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ : નફો રૂ.1,16,900, શાખા ખાતાનો સરવાળો રૂ.4,60,300)

- (2) રાજકોટની “રાજ કંપનીની” વડોદરામાં એક શાખા છે જેને મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી રોકડેથી વેચાણ માટે માલ મોકલાય છે. મુખ્ય ઓફિસ શાખાના બધા જ ખર્ચા ચુકવી આપે છે.

તા. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે. રૂ.

1-4-2018 નો સ્ટોક		4,000
1-4-2018 ફર્નિચર		25,000
1-4-2018 ચૂ.બા. પગાર		6,000
1-4-2018 પેટા રોકડ સિલક		150
શાખાને મળેલ માલ		75,000
શાખાએ પરત કરેલ માલ		3,000
શાખાને મોકલેલ ફર્નિચર		10,000

(1-7-2018)

શાખાને મોકલેલ પેટા રોકડ		850
-------------------------	--	-----

મુખ્ય ઓફિસે ચુકવેલ શાખાના ખર્ચા

પગાર	10,000	
મજૂરી	1,000	
ભાડુ	250	
જાહેરાત ખર્ચ	750	
વેચાણ		1,17,500

તા. 31-3-2019ની બાકી :

સ્ટોક		2,500
પેટા રોકડ સિલક		100
ચુ.બા. પગાર		2,500

ફર્નિચર પર 10% લેખે ઘટતી જતી બાકીની પદ્ધતિએ ઘસારો ગણવાનો છે. ઉપરની વિગતો પરથી મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખા ખાતું તથા શાખાનું વેપાર ખાતું અને નફાનુકસાન ખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ : શાખાનો નફો : રૂા.31,350)

પરચૂરણ ખર્ચની રકમ : રૂા.900,

ફર્નિચરનો ઘસારો રૂા. → (25000 × 10%) = 2500

$$₹ (10,000 \times 10\% \times \frac{9}{12}) = \frac{750}{3250}$$

શાખા ખાતાનો સરવાળો = રૂા.1,60,850

વેપાર ખાતે કાચો નફો = રૂા.43000

ન.નુ. ખાતાનો નફો = રૂા.31,350

- (3) સુરતની “ઋજુતા” કંપની તેની ભાવનગરની શાખાને માલની મૂ.કિં. પર 25% નફો ચઢાવીને માલ મોકલે છે. નીચેની વિગતો પરથી મુખ્ય ઓફિસનાં ચોપડે જરૂરી ખાતા તૈયાર કરે.

1-4-2018ની બાકી :

		રૂા.
સ્ટોક		24,000
દેવાદારો		40,000
પેટા રોકડ		1,000
મુ.ઓ. પાસેથી મળેલ માલ		4,20,000
મુ.ઓ.ને પરત કરેલ માલ		60,000
શાખાએ મુ.ઓ.ને મોકલેલ રોકડ		
રોકડ વેચાણ	80,000	
દેવાદાર પાસેથી મળેલ રોકડ	<u>3,50,000</u>	4,30,000
ઘાલખાધ		600
વેચાણ પરત		2,000
ઘાલખાધ પરત		3,000

મુખ્ય ઓફિસ પાસેથી ખર્ચા ચૂકવવા માટે મળેલ રોકડ

ખર્ચા	મળેલ રોકડ રૂા.	ચૂકવેલ ખર્ચા રૂા.
પગાર	30,000	24,000
ભાડુ	4,000	5,000
મજૂરી	1,400	1,000
વીજળી	6,000	6,000
પેટા રોકડ	6,400	(?)

તા. 31-3-2019ની બાકી :

સ્ટોક	12000
દેવાદારો	20,000
પેટા રોકડ	500

(જવાબ : શાખા ખાતાનો નફો :	રૂ. 72,500
શરૂ સ્ટોક અનામતની રકમ	= રૂ.4,800 $(24,000 \times \frac{25}{125})$
આખર સ્ટોક અનામતની રકમ	= રૂ.2,400
મોકલેલ માલમાં તફાવત	= રૂ.84,000
	$(4,20,000 \times \frac{25}{125})$
પરત માલમાં રહેલા તફાવત	= રૂ.12,000
ઉધાર વેચાણ (દેવાદારનું ખાતું બનાવી શોધવું.)	
= રૂ.3,32,600	
પરચુરણ ખર્ચ - રૂ.6,900,	
કાચો નફો = રૂ.1,12,000	
ન.નુ. ખાતાનો ચોખ્ખો નફો રૂ.72,500	

નોંધ : શાખાના ન.નુ. ખાતામાં ચુકવેલ ખરેખર ખર્ચા ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. શાખા ખાતામાં ખર્ચ પેટે મળેલ કે ચુકવેલ રકમ ધ્યાનમાં લેવામાં નહિ આવે.)

(4) ભાવનગરના ઉત્કર્ષ ટ્રેડર્સની ઉપલેટામાં એક શાખા છે. મુખ્ય ઓફિસ શાખાને મૂળ કિંમત પર 25% નફો ચઢાવીને ભરતિયા કિંમતે માલ મોકલે છે. શાખા રોકડ તેમજ ઉધાર વેચાણ કરે છે, અને મળેલ બધી જ રોકડ તે જ દિવસે મુખ્ય ઓફિસને મોકલી આપે છે શાખાના બધાં જ ખર્ચા મુખ્ય ઓફિસ ચુકવે છે, પરંતુ પરચુરણ ખર્ચની ચુકવણી કરવા પેટા રોકડ, મુખ્ય ઓફિસને મોકલી આપે છે મુખ્ય ઓફિસનાં ચોપડે 31-3-2019ના રોજનું શાખા ખાતું નીચે મુજબ છે.

ઉપલેટા શાખાનું ખાતું

ઉ

જ

વિગત	રકમ રૂ.	વિગત	રકમ રૂ.
બા. આ. લા.		બા. આ. લા.	
સ્ટોક (ભ.કિં.)	50,000	સ્ટોક ખાતે	10,000
ફર્નિચર	20,000	(શરૂ સ્ટોકનો તફાવત)	
દેવાદારો	40,000	બેંક ખાતે	
પેટા રોકડ	2,000	રોકડ વેચાણ	54,000
શાખાને મોકલેલ માલ		દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	1,50,000
(ભરતિયા કિંમતે)	2,00,00	ઘાલખાધ પરત	4000
બેંક ખાતે (ખર્ચા)			
ભાડુ	4,000	શાખાને મોકલેલ માલ	
પગાર	12,000	(તફાવત)	40,000
મજૂરી	2,000		
બેંક ખાતે (પેટા રોકડ)	6,000	શાખાને મોકલેલ માલ	
શાખાને મોકલેલ માલ ખાતે	2,000	ખાતે પરત (ભ.કિં.)	10,000
(તફાવત)			

બા. આ. લઈ ગયા (આખર સ્ટોક તફાવત)	12,000	બા.આ. લઈ ગયા. સ્ટોક (ભ.કિં.)	60,000
સામાન્ય ન.નુ. ખાતે	80,000	ફર્નિચર	18000
		દેવાદારો	80,000
		પેટા રોકડ	4,000
	4,30,000		4,30,000

અન્ય માહિતી

- (1) વર્ષ દરમિયાન શાખાના દેવાદારોએ રૂા.10,000નો માલ પરત કર્યો હતો.
- (2) વર્ષ દરમિયાન શાખાએ રૂા.2,000 ધાલખાધ તરીકે માડી વાળ્યા હતા અને દેવાદારોને રૂા.1,000 વટાવ આપ્યો હતો.
- (3) વર્ષ દરમિયાન શાખાના દેવાદારો ખાતે રૂા.3,000 વ્યાજ ઉધારેલું હતું.
ઉપરની વિગતો પરથી મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે નીચેના ખાતા તૈયાર કરો.

- (1) શાખાનું વેપાર ખાતું
- (2) શાખાનું ન.નુ. ખાતું
- (3) શાખાના દેવાદારોનું ખાતું
- (4) શાખાની પેટા રોકડનું ખાતું

(જવાબ : (1) પેટા રોકડ ખાતું બનાવી પરચુરણ ખર્ચની રકમ શોધવી = રૂા.4,000

- (2) દેવાદાર ખાતું બનાવી ઉધાર વેચાણ શોધવું = રૂા.2,00,000
- (3) શાખાના વેપાર ખાતાનો કાયો નફો = રૂા.98,000
- (4) ન.નુ. ખાતાનો ચોખ્ખો નફો = રૂા.80,000)

- (5) અમરેલીના “ઉમાકાન્ત બ્રધર્સ”ની રાજુલામાં એક શાખા છે. શાખાનો બધો માલ મુખ્ય ઓફિસેથી મોકલવામાં આવે છે. શાખામાં રોકડેથી તેમજ ઉધાર વેચાણ કરવામાં આવે છે. અને રોજ શાખાને મળેલ રોકડ ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ દ્વારા મુખ્ય ઓફિસને મોકલી આપવામાં આવે છે.

રૂા.

શાખાને મોકલેલ માલ	98,000
શાખામાંથી પરત આપેલ માલ	2,000
શાખાને પેટારોકડ માટે મોકલેલ રોકડ	1,700
કુલ વેચાણ	1,46,500
ગ્રાહકો પાસેથી શાખાને મળેલ પરત માલ	5,000
શાખાએ ગ્રાહકોને આપેલ વટાવ	3,500
શરૂના દેવાદારો	34000
વર્ષની શરૂઆતમાં શાખાની પેટા રોકડ સિલક	300
ગ્રાહકો પાસેથી શાખામાં આપેલ રોકડ	53,200
શાખાના પરચુરણ ખર્ચ	1300
વર્ષની શરૂઆતમાં શાખાની માલ સિલક	17,000

આખર સ્ટોક		22,000
આખરના દેવાદારો		19,300
મુખ્ય ઓફિસે ચુકવેલ શાખાના ખર્ચ		
પગાર	4,000	
જાહેરાત	1,000	
ભાડુ	3,000	8,000

ઉપરની વિગતો પરથી સ્ટોક અને દેવાદાર પદ્ધતિથી શાખાનો નફો કે ખોટ શોધો.

(જવાબ : શાખાના માલ ખાતાની બાકી એટલે કાચો નફો રૂ.50,500

છેવટની પેટા રોકડ 700, શાખાના ખર્ચ ખાતાની બાકી : રૂ.12,800

ચોખ્ખો નફો 37,700, દેવાદાર ખાતું બનાવી ઉધાર વેચાણ : રૂ.47,000

શોધી કાઢવું. કુલ વેચાણ

1,46,500 માંથી ઉધાર વેચાણ

47,000 બાદ કરતા રોકડ વેચાણ = 99,500)

- (6) પાંખી લિ. અમદાવાદની એક શાખા સુરતમાં છે. સુરત શાખાનું 31-3-2019ના રોજનું કાચુ સરવૈયું નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
ખરીદ અને વેચાણ	18,000	60,000
માલ પરત	4,000	2,000
દેવાદારો અને લેણદારો	8,000	24,400
હાથ પર રોકડ	6,600	
મશીનરી	40,000	
સ્ટોક (1-4-2018)	30,000	
વ્યાજ મળ્યું		5,000
મુખ્ય ઓફિસથી મળેલ માલ	28,000	
ઓફિસ ખર્ચ	800	
મુખ્ય ઓફિસનું ખાતું		44,000
	1,35,400	1,35,400

અન્ય માહિતી :

- (1) 31-3-2019ના રોજ શાખાના આખર સ્ટોકની કિંમત 34,000 આંકવામાં આવી હતી.
- (2) 25-3-2019ના રોજ શાખાએ મુખ્ય ઓફિસને મોકલેલ રોકડ રૂ. 2,400 તા. 31-3-2019ના સુધી મુખ્ય ઓફિસને મળી નથી.
- (3) મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખા ખાતાની બાકી રૂ.56,400 છે.
- (4) તા. 20-3-2019ના રોજ મુખ્ય ઓફિસે શાખાને રૂ. 10,000 નો માલ મોકલેલ, જે શાખાને 5-4-2019ના રોજ મળ્યો હતો.
- (5) શાખાના ફર્નિચરનું ખાતું મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં રાખવામાં આવે છે. શાખાના આ ફર્નિચર પર રૂ.500 ઘસારા તરીકે માંડી વાળવાનો છે મશીનરી પર 10% ઘસારો ગણો.

શાખાના ચોપડે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરો અને મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખા ખાતું તૈયાર કરો.

(જવાબ : શાખાનો કાચો નફો રૂ.16,000

ચોખ્ખો નફો : રૂ.15,800, મુખ્ય ઓફિસની આખર બાકી : રૂ.62,600

પાકા સરવૈયાના સરવાળા : રૂ.87,000

મુખ્ય ઓફિસના ચોપડામાં

શાખા ખાતાનો બન્ને મુજબ

સરવાળો 1,82,200)

- (7) કામાક્ષી ટ્રેડર્સ વડોદરાની એક શાખા ધોરાજીમાં છે. મુખ્ય ઓફિસ શાખાને મૂળ કિંમત પર 25% નફો ઉમેરીને ભરતિયા કિંમતે માલ મોકલે છે. શાખા રોકડ અને ઉધારથી માલ વેચે છે. મળેલી બધી રોકડ શાખા મુખ્ય ઓફિસને મોકલે છે શાખાના બધા ખર્ચા મુખ્ય ઓફિસ ચૂકવે છે.

નીચે આપેલી માહિતી પરથી મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે શાખા ખાતું, શાખાનું વેપાર ખાતું તથા નફાનુકસાન ખાતું બનાવો.

વિગત	1-4-2018 રૂ.	31-3-2019 રૂ.
સ્ટોક (ભરતિયા કિંમતે)	36,000	45,000
દેવાદારો 1,60,000	2,10,000	
ફર્નિચર 10,000	(?)	
અ.ચુક. વિમા	800	600
ચુ.બાકી. પગાર	5,400	3,200
વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો :		
રોકડ વેચાણ	1,40,000	
દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ	(?)	
ગ્રાહકોને આપેલ વટાવ	4,000	
ઘાલખાધ 3,000		
ગ્રાહકોએ પરત કરેલ માલ	7,000	
ગ્રાહકો ખાતે ઉધારેલ માલ	3,600	
શાખાને મોકલેલ માલ (ભ.કિં.)	4,80,000	
શાખાને પરત કરેલ માલ (ભ.કિં.)	72,000	
મુખ્ય ઓફિસે ચુકવેલ ખર્ચા		
પગાર	68,000	
વીમો	7,600	
મજૂરી	14,000	
શાખાએ કરેલ ઉધાર વેચાણ	4,90,000	
શાખાને મોકલેલ ફર્નિચર		
(1-1-2019)	24,000	
ફર્નિચર પર વાર્ષિક 15%ના દરે ઘસારો ગણવાનો છે.		

(જવાબ : શાખાનો નફો : રૂ.3,00,400 કાયો નફો : રૂ.2,89,800, ચોખ્ખો નફો રૂ.3,00,400 દેવાદારો પાસેથી મળેલ રોકડ રૂ.4,29,600 પગાર : રૂ.65,800 વીમો : રૂ.7,800)		
--	--	--

(8) મુખ્ય ઓફિસ અને શાખાના કાચા સરવૈયા નીચે મુજબ છે. અને દરેક પોતાનું નફા નુક્સાન ખાતું બનાવે છે.

વિગત	મુખ્ય ઓફિસ		શાખા	
	ઉધાર બાકી રૂ.	જમા બાકી રૂ.	ઉધાર બાકી રૂ.	જમા બાકી રૂ.
મૂડી	-	6,00,000	-	-
સ્થિર મિલકતો	2,16,000	-	96,000	-
સ્ટોક	2,05,200	-	64,440	-
દેવાદાર અને લેણાદારો	46,920	23,760	29,040	11,520
રોકડ	64,440	-	8,520	-
ન.નુ. ખાતું	-	87,960	-	18,360
શાખા ખાતું	1,79,160	-	-	-
મુખ્ય ઓફિસ ખાતું	-	-	-	1,68,120
	7,11,720	7,11,720	1,98,000	1,98,000

તા. 31-3-2019ના રોજનું પાકુ સરવૈયું બનાવો.

- (1) તા. 31-3-2019ના રોજ શાખાએ રૂ.6,000 રોકડ મોકલેલ છે. જે મુખ્ય ઓફિસને 4-4-2019ના રોજ મળી.
- (2) રૂ. 5,040 નો સ્ટોક મુખ્ય ઓફિસે શાખાને તા. 25-3-2019ના રોજ મોકલેલ છે. જે શાખાને 31-3-2019 સુધીમાં મળ્યો નથી.
- (3) શાખાનો નફો મુખ્ય ઓફિસ ખાતે લઈ જવાનો છે. અને શાખાની મિલકતો અને જવાબદારી મુખ્ય ચોપડે નોંધાય છે.

જવાબ :

સંયુક્ત પાકુ સરવૈયું

ઉ

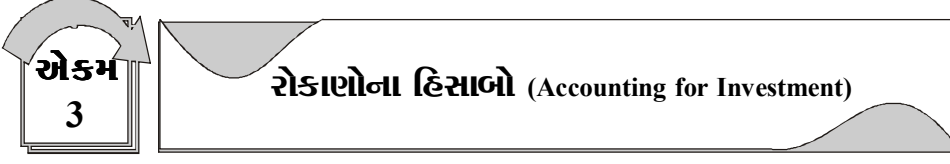
જ

મૂડી દેવા	રકમ રૂ.	મિલકત લેણા	રકમ રૂ.
મૂડી	6,00,000	સ્થિર મિલકતો	
₹ નફો સિવાય)	18,360	મુ.ઓ.	2,16,000
₹ મુ ઓ. નફો	87,960	શાખા	96,000
લેણદારો		સ્ટોક	
મુ. ઓ.	23,760	મુ.ઓ.	2,05,200
₹ શાખા	11,520	₹ શાખા	64,440
			2,69,640
		માર્ગસ્થ માલ	5,040
		દેવાદાર	
		મુ.ઓ.	46,920
			2,74,680

શાખાના હિસાબો

	શાખા રોકડ	29,040	75,960
	મુ.ઓ.	64,440	
	શાખા માર્ગસ્થ	8,520	78,960
		6,000	
	7,41,600		7,41,600

- (9) મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે તા. 31-3-2019ના રોજ નીચેના વ્યવહારો માટે હવાલા નોંધ આપો.
- (1) મુખ્ય ઓફિસની સૂચનાથી અમદાવાદ શાખાએ મહેસાણાની શાખાને રૂ. 16,000 નો માલ મોકલ્યો અને નડિયાદ શાખાને રૂ. 20,000 મોકલેલ.
- (2) અમદાવાદની શાખાને મિલકતો ઉપર ઘસારાના રૂ. 20,000ની અસર આપો. મિલકતનું ખાતું મુખ્ય ઓફિસના ચોપડે રાખવામાં આવે છે.
- (3) નડિયાદ શાખાએ રૂ. 20,000 તા. 27-3-2019ના રોજ મોકલ્યા જે મુખ્ય ઓફિસને 2-4-2019ના રોજ મળ્યા છે.
- (4) મુ.ઓ.એ. અમદાવાદની શાખાના તા. 25-3-2019ના રોજ રૂ. 70,000નો માલ મોકલ્યો છે. તે તા. 31-3-2019 સુધી શાખાને મળેલ નથી.
- (જવાબ : (1) મહેસાણા શાખા ખાતે.....ઉ 16,000
 નડિયાદ શાખા ખાતે.....ઉ 20,000
 તે અમદાવાદ શાખા 3,6000
- (2) મુ.ઓ.નાં ચોપડે શાખાના ચોપડે
- (1) શાખા ખાતે.....ઉ 20,000 (2) ઘસારા ખાતે.....ઉ 20,000
 ખાતે તે શાખાની મિલકત 20,000 તે મુ.ઓ. ખાતે 20,000
- (3) મુખ્ય ઓફિસ કોઈ નોંધ નહિ કરે. (4) શાખાના ચોપડે
 70,000 70,000
- (4) માર્ગસ્થ માલ ખાતે.....ઉ માર્ગસ્થ રોકડ ખાતે.....ઉ 20,000
 તે અમદાવાદ ખાતે તે મુ...ઓ.. ખાતે 20,000

પ્રકરણની રૂપરેખા

- (1) પ્રાસ્તાવિક
- (2) સંબંધિત હિસાબી ધોરણ મુજબ હિસાબોની સારવાર
- (3) પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી
- (4) રોકાણોની ખાતાવહી
- (5) રોકાણોના ખાતાની બાકી શોધવી
- (6) વિશિષ્ટ મુદ્દાઓની સમજૂતી
 - (1) રોકાણોના વ્યાજ-સહિતના ખરીદ-વેચાણના સોદાઓ
 - (2) રોકાણોના વ્યાજ-બાદના ખરીદ-વેચાણના સોદાઓ
 - (3) આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન
 - (I) FIFO પદ્ધતિ
 - (II) LIFO પદ્ધતિ
 - (III) સરેરાશ પડતર પદ્ધતિ
 - (4) વર્ષના અંતે ચઢેલા વ્યાજનો હવાલો
 - (5) જામીનગીરીના ખરીદ-વેચાણનો નફો કે નુકસાન
- (7) રોકાણોના હિસાબોને લગતી આમનોંધ
- (8) વ્યાવહારિક ઉદાહરણો
- (9) ઈક્વિટી શેરના વ્યવહારોની ઉદાહરણ સાથે સમજૂતી
- (10) પ્રકરણનો સંક્ષિપ્ત સાર : મહત્વના મુદ્દાઓ
- (11) સ્વાધ્યાય
 - (i) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો
 - (ii) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો
 - (iii) બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો
 - (iv) વ્યાવહારિક પ્રશ્નો

(1) પ્રાસ્તાવિક

વર્તમાન સમયમાં દરેક એકાકી વેપારી, ભાગીદારી પેઢી કે સંસ્થા પોતાના વધારાના નાણાં ફાજલ પડ્યા રહેતા હોય તો તે નાણાંનું રોકાણ ક્યાં અને કેવી રીતે કરવું કે જેથી ફુગાવા સામે રક્ષણની સાથે મહત્તમ વળતર અને સલામતી પણ મળે તે બાબત ખૂબ જ અગત્યની બની જાય છે. આવી બચતોનું રોકાણ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કાં તો નિયમિત આવક મેળવવાનો હોય છે અથવા રોકાણોના બજાર ભાવના વધ-ઘટમાંથી નફો કરવાનું હોઈ શકે છે.

જામીનગીરીમાં રોકાણ કરવાના મુખ્ય બે હેતુઓ હોઈ શકે છે. જેમાં (1) નિશ્ચિત આવક મેળવવા માંગતા રોકાણકારો લાંબાગાળા સુધી બેંકમાં ડિપોઝીટ કરાવી નિયમિત આવક મેળવવાનો હેતુ રાખે છે. અને (2) વધુ આવક મેળવવા માંગતા રોકાણકારો ટૂંકા ગાળાનું રોકાણ કંપનીના

શેર, સ્ટોક, ડિબેન્યર્સ કે અન્ય બોન્ડમાં કરે છે. સામાન્ય રીતે આવું રોકાણ બાર માસના ગાળામાં વહેંચી દેવામાં આવે છે.

રોકાણકારોના વર્ગના આધારે જામીનગીરીના મુખ્ય બે પ્રકાર પાડી શકાય છે. જેમાં (1) નિશ્ચિત આવક આપતી જામીનગીરીઓ કે જેમાં સામાન્ય રીતે બેંક અને બચતકાર હોય છે. તેમાં રોકાણ કરનારને નફા-નુકસાનના કોઈ પ્રશ્નો રહેતા નથી જ્યારે (2) અનિશ્ચિત આવક આપતી જામીનગીરીઓ કે જેમાં રોકાણકાર કંપનીના શેર, સ્ટોક, ડિબેન્યર્સ કે બોન્ડમાં રોકાણ કરે છે. આવા રોકાણોમાં વ્યાજ કે ડિવિડન્ડની આવક નિશ્ચિત હોતી નથી. બજારમાં રોકાણકારો પોતાના રોકાણોનું વેચાણ કરી નફો કે નુકસાન કરે છે. આમ, બીજા પ્રકારમાં રોકાણકારને વ્યાજ કે ડિવિડન્ડની આવક થાય છે પરંતુ તેની સાથે-સાથે રોકાણોના ખરીદ-વેચાણ સમયે નફો-નુકસાન પણ થાય છે.

(2) સંબંધિત હિસાબીધોરણ મુજબ હિસાબોની સારવાર

રોકાણોના હિસાબો અંગે ધ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટસ ઓફ ઈન્ડિયાની ‘હિસાબી ધોરણ નં. 13’ સપ્ટેમ્બર 1993માં બહાર પાડ્યું છે. જેમાંની કેટલીક બાબતોની અહીં સમજૂતી આપવામાં આવી છે.

(A) પ્રસ્તાવના (Introduction) :

આ નિવેદન ધંધાકીય એકમોના નાણાકીય પત્રકોમાં રોકાણો અંગેના હિસાબોને લગતી સંબંધિત પ્રગટીકરણની ચર્ચા કરે છે.

(B) વ્યાખ્યાઓ (Definitions) :

આ નિવેદનમાં નીચેના પદોની સમજૂતી આપેલ છે.

(i) રોકાણો (Investment) : આ પ્રકારની મિલકતો ડિવિડન્ડ, વ્યાજ અને જમા બંધી (Ventals)ના સ્વરૂપમાં આવકની કમાણી મૂકીગત વધારા માટે ધરાવે છે.

(ii) ચાલુ રોકાણો (Current Investment) : સામાન્ય રીતે આવા રોકાણોનું આયુષ્ય એક વર્ષ કરતા વધારે હોતું નથી કારણ કે રોકાણકારો આવા રોકાણો ટૂંકાગાળા માટે લે-વેચ કરી નફો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે.

(iii) લાંબા ગાળાના રોકાણ (long-term Investment) : સામાન્ય રીતે જે રોકાણો ટૂંકા ગાળાના નથી તે રોકાણોને લાંબાગાળાના રોકાણ કહે છે. આવા રોકાણોમાં જમીન અને મકાન જેવી મિલકતોનો સમાવેશ થાય છે.

(C) રોકાણો માટે જરૂરી પ્રગટીકરણ (Disclosure) :

રોકાણોના હિસાબો અંગેના પ્રગટીકરણમાં નીચેની બાબતોની રજૂઆત કરવામાં આવી છે.

(i) રોકાણોની વહન થઈ રહેતી રકમ નક્કી કરવા માટેની નીતિઓ જણાવવી.

(ii) નફા-નુકસાનના પત્રકમાં સમાવવામાં આવતી રકમો દર્શાવવી.

(iii) સ્ટોક એક્સચેન્જમાં નોંધાયેલ અને નહીં નોંધાયેલ રોકાણોની સરેરાશ બજાર કિંમત દર્શાવવી.

(iv) લાંબાગાળાના અને ટૂંકાગાળાના રોકાણોને જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીએ અલગ-અલગ દર્શાવવા.

(3) પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી :

રોકાણોના હિસાબોમાં વપરાતા કેટલાંક પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી નીચે મુજબ છે.

(i) દાર્શનિક કિંમત (Face value) : દરેક ધંધાકીય એકમ તેની જામીનગીરી ઉપર જે કિંમત દર્શાવે છે. તેને દાર્શનિક કિંમત કહે છે.

દા.ત. હિન્દુસ્તાન લીવર લિ. તેની જામીનગીરી ઉપર રૂ. 10/-નો એક શેર એમ દર્શાવે તો રૂ. 10 એ તેની દાર્શનિક કિંમત કહેવાશે.

(ii) બજાર કિંમત (Market Value) : જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીની જામીનગીરીની બજારમાં જે કિંમત ઉપજતી હોય તેને બજાર કિંમત કહે છે. દા.ત. હિન્દુસ્તાન લીવર લિ.ના શેરની દાર્શનિક કિંમત Rs. 10/- હોય પરંતુ ખરીદી કે વેચાણ વખતે બજારમાં તેની કિંમત Rs. 15/- હોય તો Rs. 15/- ને બજાર કિંમત કહી શકાય છે.

(iii) મૂડી કિંમત (Capital Value) : જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીના શેર, ડિબેન્યર્સ કે જામીનગીરી ખરીદતી વખતે ખરીદનાર જે કુલ રકમ ચૂકવે છે તેને મૂડી કિંમત (પડતર કિંમત) કહે છે.

દા.ત. હિન્દુસ્તાન લિવર લિ.ના શેરની દાર્શનિક કિંમત રૂ. 10 હોય અને બજારમાં તેની કિંમત Rs. 15. હોય તથા શેર ખરીદતી વખતે દલાલી ના રૂ. 2 ચૂકવવા પડે તેમ હોય તો આ શેરની મૂડીકિંમત રૂ. 17 (રૂ. 15 ₹ રૂ. 2) થશે.

(iv) દલાલી (Brokerage) : સામાન્ય રીતે જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીના શેર, ડિબેન્યર્સ કે જામીનગીરીની ખરીદી કે વેચાણ દલાલ દ્વારા જ કરવામાં આવતું હોય છે. દલાલને આ કાર્યના બદલામાં જે આપવામાં આવે છે તેને 'દલાલી' કહે છે. ખરીદીના વ્યવહારમાં દલાલી ચૂકવવામાં આવે છે. આથી ખરીદી વખતે દલાલીની રકમ ખરીદ કિંમતમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

વેચાણના વ્યવહારમાં દલાલ દલાલીની રકમ કાપીને બાકીની રકમ વેચનારને ચૂકવે છે. આથી વેચાણના વ્યવહારમાં દલાલી બાદ કરવામાં આવે છે. દલાલીની રકમની ગણતરી હંમેશા રોકાણોની ખરીદ કિંમત કે વેચાણ કિંમત પર કરવામાં આવે છે. ટૂંકમાં દલાલીની ગણતરી બજાર કિંમત ઉપર કરવામાં આવે છે જો પ્રશ્નમાં સ્પષ્ટ સૂચના હોય તો જ દલાલીની ગણતરી દાર્શનિક કિંમત ઉપર થાય છે.

(v) વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ : જોઈન્ટ સ્ટોક કંપની તેના શેર, ડિબેન્યર્સ કે બોન્ડ પર નિશ્ચિત સમયના અંતરે જે રકમ ચૂકવે છે તેને વ્યાજ કે ડિવિડન્ડ કહે છે. સામાન્ય રીતે શેર ઉપર ડિવિડન્ડ અને ડિબેન્યર્સ કે બોન્ડ ઉપર વ્યાજ ચૂકવાય છે.

(4) રોકાણોની ખાતાવાહી (Investment Ledger)

દરેક ધંધાકીય એકમ કે જે વિવિધ પ્રકારના રોકાણો ધરાવતી હોય ત્યારે તેઓ દરેક રોકાણો વિશે દરેક બાબતની માહિતી મેળવવા માટે એક અલગ રોકાણ ખાતું ખોલે છે જેને રોકાણોની ખાતાવાહી કહે છે.

રોકાણોની ખાતાવાહી દ્વારા દરેક પ્રકારના રોકાણો માટે એક અલગ ખાતું રાખવામાં આવે છે. દા.ત. 7% ની ગુજરાત સરકારની જામીનગીરીનું ખાતું, 8%ની કેન્દ્ર સરકારની જામીનગીરીનું ખાતું

એકાકી વેપારી, ભાગીદારી પેઢી કે સંસ્થા જુદા-જુદા રોકાણોમાંથી વર્ષ દરમ્યાન કેટલું વ્યાજ કે ડિવિડન્ડ મળ્યું, રોકાણોના ખરીદ-વેચાણથી કેટલો નફો-નુકસાન થયો વગેરે બાબતોની માહિતી મેળવવા માટે અલગ-અલગ રોકાણોનું ખાતું તૈયાર કરે છે.

રોકાણ ખાતાવાહીનો નમૂનો નીચે પ્રમાણે છે.

7%ની ગુજરાત સરકારની જામીનગીરીનું ખાતું (વ્યાજ ચૂકવવાની તારીખ 31 માર્ચ અને 30 સપ્ટેમ્બર)

તારીખ	વિગત	દાર્શનિક કિંમત	વ્યાજ	મૂડી કિંમત	તારીખ	વિગત	દાર્શનિક કિંમત	વ્યાજ	મૂડી કિંમત
		₹	₹	₹			₹	₹	₹

રોકાણ ખાતાવહીમાં દર્શાવેલ દરેક ખાનાની સમજૂતી નીચે મુજબ છે.

(i) તારીખ : તારીખના ખાનામાં ઉધાર બાજુ રોકાણોની ખરીદી અને જમા બાજુ રોકાણોનું વેચાણ દર્શાવાય છે.

(ii) વિગત : વિગતના ખાનામાં ઉધાર બાજુ ખરીદી વખતે ચૂકવેલ રકમ અને જમા બાજુ વેચાણ વખતે વસૂલ કરેલી રકમ દર્શાવાય છે. સામાન્ય રીતે ચેકથી હોય છે આથી “બેંક ખાતે” એમ વિગત દર્શાવાય છે.

(iii) દાર્શનિક કિંમત : રોકાણોની ખરીદી અને વેચાણ વખતે તેની દાર્શનિક કિંમત (મૂળ કિંમત અહીં) દર્શાવાય છે.

(iv) વ્યાજ : રોકાણોની ખરીદી વખતે ખરીદનારે વેચનારને વ્યાજ ચૂકવે છે. તેથી તેને ઉધાર બાજુ દર્શાવાય છે. જ્યારે રોકાણોના વેચાણ વખતે વેચનારને વ્યાજ મળે છે તેથી તેને જમા બાજુ દર્શાવાય છે.

(v) મૂડી કિંમત : રોકાણોની ખરીદી વખતે કુલ ચૂકવેલી રકમને (ખરીદકિંમત ₹ દલાલી ₹ સ્ટેમ્પ ખર્ચ) મૂડી કિંમતના ખાનામાં ઉધાર બાજુ દર્શાવાય છે. જ્યારે રોકાણોના વેચાણ સમયે ચોખ્ખી મળેલી ઉપજ ને (વેચાણ કિંમતમાંથી દલાલી અને અન્ય ખર્ચ બાદ કરતા બાકી વધતી રકમ) ને જમા બાજુ દર્શાવાય છે.

(5) રોકાણોની ખાતાની બાકી શોધવી :

વર્ષના અંતે દરેક એકાકી વેપારી, ભાગીદારી પેઢી કે સંસ્થા નફો કે નુકસાન જાણવા માટે રોકાણ ખાતાની બાકી શોધતા હોય છે. જો ઉધાર બાજુનો સરવાળો વધારે હોય તો તફાવતની રકમને ઉધાર બાકી કહે છે અને જો જમા બાજુનો સરવાળો વધારે હોય તો તફાવતની રકમને જમા બાકી કહે છે. રોકાણ ખાતામાં દાર્શનિક કિંમત, વ્યાજ અને મૂડી કિંમતની બાકી શોધવામાં આવે છે. જેની વિગતવાર સમજૂતી નીચે મુજબ છે.

(i) દાર્શનિક કિંમત : સામાન્ય રીતે વર્ષના અંતે દાર્શનિક કિંમતનો ઉધાર બાજુનો સરવાળો વધારે હોય છે અને તેના તફાવતની રકમને જમા બાજુ દર્શાવાય છે જેને આખર સ્ટોક કહે છે. જો વર્ષના અંતે બધાં જ રોકાણોનું વેચાણ થઈ ગયેલ હોય તો જમા બાજુ કોઈ બાકી રહેશે નહીં.

(ii) વ્યાજ : વ્યાજના ખાનામાં વર્ષના અંતે હંમેશા જમા બાજુનો સરવાળો વધારે હોય છે અને તેમાંથી ઉધાર બાજુનો સરવાળો બાદ કરીને તફાવતની રકમ ઉધાર બાજુ દર્શાવાય છે જેને “વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ” તરીકે દર્શાવાય છે.

(iii) મૂડી કિંમત : રોકાણ ખાતામાં વર્ષના અંતે મૂડી કિંમતનો ઉધાર બાજુનો કે જમા બાજુનો સરવાળો વધારે હોઈ શકે છે. મોટા સરવાળામાંથી નાનો સરવાળો બાદ કરવામાં આવે છે અને તફાવતની રકમને નફો કે નુકસાન કહે છે જો જમા બાજુનો સરવાળો વધારે હોય તો તફાવતની રકમને નફો કહે છે. અને જો ઉધાર બાજુનો સરવાળો વધારે હોય તો તફાવતની રકમને નુકસાન કહે છે. આ નફા કે નુકસાનને “નફા-નુકસાન ખાતે” એમ દર્શાવાય છે.

(6) વિશિષ્ટ મુદ્દાઓની સમજૂતી :

(i) રોકાણોના વ્યાજ-સહિતના ખરીદ-વેચાણના સોદાઓ (Cum-interest OR Cum-dividendspale for purchase and sales) : જોઈન્ટ સ્ટોક કંપની તેના શેર, ડિબેન્ચર્સ કે જામીનગીરી પર ડિવિડન્ડ કે વ્યાજ તેની નિશ્ચિત કરેલ તારીખે જ ચૂકવે છે. આ તારીખે કંપનીના ચોપડે જે વ્યક્તિ, ભાગીદારી પેઢી કે સંસ્થાનું નામ હોય તેને જ જોઈન્ટ સ્ટોક કંપની વ્યાજ કે ડિવિડન્ડ આપે છે.

ધારો કે કંપની પોતાના શેર કે ડિબેન્ચર્સ કે જામીનગીરી પર દર છ માસે વ્યાજ કે ડિવિડન્ડ આપતી હોય અને જો કોઈએ પાંચ માસ સુધી આ કંપનીના શેર, ડિબેન્ચર્સ કે જામીનગીરી પોતાની પાસે રાખેલ હોય અને જો છઠ્ઠા મહિને આ જામીનગીરીનું વેચાણ કરવામાં આવે ત્યારે ખરીદનારને પૂરા છ મહિનાનું વ્યાજ મળે છે અને વેચનારને પાંચ મહિનાનું વ્યાજ ગુમાવવું પડે છે. આવા સમયે વેચનાર સામાન્ય રીતે પાંચ માસનું વ્યાજ ઉમેરીને જામીનગીરીનું વેચાણ કરે છે. જેને ‘‘વ્યાજ સહિતના ખરીદ-વેચાણનો સોદો’’ કહે છે. આવા સમયે જામીનગીરીની કુલ કિંમતમાંથી વ્યાજની રકમ બાદ કરતા મૂડી કિંમત મળે છે.

દા.ત. 6%ની રૂ. 10,000ની સરકારી લોન પર વ્યાજ દર વર્ષે 31મી માર્ચ અને 30મી સપ્ટેમ્બરના રોજ ચૂકવાય છે. ધારો કે A નામનો વ્યક્તિ રૂ. 106/- લેખે આ જામીનગીરી તા.

31મી મેના રોજ Bને વેચે છે. આથી B એ રૂ. 10,600/- $\left(10,000 \times \frac{106}{100}\right)$ A ને ચૂકવવા પડશે.

અહીં A ને 31 માર્ચથી 31મી મે સુધીના બે માસનું વ્યાજ રૂ. 100 $\left(10,000 \times 6\% \times \frac{2}{12}\right)$

જતું કરવું પડશે, કારણ કે કંપની 31મી માર્ચથી 30મી સપ્ટેમ્બર સુધીનું 6 માસનું વ્યાજ વેચનારને આપી દેશે. આમ, Aને રૂ. 10,600માં રૂ. 100 વ્યાજના બાદ કરતા રૂ. 10,500 રોકાણોની મૂડી કિંમત પેટે મળશે.

A પોતાના ચોપડામાં દાર્શનિક કિંમતના ખાનામાં રૂ. 10,000, વ્યાજના ખાનામાં રૂ. 100 અને મૂડી કિંમતના ખાનામાં રૂ. 10,500 દર્શાવશે.

(વિદ્યાર્થી મિત્રો યાદ રાખો કે વ્યાજ સહિતના ખરીદ-વેચાણના સોદામાં બજાર કિંમતમાંથી વ્યાજ બાદ કરવામાં આવે છે. વ્યાજ ગણવાની મુદત છેલ્લા વ્યાજની તારીખથી ખરીદ વેચાણની તારીખ સુધીનું ગણવામાં આવે છે.)

(ii) રોકાણોના વ્યાજ બાદના ખરીદ-વેચાણના સોદાઓ (Ex-interest or Ex-dividend for Purchase and Sales) : રોકાણોના ખરીદ-વેચાણના સોદામાં રોકાણો વેચનાર જ્યારે રોકાણોની બજાર કિંમત ઉપરાંત વ્યાજની રકમ વસૂલે તો તેવા વ્યવહારને વ્યાજ બાદના સોદાઓ કહે છે. અહીં રોકાણો વેચનાર જેટલા સમય માટે રોકાણો પોતાની પાસે રાખેલા હોય તેટલા સમયનું વ્યાજ ખરીદનાર પાસેથી અલગથી વસૂલ કરે છે.

દા.ત. 6%ની રૂ. 20,000ની ભારત સરકારની લોન પર દર વર્ષે વ્યાજ 31મી માર્ચ અને 30મી સપ્ટેમ્બરના રોજ ચૂકવાય છે ધારો કે A નામનો વ્યક્તિ આ જામીનગીરી રૂ. 108ના ભાવે વ્યાજ બાદ કિંમતે તા. 31મી જુલાઈના રોજ Bને વેચે છે. આ સમયે રોકાણોની બજારકિંમત રૂ.

21,600 $\left(20,000 \times \frac{108}{100}\right)$ થશે. અહીં A રોકાણો પરનું વ્યાજ 31મી માર્ચથી 30મી જુલાઈ

સુધીના ચાર માસના રૂ. 400 $\left(20,000 \times 6\% \times \frac{4}{12}\right)$ અલગથી વસૂલ કરે છે. કારણ કે આ

સોદો વ્યાજ બાદનો હતો. અહીં રોકાણોની દાર્શનિક કિંમત રૂ. 20,000 વ્યાજના રૂ. 400 અને મૂડી કિંમત રૂ. 21,600 દર્શાવાશે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો ખાસ યાદ રાખો કે, (1) રોકાણોના વ્યાજ બાદના ખરીદ-વેચાણના સોદામાં બજાર-કિંમત એ જ મૂડી કિંમત બને છે. (2) વ્યાજની ગણતરી હંમેશા રોકાણોની દાર્શનિક કિંમત પર જ થાય છે.

(૩) પાક્યા તારીખે વ્યાજ ગણવાનું હોય ત્યારે વ્યક્તિ કે સંસ્થા પાસે તે તારીખે જે કુલ રોકાણો તેની પાસે હોય તેના પર જ વ્યાજ ગણાય છે. આવા સમયે રોકાણો વ્યાજ બાદના છે કે વ્યાજ સહિતના છે તે ધ્યાનમાં લેવાતું નથી.

(iii) આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન : સામાન્ય રીતે દરેક વ્યક્તિ, ભાગીદારી પેઢી કે સંસ્થા વર્ષના અંતે કુલ કેટલા રોકાણો વેચાયા વગરના બાકી વધેલા છે તેની ગણતરી કરે છે. આવા નહીં વેચાયેલ રોકાણોને આખર સ્ટોક કહે છે.

રોકાણખાતામાં ઉધાર બાજુ દાર્શનિક કિંમતનો સરવાળો હંમેશા વધારે થતો હોય છે અને તેમાંથી જમા બાજુનો દાર્શનિક કિંમતનો સરવાળો બાદ કરવાથી આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત મળે છે. આમ આખર-સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમતની ગણતરી સહેલી છે. આખર સ્ટોકની મૂડી કિંમત ગણવા માટે જુદી-જુદી પદ્ધતિઓ અસ્તિત્વમાં છે જેની સમજૂતી નીચે મુજબ છે.

(I) FIFO (ફીફો) પદ્ધતિ (First - in First out) : આ પદ્ધતિના નામ મુજબ પ્રથમ ખરીદેલ-રોકાણો પ્રથમ વેચાય છે. એટલે કે જે રોકાણો શરૂઆતમાં ખરીદેલ હોય તેનું વેચાણ સૌ પ્રથમ કરવામાં આવે છે.

દા.ત. તા. 1લી જાન્યુઆરીના રોજ રૂ. 20,000ની દાર્શનિક કિંમતના રોકાણો રૂ. 20,600માં ખરીદ્યા હતા. અને તા. 1-3- (એક માર્ચના) રોજ રૂ. 30,000ની દાર્શનિક કિંમતના રોકાણો રૂ. 31,000માં ખરીદ્યા હતા. જ્યારે તા. 1લી એપ્રિલના રોજ રૂ. 12,000ના રોકાણો રૂ. 12,800માં વેચ્યા હતા. આખર-સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત અને મૂડી કિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત

તા. 1લી જાન્યુઆરીની ખરીદી	=	20,000
<u>ઉમેરો</u> તા. 1લી માર્ચની ખરીદી	=	<u>30,000</u>
કુલ ખરીદકિંમત		50,000
<u>બાદ</u> તા. 1લી એપ્રિલનું વેચાણ	=	<u>12,000</u>
આખર સ્ટોક		38,000

આખર સ્ટોકની મૂડીકિંમત

ફીફો પદ્ધતિ મુજબ તા. 1લી જાન્યુઆરીના ખરીદેલ રોકાણો રૂ. 20,000માંથી તા. 1લી એપ્રિલના રોજ રૂ. 12,000 ના રોકાણો વેચવામાં આવશે. આથી તા. 1લી જાન્યુઆરીના ખરીદેલ રોકાણોમાંથી આખર સ્ટોક રૂ. 8000 રહેશે જેની મૂડી કિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

દાર્શનિક કિંમત	મૂડી કિંમત
20,000	20,600
8,000	?

$$= \frac{20,600 \times 8000}{20,000} = \text{Rs. } 8,240 \text{ (મૂ.કિ.)}$$

આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત અને મૂડી કિંમત નીચે મુજબ નક્કી થશે.

વિગત	દાર્શનિક કિંમત	મૂડી કિંમત
તા. 1લી જાન્યુઆરીની ખરીદી		
પૈકી બાકી વધેલ સ્ટોક	8,000	8,240
<u>ઉમેરો</u> તા. 1લી માર્ચની ખરીદી	<u>30,000</u>	<u>31,000</u>
	38,000	39,240

આમ ફીફો પદ્ધતિ મુજબ આખર સ્ટોકની દા.કિ. 38,000 થશે અને મૂ.કિ. 39,240 થશે.

(II) LIFO (લીફો) પદ્ધતિ (Last in first out) : આ પદ્ધતિમાં તેના નામ મુજબ છેલ્લે ખરીદેલ રોકાણો પ્રથમ વેચવામાં આવે છે એટલે કે જે રોકાણો છેલ્લે ખરીદેલ હોય તેનું વેચાણ સૌ પ્રથમ કરવામાં આવે છે.

દા.ત. તા. 1લી જાન્યુઆરીના રોજ રૂ. 20,000ની દાર્શનિક કિંમત ના રોકાણો રૂ. 20,600માં ખરીદેલા હોય અને તા. 1લી માર્ચના રોજ રૂ. 30,000ના રોકાણો રૂ. 31,000માં ખરીદેલા હોય છે. જ્યારે તા. 1લી એપ્રિલના રોજ રૂ. 12,000 રોકાણો રૂ. 12,800માં વેચવામાં આવે છે. આ માહિતી પરથી આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત અને મૂડી કિંમતની ગણતરી નીચે મુજબ થશે.

આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત

તા. 1લી જાન્યુઆરીની ખરીદી	=	20,000
ઉમેરો તા. 1લી માર્ચની ખરીદી	=	<u>30,000</u>
કુલ ખરીદ કિંમત	=	50,000
બાદ તા. 1લી એપ્રિલનું વેચાણ	=	<u>12,000</u>
આખર સ્ટોક		38,000

આખર સ્ટોકની મૂડી કિંમત

LIFO પદ્ધતિ મુજબ છેલ્લે ખરીદેલ રોકાણો રૂ. 30,000માંથી રૂ. 12,000ના રોકાણો વેચવામાં આવશે એટલે કે રૂ. 18,000ના રોકાણો આખર સ્ટોકમાં રહેશે. જેની મૂડી કિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

દાર્શનિક કિંમત	મૂડી કિંમત
30,000 =	31,000
18,000 =	

$$\therefore \frac{18,000 \times 31,000}{30,000} = 18,600$$

વિગત	દાર્શનિક કિંમત	મૂડી કિંમત
તા. 1લી જાન્યુઆરીની ખરીદી	20,000	20,600
<u>ઉમેરો</u> તા. 1લી માર્ચની ખરીદી પૈકી વધેલ સ્ટોક	<u>18,000</u>	<u>18,600</u>
	38,000	39,200

(iii) સરેરાશ પડતર પદ્ધતિ : આ પદ્ધતિ મુજબ આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત અને મૂડી કિંમત શોધી શકાય છે પરંતુ વ્યવહારમાં તેનો ઉપયોગ બહુ થતો ન હોવાથી તેની સમજૂતી આપેલી નથી.

વિદ્યાર્થી મિત્રો યાદ રાખો,

(i) આખર સ્ટોકના મૂલ્યાંકન માટે જુદી-જુદી ત્રણ પદ્ધતિઓમાં FIFO પદ્ધતિ સૌથી વધુ

પ્રચલિત છે અને જો દાખલામાં કોઈ સૂચના આપેલ ન હોય તો આખર સ્ટોક FIFO પદ્ધતિએ શોધવામાં આવે છે.

(ii) જો રોકાણોને ચાલુ મિલકત ગણવામાં આવે અને આ સમયે રોકાણોની પડતર કિંમત અને બજાર કિંમત આપેલી હોય ત્યારે બેમાંથી જે કિંમત ઓછી હોય તેને ધ્યાનમાં લેવાય છે. પ્રશ્નમાં જો કોઈ સૂચના ન હોય તો આખર સ્ટોકને “ચાલુ મિલકત” ગણવામાં આવે છે.

(iii) જો રોકાણોને કાયમી મિલકત ગણવાની હોય તો આખર સ્ટોકને પડતર કિંમતે જ દર્શાવાય છે. પરંતુ બજાર કિંમત ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. જો રોકાણોની બજાર કિંમતમાં સતત ઘટાડો થતો હોય તો તે માટે “રોકાણ વધ-ઘટ ભંડોળ” નામનું અનામત ઊભુ કરવામાં આવે છે.

(iv) ચઢેલા વ્યાજનો હવાલો : સામાન્ય રીતે કંપની દ્વારા રોકાણો પર દર વર્ષે વ્યાજ ત્રિમાસિક, છમાસિક કે વાર્ષિક રીતે ચૂકવવામાં આવે છે. પરંતુ રોકાણ ખરીદનાર વ્યક્તિ, ભાગીદારી પેઢી કે સંસ્થાના વાર્ષિક હિસાબોની તારીખ અને વ્યાજની તારીખ અલગ-અલગ હોય ત્યારે ચઢેલા વ્યાજની હવાલાનોંધ કરવામાં આવે છે.

દા.ત. એક વ્યક્તિનું હિસાબી વર્ષ તા. 1લી જાન્યુઆરીથી તા. 31મી ડિસેમ્બર છે જ્યારે કંપની રોકાણો પર દર વર્ષે 31મી માર્ચ અને 30મી સપ્ટેમ્બરના રોજ વ્યાજ ચૂકવે છે. આ સમયે 30મી સપ્ટેમ્બરથી 31મી ડિસેમ્બર સુધીનું ત્રણ માસનું વ્યાજ એ ચઢેલ વ્યાજ કહેવાય. જો તે વ્યક્તિ પાસે 6%ની રૂ. 10,000ની ગુજરાત સરકારની લોન હોય તો ચઢેલ વ્યાજની રકમ રૂ. 150

$\left(10,000 \times 6\% \times \frac{3}{12}\right)$ થશે. આ વ્યાજ આવતા વર્ષે મળશે પરંતુ તે ચાલુ વર્ષની આવક ગણાશે.

વર્ષના અંતે રોકાણખાતું બંધ કરતા પહેલા રૂ. 150 “ચઢેલા વ્યાજ ખાતે ઉધાર” અને “વ્યાજ ખાતે જમા” કરવામાં આવશે. આ રકમ રોકાણ ખાતાની જમા બાજુ વ્યાજના ખાનામાં દર્શાવાશે અને વિગતમાં “ચઢેલા વ્યાજ ખાતે” લખાશે. બીજા વર્ષે આ જ રકમ રોકાણ ખાતામાં ઉધાર બાજુ શરૂઆતની બાકી તરીકે દર્શાવવામાં આવશે.

વર્ષના અંતે રોકાણ પર ચઢેલા વ્યાજના હવાલાની હવાલા નોંધ નીચે મુજબ થશે.

તા. 31મી ડિસેમ્બર	ચઢેલા વ્યાજ ખાતે ઉ.	150	-
(ચાલુ વર્ષે)	તે વ્યાજ ખાતે	-	150
તા. 1લી જાન્યુઆરી	વ્યાજ ખાતે ઉ.	150	-
(બીજા વર્ષે)	તે ચઢેલા વ્યાજ ખાતે		150

આમ, ઉપરોક્ત પ્રથમ આમનોંધમાં ચઢેલા વ્યાજની નોંધ બીજા વર્ષે ઊલટાવી નાખવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો ખાસ યાદ રાખો કે, જો હિસાબી વર્ષની તારીખ અને વ્યાજની ચૂકવવાની તારીખ અલગ-અલગ ન હોય તો ચઢેલા વ્યાજનો હવાલો નાખવામાં આવતો નથી.

(7) રોકાણોના હિસાબોને લગતી આમનોંધ

દરેક વ્યક્તિ કે સંસ્થા તેના એક વર્ષ દરમ્યાન થયેલ રોકાણોના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો, ચઢેલ વ્યાજના હવાલા અને શરૂ સ્ટોક અને આખર સ્ટોક જેવા વ્યવહારોની હવાલા નોંધ, ફેરબદલી નોંધ અને અન્ય વ્યવહારોની આમનોંધ નીચે મુજબ છે.

(1) શરૂઆતના સ્ટોકને ચોપડે લાવવામાં આવે ત્યારે.....

(ગઈ સાલના આખર સ્ટોકને ચોપડે લાવવામાં આવે ત્યારે)

રોકાણો ખાતે ઉ. (મૂડી કિંમત)

તે આખર સ્ટોક ખાતે.

- (2) શરૂઆતના ચઢેલા વ્યાજનું ખાતું (ગત વર્ષના અંતે ચઢેલ વ્યાજ) બંધ કરવામાં આવે ત્યારે.....
વ્યાજ ખાતે ઉ.
તે ચઢેલા પણ લેણા નહીં થયેલા વ્યાજ ખાતે
- (3) વ્યાજ સહિત / વ્યાજ બાદ રોકાણોની ખરીદી કરવામાં આવે ત્યારે.....
રોકાણો ખાતે ઉ. (મૂડી કિંમત)
વ્યાજ ખાતે ઉ.
તે બેંક ખાતે.....
- (4) વ્યાજ સહિત / વ્યાજ બાદ રોકાણોનું વેચાણ કરવામાં આવે ત્યારે.....
બેંક ખાતે ઉ.
તે રોકાણ ખાતે (મૂડી કિંમત)
તે વ્યાજ ખાતે
- (5) નિશ્ચિત તારીખે રોકાણોનું વ્યાજ મળે ત્યારે.....
બેંક ખાતે ઉ.
તે વ્યાજ ખાતે
- (6) આખર સ્ટોકને ચોપડે લાવવામાં આવે ત્યારે.....
આખર સ્ટોક ખાતે ઉ.
તે રોકાણો ખાતે
- (7) વર્ષના અંતે ચઢેલ પરંતુ લેણુ નહીં થયેલ વ્યાજ ચોપડે નોંધવામાં આવે ત્યારે.....
ચઢેલ પરંતુ લેણુ ન થયેલ વ્યાજ ખાતે ઉ.
તે વ્યાજ ખાતે
- (8) વર્ષના અંતે રોકાણોનું ખાતું નફો દર્શાવે ત્યારે.....
રોકાણ ખાતે ઉ.
તે ન.નુ. ખાતે
- અથવા**
વર્ષના અંતે રોકાણોનું ખાતું નુકસાન દર્શાવે ત્યારે.....
નફા-નુકસાન ખાતે ઉ.
તે રોકાણ ખાતે.....

8. વ્યવહારિક ઉદાહરણો :

ઉ.દા. (1) બ્રિન્દા સ્ટીલ ટ્રેડર્સ પાસે 6%ની ભારત સરકારની લોન હતી. જેના પર વ્યાજ દર વર્ષે 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરના રોજ ચૂકવાય છે. તેના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો નીચે આપેલા છે. તેના પરથી બ્રિન્દા સ્ટીલ ટ્રેડર્સના ચોપડામાં જરૂરી આમનોંધ લખો.

તારીખ	દાર્શનિક કિંમત રૂ.	ભાવ રૂ.	રીમાર્ક્સ
1-4-18	8,000	99	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-6-18	10,000	98	વ્યાજ બાદ ખરીદી
30-9-18	7,000	101	વ્યાજ સહિત વેચાણ
1-12-18	8,000	102	વ્યાજ બાદ વેચાણ

જવાબ : અહીં પ્રશ્નમાં આપેલ સૂચના મુજબ ફક્ત ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારોની આમનોંધ લખવાની છે. તેથી આખર સ્ટોક કે ચઢેલ વ્યાજની ગણતરી કરેલ નથી.

જરૂરી ગણતરી

(1) તા. 1-4-18 ની વ્યાજ-સહિત ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત } \left(8000 \times \frac{99}{100} \right) = 7,920$$

બાદ : વ્યાજ (તા. 31-12-17થી તા. 1-4-18 = ત્રણ માસ)

$$\left(8000 \times 6\% \times \frac{3}{12} \right) = (-) 120$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = \underline{7,800}$$

(2) તા. 1-6-18ની વ્યાજ બાદ ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત (મૂડી કિંમત)} \quad (10,000 \times 98/100) = 9,800$$

ઉમેરો : વ્યાજ (તા. 31-12-17થી તા. 1-6-18 = 5 માસ)

$$\left(10,000 \times 6\% \times \frac{5}{12} \right) = (\text{₹}) 250$$

$$\underline{10,050}$$

(3) તા. 30-9-18નું વ્યાજ સહિત વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત } \left(7,000 \times \frac{101}{100} \right) = 7,070$$

$$\text{બાદ : વ્યાજ (તા. 30-6-18થી 30-9-18 = 3 માસ)} \quad (-) 105$$

$$\left(7,000 \times 6\% \times \frac{3}{12} \right)$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = \underline{6,965}$$

(4) તા. 1-12-18ના રોજનું વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત } \left(8,000 \times \frac{102}{100} \right) \text{ મૂડી કિંમત} = 8,160$$

ઉમેરો : વ્યાજ (તા. 30-6-18 થી તા. 1-12-18 = 5 માસ)

$$\left(8,000 \times 6\% \times \frac{5}{12} \right) = (\text{₹}) 200$$

$$\underline{8,360}$$

બ્રિન્દા સ્ટીલ ટ્રેડર્સના ચોપડે આમનોંધ

તારીખ 2018	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
એપ્રિલ-1	6%ની ભારત સરકારની લોન ખાતે	ઉ.	7,800	-
	વ્યાજ ખાતે	ઉ.	120	-
	તે બેંક ખાતે		-	7,920
	(બા.જે. વ્યાજસહિત ખરીદી કરી તેના)			
જૂન-1	6%ની ભારત સરકારની લોન ખાતે	ઉ.	9,800	-
	વ્યાજ ખાતે	ઉ.	250	-
	તે બેંક ખાતે		-	10,050
	(બા.જે વ્યાજ બાદ વેચાણ કર્યું તેના)			
સપ્ટે.-30	બેંક ખાતે	ઉ.	7,070	-
	તે 6%ની ભારત સરકારની લોન ખાતે		-	6,965
	તે વ્યાજ ખાતે		-	105
	(બા.જે. વ્યાજ સહિત વેચાણ કર્યું તેના)			
ડિસે.-1	બેંક ખાતે	ઉ.	8,360	-
	તે 6%ની ભારત સરકારની લોન ખાતે		-	8,160
	તે વ્યાજ ખાતે		-	200
	(બા.જે. વ્યાજ બાદ વેચાણ કર્યું તેના)			

ઉદા. (2) શ્રી મોદી પાસે તા. 1-4-18ના રોજ રૂ. 40,000ની દાર્શનિક કિંમતનો સ્ટોક હતો. જેની ચોપડે કિંમત રૂ. 42,000 હતી શ્રી મોદી પાસે 6%ની રાજસ્થાન સરકારની જામીનગીરી હતી. આ જામીનગીરી ઉપર વ્યાજ દર વર્ષે તા. 30મી જૂન અને તા. 31મી ડિસે.ના રોજ ચૂકવાય છે. તા. 31-3-19ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે નીચે મુજબના વ્યવહારો થયેલા હતા.

તારીખ	દાર્શનિક કિંમત રૂ.	ભાવ રૂ.	નોંધ
30-4-18	10,000	97	વ્યાજ સહિત વેચાણ
16-8-18	20,000	100	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-10-18	25,000	104	વ્યાજ બાદ વેચાણ
1-3-19	20,000	99	વ્યાજ બાદ વેચાણ

આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન ફીફો પદ્ધતિ (પ્રથમ આવે તે પ્રથમ જાય) મુજબ કરવામાં આવે છે. તા. 31-3-19ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ માટે શ્રી મોદીના ચોપડે 6%ની રાજસ્થાન સરકારની લોનનું ખાતું અને આમનોંધ તૈયાર કરો.

જવાબ : જરૂરી ગણતરી :

(1) શરૂઆતના ચઢેલા વ્યાજની ગણતરી.....

અહીં હિસાબી વર્ષની તારીખ અને વ્યાજની તારીખ અલગ-અલગ હોવાથી ચઢેલ વ્યાજની રકમ શોધવામાં આવશે.

ચઢેલ વ્યાજ (તા. 31-12-17 થી તા. 1-4-18 = 3 માસ)

$$\left(40,000 \times 6\% \times \frac{3}{12}\right) = 600$$

(2) તા. 1-4-18ના રોજ શરૂ સ્ટોક

(a) દાર્શનિક કિંમત રૂ. 40,000

(b) મૂડી કિંમત રૂ. 42,000

(3) તા. 30-4-18ના રોજ વ્યાજ-સહિત વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(10,000 \times \frac{97}{100}\right) = 9,700$$

બાદ : વ્યાજ (તા. 31-12-17થી તા. 30-4-18 = 4 માસ)

$$\left(10,000 \times 6\% \times \frac{4}{12}\right) = 200$$

મૂડીકિંમત

 9,500

(4) તા. 30-6-18ના રોજ પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ

તા. 1-4-18ના રોજ શરૂ સ્ટોક = 40,000

(-) તા. 30-4-18ના રોજ વેચાણ = 10,000

 30,000

$$= 30,000 \times 6\% \times \frac{6}{12}$$

= 900

(5) તા. 16-8-18ના રોજ વ્યાજ સહિત ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} \left(20,000 \times \frac{100}{100}\right) = 20,000$$

બાદ વ્યાજ (તા. 30-6-18થી તા. 16-8-18 = 1.5 માસ)

$$\left(20,000 \times 6\% \times \frac{1.5}{12}\right) = (-) 150$$

મૂડી કિંમત

 19,850

(6) 1-10-18ના રોજ વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(25,000 \times \frac{104}{100}\right) \text{ મૂડી કિંમત} = 26,000$$

ઉમેરો : વ્યાજ (તા. 30-6-18 થી તા. 1-10-18 = 3 માસ)

$$\left(25,000 \times 6\% \times \frac{3}{12}\right) = + 375$$

 26,375

(7) તા. 31-12-18ના રોજ દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ

તા. 1-4-18 શરૂ સ્ટોક =	40,000
(-) તા. 30-4-18 વેચાણ =	- 10,000
	₹
(₹) તા. 16-8-18 ખરીદી	20,000
(-) તા. 1-10-18 વેચાણ	<u>25,000</u>
	25,000

$$\left(= 25,000 \times 6\% \times \frac{6}{12} \right)$$

$$= 750$$

(8) તા. 1-3-19નું વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(20,000 \times \frac{99}{100} \right) \quad \text{મૂડી કિંમત} = 19,800$$

ઉમેરો વ્યાજ (તા. 31-12-18 થી તા. 1-3-19 = 2 માસ)

$$\left(= 20,000 \times 6\% \times \frac{2}{12} \right) \quad \text{₹} \quad 200$$

$$20,000$$

(9) તા. 31-3-19ના રોજ ચઢેલું વ્યાજ

તા. 1-4-18 શરૂ સ્ટોક =	40,000
(-) તા. 30-4-18નું વેચાણ	= <u>10,000</u>
	= + 30,000
(₹) તા. 1-6-18ની ખરીદી	= <u>20,000</u>
	= - 50,000
(-) તા. 1-10-18નું વેચાણ	= <u>25,000</u>
ikk. 1-3-19Lkwt ðu[ký	= 25,000
	= <u>20,000</u>
તા. 31-12-18 થી તા. 31-3-19 = 3 માસ	5,000

$$= = 5,000 \times 6\% \times \frac{3}{12}$$

$$= 75$$

(10) તા. 31-3-19ના રોજ વધેલ આખર સ્ટોક

(A) દાર્શનિક કિંમત : આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત ઉપરની ગણતરી નં. 9 મુજબ રૂ. 5,000 થશે.

(B) મૂડી કિંમત : ફીફો પદ્ધતિ મુજબ કુલ વેચાણ રૂ. 55,000 (10,000+25,000+20,000) છે. જેમાંથી શરૂ સ્ટોકમાંથી રૂ. 40,000 અને બાકીનું વેચાણ રૂ. 15,000 (55,000 - 40,000) જે બીજી વખતની ખરીદીમાંથી થયેલ છે. હવે બાકી વધેલ રૂ. 5,000ના સ્ટોકની મૂડી કિંમત નીચે મુજબ કરો.

રોકાણોના હિસાબો

દાર્શનિક કિંમત	મૂડી કિંમત
20,000 =	19,850
5,000 =	?

$$= \frac{19,850 \times 5000}{20,000} = 4,963$$

6%ની રાજસ્થાન સરકારની લોનનું ખાતુ

ઉધાર (વ્યાજ તા. 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરે ચૂકવાય છે.) જમા

તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂકિ. રૂ.	તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂકિ. રૂ.
1-4-18	બા.આ. લાવ્યા	40,000	-	42,000	30-4-18	બેંક ખાતે (વેચાણ)	10,000	200	9,500
1-4-18	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	600	-	30-6-18	બેંક ખાતે (પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ)	-	900	-
16-8-18	બેંક ખાતે (ખરીદી)	20,000	150	19,850	1-10-18	બેંક ખાતે (વેચાણ)	25,000	375	26,000
					31-12-18	બેંક ખાતે (દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ)	-	750	-
					1-3-19	બેંક ખાતે (વેચાણ)	20,000	200	19,800
					31-3-19	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	75	-
					31-3-19	બા.આ. લઈ ગયા (આખર સ્ટોક)	5,000	-	4,963
31-3-19	વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે	-	1750	-	31-8-19	ન.પુ. ખાતે ખોટ (?)	-	-	-
									1,587
		60,000	2500	61,850			60,000	2,500	61,850

શ્રી મોદીના ચોપડે જરૂરી આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર રૂ.	જમા રૂ.
1-4-18	વ્યાજ ખાતે	ઉ.	600	-
	તે ચઢેલા પણ લેણાં નહીં થયેલ વ્યાજ ખાતે (બા.જે. શરૂઆતના ચઢેલ વ્યાજની નોંધ કરી તેના)		-	600
30-4-18	બેંક ખાતે	ઉ.	9,700	-
	તે 6%ની રાજસ્થાન સરકારની લોન ખાતે		-	9,500
	તે વ્યાજ ખાતે (બા.જે. વ્યાજ સહિત વેચાણ કર્યું તેના)		-	200
30-6-18	બેંક ખાતે	ઉ.	900	-
	તે વ્યાજ ખાતે (બા.જે. પ્રથમ છ માસિક વ્યાજની નોંધ કરી તેના)		-	900

16-8-18	6%ની રાજસ્થાન સરકારની લોન ખાતે	ઉ.	19,850	-
	વ્યાજ ખાતે	ઉ.	150	-
	તે બેંક ખાતે			20,000
	(બા.જે. રૂ. 100/-ના ભાવે વ્યાજ સહિત ખરીદી કરી તેના			
1-10-18	બેંક ખાતે	ઉ.	26,375	
	તે 6%ની રાજસ્થાન સરકારની લોન ખાતે			26,000
	તે વ્યાજ ખાતે			375
	(બા.જે. રૂ. 104ના ભાવે ત્યાર બાદ વેચાણ કર્યું તેના			
31-12-18	બેંક ખાતે	ઉ.	750	-
	તે વ્યાજ ખાતે		-	750
	(બા.જે. દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ મળ્યું તેના)			
1-3-19	બેંક ખાતે	ઉ.	20,000	
	તે 6% રાજસ્થાન સરકારની લોન ખાતે			19,800
	તે વ્યાજ ખાતે			200
	(બા.જે. રૂ. 99ના ભાવે વ્યાજ બાદ વેચાણ કર્યું તેના)			
31-3-19	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	ઉ.	75	-
	તે વ્યાજ ખાતે		-	75
	(બા.જે. વર્ષના અંતે ચઢેલ વ્યાજનો હવાલો નાખ્યો તેના)			
31-3-19	વ્યાજ ખાતે	ઉ.	1,750	
	તે વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે			1,750
	(બા.જે. વર્ષ દરમ્યાન વ્યાજની ચોખ્ખી આવક વ્યાજ			
	ડિવિડન્ડ ખાતે લઈ ગયા તેના)			
31-3-19	ન.નુ. ખાતે	ઉ.	1,587	-
	તે 6%ની રાજસ્થાન સરકારની લોન ખાતે		-	1,587
	(બા.જે. વર્ષના અંતે રોકાણ વેચાણની ખોટ ન.નુ.			
	ખાતે લઈ ગયા તેના			

ઉદા. (3) શીતલ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ કોર્પોરેશને વર્ષ 2018 દરમ્યાન 12%ની સરકારી જામીનગીરીમાં રોકાણ કરેલ છે. આ જામીનગીરીઓ ઉપર દર વર્ષે 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરના રોજ વ્યાજ ચૂકવાય છે. ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહારમાં બજાર કિંમત પર 1% લેખે દલાલી ગણવામાં આવે છે. તેમની પાસે તા. 1-1-2018ના રોજ રૂ. 1,00,000ની દાર્શનિક કિંમતની જામીનગીરીનો સ્ટોક હતો જેની ચોપડે કિંમત રૂ. 98,000 હતી. વર્ષ દરમ્યાનના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

તારીખ	દા.કિ. રૂ.	ભાવ રૂ.	નોંધ
1-4-18	50,000	97	વ્યાજ સહિત ખરીદી
31-7-18	40,000	99	વ્યાજ બાદ વેચાણ
30-9-18	30,000	103	વ્યાજ સહિત વેચાણ
30-11-18	20,000	101	વ્યાજ સહિત ખરીદી

હિસાબી વર્ષ તા. 31-12-18ના રોજ પૂરું થાય છે. ઉપરના વ્યવહારો પરથી 12%ની સરકારી જામીનગીરીનું ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ : ખાસનોંધ :

(1) અહીં હિસાબી વર્ષ અને વ્યાજની ચૂકવણીની તારીખ એક સરખી હોવાથી ચઢેલા વ્યાજના હવાલાની ગણતરી થશે નહીં.

(2) ખરીદીના વ્યવહારમાં દલાલી ઉમેરવામાં આવે છે જ્યારે વેચાણના વ્યવહારમાં દલાલી બાદ કરવામાં આવે છે.

(3) પ્રશ્નમાં આપેલ સૂચના મુજબ દલાલી બજાર કિંમત પર ગણવાની છે અને જો પ્રશ્નમાં સૂચના ન હોય તો પણ દલાલી હંમેશા બજાર કિંમત પર ગણાય છે.

જરૂરી ગણતરી.

(1) 1-4-18ના રોજ વ્યાજ સહિત ખરીદી

બજાર કિંમત $\left(50,000 \times \frac{97}{100}\right)$	=	48,500
(₹) દલાલી $(48,500 \times 1\%)$	=	(₹) 485
- વ્યાજ (તા. 31-12-17 થી તા. 1-4-18 3 માસ)		<u>48,985</u>
$(50,000 \times 12\% \times 3/12)$	=	- 1500
મૂડી કિંમત	=	<u>47,485</u>

(2) તા. 30-6-18ના રોજ પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ

તા. 1-1-18નો શરૂ સ્ટોક	=	1,00,000
(₹) તા. 1-4-18ની ખરીદી	=	50,000
		<u>1,50,000</u>

$$= 1,50,000 \times 12\% \times \frac{6}{12} = 9,000$$

(3) તા. 31-7-18નું વ્યાજ બાદ વેચાણ

બજાર કિંમત $\left(40,000 \times \frac{99}{100}\right)$	=	39,600
(-) દલાલી $(39,600 \times 1\%)$	=	= (-) 396
મૂડી કિંમત	=	<u>39,204</u>
(₹) વ્યાજ (તા. 30-6-18 થી તા. 31-7-18 = 1 માસ)		
$\left(40,000 \times 12\% \times \frac{1}{12}\right)$	=	= (₹) 400
		<u>39,604</u>

(4) તા. 30-9-18નું વ્યાજ સહિત વેચાણ.

બજાર કિંમત $\left(30,000 \times \frac{103}{100}\right)$	=	30,900
(-) દલાલી $(30,900 \times 1\%)$	=	= (-) 309
		<u>30,591</u>

(-) વ્યાજ (તા. 30-6-18 થી તા. 30-9-18 = 3 માસ)

$$\left(30,000 \times 12\% \times \frac{3}{12}\right) = (-) 900$$

મૂડી કિંમત 29,691

(5) તા. 30-11-18ની વ્યાજ સહિત ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} \left(20,000 \times \frac{101}{100}\right) = 20,200$$

$$(\text{રૂ}) \text{ દલાલી} (20,200 \times 1\%) = (\text{રૂ}) 202$$

20,402

(-) વ્યાજ (તા. 30-6-18 થી તા. 30-11-18 સુધી = 5 માસ)

$$\left(20,000 \times 12\% \times \frac{5}{12}\right) = (-) 1,000$$

મૂડી કિંમત 19,402

(6) તા. 31-12-18નું દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ

તા. 1-1-18નો શરૂ સ્ટોક	= 1,00,000	દા.કિ.
(રૂ) તા. 1-4-18ની ખરીદી	= (રૂ) 50,000	દા.કિ.
(-) તા. 31-3-18નું વેચાણ	= (-) 40,000	દા.કિ.
(-) તા. 30-9-18નું વેચાણ	= (-) 30,000	દા.કિ.
(રૂ) તા. 30-11-18ની ખરીદી	= (રૂ) 20,000	દા.કિ.
	1,00,000	દા.કિ.

$$= 1,00,000 \times 12\% \times \frac{6}{12}$$

$$= 6,000$$

(7) તા. 31-12-18ના રોજ આખર સ્ટોક

(A) દાર્શનિક કિંમત : આખર સ્ટોકની ગણતરી ઉપર ગણતરી નં. 6 મુજબ થશે.

તે મુજબ દા.કિ. રૂ. 1,00,000 થશે.

(B) મૂડી કિંમત : અહીં આખર સ્ટોકના મૂલ્યાંકન વિશે કોઈ સૂચના ન હોવાથી આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન FIFO પદ્ધતિ મુજબ કરવામાં આવશે.

અહીં તા. 1-12-18નો શરૂ સ્ટોક રૂ. 1,00,000માંથી તા. 31-7-18નું વેચાણ રૂ. 40,000 અને તા. 30-9-18નું વેચાણ રૂ. 30,000 બાદ કરતા રૂ. 30,000 બાકી સ્ટોક રહેશે. જ્યારે તા. 1-4-18ની ખરીદીનો જથ્થો અને તા. 30-11-18ની ખરીદીનો જથ્થો પૂરેપૂરો આખર સ્ટોકમાં જોવા મળશે.

મૂડી કિંમત	દા.કિ.		મૂ.કિ.
	1,00,000	=	98,000
	30,000	=	?
	$\left(\frac{98,000 \times 30,000}{1,00,000}\right)$	=	29,400

દા.કિ.	મૂ.કિ.		
તા. 1-1-18 શરૂ સ્ટોક	30,000	=	29,400
તા. 1-4-18 ખરીદી	50,000	=	47,485 (નોંધ નં. 1 મુજબ)
તા. 30-11-18 ખરીદી	20,000	=	19,402 (નોંધ નં. 5 મુજબ)
1,00,000	96,287		

6% સરકારી જામીનગીરીનું ખાતુ

(વ્યાજ 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરે ચૂકવાય છે.)

તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.	તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.
1-4-18	બા.આ. લાવ્યા	1,00,000	-	98,000	30-6-18	બેંક ખાતે (પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ)	-	9,000	-
1-4-18	બેંક ખાતે (ખરીદી)	50,000	1,500	47,485	31-7-18	બેંક ખાતે (વેચાણ)	40,000	400	39,204
30-11-18	બેંક ખાતે (ખરીદી)	20,000	1,000	19,402	30-9-18	બેંક ખાતે (વેચાણ)	30,000	900	29,691
31-12-18	વ્યાજ ડિવિન્ડ ખાતે (?)	-	13,800	-	31-12-18	બેંક ખાતે (દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ)	-	6,000	-
31-12-18	ન.નુ. ખાતે નફો (?)	-	-	295	31-12-18	બા.આ.લઈ ગયા	1,00,000	-	96,287
		1,70,000	16,300	1,65,182			1,70,000	16,300	1,65,182

ઉદા.4 શ્રી દેવાંગ શાહ પાસે તા. 1-1-18ના રોજ રૂ. 1,00,000ની દાર્શનિક કિંમતની 6%ની મહારાષ્ટ્ર સરકારની જામીનગીરી હતી. જેની ચોપડે કિંમત રૂ. 1,10,000 હતી. આ જામીનગીરીઓ પર વ્યાજ વર્ષ દરમ્યાન 1લી એપ્રિલ, 1લી જુલાઈ, 1લી ઓક્ટોબર, તથા 1લી જાન્યુઆરીના રોજ ચૂકવવામાં આવે છે. ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહાર પર દલાલી દાર્શનિક કિંમતના 1% લેખે ચૂકવવામાં આવે છે.

તા. 31-12-18ના રોજ પૂરા થતા વર્ષ દરમ્યાન નીચેના વ્યવહારો થયેલા હતા.

- (1) તા. 31-1-2018ના રોજ રૂ. 30,000ની જામીનગીરી રૂ. 98ના ભાવે વ્યાજ સહિત વેચવામાં આવી છે.
- (2) તા. 30-4-2018ના રોજ રૂ. 40,000ની જામીનગીરી રૂ. 102ના ભાવે વ્યાજ સહિત ભાવે ખરીદી છે.
- (3) તા. 31-7-2018ના રોજ રૂ. 20,000ની જામીનગીરી રૂ. 99ના ભાવે વ્યાજ બાદ ભાવે ખરીદી છે.
- (4) તા. 1-12-2018ના રોજ રૂ. 25,000ની જામીનગીરી રૂ. 105ના ભાવે વ્યાજ બાદ ભાવે વેચી હતી.

ઉપરના વ્યવહારો પરથી તા. 31-12-18ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું રોકાણ ખાતું તૈયાર કરો.
તા.31-12-18ના રોજ રોકાણોની બજાર કિંમત રૂ. 99 હતી.

જવાબ : યાદ રાખો

- (1) અહીં વ્યાજની તારીખ અને હિસાબી વર્ષની તારીખ અલગ-અલગ હોવાથી ચઢેલ વ્યાજની ગણતરી કરવામાં આવશે.
- (2) દાખલામાં આપેલ સૂચના મુજબ દલાલી દાર્શનિક કિંમત ઉપર કરવામાં આવશે.

- (3) અહીં આખર સ્ટોકની બજાર કિંમત આપેલી છે તેથી મૂડી કિંમત અને બજાર કિંમત આ બે માંથી ઓછી હશે તે કિંમત ધ્યાનમાં લેવાશે.

ગણતરી :

- (1) તા. 1-1-18ના રોજનું ચઢેલ વ્યાજ

$$= \text{તા. 1-10-17 થી તા. 1-1-18} = 3 \text{ માસ}$$

$$= 1,00,000 \times 6\% \times \frac{3}{12} = 1,500$$

- (2) તા. 1-1-18ના રોજ પ્રથમ ત્રિમાસિક વ્યાજ

$$= \text{તા. 1-10-17 થી તા. 1-1-18ના} = 3 \text{ માસ}$$

$$= 1,00,000 \times 6\% \times \frac{3}{12} = 1,500$$

- (3) તા. 31-1-18નું વ્યાજ સહિત વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(30,000 \times \frac{98}{100} \right) = 29,400$$

$$\begin{aligned} (-) \text{ દલાલી } (30,000 \times 1\%) &= (-) 3,00 \\ \hline &29,100 \end{aligned}$$

$$(-) \text{ વ્યાજ તા. 1-1-18 થી તા. 31-1-18} = 1 \text{ માસ}$$

$$\left(30,000 \times 6\% \times \frac{1}{12} \right) = (-) 150$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = \underline{28,950}$$

- (4) તા. 1-4-18નું બીજું ત્રિમાસિક વ્યાજ

$$\text{તા. 1-1-18ના રોજનો શરૂ સ્ટોક} = 1,00,000$$

$$\begin{aligned} (-) \text{ તા. 31-1-18ના રોજનું વેચાણ} &= (-) 30,000 \\ \hline &70,000 \end{aligned}$$

$$\left(70,000 \times 6\% \times \frac{3}{12} \right) =$$

$$= 1,050$$

- (5) તા. 30-4-18ની વ્યાજ સહિત ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} \left(40,000 \times \frac{102}{100} \right) = 40,800$$

$$\begin{aligned} (\text{₹}) \text{ દલાલી } (40,000 \times 1\%) &= (\text{₹}) 400 \\ \hline &41,200 \end{aligned}$$

$$(-) \text{ વ્યાજ (તા. 1-4-18 થી તા. 30-4-18} = 1 \text{ માસ)}$$

$$\left(40,000 \times 6\% \times \frac{1}{12}\right) = (-) 200$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = \underline{41,000}$$

(6) તા. 1-7-18નું ત્રીજું ત્રિમાસિક વ્યાજ

$$\text{તા. 1-1-18ના રોજનો શરૂ સ્ટોક} = 1,00,000$$

$$(-) \text{ તા. 31-1-18ના રોજનું વેચાણ} = (-) 30,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 30-4-18ની ખરીદી} = \underline{(\text{રૂ}) 40,000}$$

$$1,10,000$$

$$= \left(1,10,000 \times 6\% \times \frac{3}{12}\right)$$

$$= 1,650$$

(7) તા. 31-7-18ની વ્યાજ બાદ ભાવે ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} \left(20,000 \times \frac{99}{100}\right) = 19,800$$

$$(\text{રૂ}) \text{ દલાલી} (20,000 \times 1\%) = 200$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = \underline{20,000}$$

$$(\text{રૂ}) \text{ વ્યાજ} = \text{તા. 1-7-18ની તા. 31-7-18} = 1 \text{ માસ}$$

$$\left(= 20,000 \times 6\% \times \frac{1}{12}\right) = (+) 100$$

$$\underline{20,100}$$

(8) તા. 1-10-2018નું ચોથું ત્રિમાસિક વ્યાજ

$$\text{તા. 1-1-18ના રોજનો સ્ટોક} = 1,00,000$$

$$(-) \text{ તા. 31-1-18 ના રોજનું વેચાણ} = (-) 30,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 30-4-18 ની ખરીદી} = (\text{રૂ}) 40,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 31-7-18ની ખરીદી} = \underline{(\text{રૂ}) 20,000}$$

$$1,30,000$$

$$\left(1,30,000 \times 6\% \times \frac{3}{12}\right)$$

$$= 1,950$$

(9) તા. 1-12-18નું વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(25,000 \times \frac{105}{100}\right) = 26,250$$

$$(-) \text{ દલાલી} (25,000 \times 1\%) = 250$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = \underline{26,000}$$

(રૂ) વ્યાજ = (તા. 1-10-18 થી તા. 1-12-18 = 2 માસ)

$$= \left(25,000 \times 6\% \times \frac{2}{12} \right) \quad \text{રૂ } 250$$

26,250

(10) તા. 31-12-18ના રોજનું ચઢેલું વ્યાજ

તા. 1-1-18ના રોજનો સ્ટોક	=	1,00,000
(-) 31-1-18ના રોજનું વેચાણ	=	(-) 30,000
(રૂ) તા. 30-4-18ની ખરીદી	=	(રૂ) 40,000
(રૂ) તા. 31-7-18ની ખરીદી	=	(રૂ) 20,000
(-) તા. 1-12-18નું વેચાણ	=	(-) 25,000
		1,05,000

તા. 1-10-18 થી તા. 31-12-18 3 માસ

$$= 1,05,000 \times 6\% \times 3/12 = 1,575$$

(11) તા. 31-12-18ના રોજ આખર સ્ટોક

(A) દાર્શનિક કિંમત રૂ. 1,05,000 (નોંધ નં. 10 મુજબ)

(B) મૂડી કિંમત : દાખલામાં કોઈ સૂચના ન હોવાથી આખર સ્ટોક FIFO પદ્ધતિએ શોધવામાં આવશે.

અહીં તા. 1-1-18ના શરૂ સ્ટોક રૂ. 1,00,000માંથી તા. 31-1-18નું વેચાણ રૂ. 30,000 અને તા. 1-12-18નું વેચાણ રૂ. 25,000 બાદ કરતા રૂ. 45,000 બાકી રહેશે જેની મૂડી કિંમત નીચે મુજબ નક્કી થશે.

દા.કિ.	=	મૂ.કિ.
1,00,000	=	1,10,000
45,000	=	?

$$\left(\frac{1,10,000 \times 45,000}{1,00,000} \right) = 49,500$$

	દા.કિ.	=	મૂ.કિ.
તા. 1-1-18 શરૂ સ્ટોક	45,000	=	49,500
તા. 30-4-18 ખરીદી	40,000	=	41,000 (નોંધ નં. 5)
તા. 31-7-18 ખરીદી	20,000	=	20,000 (નોંધ નં. 7)
	1,05,000	=	1,10,500

આખર સ્ટોકની બજાર કિંમતની ગણતરી નીચે મુજબ થશે.

$$= \left(1,05,000 \times \frac{99}{100} \right) = 1,03,950$$

અહીં મૂડી કિંમત રૂ. 1,10,500 અને બજાર કિંમત રૂ. 1,03,950 છે. બેમાંથી જે ઓછી કિંમત રૂ. 1,03,950 છે જે ધ્યાનમાં લેવાશે.

6%ની મહારાષ્ટ્ર સરકારની જામીનગીરીનું ખાતુ

(વ્યાજ તા. 1લી એપ્રિલ, 1લી જુલાઈ, 1લી સપ્ટેમ્બર અને 1લી જાન્યુઆરીના રોજ ચૂકવાય છે.)

ઉધાર જમા

તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.	તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.
1-4-18	બા.આ. લાવ્યા	1,00,000	-	1,10,000	1-1-18	બેંક ખાતે (પ્રથમ ત્રિમાસિક વ્યાજ)	-	1,500	-
1-4-18	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	1500	-					
30-4-18	બેંક ખાતે (ખરીદી)	40,000	200	41,000	31-1-18	બેંક ખાતે (વેચાણ)	30,000	150	28,950
31-7-18	બેંક ખાતે (ખરીદી)	20,000	100	20,000	1-4-18	બેંક ખાતે (બીજું ત્રિમાસિક વ્યાજ)		1,050	-
					1-7-18	બેંક ખાતે (ત્રીજું ત્રિમાસિક વ્યાજ)	-	1650	-
31-12-18	વ્યાજ રિવિન્ડ ખાતે (?)		6,325	-	1-10-18	બેંક ખાતે (ચોથું ત્રિમાસિક વ્યાજ)		1,950	-
					1-12-18	બેંક ખાતે (વેચાણ)	25,000	250	26,000
					31-12-18	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	1,575	-
					31-12-18	બા.આ. લઈ ગયા	1,05,000	-	1,03,950
					31-12-18	ન.નુ. ખાતે (ખોટ)	-	-	12,100
		1,60,000	8,125	1,71,000			1,60,000	8,125	1,71,000

ઉદા. 5 ઉમંગ ફાઈનાન્સ લિ. તા. 1-4-2017ના રોજ 14%ના રીલાયન્સ લિ.ના રિબેંચર્સ ધરાવે છે જેની ચોપડે કિંમત મૂળ કિંમત કરતા 20% વધુ હતી. કંપની દર વર્ષે વ્યાજ તા. 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બર ના રોજ ચૂકવે છે. દલાલી ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહાર પર બજાર કિંમતના 1% લેખે ગણવામાં આવે છે. તા. 31-3-2018 ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ દરમ્યાન નીચેના વ્યવહારો થયા હતા.

તારીખ	દા.કિ. રૂ.	ભાવ રૂ.	નોંધ
1-5-17	30,000	110	વ્યાજ સહિત ખરીદી
31-18-17	24,000	95	વ્યાજ બાદ ખરીદી
30-11-17	30,000	103	વ્યાજ બાદ વેચાણ
1-3-18	40,000	97	વ્યાજ સહિત વેચાણ

તા. 31-3-18ના રોજ આખર સ્ટોકની બજાર કિંમત રૂ. 110 છે. આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન લીફો પદ્ધતિએ કરવાનું છે. તા. 31-3-17ના રોજ ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 3,150 જમા કરવામાં આવ્યું હતું.

ઉપરની માહિતી પરથી તા. 31-3-18ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ માટેનું 14%ના રિબેંચર્સનું ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ : જરૂરી ગણતરી.

- (1) અહીં શરૂઆતના સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત આપેલી નથી પરંતુ શરૂઆતના ચઢેલ વ્યાજની રકમ આવેલ છે જેના પરથી દાર્શનિક કિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

સમયગાળો = તા. 31-12-16 થી તા. 1-4-17 = 3 માસ

$$\text{ચઢેલુ વ્યાજ} = \text{દા.કિ.} \times \frac{14}{100} \times \frac{3}{12}$$

$$3150 = \text{દા.કિ.} \times \frac{14}{100} \times \frac{3}{12}$$

$$\text{દા.કિ.} = \frac{3150 \times 100 \times 12}{14 \times 3} = 90,000 \text{ દા.કિ.}$$

અહીં શરૂઆતના સ્ટોકની મૂડી કિંમત તેની દાર્શનિક કિંમત કરતા 20% વધુ છે તે નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$\text{મૂ.કિ.} = 90,000 \text{ ₹ } 20\% = 1,08,000$$

- (2) તા. 1-5-17ના રોજ વ્યાજસહિત ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} \left(30,000 \times \frac{110}{100} \right) = 33,000$$

$$\text{(₹) દલાલી} (30,000 \times 1\%) = 300$$

$$\text{(-) વ્યાજ (તા. 31-12-16 થી તા. 1-5-17 = 4 માસ)} = 33,300$$

$$\left(30,000 \times 14\% \times \frac{4}{12} \right) = (-) 1,400$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = 31,900$$

- (3) તા. 30-6-17ના રોજ મળેલ પ્રથમ માસિક વ્યાજ

$$\text{તા. 1-4-17ના રોજ શરૂ સ્ટોક} = 90,000$$

$$\text{(₹) તા. 1-5-17ના રોજ ખરીદી} = 30,000$$

$$1,20,000$$

$$= \left(1,20,000 \times 14\% \times \frac{6}{12} \right)$$

$$= 8,400$$

- (4) તા. 31-8-17ના રોજ વ્યાજ બાદ ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} \left(24,000 \times \frac{95}{100} \right) = 22,800$$

$$\text{(₹) દલાલી} (22,800 \times 1\%) = \text{(₹) } 228$$

$$\text{મૂ.કિ.} = 23,028$$

$$\text{(₹) વ્યાજ (તા. 30-6-17 થી 31-8-17 = 2 માસ)}$$

$$\left(24,000 \times 14\% \times \frac{2}{12}\right) = \text{₹ } 560$$

23,588

(5) તા. 30-11-17ના રોજ વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(30,000 \times \frac{103}{100}\right) = 30,900$$

$$(-) \text{ દલાલી } (30,900 \times 1\%) = \text{₹ } (-) 309$$

$$\text{મૂ.કિ.} \quad \underline{\quad\quad\quad} 30,591$$

(₹) વ્યાજ (તા. 30-6-17 થી 30-11-17 = 5 માસ)

$$\left(30,000 \times 14\% \times \frac{5}{12}\right) = \text{₹ } 1,750$$

32,341

(6) 31-12-17ના રોજ બીજુ મળેલ છ માસિક વ્યાજ

$$\text{તા. 1-4-17ના રોજ શરૂ સ્ટોક} = 90,000$$

$$(\text{₹}) \text{ તા. 1-5-17ના રોજ ખરીદી} = \text{₹ } 30,000$$

$$(\text{₹}) \text{ તા. 31-8-17ના રોજ ખરીદી} = \text{₹ } 24,000$$

$$(-) \text{ તા. 30-11-17ના રોજ વેચાણ} = \text{₹ } (-) 30,000$$

1,14,000

$$\left(1,14,000 \times 14\% \times \frac{6}{12}\right)$$

$$= 7,980$$

(7) તા. 1-3-18ના રોજ વ્યાજ સહિત વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(40,000 \times \frac{97}{100}\right) = 38,800$$

$$(-) \text{ દલાલી } (38,800 \times 1\%) = \text{₹ } (-) 388$$

38,412

(-) વ્યાજ (તા. 31-12-17 થી તા. 1-3-18 સુધી = 2) (-) 933

$$\left(40,000 \times 14\% \times \frac{2}{12}\right) \quad \text{મૂ.કિ.} \quad 37,479$$

(8) તા. 31-3-18ના રોજ આખરનું ચઢેલું વ્યાજ

$$\text{તા. 1-4-17ના રોજ શરૂ સ્ટોક} = 90,000$$

$$(\text{₹}) \text{ તા. 1-5-17ના રોજ ખરીદી} = \text{₹ } 30,000$$

$$(\text{₹}) \text{ તા. 31-8-17ના રોજ ખરીદી} = \text{₹ } 24,000$$

$$(-) \text{ તા. 30-11-17ના રોજ વેચાણ} = - 30,000$$

$$(-) \text{ તા. 1-3-18ના રોજ વેચાણ} = \frac{- 40,000}{74,000}$$

$$\left(74,000 \times 14\% \times \frac{3}{12} \right)$$

$$= 2,590$$

(9) તા. 31-3-18ના રોજ આખર સ્ટોક

(A) દા.કિ. = 74,000 (નોંધ નં. 8 મુજબ)

(B) મૂ.કિ. = અહીં આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન લીફો પદ્ધતિ મુજબ કરવાનું હોવાથી કુલ વેચાણ રૂ. 70,000 (30,000 ₹ 40,000) જે કુલ ખરીદી રૂ. 54,000 (30,000 ₹ 24,000) માંથી ચૂકવાશે. જ્યારે બાકીનું વેચાણ રૂ. 16,000 (70,000 - 54,000) જે શરૂ સ્ટોકમાંથી ચૂકવાશે. શરૂ સ્ટોકની કુલ દા.કિ. રૂ. 90,000 માંથી રૂ. 16,000 બાદ કરતા બાકી રહેલ રૂ. 74,000ની મૂડી કિંમત નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$\begin{array}{rcl} \text{દા.કિ.} & - & \text{મૂ.કિ.} \\ 90,000 & & = 1,08,000 \\ 74,000 & & = ? \end{array}$$

$$\left(\frac{1,08,000 \times 74,000}{90,000} \right) = 88,800$$

(C) દાખલામાં આખર સ્ટોકની બજાર કિંમત રૂ. 110 આપેલ છે. તે મુજબ આખર સ્ટોક નીચે મુજબ શોધવામાં આવશે.

$$= \left(74,000 \times \frac{110}{100} \right) = 81,400$$

અહીં આખર સ્ટોકની મૂડી કિંમત રૂ. 91,200 અને બજાર કિંમત રૂ. 81,400માંથી જે ઓછી હોય તે કિંમત એટલે કે રૂ. 81,400 ધ્યાનમાં લેવાશે.

14% ના રીલાયન્સ લિ.ના ડિબેન્ચર્સનું ખાતું

(વ્યાજ તા. 30 જૂન અને 31મી ડીસેમ્બરના રોજ ચૂકવાશે.)

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.	તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.
1-4-17	બા.આ. લાવ્યા	90,000	-	1,08,000	30-6-17	બેંક ખાતે (પ્રથમ	-	-	-
1-4-17	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	3150	-		છ માસિક વ્યાજ)	-	8,400	-
1-5-17	બેંક ખાતે (ખરીદી)	30,000	1400	31,930	30-11-17	બેંક ખાતે			
31-8-17	બેંક ખાતે (ખરીદી)	24,000	560	23,028		(વેચાણ)	30,000	1,750	30591
					31-12-17	બેંક ખાતે			
						(દ્વિતીય છ			
						માસિક વ્યાજ)	-	8,120	-
31-3-18	વ્યાજ ડિવિડન્ડ								
	ખાતે (?)	-	16,753	-	1-3-18	બેંક ખાતે			

રોકાણોના હિસાબો

					(વેચાણ)	40,000	933	37,479
				31-3-18	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	2660	-
				31-3-18	બા.આ. લઈ ગયા	74,000	-	81,400
				31-3-18	ન.નુ. ખાતે ખોટ (?)	-	-	13,488
		1,44,000	21,863	1,62,958		1,44,000	21,863	1,62,958

ઉદા.6 શ્રી અમિતભાઈ પાસે તા. 1-1-15ના રોજ કેટલીક દાર્શનિક કિંમતની 12%ની જામીનગીરી હતી. આ જામીનગીરીની ચોપડે કિંમત તેની દાર્શનિક કિંમત કરતા 20% વધારે હતી. કંપની વ્યાજ દર વર્ષે 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરના રોજ ચૂકવે છે. પરંતુ આ વ્યાજ 5મી જુલાઈ અને 5મી જાન્યુઆરીના રોજ જમા થાય છે. ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહારમાં દલાલી 1% લેખે બજાર કિંમત પર ગણવામાં આવે છે. તા. 31-12-15ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ દરમ્યાનના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

તારીખ	દા.કિ. રૂ.	ભાવ રૂ.	નોંધ
1-4-15	30,000	102	વ્યાજ બાદ વેચાણ (શરૂઆતની બાકીમાંથી)
1-6-15	60,000	104	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-9-15	40,000	98	વ્યાજ સહિત વેચાણ (શરૂઆતની બાકીમાંથી)
1-12-15	50,000	97	વ્યાજ બાદ વેચાણ (તા. 1-6-15ની ખરીદીમાંથી)

તા. 31-12-15ના રોજ આખર સ્ટોકમાં સમાયેલ રૂ. 30,000ની દાર્શનિક કિંમતની જામીનગીરી શરૂઆતની બાકી પૈકીની હતી. તા. 31-12-15ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું 12% જામીનગીરીનું ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ : વિદ્યાર્થી મિત્રો, ખાસ યાદ રાખો

(1) અહીં શરૂઆતમાં સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત આપેલ નથી જેની સૌ પ્રથમ ગણતરી થશે.

(2) અહીં વ્યાજની ચૂકવણી દર વર્ષે 5મી જુલાઈ અને 5મી જાન્યુઆરીએ થતી હોવાથી 6 માસના ચઢેલ વ્યાજની ગણતરી થશે.

જરૂરી ગણતરી

(1) તા. 1-1-15ના રોજ શરૂઆતનો સ્ટોક

અહીં 1-4-15નું વેચાણ રૂ. 30,000 તા. 1-9-15નું વેચાણ રૂ. 40,000 અને તા. 31-12-15ના રોજનો આખર સ્ટોક રૂ. 30,000 જેનો કુલ સરવાળો રૂ. 1,00,000 થશે જે શરૂ સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત ગણાશે.

શરૂ સ્ટોકની મૂડી કિંમત રૂ. 1,20,000 (1,00,000 ₹ 20%) થશે.

(2) તા. 1-1-15ના રોજ ચઢેલ વ્યાજ

સમયગાળો : તા. 30-6-14 થી તા. 1-1-15 સુધી = 6 માસ

$$= \left(1,00,000 \times 12\% \times \frac{6}{12} \right) = 6,000$$

(3) તા. 5-1-15ના રોજ મળેલ પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ

$$= \left(1,00,000 \times 12\% \times \frac{6}{12} \right)$$

$$= 6,000$$

(4) તા. 1-4-15ના રોજનું વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} = \left(30,000 \times \frac{102}{100} \right) = 30,600$$

$$(-) \text{ દલાલી} = (30,600 \times 1\%) = (-) 306$$

મૂ.કિ.

$$\underline{30,294}$$

(રૂ) વ્યાજ (તા. 31-12-14 થી 1-4-15 = 3 માસ)

$$\left(30,000 \times 12\% \times \frac{3}{12} \right) \quad (\text{રૂ}) \quad 900$$

$$\underline{31,194}$$

(5) તા. 1-6-15ના રોજ વ્યાજ સહિત ખરીદી

$$\text{બજાર કિંમત} = \left(60,000 \times \frac{104}{100} \right) = 62,400$$

$$(\text{રૂ}) \text{ દલાલી} (62,400 \times 1\%) = (\text{રૂ}) 624$$

$$\underline{63,024}$$

(-) વ્યાજ (તા. 31-12-14 થી 1-6-15 = 5 માસ)

$$\left(60,000 \times 12\% \times \frac{5}{12} \right) = 3,000$$

મૂ.કિ.

$$\underline{60,024}$$

(6) તા. 5-6-15ના રોજ મળેલ દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ

$$\text{તા. 1-1-15ના રોજ શરૂ સ્ટોક} = 1,00,000$$

$$(-) \text{ તા. 1-4-15ના રોજ વેચાણ} = (-) 30,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 1-6-15ના રોજ ખરીદી} = (\text{રૂ}) \underline{60,000}$$

$$1,30,000$$

$$1,30,000 \times 12\% \times \frac{6}{12}$$

$$= 7,800$$

(7) તા. 1-9-15ના રોજ વ્યાજ સહિત વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(40,000 \times \frac{98}{100} \right) = 39,200$$

$$(-) \text{ દલાલી} (39,200 \times 1\%) = (-) 392$$

$$\underline{38,808}$$

(-) વ્યાજ (તા. 30-6-15 થી તા. 1-9-15 = 2 માસ)

$$\left(40,000 \times 12\% \times \frac{2}{12}\right) = 800$$

મૂ.કિ. 38,008

(8) તા. 1-12-15ના રોજ વ્યાજ બાદ વેચાણ

$$\text{બજાર કિંમત} \left(50,000 \times \frac{97}{100}\right) = 48,500$$

$$(-) \text{ દલાલી } (48,500 \times 1\%) = (-) 485$$

મૂ.કિ. 48,015

(₹) વ્યાજ (તા. 30-6-15 થી તા. 1-12-15 = 5 માસ)

$$(50,000 \times 12\% \times 5/12) = (\₹) 2,500$$

50,515

(9) તા. 31-12-15ના રોજ ચઢેલ વ્યાજ

$$\text{તા. 1-1-15ના રોજ શરૂ સ્ટોક} = 1,00,000$$

$$(-) \text{ તા. 1-4-15ના રોજ વેચાણ} = (-) 30,000$$

$$(\₹) \text{ તા. 1-6-15ના રોજ ખરીદી} = (\₹) 60,000$$

$$(-) \text{ તા. 1-9-15ના રોજ વેચાણ} = (-) 40,000$$

$$(-) \text{ તા. 1-12-15ના રોજ વેચાણ} = (-) 50,000$$

40,000

$$= 40,000 \times 12\% \times \frac{6}{12}$$

$$= 2,400$$

(10) તા. 31-12-15ના રોજ આખર સ્ટોક

(A) દાર્શનિક કિંમત રૂ. 40,000 (નોંધ નં. 9)

(B) મૂડી કિંમત

(i) અહીં શરૂ સ્ટોક રૂ. 1,00,000માંથી પ્રશ્નમાં આપેલ સૂચના મુજબ તા. 1-4-15નું વેચાણ રૂ. 30,000 અને તા. 1-9-15નું વેચાણ રૂ. 40,000 બાદ કરતા બાકી વધેલ સ્ટોક રૂ. 30,000 (1,00,000 - 30,000 - 40,000) જેની મૂડી કિંમત નીચે મુજબ થશે.

દા.કિ.	=	મૂ.કિ.
1,00,00	=	1,20,000
30,000	=	?

$$= \frac{30,000 \times 1,20,000}{1,00,000} = 36,000$$

(ii) તા. 1-6-15ની ખરીદી રૂ. 60,000માંથી પ્રશ્નમાં આપેલ સૂચના મુજબ તા. 1-12-15નું વેચાણ રૂ. 50,000 બાદ કરતા બાકી વધેલ સ્ટોક રૂ. 10,000ની મૂ.કિ. નીચે મુજબ નક્કી કરો.

દા.કિ.	-	મૂ.કિ.
60,000	=	48,015
10,000	=	?

$$= \frac{10,000 \times 48,015}{60,000}$$

$$= 8,003$$

(iii) કુલ મૂળ કિંમત રૂ. 44,003 (36,000 ₹ 8,003) થશે.

12%ની જામીનગીરીનું ખાતું

(વ્યાજ તા. 30મી જૂન અને તા. 31મી ડિસેમ્બરે ચૂકવાશે)

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.	તારીખ	વિગત	દા.કિ. રૂ.	વ્યાજ રૂ.	મૂ.કિ. રૂ.
1-1-15	બા.આ. લાવ્યા	1,00,000	-	1,20,000	5-1-15	બેંક ખાતે (પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ)	-	-	-
1-1-15	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	6,000	-	1-4-15	બેંક ખાતે (વેચાણ)	30,000	900	30,294
1-6-15	બેંક ખાતે (ખરીદી)	60,000	3,000	60,024	5-6-15	બેંક ખાતે (દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ)	-	7,800	-
31-12-15	વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે	-	11,400	-	1-9-15	બેંક ખાતે (વેચાણ)	40,000	800	38,008
					1-12-15	બેંક ખાતે (વેચાણ)	50,000	2,500	48,015
					31-12-15	ચઢેલ વ્યાજ ખાતે	-	2,400	-
					31-12-15	બા.આ. લઈ ગયા	40,000	-	44,003
					31-12-15	ન.નુ. ખાતે ખોટ (?)	-	-	19,704
		1,60,000	20,400	1,80,024			1,60,000	20,400	1,80,024

9. ઈકિવિટી શેરના વ્યવહારોની ઉદાહરણ સાથે સમજૂતી :

દરેક કંપની નાણાંકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માટે પોતાના શેર અને ડિબેંચર બહાર પાડે છે. કંપની શેરના બદલામાં તેના શેરહોલ્ડરોને વળતર આપે છે તેને ડિવિડન્ડ કહે છે. જ્યારે ડિબેંચર્સના બદલામાં જે વળતર આપે છે તેને વ્યાજ કહેવાય છે.

શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોતો નથી. કંપનીના સંચાલકો નાણાંકીય પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ ડિવિડન્ડનો દર નક્કી કરે છે. વળી ડિવિડન્ડ ચૂકવવાની તારીખ પણ નિશ્ચિત હોતી નથી. જ્યારે ડિબેંચર અને લોન પર વ્યાજનો દર નિશ્ચિત હોય છે અને તેને ચૂકવવાની તારીખ પણ નક્કી હોય છે. શેર ઉપર કંપની બોનસ શેર કે હક્કના શેર આપે છે. જ્યારે ડિબેંચર કે લોન પર બોનસ શેર કે હક્કના શેર આપવામાં આવતા નથી. ઈકિવિટી શેરના બદલામાં નીચેના મુદ્દાઓ સમજવા જરૂરી છે.

(1) બોનસ શેર : કંપની તેના શેર હોલ્ડરોને જે શેર કોઈ અવેજ લીધા વગર મફત આપે છે તેને બોનસ શેર કહે છે. કંપની પાસે જ્યારે અનામતોનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય ત્યારે તે તેના

શેર હોલ્ડરોને તેમને ધારણ કરેલ શેરના પ્રમાણમાં આવા બોનસ શેર આપે છે. બોનસ શેરની નોંધ દાર્શનિક કિંમતના ખાનામાં થાય છે કારણકે બોનસ શેરથી શેર હોલ્ડરોના શેરની સંખ્યામાં વધારો થાય છે. પરંતુ બોનસ શેરના નાણાં ચૂકવવામાં આવતા ન હોવાથી મૂડી કિંમતમાં તેની કોઈ નોંધ થશે નહીં.

(2) હકના શેર : કંપની તેના ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોને બોનસ શેર ઉપરાંત હકના શેર ખરીદવાની ઓફર કરે છે. કંપની જ્યારે વધારાના ઈક્વિટી શેર બહાર પાડે છે ત્યારે ચાલુ શેર હોલ્ડરોને આવા શેર નિશ્ચિત ભાવે ખરીદવાનો હક આપે છે. જો શેર હોલ્ડર આવા હકના શેર ખરીદે તો તેની ચૂકવેલી કિંમતને મૂડી કિંમતના ખાતામાં દર્શાવાય છે. શેર હોલ્ડર ઘણી વાર આવા હકના શેર ખરીદવાનો હક બીજાને વેચી દે છે. આવા સમયે શેર વેચાણના જે નાણાં મળે તેને જમા બાજુ મૂડી કિંમતના ખાનામાં દર્શાવાય છે.

(3) શેરની ખરીદી : ઈક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોતો નથી. આથી શેરની ખરીદી વખતે ડિવિડન્ડની રકમ ગણી શકાતી નથી. એટલે કે શેરની ખરીદી વખતે ચૂકવેલ પૂરેપૂરી રકમ મૂડી કિંમતના ખાનામાં લખાય છે. વ્યાજના ખાનામાં કોઈ રકમ લખાતી નથી. ભવિષ્યમાં કંપની જ્યારે ડિવિડન્ડ જાહેર કરે ત્યારે પૂરી રકમ જમા બાજુ વ્યાજના ખાનામાં લખાય છે.

ઉદા. 7 શ્રી યોગેશ પાસે તા. 1-4-2017ના રોજ નિરમા લિ.ના દરેક રૂ. 10નો એક એવા 20,000 ઈક્વિટી શેર હતા. જે તેમણે રૂ. 14 લેખે બજાર ભાવે ખરીદ્યા હતા.

- (1) તા. 29-5-17ના રોજ શ્રી યોગેશે આજ કંપનીના બીજા પાંચ હજાર શેર રૂ. 16/- લેખે ખરીદ્યા હતા.
- (2) કંપનીએ તા. 10-6-17ના રોજ તેના શેર હોલ્ડરોને પાંચ શેર દીઠ એક બોનસ શેરની જાહેરાત કરી છે. આ બોનસ શેર તા. 18-8-17ના રોજ મળી ગયા હતા.
- (3) કંપનીએ હક્કના શેરની જાહેરાત નીચે મુજબ કરી હતી.
 - (A) હક્કના શેર તા. 10-9-17ના રોજ આપવાના હતા.
 - (B) હક્કના શેર માટે કંપનીએ દર ત્રણ શેર દીઠ એક શેર રૂ. 13 લેખે ખરીદવાનો શેર હોલ્ડરોને હક્ક આપ્યો હતો. આ બધી રકમ તા. 31-10-17ના રોજ આપવાની હતી.
 - (C) શેર હોલ્ડરોને પોતાનો હક્ક સંપૂર્ણપણે કે અંશતઃ અન્ય વ્યક્તિઓની તરફેણમાં આપવાનો હક્ક છે.
 - (D) શ્રી યોગેશે પોતાના 50% હક્કનો ઉપયોગ કર્યો અને બાકીના 50% તેણે શ્રી યતિનની તરફેણમાં શેરદીઠ રૂ. 2/- ના ભાવે વેચાણ કરી દીધું.
- (4) નિરમા લિ. તા. 31-3-17ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું ડિવિડન્ડ 10% લેખે આપવાની જાહેરાત કરી આ ડિવિડન્ડ તા. 10-11-17ના રોજ શ્રી યોગેશને મળી ગયું.
- (5) શ્રી યોગેશે તા. 25-11-17ના રોજ 25,000 શેર, શેર દીઠ રૂ. 14/- લેખે શ્રી મનુભાઈને વેચી દીધા.

ઉપરના વ્યવહારો પરથી તા. 31-3-18ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું શ્રી યોગેશના ચોપડે રોકાણ ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ : જરૂરી ગણતરી

(1) તા. 1-4-17ના રોજ શરૂ સ્ટોક

$$\text{દા.કિ.} = 20,000 \times 10 = 2,00,000$$

$$\text{મૂ.કિ.} = 20,000 \times 14 = 2,80,000$$

(2) તા. 29-5-17ના રોજ ખરીદેલા શેર

$$\begin{aligned} \text{દા.કિ.} &= 5,000 \times 10 &= & 50,000 \\ \text{મૂ.કિ.} &= 5,000 \times 16 &= & 80,000 \end{aligned}$$

(3) તા. 10-6-17ના રોજ બોનસ શેર :

તા. 1-4-17ના રોજ બોનસ શેર

$$\text{તા. 1-4-17ના રોજ શરૂ સ્ટોક} = 20,000$$

(4) તા. 29-5-17ના રોજ ખરીદી = 5,000
25,000

$$\text{કુલ શેર} = \text{બોનસ શેર}$$

$$3 = 1$$

$$30,000 = ?$$

$$\frac{30,000 \times 1}{3} = 10,000 \text{ શેર}$$

(A) શ્રી યોગેશે હક્કના શેરમાંથી 50% શેરની ખરીદી કરે છે. એટલે કે 5,000 શેર (10,000 × 50%) ખરીદે છે.

$$\text{દાર્શનિક કિંમત} = (5,000 \times 10) = 50,000$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = (5,000 \times 13) = 65,000$$

(B) શ્રી યોગેશે શ્રી યતિનને આપેલા શેરનું પ્રીમીયમ રૂ. 10,000 (5,000 × 2) થશે. જે રોકાણખાતામાં જમા બાજુ મૂડી કિંમતના ખાનામાં દર્શાવાશે.

(5) તા. 10-11-17ના રોજ ડિવિડન્ડ : કંપનીએ તા. 31-3-17ના રોજ કરેલ ડિવિડન્ડની જાહેરાતના દિવસે શ્રી યોગેશ પાસે શરૂ સ્ટોકના શેરની સંખ્યા 20,000 હતી. શ્રી યોગેશે બીજા પાંચ હજાર શેર ચાલુ વર્ષ દરમ્યાન ખરીદેલ હોવાથી તેના પર ચઢેલ ડિવિડન્ડ ગણવામાં આવશે.

$$(A) \text{ શરૂ બાકી ડિવિડન્ડ} = (2,00,000 \times 10\%) = 20,000$$

$$(B) \text{ ચઢેલ ડિવિડન્ડ} = (50,000 \times 10\%) = 5,000$$

રોકાણ ખાતાની જમા બાજુ મળેલ ડિવિડન્ડ રૂ. 20,000 ડિવિડન્ડના ખાનામાં અને ચઢેલ ડિવિડન્ડ રૂ. 5,000 મૂડી કિંમતના ખાનામાં દર્શાવાશે.

(6) તા. 25-11-17ના રોજ શેરનું વેચાણ

$$\text{દાર્શનિક કિંમત} = (25,000 \times 10) = 2,50,000$$

$$\text{મૂડી કિંમત} = (25,000 \times 14) = 3,50,000$$

(7) તા. 31-3-18ના રોજ આખર સ્ટોક

(A) દાર્શનિક કિંમત (ખરીદેલા શેરની)

$$\text{તા. 1-4-17નો શરૂ સ્ટોક} = 2,00,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 29-5-17ની ખરીદી} = 50,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 10-6-17ના રોજ બોનસ શેર} = 50,000$$

$$(\text{રૂ}) \text{ તા. 10-9-17ના રોજ હક્કના શેર} = 50,000$$

$$\text{દાર્શનિક કિંમત} \quad \underline{\hspace{1cm}} \quad 3,50,000$$

રોકાણોના હિસાબો

(B) મૂડી કિંમત

તા. 1-4-17નો શરૂ સ્ટોક	=	2,80,000
(₹) તા. 29-5-17ની ખરીદી	=	80,000
(₹) તા. 10-9-17ના હક્કના શેર	=	65,000
		<u>4,25,000</u>

(-) તા. 10-9-17ના યતિનને આપેલ હક્કના શેરનું પ્રીમિયમ	=	(-) 10,000
(-) તા. 10-11-17ના રોજ ચઢેલ ડિવિડન્ડ	=	(-) 5,000
		<u>4,10,000</u>

(C) આખર સ્ટોકની દાર્શનિક કિંમત

ખરીદેલા શેરની કુલ દાર્શનિક કિંમત	=	3,50,000
(-) તા. 25-11-17ના રોજનું વેચાણ	=	2,50,000
		<u>1,00,000</u>

દાર્શનિક કિંમત	=	મૂડી કિંમત
3,50,000	=	4,10,00
1,00,000	=	?

$$\frac{1,00,000 \times 4,10,000}{3,50,000} = 1,17,143$$

નિરમા લિ.ના ઈક્વિટી શેરનું ખાતુ

ઉધાર					જમા				
તારીખ	વિગત	દા.કિ. ₹.	ડિવિડન્ડ ₹.	મૂ.કિ. ₹.	તારીખ	વિગત	દા.કિ. ₹.	ડિવિડન્ડ ₹.	મૂ.કિ. ₹.
1-4-17	બા.આ. લાવ્યા	2,00,000	-	2,80,000	31-10-17	બેંક ખાતે (હક્ક	-	-	-
29-7-17	બેંક ખાતે (ખરીદી)	50,000	-	80,000		શેરનું વેચાણ)	-	-	10,000
18-8-17	બોનસ શેર	50,000	-	-					
31-10-17	બેંક ખાતે (હક્કના શેર)	50,000	-	65,000	10-11-17	બેંક ખાતે (ડિવિડન્ડ)	-	20,000	5,000
31-3-18	વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે	-	20,000	-	25-11-17	બેંક ખાતે (વેચાણ)	2,50,000	-	3,50,000
31-3-18	ન.નુ. ખાતે નફો (?)	-	-	57,143	31-3-18	બા.આ. લઈ ગયા	1,00,000	-	1,17,143
		3,50,000	20,000	4,82,143			3,50,000	20,000	4,82,143

(10) પ્રકરણનો સંક્ષિપ્ત સાર; મહત્વના મુદ્દાઓ :

- (1) રોકાણ ખાતાવહીમાં ઉધાર બાજુ અને જમા બાજુ પાંચ કોલમ (ખાના) હોય છે. જેમાં તારીખ, વિગત, દાર્શનિક કિંમત, વ્યાજ, મૂડી કિંમતના ખાના હોય છે.
- (2) રોકાણ ખાતાવહીમાં ઉધાર બાજુ શરૂ સ્ટોક, શરૂઆતનું ચઢેલ વ્યાજ અને ખરીદીના વ્યવહાર દર્શાવાય છે જ્યારે જમા બાજુ મળેલ વ્યાજ, વેચાણ અને આખર સ્ટોક દર્શાવાય છે.

- (3) વ્યાજના કોલમનો જમા બાજુનો સરવાળો હંમેશા વધારે થતો હોય છે તેમાંથી ઉધાર બાજુનો સરવાળો બાદ કરી તફાવતની રકમને ઉધાર બાજુ 'વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે' એમ દર્શાવાય છે.
- (4) મૂડી કિંમતમાં બન્ને બાજુનો સરવાળો વધારે આવી શકે છે. તફાવતની રકમ જો ઉધાર બાજુ આવે તો તેને નફો ગણવામાં આવે છે. અને જો તફાવતની રકમ જમા બાજુ આવે તો તેને ખોટ કહે છે. જેમાં વિગતમાં "નફા-નુકસાન ખાતે" એમ દર્શાવાય છે.
- (5) દલાલી હંમેશા રોકાણોના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારમાં બજાર કિંમત પર ગણાય છે. પરંતુ જો પ્રશ્નમાં સૂચના હોય તો જ દલાલી દાર્શનિક કિંમત પર ગણવામાં આવે છે.
- (6) ખરીદીના વ્યવહારમાં દલાલી ઉમેરવામાં આવે છે જ્યારે વેચાણના વ્યવહારમાં દલાલી બાદ કરવામાં આવે છે.
- (7) વ્યાજ સહિતના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારમાં રોકાણોની બજાર કિંમતમાંથી વ્યાજ બાદ થાય છે. અને વ્યાજ બાદના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારમાં રોકાણોની બજાર કિંમતમાંથી વ્યાજ બાદ થતું નથી.
- (8) રોકાણ ખાતાવહી એ માલ-મિલકત પ્રકારનું ખાતું છે આથી મિલકતની જેમ રોકાણખાતું અલગથી તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- (9) રોકાણો પર વ્યાજ હંમેશા તેની દાર્શનિક કિંમત પર ગણવામાં આવે છે વ્યાજનો સમયગાળો ચૂકવેલ વ્યાજની છેલ્લી તારીખથી ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારની તારીખ સુધીનું ગણાય છે.
- (10) આખર સ્ટોકની ગણતરીમાં FIFO પદ્ધતિ વધારે પ્રચલિત છે પરંતુ જો પ્રશ્નમાં સૂચના હોય તો તે મુજબ આખર સ્ટોકની ગણતરી કરવામાં આવે છે.
- (11) હિસાબી વર્ષની તારીખ અને વ્યાજની તારીખ અલગ-અલગ હોય ત્યારે ચઢેલા વ્યાજનો હવાલો કરવામાં આવે છે.
- (12) રોકાણોને ચાલુ મિલકત ગણવામાં આવે ત્યારે આખર સ્ટોક શોધતી વખતે બજાર કિંમત અને મૂડી કિંમતમાંથી જે કિંમત ઓછી હોય તે ધ્યાનમાં લેવાય છે. પરંતુ જો રોકાણોને કાયમી મિલકત ગણવામાં આવે ત્યારે આખર સ્ટોક તેની પડતર કિંમતે જ ગણાય છે.

સ્વાધ્યાય

(I) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

- (1) રોકાણ ખાતા વિશે ટૂંકમાં સમજાવો. રોકાણ ખાતામાં 'વ્યાજ સહિત' અને 'વ્યાજ બાદ' શબ્દનો અર્થ આપી તેની અસરો જણાવો.
- (2) ટૂંકનોંધ લખો.
 - (i) વ્યાજ સહિત અથવા ડિવિડન્ડ રોકાણોનું ખરીદ વેચાણ
 - (ii) વ્યાજ બાદ અથવા ડિવિડન્ડ બાદ રોકાણોનું ખરીદ વેચાણ
 - (iii) રોકાણોની બજાર કિંમત
- (3) રોકાણોના હિસાબોમાં આખર સ્ટોકની ગણતરીની વિવિધ પદ્ધતિઓ સમજાવો.
- (4) રોકાણોના વ્યવહારોના સંદર્ભમાં દલાલી, મૂડી કિંમત, દાર્શનિક કિંમત અને બજાર કિંમત વિશે સમજાવો.
- (5) ટૂંકનોંધ લખો.
 - (i) રોકાણોની દાર્શનિક કિંમત
 - (ii) રોકાણોની બજાર કિંમત
 - (iii) વ્યાજ બાદના સોદાઓ
 - (iv) વ્યાજ સહિતના સોદાઓ

(II) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

- (1) 6%ની સરકારી જામીનગીરીઓ પર તા. 30 જૂન અને 31 ડિસેમ્બરના રોજ વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે. નીચેના વ્યવહારો પરથી આમનોંધ લખો.

તારીખ	દા.કિ. રૂ.	ભાવ રૂ.	નોંધ
1-8-17	40,000	101	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-10-17	30,000	98	વ્યાજ બાદ વેચાણ

જવાબ :

- (i) 6%ની સરકારી જામીનગીરી ખાતે ઉ. 40,200, વ્યાજ ખાતે ઉ. 200, તે બેંક ખાતે રૂ. 40,400 (ii) બેંક ખાતે ઉ. રૂ. 29,850, તે 6%ની સરકારી જામીનગીરી ખાતે રૂ. 29,400 તે વ્યાજ ખાતે રૂ. 450
- (2) શ્રી રાહુલે તા. 1-10-17ના રોજ 12%ની રૂ. 15,000ની કેન્દ્ર સરકારની લોન રૂ. 98ના ભાવે વ્યાજ સહિત ખરીદી હતી. આ જામીનગીરી પર દર વર્ષે 30 એપ્રિલ અને 31 ઓક્ટોબરના વ્યાજ ચૂકવાય છે. જામીનગીરીના ખરીદ-વેચાણ પર બજાર કિંમતના 1% લેખે દલાલી ચૂકવાય છે. આમનોંધ લખો.

જવાબ :

- 12%ની કેન્દ્ર સરકારની જામીનગીરી ખાતે ઉ રૂ. 14,097, વ્યાજ ખાતે ઉ. 750 તે બેંક ખાતે રૂ. 14,847
- (3) તા. 30-6-18ના રોજ 15%ની રૂ. 1,00,000ની દાર્શનિક કિંમતની સરકારી જામીનગીરી રૂ. 105ના ભાવે વ્યાજ બાદ ખરીદી. દલાલી દાર્શનિક કિંમત પર 2% ચૂકવી. વ્યાજ દર વર્ષે 30મી એપ્રિલ અને 31મી ઓક્ટોબરે ચૂકવવામાં આવે છે. રોકાણોની મૂડી કિંમત અને વ્યાજ શોધો.

જવાબ : (i) મૂડી કિંમત રૂ. 1,07,000 (બજાર કિંમત રૂ. 1,05,000 ₹ દલાલી રૂ. 2000) (ii) વ્યાજ રૂ. 2,500 $(1,00,000 \times 15\% \times 2/12)$

- (4) શીતલે તા. 1-9-2017ના રોજ 12%ની રૂ. 3,00,000ની કેન્દ્ર સરકારની લોન રૂ. 97ના ભાવે વ્યાજ સહિત ખરીદી હતી. વ્યાજ 30મી એપ્રિલ અને 31મી ઓક્ટોબરે ચૂકવવામાં આવે છે. જામીનગીરીની મૂડી કિંમત અને વ્યાજ શોધો. દલાલી દાર્શનિક કિંમત પર 1/2% ચૂકવવામાં આવે છે.

જવાબ : (i) મૂડી કિંમત રૂ. 2,80,500 (ખરીદ કિંમત રૂ. 2,91,000 ₹ દલાલી રૂ. 1,500 - વ્યાજ રૂ. 12,000) (ii) વ્યાજ રૂ. 12,000 $(3,00,000 \times 12\% \times 4/12)$

(III) બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો

નીચે આપેલ દરેક પ્રશ્ન માટે એકથી વધુ વિકલ્પો આપેલ છે જેમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી તમારો જવાબ આપો.

- (1) નોંધાયેલ કંપનીઓના શેરના ભાવ જે દરરોજ જાહેર થતા હોય છે તેને નીચેનાં પૈકી કઈ કિંમત કહેવામાં આવે છે ?
(A) મૂડી કિંમત (B) દાર્શનિક કિંમત (C) બજાર કિંમત

જવાબ : (C) બજાર કિંમત

- (2) પ્રશ્નમાં કોઈ સૂચના ન હોય તો રોકાણોના ખરીદ-વેચાણ વખતે દલાલીની ગણતરી કિંમત પર કરવામાં આવે છે.

(A) દાર્શનિક કિંમત (B) મૂડી કિંમત (C) ખરીદ-વેચાણના સોદાની કિંમત

જવાબ : (C) ખરીદ-વેચાણના સોદાની કિંમત

(3) રોકાણોના વ્યાજ સહિતના ખરીદ-વેચાણ હોય ત્યારે વ્યાજ ગણવાની મુદત છેલ્લા વ્યાજની તારીખથી તારીખ સુધીની ગણવી.

(A) સોદાની (B) વેચાણની (C) ખરીદીની (ડ) પ્રથમ વ્યાજની

જવાબ (A) સોદાની

(4) ટૂંકાગાળાના રોકાણોને પ્રકારના રોકાણો કહેવાય છે.

(A) ચાલુ મિલકત સ્વરૂપના (B) કાયમી ધંધાકીય રોકાણો (C) સ્થિર આવકના રોકાણો
(ડ) લાંબાગાળાના રોકાણો

જવાબ (A) ચાલુ મિલકત સ્વરૂપના

(5) કંપની જામીનગીરીની મૂળ કિંમત જે પ્રમાણપત્ર પર છાપી હોય તેને કિંમત કહે છે.

(A) બજાર કિંમત (B) મૂડી કિંમત (C) દાર્શનિક કિંમત

જવાબ (C) દાર્શનિક કિંમત

(IV) વ્યાવહારિક પ્રશ્નો

(1) શ્રી કમલેશ ફાઈનાન્સ કોર્પોરેશનના ચોપડે 8%ની કેન્દ્ર સરકારની લોન હતી. જેના પર વ્યાજ દર વર્ષે 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરના રોજ ચૂકવવામાં આવે છે. નીચે આપેલ ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો આપેલા છે. આ વ્યવહારોની શ્રી કમલેશ ફાઈનાન્સ કોર્પોરેશનના ચોપડે આમનોંધ લખો.

તારીખ	દાર્શનિક કિંમત (રૂ.)	ભાવ (રૂ.)	રિમાર્ક્સ
1-4-16	50,000	102	વ્યાજ સહિત ખરીદી
30-6-16	40,000	98	વ્યાજ બાદ વેચાણ
31-8-16	60,000	99	વ્યાજ બાદ ખરીદી
1-12-16	45,000	101	વ્યાજ સહિત વેચાણ
31-1-17	30,000	97	વ્યાજ સહિત ખરીદી

જવાબ : (i) લોન ખાતે ઉ. 50,000, વ્યાજ ખાતે ઉ. 1,000 તે બેંક ખાતે રૂ. 51,000
(ii) બેંક ખાતે ઉ. 39,200 તે બેંક ખાતે રૂ. 39,200 (iii) લોન ખાતે ઉ. 59,400 વ્યાજ ખાતે ઉ. 800, તે બેંક ખાતે રૂ. 60,200 (iv) બેંક ખાતે ઉ. 45,450 તે લોન ખાતે રૂ. 43,950 તે વ્યાજ ખાતે રૂ. 1,500 (v) લોન ખાતે ઉ. 28,900, વ્યાજ ખાતે ઉ. 200 તે લોન ખાતે રૂ. 29,100

(નોંધ વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ ઉદાહરણ-1નો ઉત્તર.)

(2) નીચેની માહિતી પરથી બ્રિજેશના ચોપડે 6%ની ભારત સરકારની લોનનું ખાતું અને જરૂરી આમનોંધ લખો.

(1) તા. 1-4-2018ના રોજ શરૂઆતની બાકી :

લોનની દાર્શનિક કિંમત રૂ. 1,00,000

લોનની પડતર કિંમત રૂ. 1,10,000

- (2) વ્યાજ ચૂકવવાની તારીખ દર વર્ષે 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બર છે.
- (3) તા. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ દરમ્યાન ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

તારીખ	દાર્શનિક કિંમત (રૂ.)	ભાવ (રૂ.)	રિમાર્ક્સ
1-6-18	80,000	98	વ્યાજ બાદ વેચાણ
1-8-18	70,000	102	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-11-18	60,000	97	વ્યાજ સહિત વેચાણ
1-2-19	50,000	96	વ્યાજ બાદ ખરીદી

રોકાણોના આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન FIFO પદ્ધતિએ કરવાનું છે.

જવાબ : વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ રૂ. 3,800 ન.નુ. ખાતે ખોટ રૂ. 15,200 રોકાણ ખાતાની ઉધાર બાજુ (1) શરૂ સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 1,00,000 મૂ.કિ. રૂ. 1,10,000 (2) ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 1,500 (3) તા. 1-8-18 ના ખરીદેલ લોનની દા.કિ. રૂ. 70,000 વ્યાજ રૂ. 350 મૂ.કિ. રૂ. 71,050 (4) તા. 1-2-19ની લોનની દા.કિ. રૂ. 50,000 વ્યાજ રૂ. 250, મૂ.કિ. રૂ. 48,000

રોકાણ ખાતાની જમા બાજુ (1) તા. 1-6-18નું વેચાણ દા.કિ. 80,000 વ્યાજ રૂ. 2000, મૂ.કિ. રૂ. 78,400 (2) તા. 30-6-18નું પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ રૂ. 600 (3) તા. 1-11-18નું વેચાણ દા.કિ. રૂ. 60,000 વ્યાજ રૂ. 1,200, મૂ.કિ. રૂ. 57,000 (4) તા. 31-12-18નું બીજું છ માસિક વ્યાજ રૂ. 900 (5) તા. 31-3-19નું ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 1,200 (6) તા. 31-3-19ના રોજ આખર સ્ટોક રૂ. 80,000 મૂ.કિ. 78,450

નોંધ : વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ ઉદાહરણ નં. 2નો ઉત્તર

- (3) હીના ઈન્વેસ્ટમેન્ટ કોર્પોરેશને વર્ષ 2016-17 દરમ્યાન 8%ની ગુજરાત સરકારની જામીનગીરીમાં રોકાણ કરેલ છે. આ જામીનગીરીઓ પર દર વર્ષે 31મી માર્ચ અને 30મી સપ્ટેમ્બરના વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે. ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહારમાં દલાલી બજાર કિંમત પર 1% લેખે ગણવામાં આવે છે. તેમની પાસે તા. 1-4-2016ના રોજ રૂ. 50,000ની દાર્શનિક કિંમતની જામીનગીરીનો સ્ટોક હતો. જેની ચોપડે કિંમત રૂ. 52,000 હતી. વર્ષ દરમ્યાનના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

તારીખ	દાર્શનિક કિંમત રૂ.	ભાવ રૂ.	નોંધ
1-5-16	60,000	98	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-7-16	40,000	102	વ્યાજ સહિત વેચાણ
31-10-16	30,000	103	વ્યાજ બાદ વેચાણ
1-1-17	30,000	97	વ્યાજ બાદ ખરીદી

રોકાણોના આખર સ્ટોકનું FIFO પદ્ધતિએ મૂલ્યાંકન કરવાનું છે. ઉપરની માહિતી પરથી 8%ની જામીનગીરી ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ : વ્યાજ ડિવિડન્ડ રૂ. 5,600 ન.નુ. ખાતે ખોટ રૂ. 1,480 રોકાણ ખાતાની ઉધાર બાજુ (1) તા. 1-4-16 શરૂ સ્ટોક દા.કિ. રૂ. 50,000 મૂ.કિ. રૂ. 52,000 (2) તા. 1-5-16 ખરીદી દા.કિ. રૂ. 60,000 વ્યાજ રૂ. 400, મૂ.કિ. રૂ. 58,988 (3) તા. 1-1-17 ખરીદી દા.કિ. રૂ. 30,000 વ્યાજ રૂ. 600, મૂ.કિ. રૂ. 29,391

રોકાણ ખાતાની જમણી બાજુ : (1) તા. 1-7-16 વેચાણ દા.કિ. રૂ. 40,000, વ્યાજ રૂ.

800, મૂ.કિ. રૂ. 39,592 (3) તા. 30-9-16 પ્રથમ વ્યાજ રૂ. 2,800 (4) તા. 31-10-16 વેચાણ દા.કિ. રૂ. 30,000 વ્યાજ રૂ. 200, મૂ.કિ. રૂ. 30,591 (5) તા. 31-3-17 બીજું છ માસિક વ્યાજ રૂ. 2,800 (5) તા. 31-3-17 આખર સ્ટોક દા.કિ. રૂ. 70,000, મૂ.કિ. રૂ. 68,716

- (4) શ્રી અકબર પાસે તા. 1-4-15ના રોજ રૂ. 50,000ની દાર્શનિક કિંમતની જેની ચોપડે કિંમત રૂ. 52,000 છે તેવી મહારાષ્ટ્ર સરકારની 6%ની જામીનગીરીઓ હતી. આ જામીનગીરી પર દર વર્ષે 31મી માર્ચ અને 30મી સપ્ટેમ્બરના રોજ વ્યાજ ચૂકવાય છે. તા. 31-3-2016ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ દરમિયાન નીચેના વ્યવહારો થયા હતા.

તારીખ	દા.કિ. (રૂ.)	દલાલી દા.કિ. પર	ભાવ (રૂ.)	નોંધ
1-6-15	60,000	1%	102	વ્યાજ સહિત ખરીદી
31-8-15	40,000	1/2%	99	વ્યાજ સહિત વેચાણ
31-12-15	30,000	1%	97	વ્યાજ બાદ ખરીદી
1-2-16	50,000	1/2%	102	વ્યાજ બાદ વેચાણ

તા. 31-3-2016ના રોજ જામીનગીરીનો બજાર ભાવ રૂ. 107 હતો. વર્ષ 2015-16ના વર્ષ માટેનું જામીનગીરીનું ખાતું તૈયાર કરો. તમામ ગણતરી જવાબના ભાગ રૂપે ગણવામાં આવશે. આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન LIFO પદ્ધતિએ કરવાનું છે.

જવાબ : (1) વ્યાજ ડિવિડન્ડ રૂ. 4,550 (2) ન.નુ. ખાતે ખોટ રૂ. 1,450 (3) તા. 1-4-15 શરૂ સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 50,000 મૂ.કિ. રૂ. 52,000 (4) તા. 1-6-15 ખરીદીની દાર્શનિક કિંમત રૂ. 60,000, વ્યાજ રૂ. 600, મૂ.કિ. રૂ. 61,200 (5) તા. 31-8-15 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 40,000 વ્યાજ રૂ. 1,000, મૂ.કિ. રૂ. 38,400 (6) તા. 30-9-15નું પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ રૂ. 2100 (7) તા. 1-2-16 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 50,000 વ્યાજ રૂ. 1,000, મૂ.કિ. રૂ. 50,750 તા. 31-3-16નું બીજું છ માસિક વ્યાજ રૂ. 1,500 (9) તા. 31-3-16ના રોજ આખર સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 50,000 મૂ.કિ. રૂ. 52,000 (10) તા. 31-12-15 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 30,000 વ્યાજ રૂ. 450 મૂ.કિ. રૂ. 29.400

- (5) સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના ચોપડે વર્ષ 2017ના વર્ષનું 6%ના બોન્ડનું ખાતું તૈયાર કરો. કંપની વ્યાજ દર વર્ષે 1લી જાન્યુઆરી, 1લી એપ્રિલ, 1લી જુલાઈ અને 1લી ઓક્ટોબરના રોજ ચૂકવે છે. ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહાર પર 1% લેખે દલાલી દાર્શનિક કિંમત પર ગણવામાં આવે છે. વર્ષ દરમિયાનના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

તારીખ	દા. કિં. (રૂ.)	ભાવ (રૂ.)	વિશેષ નોંધ
1-2-2017	80,000	98.50	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-5-2017	60,000	102	વ્યાજ સહિત વેચાણ
1-9-2017	50,000	104	વ્યાજ બાદ ખરીદી
1-12-2017	40,000	99	વ્યાજ બાદ વેચાણ

રોકાણોના આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન FIFO પદ્ધતિએ કરવાનું છે.

જવાબ : (1) વ્યાજ ડિવિડન્ડ રૂ. 2,800 (2) ન.નુ. ખાતે ખોટ રૂ. 700 (3) તા. 1-2-17 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 80,000, વ્યાજ રૂ. 400, મૂ.કિ. રૂ. 79,200 (4) તા. 1-4-17 વ્યાજ રૂ. 1,200 (5) 1-5-17 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 60,000 વ્યાજ રૂ. 300, મૂ.કિ.

રૂ. 60,300 (6) તા. 1-7-17 વ્યાજ રૂ. 300 (7) તા. 1-9-17 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 50,000, વ્યાજ રૂ. 500, મૂ.કિ. રૂ. 52,500 (8) તા. 1-10-17 વ્યાજ રૂ. 1050 (9) તા. 1-12-17 વેચાણ દા.કિ. રૂ. 40,000, વ્યાજ રૂ. 400, મૂ.કિ. રૂ. 39,200 (10) તા. 31-12-17 ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 450 (11) તા. 31-12-17ના આખર સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 30,000 મૂ.કિ. રૂ. 31,500

નોંધ : (1) અહીં શરૂઆતનો સ્ટોક આખો ન હોવાથી પ્રથમ વ્યાજ મળશે નહીં. (2) વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ ઉદાહરણ નં. 4 નો ઉત્તર)

- (6) મીત ફાઈનાન્સ લિ. તા. 1-4-2017ના રોજ બાલાજી લિ.ના 9%ના ડિબેન્ચર ધરાવે છે. આ ડિબેન્ચરની ચોપડે કિંમત તેની મૂળ કિંમત કરતા 10% વધુ હતી. કંપની દર વર્ષે વ્યાજ 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરે ચૂકવે છે. ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહારમાં દલાલી 1% લેખે બજાર કિંમત પર ગણવાની છે. તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ દરમ્યાનના વ્યવહારો નીચે મુજબ છે.

તારીખ	દા. કિં. (રૂ.)	ભાવ (રૂ.)	રિમાર્ક્સ
1-5-17	80,000	103	વ્યાજ બાદ ખરીદી
1-8-17	60,000	102	વ્યાજ બાદ વેચાણ
1-11-17	50,000	104	ખરીદી
1-2-18	80,000	101	વેચાણ

તા. 31-3-18ના રોજ આખર સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન FIFO પદ્ધતિએ કરવાનું છે. તા. 31-3-18ના રોજ આખર સ્ટોકની બજાર કિંમત રૂ. 110 છે અને તા. 31-3-17ના રોજ ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 1,800 જમા કરવામાં આવ્યું છે.

જવાબ : (1) વ્યાજ ડિવિડન્ડ રૂ. 10,875 (2) ન.નુ. ખાતે ખોટ રૂ. 10,438 રોકાણ ખાતાની ઉધાર બાજુ (1) તા. 1-4-17 શરૂ સ્ટોક દા.કિ. રૂ. 80000 અને મૂ. કિં. રૂ. 88,000 (2) તા. 1-4-17 ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 1,800 (3) તા. 1-5-17 ખરીદીની દા.કિ. 80,000, વ્યાજ રૂ. 2,400, મૂ.કિ. રૂ. 83,224 (4) તા. 1-11-17 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 50,000, વ્યાજ રૂ. 1,500, મૂ.કિ. 51,020

રોકાણ ખાતાની જમા બાજુ (1) તા. 30-6-17 પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ રૂ. 7,200 (2) તા. 1-8-17 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 60,000, વ્યાજ રૂ. 450, મૂ.કિ. રૂ. 60,588 (3) તા. 31-12-17 બીજુ છ માસિક વ્યાજ રૂ. 6,750 (4) તા. 1-2-18 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 80,000 વ્યાજ રૂ. 600, મૂ.કિ. રૂ. 79,392 (5) તા. 31-3-18 આખરનું ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 1,575 (6) તા. 31-3-18 આખર સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 70,000 મૂ.કિ. રૂ. 71,826 (નોંધ : વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ ઉદાહરણ નં. 5 નો ઉત્તર)

- (7) મેસર્સ ફોરમ ફાઈનાન્સ લિ. પાસે તા. 1-4-2017ના રોજ પારલે લિ.ના દરેક શેર રૂ. 10નો એક એવા 10,000 ઈક્વિટી શેર હતા. જે તેમણે રૂ. 15ના બજાર ભાવે ખરીદ્યા હતા.
- (1) તા. 25-4-2017 ના રોજ તેમણે આજ કંપનીના બીજા 2,500 ઈક્વિટી શેર રૂ. 18 લેખે બજારમાંથી ખરીદ્યા હતા.
- (2) કંપનીએ તા. 10-5-17ના રોજ તેના શેર હોલ્ડરોને દર પાંચ શેર દીઠ એક શેર બોનસ શેર આપવાની જાહેરાત કરી છે. આ શેર મેસર્સ ફોરમ ફાઈનાન્સ લિ.ને તા. 10-6-2017ના રોજ મળી ગયા છે.
- (3) કંપનીએ હકના શેર માટે નીચે મુજબ જાહેરાત કરી છે.

- (A) હકના શેર તા. 10-7-2017ના રોજ આપવાના હતા.
- (B) હકના શેર માટે દરેક ત્રણ શેરદીઠ એક શેર રૂ. 12 લેખે ખરીદવાનો શેર/હોલ્ડરોને હક આપવામાં આવ્યો. આ બધી રકમ તા. 12-8-2017ના રોજ આપવાની હતી.
- (C) શેર/હોલ્ડર્સને પોતાનો સંપૂર્ણ કે અંશતઃ હક અન્ય વ્યક્તિઓની તરફેણમાં આપવાનો હક છે.
- (D) મેસર્સ ફોરમ ફાઈનાન્સ લિમિટેડે પોતાના 50% હકનો ઉપયોગ કરી શેર ખરીદ્યા અને બાકીના 50% હક તેમણે શ્રી K.P. પારેખની તરફેણમાં શેર દીઠ રૂ. 2ના ભાવે વેચાણ કરી દીધો.
- (4) પારલે લિમિટેડે તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું 10% ડિવિડન્ડ આપવાની જાહેરાત કરી. અને આ ડિવિડન્ડ તા. 15-9-2017ના રોજ મેસર્સ ફોરમ ફાઈનાન્સ લિ.ને મળી ગયું છે.
- (5) મેસર્સ ફોરમ ફાઈનાન્સ લિમિટેડે તા. 15-10-2017ના રોજ 10,000 શેર, શેર દીઠ રૂ. 14 લેખે શ્રી અમિત શાહને વેચી દીધા.

ઉપરના વ્યવહારો પરથી તા. 31-3-18 રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું મેસર્સ ફોરમ ફાઈનાન્સ લિ.ના ચોપડે રોકાણ ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ : વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે રૂ. 10,000, ન.નુ. ખાતે નફો રૂ. 15,714 રોકાણોની ઉધાર બાજુ (1) તા. 1-4-17 શરૂ સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 1,00,000 મૂ.કિ. રૂ. 1,50,000 (2) તા. 25-4-17 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 25,000, મૂ.કિ. રૂ. 45,000 (3) તા. 10-6-17 બોનસ શેરની દા.કિ. રૂ. 25,000, મૂ.કિ. રૂ. શૂન્ય (4) તા. 12-8-17 હકના શેરની દા.કિ. રૂ. 25,000, મૂ.કિ. રૂ. 4,30,000 રોકાણોની જમા બાજુ : (1) તા. 12-8-17 હકના શેરનું વેચાણ મૂ.કિ. રૂ. 5,000 (2) તા. 15-9-17 ડિવિડન્ડ રૂ. 10,000 મૂ.કિ. રૂ. 2,500 (3) તા. 15-10-17 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 1,00,000, મૂ.કિ. રૂ. 1,40,000 (4) તા. 31-3-18 આખર સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 75,000, મૂ.કિ. રૂ. 93,214

(નોંધ : વિદ્યાર્થી મિત્રો વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ ઉદાહરણ-6નો ઉત્તર)

8. શ્રી રાહુલ ગાંધી પાસે તા. 1-4-2015ના રોજ રૂ. 4,00,000 ના 12%ના રિલાયન્સ લિ.ના શેર હતા. જેની પડતર કિંમત રૂ. 4,15,000 હતી. કંપની દર વર્ષે વ્યાજ તારીખ 30મી જૂન અને 31મી ડિસેમ્બરે ચૂકવે છે. તા. 31-3-2016ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષ દરમિયાન નીચેના ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો આપેલા છે. દલાલી ખરીદ-વેચાણના દરેક વ્યવહાર પર 1% લેખે દાર્શનિક કિંમત પર ચૂકવાય છે.

તારીખ	દા. કિ. (રૂ.)	ભાવ (રૂ.)	રિમાર્ક્સ
1-8-15	3,00,000	102	વ્યાજ સહિત ખરીદી
1-10-15	5,00,000	108	વ્યાજ સહિત વેચાણ
1-12-15	1,00,000	105	વ્યાજ બાદ વેચાણ
1-2-16	2,00,000	104	વ્યાજ બાદ ખરીદી

ઉપરના વ્યવહારો પરથી શ્રી રાહુલ ગાંધીના ચોપડે તા. 31-3-2017ના રોજ પૂરા થતા વર્ષનું રોકાણ ખાતું તૈયાર કરી જરૂરી આમનોંધ લખો.

જવાબ : વ્યાજ ડિવિડન્ડ ખાતે રૂ. 42,000, ન.નુ. ખાતે નફો રૂ. 5,000 રોકાણોની ઉધાર બાજુ : (1) તા. 1-4-15 શરૂ સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 4,00,000, મૂ.કિ. રૂ. 4,15,000 (2) તા. 1-4-15 ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 12,000 (3) તા. 1-8-15 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 3,00,000

વ્યાજ રૂ. 3,000, મૂ.કિ. રૂ. 3,06,000 (4) તા. 1-2-16 ખરીદીની દા.કિ. રૂ. 2,00,000, વ્યાજ રૂ. 2,000, મૂ.કિ. 2,10,000

રોકાણોની જમા બાજુ : (1) તા. 30-6-15 પ્રથમ છ માસિક વ્યાજ રૂ. 24,000 (2) તા. 1-10-15 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 5,00,000, વ્યાજ રૂ. 15,000, મૂ.કિ. રૂ. 5,20,000, (3) તા. 1-12-15 વેચાણની દા.કિ. રૂ. 1,00,000, વ્યાજ રૂ. 5,000, મૂ.કિ. રૂ. 1,04,000 (4) તા. 31-12-15 દ્વિતીય છ માસિક વ્યાજ રૂ. 6000 (5) તા. 31-3-18 ચઢેલ વ્યાજ રૂ. 9,000 (6) તા. 31-3-18 આખર સ્ટોકની દા.કિ. રૂ. 3,00,000, મૂ.કિ. રૂ. 3,12,000.

હિસાબી ધોરણો

- 4.1 પ્રસ્તાવના
- 4.2 અર્થ
- 4.3 હિસાબી ધોરણો તૈયાર કરવા માટેનું માળખું
- 4.4 વિધિ
- 4.5 મહત્વ - ઉપયોગિતા
- 4.6 ભારતીય હિસાબી ધોરણો
- 4.7 આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો
- 4.8 આઈએફઆરએસ (IFRS)

4.1 પ્રસ્તાવના :

વર્તમાન સમયમાં હિસાબી પદ્ધતિનો ઉપયોગ અને તેનું મહત્ત્વ વિશ્વના દરેક દેશમાં વધતું જોવા મળે છે. જુદા-જુદા ધંધાકીય એકમોમાં હિસાબો તૈયાર કરવાના ઉદ્દેશોમાં પણ સમાનતા જોવા મળે છે. હિસાબી પદ્ધતિ સર્વત્ર સ્વીકૃત છે. અને તેનો ઉપયોગ પણ થાય છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં ઉદ્ભવતી સમસ્યાઓના નિરાકરણ માટે નિશ્ચિત ધોરણો નક્કી કરવામાં આવે છે. જેના કારણે હિસાબો તૈયાર કરવા અને રજુ કરવાની બાબતમાં એકરૂપતા આવી શકે છે.

1970 પહેલાં એકાઉન્ટિંગમાં હિસાબી ધોરણો સ્થાપવાની બાબતને મહત્ત્વ ન હતું. પરંતુ 1970 પછી આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ હિસાબી ધોરણો સ્થાપિત થવા લાગ્યા. આ સમગ્ર બાબત એકાઉન્ટન્ટો માટે અને એકાઉન્ટિંગની સંસ્થાઓ માટે ખૂબ મહત્ત્વની બાબત બની. વર્તમાન સમયમાં ભારત, યુ.એસ.એ., બ્રિટન, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા બધાં જ દેશોમાં હિસાબી ધોરણો સ્થાપવા માટે સમિતિઓની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ સમિતિઓ પ્રથમ કાયો મુસદ્દો (exposure draft) બહાર પાડે છે. અને તેના પર એકાઉન્ટન્ટો અને જાહેર પ્રજા ચર્ચા કરે છે. મળેલ ટીકાઓ અને સૂચનો પર વિચાર વિમર્શ થાય છે. અને ત્યાર પછી વિધિસરનું હિસાબી ધોરણ તૈયાર કરી બહાર પાડવામાં આવે છે.

ભારતમાં ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ્સ દ્વારા આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ હિસાબી ધોરણો અંગે થઈ રહેલ વિકાસને ધ્યાનમાં લઈ 1977માં 'એકાઉન્ટિંગ સ્ટાન્ડર્ડ્સ બોર્ડ'ને કામ સોંપવામાં આવ્યું. આ સમિતિમાં 16 સભ્યો છે. જેમાં ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓ, કંપની લો બોર્ડ, સીધા કરવેરાનું મધ્યસ્થ બોર્ડ અને ભારતના ઓડિટર જનરલના પ્રતિનિધિઓનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આજ સુધી આ બોર્ડે 29 ધોરણો પ્રગટ કર્યા છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે જુદા જુદા દેશના કંપની ધારાઓ અલગ હોય, કરવેરાના કાયદાઓ અલગ હોય, હિસાબી પ્રણાલિકાઓ અલગ હોય તે ઉપરાંત દરેક દેશની હિસાબી સંસ્થાએ પોતાના ધોરણો પ્રસ્થાપિત કર્યા હોય તે પણ અલગ હોવા છતાં આવા મતભેદો ઘટાડવા તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સહકાર અને હિસાબી પદ્ધતિમાં એકરૂપતા આવે તે માટે ઈન્ટરનેશનલ એકાઉન્ટિંગ સ્ટાન્ડર્ડ્સ કમિટીની સ્થાપના 1973માં કરવામાં આવી. જેમાં 9 દેશો સ્થાપક સભ્યો છે. જેમાં ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા, ફ્રાંસ, જર્મની, જાપાન, મેક્સિકો, નેધરલેન્ડ્સ, બ્રિટન અને આયલેન્ડ તેમજ યુ.એસ.એ.નો

સમાવેશ થાય છે. આ બોર્ડ આજ સુધીમાં 33 હિસાબી ધોરણો બહાર પાડ્યા છે. અને ભારતની સંસ્થાએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું છે.

II અર્થ : હિસાબી ધોરણનો ખ્યાલ (Concept of Accounting Standard)

“હિસાબી ધોરણો એટલે એવાં લેખિત નિવેદનો કે જે હિસાબી વ્યવસાયની સંસ્થા દ્વારા વખતોવખત બહાર પાડવામાં આવ્યા હોય અને જેનો ઉદ્દેશ હિસાબો તૈયાર કરવા અને રજૂ કરવાની બાબતમાં એકરૂપતા લાવવાનો હોય.”

હિસાબી ધોરણો એટલે નાણાકીય હિસાબોના અહેવાલ રજૂ કરવા માટેના એકરૂપ નિયમો જે સમગ્ર સમાજને લાગુ પડે છે. આ હિસાબી ધોરણોમાં હિસાબી પ્રશ્નોની માવજત કરવા માટે જે પદ્ધતિઓ પ્રાપ્ત હોય તે પૈકી કઈ હિસાબી પદ્ધતિ વધુ પસંદ કરવા યોગ્ય છે તે અંગેની તેમાં ભલામણ હોય છે. હિસાબી ધોરણો મુખ્યત્વે નાણાકીય માપ સાથે અને હિસાબોની રજૂઆત સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેમજ હિસાબી-પત્રકો વધુ સારી રીતે રજૂ કરવા માટેનાં ધોરણો દર્શાવે છે.

હિસાબી ધોરણો હિસાબોમાં અને હિસાબી પત્રકો તૈયાર કરવામાં અને રજૂ કરવામાં સમાનતાનો આગ્રહ રાખે છે. આ ઉપરાંત તે પરિવર્તનશીલ પણ છે. એટલે કે કોઈ વ્યક્તિગત પેઢી કે જૂથના સંજોગો જોતાં ચાલુ હિસાબી ધોરણ તેને માટે અનુકૂળ ન હોય તો તેને માટે અન્ય વિકલ્પો પણ સૂચવે છે. એટલે કે વૈકલ્પિક પદ્ધતિની છૂટ પણ આપે છે.

“હિસાબી ધોરણો એ નીતિ-વિષયક લેખિત (Written Policy Documents) છે. જેમાં નાણાકીય પત્રકોના નાણાકીય વ્યવહારોની ઓળખ, માપન, હિસાબી અસર, રજૂઆત અને પ્રગટીકરણ વગેરે પાસાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.”

III હિસાબી ધોરણો તૈયાર કરવા માટેનું માળખું :

ભારતમાં નાણાકીય પત્રકો અને કંપનીઓના નાણાકીય અહેવાલોના પ્રગટીકરણના નિયમન અંગે કંપનીધારો 2013 છે તેમાં Ministry of Companies Affairs, ભારતીય હિસાબી વ્યવસાયી સંસ્થા Accountants of India ઉપરાંત Security Exchange Board કાર્યરત છે. આ તમામનો ઉદ્દેશ એ રોકાણકારોના હિતોનું રક્ષણ કરવાનો અને હિસાબોમાં એકસુત્રતા અને પારદર્શકતા પ્રસ્થાપિત કરવાનો છે.

ભારતમાં હિસાબોને લગતી બાબતોના શિક્ષણ અને જરૂરી નિયમો-ધોરણો-માર્ગદર્શન આપવા માટે 1949માં ICAIની સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે. આ ICAI દ્વારા વિવિધ પ્રકારના કાર્યો કરવામાં આવે છે. ICAIને આ હિસાબી ધોરણોની રચના અંગેની જવાબદારી સોંપવામાં આવેલ છે. ICAI દ્વારા 21-4-1977ની રોજ Accounting Standard Board (ASB)ની રચના કરવામાં આવેલ છે. આ ASBની રચના પાછળનો મુખ્ય હેતુ વિવિધ હિસાબી નીતિઓ વચ્ચે એકસુત્રતા સ્થાપાય તે માટે યોગ્ય નિયમો કે માર્ગદર્શન કે ધોરણો ઘડવાનો છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ IASB (International Accounting Standards Board) આ સંદર્ભમાં કાર્યરત છે.

ભારતની ICAI પોતે IASC એટલે International Accounting Standards Committeeની સભ્ય છે. જો કે હવે IASCના સ્થાને IASB તેમનું કાર્ય પણ વિશ્વકક્ષાએ હિસાબી-નીતિઓ વચ્ચે સુમેળ અંગેનું છે.

હિસાબી ધોરણો તૈયાર કરવા માટેનું ભારતમાં માળખું નીચે પ્રમાણે છે.

સ્ટડીગ્રુપ દ્વારા ધોરણોનો પ્રારંભિક મુસદ્દો તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ASB દ્વારા ધોરણોના મુસદ્દાને વિચારણા માટે રજૂ કરવામાં આવે છે.

મુસદ્દો જુદી જુદી સંસ્થાઓને મોકલવામાં આવે છે.
FICCI, CLB, C & AG, ICWA, ICSI, CBDT વગેરે

જુદી જુદી સંસ્થાઓના અભિપ્રાય મળ્યા બાદ મુસદ્દો ICAIના સભ્યો અને જાહેર પ્રજા માટે તેમના અભિપ્રાય માટે રજૂ કરવામાં આવે છે.

ASB દ્વારા મળેલ અભિપ્રાયોના આધારે મુસદ્દાને આખરી સ્વરૂપ આપીને Councilને મોકલવામાં આવે છે.

Councilની મંજૂરી બાદ ધોરણ બહાર પાડવામાં આવે છે.

ભારતમાં હિસાબી ધોરણ તૈયાર કરવાના માળખામાં સૌ પ્રથમ Study Groupમાં જુદા જુદા સંબંધિત નિષ્ણાતોનો સમાવેશ થાય છે. તેમના દ્વારા વિગતવાર અભ્યાસ કર્યા પછી ASB ને મુસદ્દો મોકલી આપવામાં આવે છે.

ASBના સભ્યો પણ પોતાના ક્ષેત્રની નિપુણતા ધરાવતા હોય છે. તેમના દ્વારા રજૂ કરેલા મુસદ્દાની અસરોનો વિગતવાર અભ્યાસ કર્યા પછી દેશની અન્ય નામાંકિત અને હિસાબીક્ષેત્ર સાથે સંબંધ ધરાવતી સંસ્થાઓને તેમના અભિપ્રાય માટે ASB દ્વારા મોકલી આપવામાં આવે છે. આ સંસ્થાઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે.

FICCI = Federation of Indian Chambers of Commerce & Industry.

CLB = Company law Board.

C & AG = Comptroller and Auditor General of India

ICWA = Institute of cost and works Accountants of India

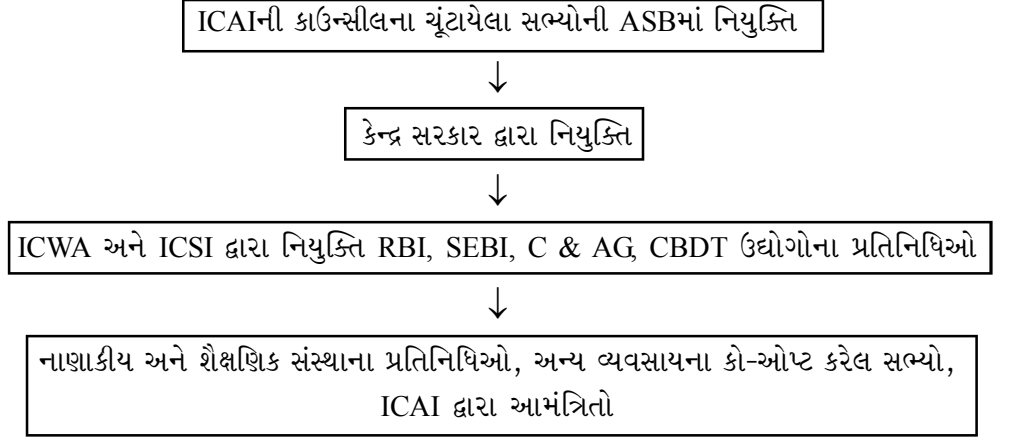
ICSI = Institute of Company Secretaries of India

CBDT = Central Board of Direct taxes

આ મુસદ્દા પર નિષ્ણાંત સંસ્થાઓ અને સ્ટડી ગ્રુપના અભિપ્રાયો મેળવ્યા બાદ ICAIના સભ્યો દ્વારા વધુ વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવે છે. આ સાથે સંબંધિત અન્ય પક્ષકારો પાસેથી ખુલ્લા મંચના આધારે અભિપ્રાયો અને સૂચનો મેળવવામાં આવે છે.

આ તમામ પક્ષકારો પાસેથી મળેલા વિવિધ અભિપ્રાયો, સૂચનો સુધારાઓને ધ્યાનમાં લીધા બાદ IASB દ્વારા તેની આખરી મંજૂરી માટે Councilને મોકલવામાં આવે છે. ત્યારબાદ Council દ્વારા આ મુસદ્દાને આખરી મંજૂરી મળે છે. ત્યાર પછી જ આ મુસદ્દાને ધોરણ સ્વરૂપે બહાર પાડવામાં આવે છે.

ASB (Accounting Standard Board) ની રચના અંગેનું માળખું નીચે પ્રમાણે છે.

ASBની રચનામાં દેશના જુદા જુદા વિભાગોમાંથી સભ્યોને આમંત્રિત કરવામાં આવે છે. આ તમામ પક્ષકારો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે હિસાબી ધોરણોની રચના અંગે પોતાના અનુભવોના આધારે વિચાર વિમર્શ કરે છે. અને સર્વસંમતિ બાદ પોતાના કાર્યને આખરનું સ્વરૂપ આપે છે.

IV હિસાબી ધોરણો બહાર પાડવાની કાર્યવાહી (વિધિ)

હિસાબી ધોરણોના ઘડતરમાં નીચેની કાર્યવાહીનો અમલ કરવામાં આવે છે.

1. હિસાબી ધોરણ પંચ (ASB) એવા વિશાળ વિસ્તારો નક્કી કરશે જેમાં હિસાબી ધોરણો ઘડવા જોઈએ અને તેમાં પસંદગીમાં કઈ બાબતને અગ્રતા આપવી જોઈએ.
2. વિશિષ્ટ વિષયો પર વિચાર કરવા માટે રચવામાં આવેલ અભ્યાસ જૂથો (Study Group) સૂચિત ધોરણો અંગે ચર્ચા વિચારણામાં મોટાપાયે ભાગ લે છે.
3. ASB સરકાર, જાહેરક્ષેત્રના સાહસોના, ઉદ્યોગના અને અન્ય સંગઠનોના પ્રતિનિધિઓ સાથે ચર્ચા વિચારણા કરશે અને તેમના અભિપ્રાય મેળવશે.
4. અભ્યાસ જૂથોના કાર્યને આધારે તેમજ વિવિધ સંગઠનો સાથેની ચર્ચા વિચારણાને આધારે સૂચિત ધોરણો માટેનો 'કાયો નમૂનો' (exposure draft) તૈયાર કરશે.
5. તૈયાર કરેલ સૂચિત ધોરણો માટેનો કાયો નમૂનો ઈન્સ્ટિટ્યૂટના સભ્યો અને સામાન્ય પ્રજાના અભિપ્રાયો માટે ખૂલ્લામંચના આધારે આલોચના માટે પ્રગટ કરવામાં આવે છે.
6. સૂચિત ધોરણના નમૂનામાં નીચેના મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે.
 - (1) તે ધોરણને લગતા ખ્યાલો અને મૂળભૂત હિસાબી સિદ્ધાંતોનું નિવેદન.
 - (2) ધોરણમાં ઉપયોગમાં લીધેલ પદોની વ્યાખ્યાઓ
 - (3) ધોરણ ઘડવામાં હિસાબી સિદ્ધાંતોનો કેવી રીતે ઉપયોગ થયો છે/તે
 - (4) ધોરણનું પાલન કરવા માટે રજૂઆતની અને પ્રગટીકરણની જરૂરિયાતો
 - (5) કોને લાગુ પડશે તે
 - (6) કઈ તારીખથી તે ધોરણ અસરકારક બનશે તે.
7. પ્રાપ્ત થયેલ વિવિધ વિવેચનો, અભિપ્રાયને ધ્યાનમાં લઈને ASB સૂચિત ધોરણના મુસદ્દાને આખરી સ્વરૂપ આપશે અને ઈન્સ્ટિટ્યૂટની કાઉન્સિલ સમક્ષ રજૂ કરશે.
8. સૌથી છેલ્લે ઈન્સ્ટિટ્યૂટની કાઉન્સિલ સૂચિત ધોરણના આખરી મુસદ્દા પર વિચારણા કરશે અને જો જરૂર લાગે તો ASB સાથે મસલત કરી તેમાં સુધારા કરશે.

ત્યારબાદ કાઉન્સિલની સત્તા હેઠળ સંબંધિત વિષય પરનું હિસાબી ધોરણ પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

V હિસાબી ધોરણોની ઉપયોગિતા (મહત્વ) :

હિસાબી ધોરણો હિસાબોની રજૂઆતમાં એકરૂપતા લાવવા, એક પેઢી સાથે બીજી પેઢીના હિસાબો સરખાવવા, હિસાબી બાબતો અંગે જુદા-જુદા એકાઉન્ટન્ટો, નિષ્ણાતો અને કંપનીઓ વચ્ચે મતભેદોનું પ્રમાણ ઘટાડવા, હિસાબોના પાયાના સિદ્ધાંતો અને અનુમાનો જાણવા ઉપરાંત સરકારને કાનૂની જોગવાઈ અંગેનું માર્ગદર્શન પૂરું પાડવા માટે ઉપયોગી છે. હિસાબી ધોરણોની ઉપયોગિતા નીચે મુજબ રજૂ કરી શકાય.

(1) નાણાંકીય પત્રકોની વિશ્વસનીયતામાં વધારો :

નાણાંકીય પત્રકોનો ઉપયોગ વર્તમાન શેર હોલ્ડરો, ભાવિ શેર હોલ્ડરો, કંપનીના લેણદારો, ગ્રાહકો, કર્મચારીઓ વગેરે પોતપોતાના હેતુ માટે કરે છે. પરિણામે હિસાબી ધોરણો અનુસાર નાણાંકીય-પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવતાં હોવાથી તમામ પક્ષકારો તેના પર વિશ્વાસ મૂકી શકે છે.

(2) હિસાબનીશોને ઉપયોગી :

હિસાબી ધોરણોને કારણે હિસાબોની રજૂઆતમાં એકરૂપતા જોવા મળે છે. તેમજ જુદા જુદા હિસાબનીશો તેમજ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ વચ્ચેના મતભેદોનું પ્રમાણ ઘટાડી શકાય છે. દરેકે આ ધોરણો મુજબ હિસાબો તૈયાર કરી રજૂ કરવાના હોવાથી ગેરવર્તણૂક કે બિનઆવડતનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.

(3) ઓડિટિંગ માટે ઉપયોગી :

કંપનીના હિસાબોનું ઓડિટ કરનાર ઓડિટરો જો હિસાબોમાં રહેલ ગેરરીતિઓ કે ગોલમાલ પકડી નહિ શકે તો તે માટે ઓડિટર પોતે જવાબદાર ગણાય છે. હિસાબી ધોરણોને કારણે ઓડિટર પોતાનું કામ સરળતાથી કરી શકે છે. ઓડિટર તરીકે દરેક હિસાબી ધોરણનું પાલન હિસાબોમાં થયું છે કે નહિ તે ચકાસણી અંગેની ફરજો હિસાબી ધોરણોને કારણે યોગ્ય રીતે બજાવવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

(4) સંચાલકોની કાર્યક્ષમતા નક્કી કરવા માટે ઉપયોગી :

હિસાબો પરથી કંપનીના ધંધાની નફાકારકતા માપી શકાય છે. તેમજ ધંધાની પ્રગતિ, સધ્ધરતા અને પ્રવાહિતાનું પ્રમાણ પણ જાણી શકાય છે. જો હિસાબો નક્કી કરેલા હિસાબી ધોરણો મુજબ જ તૈયાર થાય અને રજૂ થાય તો તે બધાં પાસાંનો યોગ્ય અને વિશ્વાસપાત્ર ખ્યાલ આપી શકે છે. ધંધાની કાર્યક્ષમતા માટે સંચાલકો સીધા જવાબદાર હોવાથી હિસાબી ધોરણો સંચાલકોની કાર્યક્ષમતા નક્કી કરવા માટે ઉપયોગી છે.

(5) હિસાબીશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારમાં સુધારા :

હિસાબી ધોરણોને કારણે સમય પરિવર્તન સાથે સાથે અલગ-અલગ સિદ્ધાંતો ધોરણ સ્વરૂપે પ્રગટ થયા. તેમજ હિસાબી ધોરણ નક્કી થતાં પહેલા વિવિધ નિષ્ણાત કમિટીઓ દ્વારા ચર્ચા વિચારણા, અર્થઘટન, વિવેચનો, ટીકા ટિપ્પણ થયાં પછી સર્વસંમતિથી પ્રગટ કરવામાં આવે છે. પરિણામે હિસાબીશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારમાં સમયાંતરે સુધારા શક્ય બને છે.

(6) સરકારને ઉપયોગી :

હિસાબી ધોરણો મુજબ હિસાબો રજૂ થતાં હોવાથી કરવેરાનું પ્રમાણ, કંપનીધારાની જોગવાઈઓનું પાલન થયું કે નહિ તે બાબત અંગે સરકાર કોઈ કાનૂની જોગવાઈ કરવા માંગતી હોય તો તેને આવા ધોરણો ઉપયોગી માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

(7) તુલનાત્મક અભ્યાસ માટે ઉપયોગી :

હિસાબી ધોરણોને કારણે હિસાબો સમાન ધોરણે તૈયાર થાય છે. પરિણામે એક પેઢીના હિસાબો બીજી પેઢીના હિસાબો સાથે સરખાવાથી નબળી પેઢી પોતાની નબળાઈ કે ખામી કે

બિનકાયક્ષમતા જાણી તેમાં સુધારાત્મક પગલા લઈ શકે છે. આમ તુલનાત્મક હેતુ હિસાબી ધોરણોને કારણે શક્ય બને છે.

(8) હિસાબોની સરળ સમજણ :

હિસાબો કયા પાયાના સિદ્ધાંતો અને અનુમાનોને આધારે બનાવવામાં આવ્યા છે તેનો ખ્યાલ આવતાં હિસાબો વધુ સારી રીતે સમજી શકાય છે.

VI ભારતીય હિસાબી ધોરણો :

ભારતમાં કુલ 32 હિસાબી ધોરણો ASB દ્વારા આપવામાં આવેલ છે. આ હિસાબી ધોરણમાં હિસાબી ધોરણ 30, 31 અને 32 ભલામણ સ્વરૂપમાં (Recommendation form) છે. સમયાંતરે જુદા જુદા હિસાબી ધોરણોમાં ફેરફાર (Revision) કરવામાં આવેલ છે. જેમાં હિસાબી ધોરણ 2, 3, 5, 6, 7 અને 11 નો સમાવેશ થાય છે.

ભારતમાં IFRSના અમલીકરણ માટે IFRS ના સ્થાને Indian Accounting Standards નામ આપવામાં આવેલ છે. Ministry of Corporate Affairsના જાહેરનામા પ્રમાણે ભારતમાં IFRSને IndAS તરીકે ઓળખવામાં આવશે.

Accounting Standards Issued by Institute of Chartered Accountants :

- As-1 Disclosure of Accounting Policies - હિસાબી નીતિઓ - પ્રગટીકરણ
- As-2 Valuation of Inventories (Revised) - ઈન્વેન્ટરીનું મૂલ્યાંકન.
- As-3 Cash flow Statement (Revised) - રોકડ પ્રવાહ પત્રક
- As-4 Contingencies and Events - પાકા સરવૈયાની તારીખ
Occurring after the Balance sheet - પછી બનતા બનાવો.
Date (Revised) - અને આકસ્મિકતાઓ
- As-5 Prior Period and Extraordinary - અગાઉના સમય અને
Items and changes in Accounting - અસામાન્ય બાબતો
Policies - અને હિસાબી નીતિમાં ફેરફાર
- As-6 Depreciation Accounting - ધસારાના હિસાબો
- As-7 Accounting for Construction Contracts - બાંધકામ કરારોના હિસાબો
- As-8 Accounting for Research and Development - સંશોધન અને વિકાસના હિસાબો
- As-9 Revenue Recognition - ઉપજોની ઓળખ
- As-10 Accounting for fixed Assets - સ્થિર મિલકતોના હિસાબો
- As-11 Accounting for the effects of - વિદેશી વિનિમય દરોમાં
Changes in foreign exchanges - ફેરફારોની અસરો
- As-12 Accounting for Government Grants - સરકારી ગ્રાન્ટના હિસાબો
- As-13 Accounting for Investments - રોકાણોના હિસાબો
- As-14 Accounting for Amalgamations - સંયોજનના હિસાબો
- As-15 Accounting for Employer Benefits Benefits - નાણાકીય પત્રકોમાં
in the financial statements - નિવૃત્ત કર્મચારીઓના લાભોના હિસાબો
- As-16 Borrowing cost - ઋણ પડતરો
- As-17 Segment Reporting - વિભાગીય અહેવાલો
- As-18 Related Parties Disclosures - અન્ય એકમોમાં હિતોનું પ્રગટીકરણ

- As-19 Lease - ભાડાપટ્ટાઓ
- As-20 Earnings Per share - શેરદીઠ કમાણી
- As-21 Consolidated financial statements - એકત્રિત નાણાંકીય પત્રકો
- As-22 Accounting for Taxes on Income - આવક પરના કરવેરાના હિસાબો
- As-23 Accounting for Investment - એકત્રિત નાણાંકીય પત્રકો
in Associates in consolidated - માં રોકાણોના હિસાબો
financial statement
- As-24 Discontinuing Operations - રદ (બંધ) કરેલ કામગીરી
- As-25 Interim Financial Reporting - વચગાળાના નાણાંકીય અહેવાલો
- As-26 Intangible Asrets - અદૃશ્ય મિલકતો
- As-27 Financial Reporting of interests - સંયુક્ત સાહસોમાં
in Joint Venture - હિતો ધારણ કરનારના અહેવાલો
- As-28 Impairment of Assets - મિલકતમાં ઘટાડો
- As-29 Provision, Contingent Liabilities - જોગવાઈઓ, સંભવિત જવાબદારીઓ
and Contingent Assets - અને સંભવિત મિલકતો
- As-30 Financial Instruments - નાણાંકીય સાધનો - ઓળખ અને માપન
Recognition and Measurement
- As-31 Finacial Instruments Presentation - નાણાંકીય સાધનોની રજૂઆત
- As-32 Financial Instrument Disclosure - નાણાંકીય સાધનો - પ્રગટીકરણ

ભારતનાં હાલના હિસાબી ધોરણો કરતાં Ind As વધુ ક્ષેત્ર ધરાવે છે તેમજ સિદ્ધાંતો આધારિત છે Ind As વિશ્વાસપાત્રતા એકસુત્રતા અને સમાન નાણાંકીય અહેવાલ માટે વિશ્વમાં આદર્શ કોર્પોરેટ ગવર્નન્સના ભાગ ધરાવે છે. IFRS અને Ind As સત્વની દૃષ્ટિએ સમાનતા ધરાવે છે. જે અંગેની સરખામણી નીચેની રીતે દર્શાવી શકાય.

Ministry of Companies Affairs દ્વારા અધિકૃત કરેલ IFRS અમે Ind AS નીચે પ્રમાણે છે.

ક્રમ	IFRS/IAS IAS	Indian Accounting Standard (Ind As)	સમાવિષ્ટ વિગતો
1.	IAS-1	Ind As-1	નાણાંકીય પત્રકોની રજૂઆત
2.	IAS-2	Ind As-2	ઈન્વેન્ટરીસ (માલસામાન)
3.	IAS-7	Ind As-7	રોકડપ્રવાહોનું પત્રક
4.	IAS-8	Ind As-8	હિસાબી નીતિઓ અંદાજો અને ભૂલોમાં ફેરફાર
5.	IAS-10	Ind As-10	અહેવાલ સમય પછીના બનાવો
6.	IAS-11	Ind As-11	બાંધકામ કરારો
7.	IAS-12	Ind As-12	આવકવેરાઓ
8.	IAS-16	Ind As-16	સંપત્તિ, પ્લાન્ટ અને સાધનો
9.	IAS-17	Ind As-17	ભાડાપટ્ટાઓ (Lease)
10.	IAS-18	Ind As-18	ઉપજ (Revenue)

11.	IAS-19	Ind As-19	કર્મચારી લાભો
12.	IAS-20	Ind As-20	સરકારી ગ્રાન્ટના હિસાબો અને સરકારી સહાયનું પ્રગટીકરણ
13.	IAS-21	Ind As-21	વિદેશી વિનિમય દરોમાં ફેરફારોની અસર
14.	IAS-23	Ind As-23	દેવા પડતરો
15.	IAS-24	Ind As-24	સંબંધિત પક્ષકારો પ્રગટીકરણ
16.	IAS-26	-	નિવૃત્તિ લાભો યોજનાઓ દ્વારા હિસાબો અને અહેવાલ તૈયાર કરવા.
17.	IAS-27	Ind As-27	એકત્રિત અને વિભક્ત નાણાંકીય પત્રકો
18.	IAS-28	Ind As-28	એસોસિયેટ્સ અને સંયુક્ત સાહસોમાં રોકાણો.
19.	IAS-29	Ind As-29	અતિ કુગાવાલક્ષી અર્થતંત્રમાં નાણાંકીય અહેવાલ
20.	IAS-32	Ind As-32	નાણાંકીય સાધનો. (રજૂઆત)
21.	IAS-33	Ind As-33	શેરદીઠ કમાણી
22.	IAS-34	Ind As-34	વચગાળાનો નાણાંકીય અહેવાલ
23.	IAS-36	Ind As-36	મિલકત-ઘટાડા રજૂઆત
24.	IAS-37	Ind As-37	જોગવાઈઓ, સંભવિત જવાબદારીઓ અને સંભવિત મિલકતો
25.	IAS-38	Ind As-38	અદૃશ્ય મિલકતો
26.	IAS-39	-	નાણાંકીય સાધનો : ઓળખ અને માપન
27.	IAS-40	Ind As-40	રોકાણ સંપત્તિ
28.	IAS-41	Ind As-41	ખેતી (Agriculture)
29.	IARS-1	Ind As-101	પ્રથમ વખત ભારતીય હિસાબી ધોરણોની સ્વીકૃતિ (અમલીકરણ)
30.	IARS-2	Ind As-102	શેર આધારિત ચૂકવણી
31.	IARS-3	Ind As-103	ધંધાકીય જોડાણો
32.	IARS-4	Ind As-104	વીમા કરારો
33.	IARS-5	Ind As-105	વેચાણ માટે ધારણ કરેલ બિન ચાલુ મિલકતો અને રદ (બંધ) કરેલ
34.	IARS-6	Ind As-106	કામગીરી ખનિજ સંપત્તિ શોધ અને મૂલ્યાંકન
35.	IARS-7	Ind As-107	નાણાંકીય સાધનો-પ્રગટીકરણ
36.	IARS-8	Ind As-108	કામગીરી વિભાગો
37.	IARS-9	Ind As-109	નાણાંકીય સાધનો
38.	IARS-10	Ind As-110	એકત્રિત નાણાંકીય પત્રકો
39.	IARS-11	Ind As-111	સંયુક્ત વ્યવસ્થાઓ
40.	IARS-12	Ind As-112	અન્ય એકમોમાં હિતનું પ્રગટીકરણ
41.	IARS-13	Ind As-113	વાજબી મૂલ્ય માપન
42.	IARS-14	Ind As-114	નિયમનકારી મુલતવી ખાતુ

વિશ્વકક્ષાએ તબક્કાવાર IAS (International Accounting Standards આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો)નું IFRS (International Financial Reporting Standards આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય અહેવાલ પ્રગટીકરણ)માં રૂપાંતર થઈ રહેલ છે.

ભારતના ASB દ્વારા IFRS સાથે સમાનતા ઊભા કરવા માટે IFRS-1 to 14 માટે પોતાના Ind As 101 to 114 તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. જેથી ભારતની કંપનીઓ પોતાના હિસાબો IFRS સાથે સામ્યતા ધરાવતા તૈયાર કરી શકશે.

VII આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો : (IFRS : International Financial Reporting Standards)

વિશ્વ વેપારનું વિસ્તરણને કારણે બહુરાષ્ટ્રીય એકમોની સંખ્યામાં વધારો, મૂડી બજારોનું આંતરરાષ્ટ્રીયકરણ, વૈશ્વિક સ્પર્ધાઓ, વિલીનીકરણ અને ધંધાની પ્રવૃત્તિઓ, નાણાંકીય સંશોધનો, યુરોપિયન બજારોનો વિકાસ જેવા પરિબલોમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો. પરિણામે હિસાબી પદ્ધતિનું મહત્વ પણ વધતું ગયું. હિસાબનીશો માટે સ્થાનિક હિસાબો અને આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણો તૈયાર થતાં હિસાબો વચ્ચે મેળવણી પત્રક તૈયાર કરવાની સમસ્યા ઊભી થઈ. પરિણામે હિસાબી એકમો દ્વારા સર્વ સ્વીકૃત રીતે સમગ્ર વિશ્વમાં અમલમાં મૂકી શકાય તેવા સિદ્ધાંતો - નિયમો - ધોરણો નક્કી કરવા જરૂરી બન્યાં. તેના પરિણામ સ્વરૂપે આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય પ્રગટીકરણના ધોરણો (International Financial Reporting Standards) અસ્તિત્વમાં આવ્યાં.

IFRS, એટલે IASB દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ ધોરણોની શ્રેણી જે આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો કરતાં અલગ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.”

IFRS₅ નો વિશાળ અર્થમાં IASB દ્વારા જાહેર કરવામાં આવેલ બાબતો, અને IASB દ્વારા મંજૂર રાખવામાં આવેલા ધોરણો અને અર્થઘટનનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત પુરોગામી એકમ આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો સમિતિ (International Accounting Standards Committee) દ્વારા મંજૂર કરવામાં આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો અને SICના અર્થઘટનનો સમાવેશ થાય છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય = IASBની ધોરણો ₹ હિસાબી ₹ IASB, IAS અને SIC દ્વારા પ્રગટીકરણના ધોરણોની જાહેરાતધોરણો જાહેર કરવામાં આવેલા (IFRS₅) અર્થઘટનો

જ્યારે કોઈપણ દેશ દ્વારા IFRSની વ્યવસ્થા પોતાના દેશમાં અમલીકરણ માટે મુકવામાં આવે તેને Convergence કહે છે. Convergenceનો અર્થ એમ કરી શકાય કે સમાન ધોરણોનું અમલીકરણ. આજે વિશ્વના 130 કરતાં વધુ દેશો દ્વારા IFRSને પોતાના દેશમાં સ્વીકૃતિ આપવામાં આવી છે.

VIII IFRSનું કાર્યક્ષેત્ર (Scope of IFRS)

IFRSના કાર્યક્ષેત્રમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

1. આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો, IAS દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા અર્થઘટનનો ઉપયોગ IFRS ના અમલીકરણ વખતે ધ્યાનમાં લેવાશે સિવાય કે જે તે ધોરણમાં કે અર્થઘટનમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હોય કે પછી તે ધોરણ કે અર્થઘટન પાછું ખેંચવામાં આવેલ હોય.

2. સામાન્ય નાણાંકીય પત્રકોનાં વ્યવહારો અને બનાવો અંગેની ઓળખ, માપન, રજૂઆત અને પ્રગટીકરણ માટેની બાબતો નક્કી કરે છે.
3. IFRS એ સામાન્ય નાણાંકીય પત્રકો અને અન્ય નાણાંકીય અહેવાલ જે નફાના હેતુ માટે સ્થાપેલા એકમો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે.
4. નફાના હેતુ સિવાયના એકમો માટે પણ IFRS યોગ્ય ગણવામાં આવે છે.
5. શેરહોલ્ડરો, લેણદારો, કર્મચારીઓ અને સામાન્ય પ્રજાનાં સામાન્ય હેતુ નાણાકીય પત્રકોમાંથી એકમની નાણાંકીય સ્થિતિ, કામગીરી અને રોકડ પ્રવાહ અંગેની માહિતી મેળવે છે. તેથી આ નાણાંકીયપત્રકો IFRSના કાર્યક્ષેત્રમાં મહત્વ ધરાવે છે.
6. અન્ય નાણાકીય અહેવાલો જે ઉપયોગકર્તાઓને પોતાના આર્થિક નિર્ણયો લેવામાં સરળતા રહે છે. તેનો પણ સમાવેશ થાય છે.
7. IFRS ધંધાકીય એકમના વ્યક્તિગત નાણાંકીય પત્રકો અને એકત્રિત નાણાકીય પત્રકોને લાગુ પડે છે. જે નાણાંકીય પત્રકોની ઉપયોગિતા વધારે છે.
8. IFRSનાં કાર્યક્ષેત્રમાં નાણાંકીય પત્રકોના સંપુર્ણ સેટનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ સેટમાં નાણાંકીય પરિસ્થિતિ દર્શાવતું પત્રક, સમગ્રલક્ષી આવકનું પત્રક, રોકડપ્રવાહનું પત્રક ઈકિવિટીમાં ફેરફાર દર્શાવતું પત્રક વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
9. IASB દ્વારા પ્રવર્તમાન IASમાં વધારાના વિકલ્પો હોય તો તેને દૂર કરવા અંગેનો અભિગમ રાખવામાં આવે છે.
10. તમામ પ્રકારની ધંધાકીય માહિતી મળી શકે તેવા નાણાંકીય અને બિન-નાણાંકીય અહેવાલો તૈયાર કરવાની હિમાયત IFRS કરે છે.

IX IFRS સાથે સમાન ધોરણો હેઠળ સમાવાતા ભારતીય એકમો :

આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય પ્રગટીકરણના ધોરણો સાથે સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા અંગે નીચેના એકમો ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા છે.

1. નોંધાયેલ એકમો (Registered Entities)
2. બેન્કિંગ એકમો (Banking Entities)
3. વીમા કંપનીઓ (Insurance Companies)
4. મોટા એકમો (Large size entities)

આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ હિસાબી ધોરણોમાં એકસુત્રતા સ્થપાય તે માટે નીચે પ્રમાણેની જોગવાઈ આજે ઉપલબ્ધ છે.

1. આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય પ્રગટીકરણના ધોરણો (IFRS)	17
2. આંતરરાષ્ટ્રીય હિસાબી ધોરણો (IAS)	28
3. IFRICના અર્થઘટનો	18

આ અંગેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય પ્રગટીકરણના ધોરણોની પ્રથમ વખત સ્વીકૃતિ અને અમલ 1-7-2009ના રોજ થઈ હતી. IFRSની વિશ્વવ્યાપી સ્વીકૃતિનાં કારણે હિસાબી વ્યવસાયકારોને પોતાના વ્યવસાયની કામગીરી કરવામાં મોટા પ્રમાણમાં રાહત પ્રાપ્ત થશે. ઉપરાંત IFRSના અમલીકરણના કારણે તૈયાર કરેલા હિસાબો વિશ્વકક્ષાએ વધુ તુલનાત્મક અને પારદર્શકતાના ગુણાત્મક ગુણો ધારણ કરશે અને તમામ પક્ષકારોને આ વ્યવસ્થા ખૂબ જ મદદરૂપ સાબિત થશે.

સ્વાધ્યાય-૧

- (1) હિસાબી ધોરણોનો અર્થ આપી હિસાબી ધોરણોનું મહત્ત્વ જણાવો.
- (2) હિસાબી ધોરણો એટલે શું ? તેની ઉપયોગિતાની ચર્ચા કરો.
- (3) હિસાબી ધોરણો શા માટે પ્રગટ કરવામાં આવે છે ? તેનું કાર્યક્ષેત્ર સમજાવો.
- (4) હિસાબી ધોરણો બહાર પાડવાની કાર્યવાહી સમજાવો.
- (5) IFRS અંગે ટૂંકનોંધ લખો.
- (6) ભારતમાં હિસાબી ધોરણોની રચનાની પ્રક્રિયા સમજાવો.
- (7) ભારતમાં IFRSના અમલીકરણ અંગે ચર્ચા કરો.
- (8) ભારતીય હિસાબી ધોરણોના સંદર્ભમાં આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય પ્રગટીકરણના ધોરણોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરો.
- (9) ભારતમાં IFRSની સ્થિતિ વિશે ચર્ચા કરો.
- (10) હિસાબી ધોરણો તૈયાર કરવા માટેના માળખાની ચર્ચા કરો.
- (11) ASB (Accounting Stantard Board)અંગે ચર્ચા કરો.
- (12) IFRSના કાર્યક્ષેત્ર અંગે સમજૂતી આપો.
- (13) IFRS સાથે સમાન ધોરણ હેઠળ સમાવાતા ભારતીય એકમો જણાવો.
- (14) યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો.

- (1) ભારતમાં ICAIની સ્થાપના માં કરવામાં આવી હતી.

(A) 1949 (B) 1947 (C) 1956 (D) 2013

Ans (A : 1949)

- (2) ભારતમાં ICAI દ્વારા ASBની રચના માં કરવામાં આવી હતી.

(અ) 1977 (બ) 1975 (ક) 2000 (ડ) 2003

Ans (A : 1977)

હિસાબી ધોરણો

- (3) આતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય પ્રગટીકરણના ધોરણોની પ્રથમ વખત સ્વીકૃતિ અને અમલ
..... ના રોજ થઈ હતી.

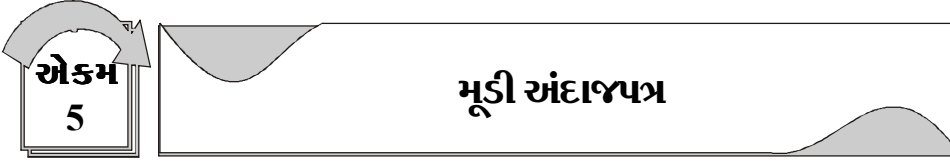
(A) 1/5/2005 (B) 1/7/2009 (C) 1/1/2000 (D) 1/6/2004

Ans (B : 1/7/2009)

- (4) ભારતમાં કુલ હિસાબી ધોરણો ASB દ્વારા આપવામાં આવેલ છે.

(A) 23 (B) 25 (C) 32 (D) 14

Ans (C : 32)

રૂપરેખા

- 5.0 ઉદ્દેશો
- 5.1 પરિચય
- 5.2 અર્થ, મહત્ત્વ
- 5.3 મૂડી રોકાણના હેતુઓ
- 5.4 મૂડી રોકાણના પ્રકાર
- 5.5 યોજનાના પ્રકાર
- 5.6 મૂડી ગુણોત્તર
- 5.7 નફાકારકતા માપવામાં સામેલ પરિબળ
- 5.8 મૂડી રોકાણ યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરવાની વિવિધ પદ્ધતિઓ - રીતો
 - 5.8.1 પરત આપ સમયગાળો (પે-બેક સમયગાળો)
 - 5.8.2 હિસાબી વળતરનો દર
- 5.9 વટાવેલી રોકડ પ્રવાહપદ્ધતિ અને વર્તમાન મૂલ્યપદ્ધતિ
 - 5.9.1 ચોખ્ખી વર્તમાન કિંમત પદ્ધતિ
 - 5.9.2 આંતરિક વળતરનો દર પદ્ધતિ
- 5.10 નફાકારકતાનો દર (આંક)
- 5.11 ઉદાહરણો
 - સ્વાધ્યાય
 - (તમારી પ્રગતિ ચકાસો.)

5.0 ઉદ્દેશો

5.1 પરિચય

કોઈ પણ ધંધામાં બે પ્રકારનાં ખર્ચા કરવામાં આવે છે, જેમાં મહેસૂલી ખર્ચ અને મૂડી ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે. ધંધાને ચલાવવા માટે રોજ જે ખર્ચ કરવામાં આવે છે તેને મહેસૂલી ખર્ચ કહેવાય છે. જેમ કે ભાડું-વેરા, પગાર, સ્ટેશનરી વગેરે ખર્ચ; પરંતુ, ધંધાને સહાયરૂપ બનવા માટે જે ખર્ચ કરવામાં આવે તેને મૂડી ખર્ચ કહે છે, જેમ કે, નવા પ્લાન્ટ યંત્રો, જમીન-મકાન, ફર્નિચર ખરીદવા અને આવી મિલકતોના સ્થાને નવી મિલકતોનું પુનઃ સ્થાપન કરવા માટે કરવામાં આવતો ખર્ચ.

પેઠીની મિલકતોમાં થતું રોકાણ વિશાળ અને લાંબા સમય માટેનું હોય છે. આ પ્રકારના મૂડીખર્ચનાં નિર્ણયો ખૂબ વિચારીને લેવામાં આવે છે. ઉતાવળે લેવામાં આવેલા મૂડીખર્ચ અંગેનો નિર્ણય ધંધાને નુકસાનકારક સાબિત થઈ શકે છે. આવા મૂડી ખર્ચ કરતા પહેલાં તે અંગેની વ્યવસ્થિત યોજના બનાવવી પડે છે અને મૂડીરોકાણ અંગે જે નિર્ણય લેવામાં આવે છે તે મૂડી બજેટ પદ્ધતિ દ્વારા લેવાય છે. મૂડીબજેટ યોજનામાં કઈ મિલકત પ્રાપ્ત કરવી તેના નાણાં કેવી રીતે રોકવા, મિલકતમાંથી મળવાપાત્ર વળતર વગેરે નક્કી કરવામાં આવે છે, જેને મૂડી બજેટીંગ કહેવામાં છે. મૂડી બજેટ એ રોકાણ અંગે નિર્ણય લેવાની પદ્ધતિસરની વ્યવસ્થિત આયોજનબદ્ધ પદ્ધતિ છે.

“ભવિષ્યના મૂડી ખર્ચ અંગે વળતર અને સલામતી માટે આયોજનપૂર્વકની વિચારણી એટલે મૂડી બજેટ”

5.2 અર્થ, મહત્વ

મૂડી બજેટ અંગે કેટલાંક વિદ્વાનો એ આપેલી નીચેની વ્યાખ્યાઓ પરથી વધુ સમજૂતી મેળવી શકાય.

- લોરેન્સ અને ગીટમેનનાં મત અનુસાર, “મૂડી બજેટ એ મૂડી ખર્ચના વિકલ્પો ઉદ્ભવવાની મૂલ્યાંકન કરવાની અને પસંદગી કરવાની પ્રક્રિયા સાથે સંબંધ ધરાવે છે.”
- રીચાર્ડ ઈરવીનનાં જણાવ્યા પ્રમાણે, “ભવિષ્યમાં મળનારા અપેક્ષિત નફાના પ્રકારના બદલામાં વર્તમાન રોકડ ખર્ચનો સમાવેશ મૂડી બજેટ અંગેનાં નિર્ણયોમાં થાય છે.”
- શ્રી આઈ.એમ. પાંડે મૂડી બજેટની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે, “મૂડી બજેટ અંગેના નિર્ણય એટલે અપેક્ષિત ધારણા પ્રમાણે લાભનો પ્રકાર વર્ષો સુધી મળતો રહે તે રીતે ધંધાએ તેના વર્તમાન ભંડોળોનું વધુ કાર્યક્ષમ રીતે લાંબાગાળાની પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાણ કરવું.”
- જેમ્સ હોર્નના શબ્દોમાં, “મૂડી બજેટ એટલે પ્રોજેક્ટ માટેનાં રોકાણોને ઓળખવાં, તેનું વિશ્લેષણ કરવું અને પસંદગી કરવી, કે જેનું વળતર એકાદ વર્ષ પછી અપેક્ષિત હોય.”
- શ્રી મોકના મત પ્રમાણે, મૂડી બજેટ એ ભંડોળનાં રોકાણની આયોજનપૂર્વકની નિર્ણય લેવાની પદ્ધતિ છે.

ઉપરની વ્યાખ્યાઓને આધારે કહી શકાય કે,

- મૂડી બજેટ એ મૂડી રોકાણની લાંબાગાળાની પદ્ધતિ છે.
- મૂડી બજેટમાં મોટી રકમનું રોકાણ કરવામાં આવે છે.
- આવા રોકાણનો લાભ ભવિષ્યમાં વળતરરૂપે અનેક વર્ષો સુધી મળે છે.
- મૂડી રોકાણ દ્વારા જે મિલકતોમાં રોકાણ કરવામાં આવે છે, તેનું આયુષ્ય લાંબુ હોય છે.
- મૂડી રોકાણ અંગેનાં બધા જ પાસાંઓનો વિચાર મૂડી બજેટ પ્રક્રિયામાં કરવામાં આવે છે.

મૂડી બજેટનાં લક્ષણો :

મૂડી બજેટનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

(1) ભંડોળનું રોકાણ (2) લાંબાગાળાનું રોકાણ (3) ભવિષ્યનો લાભ (4) નીતિ ઘડતર (5) વિકાસ અને સંશોધન (6) મોટાપાયા પર રોકાણ (8) નિર્ણયની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ.

- (1) ભંડોળનું રોકાણ મૂડી બજેટ યોજનામાં પેઢી પોતાના ભંડોળોનું રોકાણ કરે છે પેઢી પાસે રહેલાં મર્યાદિત ભંડોળમાંથી મહત્તમ રીતે ઉપયોગ શક્ય બને તે રીતે વર્તમાનમાં તેનાં ભંડોળનો રોકાણ કરે છે.
- (2) લાંબાગાળાનું રોકાણ : મૂડી બજેટમાં જે રોકાણ કરવામાં આવે છે તે કાયમી મિલકતોના સ્વરૂપમાં હોય છે, જેનું આયુષ્ય લાંબુ હોય છે મૂડી બજેટ યોજનામાં રોકાણ લાંબા સમય માટે થાય છે. એકવાર રોકાણ કર્યા બાદ તે પરત ખેંચી શકતો નથી.
- (3) ભવિષ્યનો લાભ: મૂડી બજેટ યોજનામાં ભંડોળનાં રોકાણ કર્યા બાદ પેઢીને તેનો લાભ નફા અને રોકડ પ્રવાહના રૂપમાં ભવિષ્યમાં મળતો રહે છે.
- (4) નીતિઘડતર : મૂડી બજેટ યોજનાએ પેઢીના નીતિઘડતરનો એક ભાગ ગણાય છે આ પ્રકારના નિર્ણયો રોજરોજ લેવામાં આવતા નથી; પરંતુ, વર્ષમાં કોઈવાર મૂડી રોકાણ અંગેના આવા નીતિ વિષયક નિર્ણયો લેવામાં આવે છે.
- (5) વિકાસ અને સંશોધન : મૂડી બજેટ યોજનાઓ પેઢીના વિકાસ અને સંશોધન સાથે સંકળાયેલ છે. પેઢીના વિકલ્પ અંગે કે પેદાશ અન્ય સંશોધનના કાર્ય સાથે સંકળાયેલ બાબતોમાં મૂડી બજેટ યોજનાનું ઘડતર થાય છે.
- (6) મોટાપાયા પર રોકાણ : કંપની મૂડી બજેટ યોજનામાં પોતાના ભંડોળ ખૂબ વિશાળ માત્રામાં રોકે છે આ યોજનામાં રોકવામાં આવતા નાણાં યંત્રો, પ્લાન્ટ, મકાન, જમીન જેવી કાયમી

મિલકતોમાં રોકાણ થતા હોય છે. જેમાં શરૂઆતથી જ ખૂબ મોટી રકમ ચૂકવવામાં આવે છે.

- (7) નિર્ણયની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ : મૂડી બજેટ યોજનામાં રોકાણ કરતાં પહેલાં યોજનાબદ્ધ પદ્ધતિ એ નિર્ણય લેવામાં આવે છે. જેમાં રોકાણ યોજનાનું અર્થઘટન, વિશ્લેષણ કરવું, ભવિષ્યની નફાકારકતા અને પરત મળતા નાણાંનો અંદાજ મેળવવો અને મૂડીબજેટ યોજનાઓનો યોગ્ય ક્રમ આપીને મૂડી બજેટ યોજના પસંદ કરવામાં આવે છે.

મૂડી બજેટનું મહત્ત્વ :

(1) લાંબાગાળાનું આયોજન (2) વિશાળ મૂડીરોકાણ (3) નફાકારક તક (4) નિર્ણયો બદલવા અશક્ય (5) યોગ્ય રોકાણ યોજના (6) વ્યૂહાત્મક નિર્ણયો (7) પૂર્વાનુમાન

- (1) લાંબાગાળાનું આયોજન : મૂડી બજેટમાં પરિણામે પેઢી તેના ભંડોળોનું લાંબાગાળા માટે રોકાણનું આયોજન કરી શકે છે અને આ પ્રકારની ભાવિયોજનાનાં લાંબાગાળાનાં રોકાણ આયોજન દ્વારા પેઢી વિકાસની શક્યતાઓનો ખ્યાલ પણ મેળવી શકે છે આવી યોજનાઓથી પેઢીનાં વિકાસ અને નફાકારકતા પર લાંબાસમય સુધી અસર રહે છે. જેથી પેઢી પોતાના લાંબાગાળાના ભવિષ્યના રોકાણ યોજનાઓ અંગે મહત્ત્વપૂર્ણ નિર્ણયો લઈ શકે છે.
- (2) વિશાળ મૂડીરોકાણ : મૂડી યોજનાનું મહત્ત્વનું પાસું એ છે કે, તેમાં પેઢીના ભંડોળોનું રોકાણ વિશાળ માત્રામાં થાય છે. તેના દ્વારા પેઢી પોતાની ભાવિ વિકાસ યોજના અને નફા અંગે યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકે છે. કંપનીના વિકાસ અને નફાકારકતા સાથે આ યોજના સંકળાયેલ હોવાથી મૂડીબજેટની વિવિધ પદ્ધતિઓના ઉપયોગથી યોગ્ય યોજના પસંદ કરી શકે છે.
- (3) નફાકારક તક : મૂડી બજેટ યોજના દ્વારા પેઢી ધંધા માટે નફાકારક તક પ્રાપ્ત કરી શકે છે. લાંબાગાળાના વિશાળ માત્રામાં મૂડી રોકાણ સાથે ધંધાની નફાકારકતામાં વધારો કરી શકાય તેવી તકો ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે.
- (4) નિર્ણયો બદલવા અશક્ય : વિશાળ પાયા પર કરવામાં આવતું રોકાણ, જો મૂડી બજેટ પ્રક્રિયા સિવાય કરવામાં આવે અને આ યોજના નિષ્ફળ જાય તો કંપનીને ખૂબ મોટી નાણાકીય અસર થવાની શક્યતા હોય છે; પરંતુ, મૂડી બજેટ યોજના દ્વારા યોગ્ય નિર્ણય લેવામાં આવી શકતો હોવાથી આ શક્યતા દૂર થાય છે. નહીંતર મોટું મૂડી રોકાણ પરત મેળવવું મુશ્કેલ બની શકે છે.
- (5) યોગ્ય રોકાણ યોજના : પેઢી પાસે મૂડી રોકાણ અંગે જુદી જુદી યોજનાઓના વિકલ્પો હોય અને આ વિકલ્પોમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ વિકલ્પ પસંદ કરવા માટે મૂડી બજેટ પ્રક્રિયા મહત્ત્વની સાબિત થાય છે. જુદી જુદી યોજનાઓનાં વિશ્લેષણ અને મૂલ્યાંકન દ્વારા શ્રેષ્ઠ યોજના પસંદ કરી શકાય છે.
- (6) વ્યૂહાત્મક નિર્ણયો : કાયમી મિલકતોમાં રોકાણ અંગેના નિર્ણયો એટલે મૂડીબજેટ કાયમી મિલકતો પેઢીને કમાણી કરાવી આપે છે. આથી આ કાયમી મિલકતોનાં રોકાણ અંગેના નિર્ણયો વ્યૂહાત્મક ગણાય છે. આ વ્યૂહાત્મક રોકાણો કંપનીના અપેક્ષિત નફા અને એની સાથે સંકળાયેલા જોખમોમાં મહત્ત્વનો ફેરફાર લાવી શકે છે. લાંબાગાળે કંપનીના શેરહોલ્ડરો અને લેણદારોને અસર કરે છે. આ અર્થમાં મૂડી બજેટ કંપનીનું અંતિમ લક્ષ્ય કે સ્થાન નક્કી કરે છે.
- (7) પૂર્વાનુમાન : ધંધાની વિકાસ યોજના, વિસ્તરણ યોજના કે અન્ય મૂડી રોકાણ યોજનાથી ભવિષ્યની નફાકારકતા અને આવકનો ખ્યાલ મેળવવો તથા ભવિષ્યનાં જોખમોથી અવગત થવા માટે મૂડી બજેટ યોજના અગત્યની ગણાય છે. મૂડી બજેટ પ્રક્રિયામાં નિર્ણયો લેતી વખતે

ભવિષ્યની નફાકારકતા રોકડપ્રવાહ અને તેને અસર કરતા જોખમો વિશે અંદાજ મૂકવામાં આવે છે. આમ, મૂડી બજેટ યોજના દ્વારા પેઢી તેના પરિણામે વિશે સરળતાથી પૂર્વાનુમાન કરી શકે છે.

તેથી જ ખાન અને જૈનનાં મત અનુસાર, “નાણાકીય નિર્ણય પ્રક્રિયામાં મૂડી બજેટ અંગેની નિર્ણયો સર્વોપરી મહત્વ ધરાવે છે.”

5.3 મૂડી રોકાણના હેતુઓ :

મૂડી બજેટના હેતુઓ :

પેઢીમાં કરવામાં આવતું લાંબાગાળાનું રોકાણ અનેક જુદા જુદા હેતુઓ પ્રમાણે થાય છે. મૂડી બજેટનાં હેતુઓ નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

- (1) યાંત્રિકીકરણ (2) મિલકતોની પુનઃસ્થાપના (3) વિકાસ યોજના (4) નવી પેદાશ વખતે (5) આધુનિકીકરણ
- (1) યાંત્રિકીકરણ : ધંધામાં ઉત્પાદનકાર્ય મજૂરો દ્વારા કરવામાં આવતું હોય તેના બદલે યંત્રો દ્વારા ઉત્પાદન કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવે, ત્યારે મૂડી બજેટ અંગે વિચારવામાં આવે છે. આ સંજોગોમાં મજૂર દ્વારા ઉત્પાદન ખર્ચ અને યંત્ર દ્વારા ઉત્પાદન ખર્ચ વચ્ચે સરખામણી કરવામાં આવે છે અને તેના આધારે મૂડી બજેટનો નિર્ણય લેવામાં આવે છે.
- (2) મિલકતોની પુનઃસ્થાપના : ધંધામાં વપરાતી જૂની મિલકતોના સ્થાને નવી મિલકતો વસાવવી. જૂની કાયમી મિલકતો ઘસાતી જતી હોય અને ઝડપી કે સરળ ન હોય ત્યારે મિલકતોનાં પુનઃસ્થાપના અંગે મૂડી બજેટની વિચારણા કરવામાં આવે છે.
- (3) વિકાસ યોજના : ધંધાનો વિકાસ થતા નવી મિલકતોની ખરીદી, નવી શાખાઓની સ્થાપના, નવું કારખાનું ઊભું કરવું. ઉત્પાદન શક્તિમાં વધારો કરવો વગેરે જેવી વિકાસ યોજનાઓ વખતે વિકાસ યોજના દ્વારા મળતો વધારાનો લાભ અને નફાકારકતાને આધારે નિર્ણય લેવામાં આવે છે.
- (4) નવી પેદાશ વખતે : કંપનીએ નવી ઉત્પાદિત વસ્તુ બજારમાં મૂકવી હોય તેના સંશોધન અંગે કરવામાં આવેલ પરત મેળવવા અને નફાકારકતા જાણવા મૂડી બજેટ યોજના દ્વારા નિર્ણય લેવામાં આવે છે.
- (5) આધુનિકીકરણ : પેઢીમાં મિલકતોનું આધુનિકીકરણ કરવા અંગે પણ મૂડી બજેટ યોજના વિચારવામાં આવે છે. ચાલુ યંત્રોના સ્થાને નવા આધુનિક ઓટોમેટિક યંત્રો કે સંપૂર્ણ કમ્પ્યુટરાઈઝેશન કરવા અંગેમાં નિર્ણયો માટે મૂડી બજેટ યોજના ઉપયોગમાં લેવાય છે.

5.4 મૂડી રોકાણના પ્રકાર

- કાયમી મૂડી રોકાણ

- ચાલુ મૂડી રોકાણ

સામાન્ય સંજોગોમાં કોઈપણ ધંધામાં બે પ્રકારનાં મૂડી રોકાણ હોય છે. લાંબાગાળાની મિલકતો અને બિનચાલુ મિલકતો ખરીદવા માટે કાયમી મૂડી રોકાણ આવશ્યક છે, જ્યારે ધંધામાં રોજબરોજનાં કાર્ય પાર પાડવા માટે ચાલુ મૂડી રોકાણ એટલે કે કાર્યશીલ મૂડીની આવશ્યકતા હોય છે.

5.5 યોજનાના પ્રકાર

1. સ્વતંત્ર યોજના

સ્વતંત્ર યોજના એ એવી યોજના છે કે જેમાં અન્ય કોઈ યોજના સાથે કોઈપણ પ્રકારની હરીફાઈ

હોતી નથી. એક યોજનાનો સ્વીકાર થાય તો બીજી યોજના બાકાત નથી રાખવામાં આવતી. દરેક ઉપસ્થિત યોજનાનું સ્વતંત્ર મૂલ્યાંકન થાય છે.

2. પરસ્પર નિવારક યોજના :

પરસ્પર નિવારક યોજનાઓ એવી યોજનાઓ છે કે, જે એકબીજા સાથે હરિફાઈમાં હોય છે અને જો એક યોજના સ્વીકારવામાં આવે તો બીજી યોજના આપોઆપ નકાર પામે છે. વિકલ્પો પરસ્પર નિવારક હોય છે. અને તેમાંથી કોઈ પણ એક યોજનાનો જ સ્વીકાર થાય છે. મૂલ્યાંકનનાં અંતે સૌથી શ્રેષ્ઠ યોજના પર પસંદગી ઉતારવામાં આવશે.

5.6 મૂડી ગુણોત્તર (મૂડીની માપબંધી)

મૂડી અંદાજપત્રમાં મૂડી ગુણોત્તર એટલે કે મૂડીની માપબંધીનો પ્રશ્ન અતિમહત્વનો છે, જ્યારે પેઢી પાસે ભંડોળની મર્યાદા હોય ત્યારે આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. કોઈપણ પેઢી પોતાના તમામ નાણાં તમામ ઉપસ્થિત યોજનામાં રોકી શકે નહીં. ઘણીવાર એવું પણ બને કે તમામ યોજનાઓ નફાકારક હોય. પરંતુ, તેમાંથી જે સૌથી વધુ નફાકારક હોય તેમાં મૂડી રોકાણ કરવામાં આવશે.

5.7 નફાકારકતા માપવામાં સામેલ પરિબળ

કોઈ પણ યોજનાની નફાકારકતા માપવા માટે નીચેના મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવો જરૂરી છે:

1. નાણાંકીય તપાસ :

- કુલ મૂડી ખર્ચનો અંદાજ - કાર્યશીલ મૂડી અને કાયમી મૂડી અંગેના અંદાજો
- યોજનાની નફાકારકતા નક્કી કરવી (1. શક્ય વેચાણ અંગે અંદાજ 2. વેચાણની પડતરનો અંદાજ)
- રોકાણ પર વળતરનાં દરની ગણતરી
- યોજનામાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- ઉપયોગી આયુષ્ય

2. બિનનાણાકીય તપાસ

ઉદ્યોગનું કદ, સંગઠનનો પ્રકાર, પ્રોજેક્ટનું સ્થળ, પ્રોજેક્ટનું લે-આઉટ, ટેકનિકલ જરૂરિયાત, જોખમનું પ્રમાણ, મજૂર સમસ્યા, બજાર, સરકારી વલણ અને ભવિષ્યના વિકાસની તકો.

મૂડી બજેટનાં નિર્ણયોના પ્રકાર :

મૂડી અંદાજપત્રનાં નિર્ણયોનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે :

પેઢીના ભૂતકાળના અહેવાલો પરથી પેઢીની પરિસ્થિતિ પરથી

(અ) પડતર ઘટાડા નિર્ણય (અ) પારદર્શક નિર્ણયો

(1) પુનઃ સ્થાપનાનો નિર્ણય (બ) સ્વીકાર-અસ્વીકારનો નિર્ણય

(2) આધુનિકીકરણનો નિર્ણય (ક) આકસ્મિક નિર્ણય

(બ) આવક વધારવા અંગેના નિર્ણય

(1) વિસ્તરણના નિર્ણયો

(2) રૂપાંતરિત નિર્ણયો

(3) નવા ધંધાની સ્થાપના નિર્ણયો

પેઢીનાં ભૂતકાળના અહેવાલો પરથી :

(અ) પડતર ઘટાડા નિર્ણય માટે :

(1) પુનઃ સ્થાપનાનો નિર્ણય : પેઢીમાં જૂનાં યંત્રોને સ્થાને નવા યંત્રો ગોઠવવા પડે છે. અમુક સમય પછી ઘસાયેલ યંત્રોની જગ્યાએ નવા યંત્રો વસાવવા પડે છે. નવી શોધખોળને કારણે પણ નવા યંત્રો વસાવવા પડે છે. આ પ્રકારનું મૂડી રોકાણ તેની નફાકારકતાથી ધ્યાનમાં રાખી કરવામાં આવે છે. જુના યંત્રોની જગ્યાએ નવું યંત્ર ખરીદવું તે નિર્ણય લેતી વખતે નીચેની બાબતો વિચારવામાં આવે છે :

(1) ભવિષ્યમાં મળનારા નફો (2) નવા યંત્રની ઉપયોગિતા (3) નવા યંત્રોનો મહત્તમ ઉપયોગ (4) નવા યંત્રથી ખર્ચમાં થતી બચત.

જોકે આ બધી બાબતોમાં અંદાજો મેળવવા પડે છે. જેમ કે નફાકારકતાનો આંક અંદાજ યંત્રનો અંદાજિત જિંદગી વગેરે આ સાથે યંત્રનું શું મૂલ્ય ઊપજશે તે પણ વિચારવું પડે છે. જૂનું યંત્ર વસાવવું કે આધુનિક યંત્ર વસાવવું તે પણ વિચારવું પડે છે. જો કે અહીં નફાકારકતાનાં સંદર્ભમાં વિચારાય છે કે, કયાં પ્રકારનું યંત્ર વસાવવું.

(2) આધુનિકીકરણનો નિર્ણય : મૂડી બજેટની પ્રક્રિયા ધંધાના ચાલુ ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં વધુ અસરકારક રીતે ફાયદાકારક છે. કારણ કે મૂડી બજેટ એ ધંધામાં પુનઃસ્થાપના કરવા માટે ઉપયોગી છે. તેમજ ધંધાના ઉત્પાદનના સાધનને આધુનિકીકરણ કરવા મૂડી બજેટિંગની પ્રક્રિયા ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

(બ) આવક વધારવા અંગેના નિર્ણયો :

(1) વિસ્તરણના નિર્ણયો : ધંધાના વિકાસ માટે ધંધાનું વિસ્તૃતીકરણ આવશ્યક છે. ધંધાના વિકાસ અને પેઢીનો વિકાસ કરવા માટે જે રોકાણ થાય છે, તે આ પ્રકારનું રોકાણ ગણાય છે. પેઢીનો વિકાસ કરવા માટે પેઢીના સંચાલકો પાસે જુદી જુદી નફાકારક રોકાણની યોજનાઓ હોય છે. આ જુદી જુદી યોજનાઓનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવામાં આવે છે અને દરેક યોજનાની નફાકારકતાનો ખ્યાલ મેળવવામાં આવે છે.

પેઢી ધંધાનું વિસ્તૃતીકરણ કરી વિકાસ સાથે છે. જેથી પેઢી માટે અંકુશનું ક્ષેત્ર પણ વિશાળ બને છે. તેનો અંદાજ વિસ્તૃતીકરણને લીધે મૂડીરોકાણ કેટલું થશે ? તેમાં કયા દરે નફો મળશે તેનો અંદાજ મેળવવામાં આવે છે. મૂડી રોકાણનો દરેક ખર્ચ પછી તેમાંથી કેટલી રોકડ મળશે ? તેમાં નફાનું કેટલું પ્રમાણ હશે ? તે અંગે પત્રકો બનાવવામાં આવે છે. આ પ્રકારના નિર્ણયોમાં ભારોભાર અચોક્કસતાનું પ્રમાણ રહેલું છે. આ પ્રકારના રોકાણમાંથી પ્રાપ્ત થતી નફાકારકતાને ઘણાં બધાં પરિબળો અસર કરતાં હોય છે. પેઢી વિસ્તૃતીકરણ કરવા માંગતી હોય અને તે માટેના રોકાણોમાં અંદાજો મેળવે તેની સામે નફાકારકતાનો ખ્યાલ મેળવે; પરંતુ, સંચાલનની કાર્યક્ષમતા તથા કર્મચારીઓની કાર્યક્ષમતા પણ નફાકારકતાને અસર કરનારું અગત્યનું પરિબળ બને છે.

(2) રૂપાંતરિત ફેરબદલીના નિર્ણયો : નવી પેદાશ કે સેવા શ્રેણી ચાલુ કરવાની હોય તેવા નિર્ણયોને રૂપાંતરિત નિર્ણયો કહેવાય. તેનો હેતુ જૂની પેદાશ કે સેવા શ્રેણીમાં આવકના ઘટાડાનું જોખમ ઘટાડવાનું તેમજ નવા રોકાણની તકો ઊભી કરીને આવક વધારવાનો છે.

ઉદા. આઈ.સી.આઈ. બેંકે ઈન્શ્યોરન્સનો ધંધો ચાલુ કરે છે. આવા નિર્ણયો ધંધો કરતી બધી કંપનીઓ કે પેઢીઓ લે છે.

(3) નવા ધંધા કે ઉત્પાદનની શરૂઆત કરવા માટે : ચાલુ ઉત્પાદનની વસ્તુઓ સાથે કોઈ નવી વસ્તુના ઉત્પાદન અંગે નિર્ણય લેવામાં આવે અને તેમાંથી અંદાજિત નફાનો ખ્યાલ મેળવાય ત્યારે તેને નવા પ્રોજેક્ટમાં કરવામાં આવતા રોકાણ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. પેઢીએ ભૂતકાળમાં અને નવી વસ્તુને ઉત્પાદન કરેલું હોતું નથી. આથી, વધુ રોકાણ કાર્યક્ષમ રહેશે કે કેમ અને આવા રોકાણની નફાકારકતા કેટલી રહેશે, તેને આધારે નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

નવું ઉત્પાદન શરૂ કરતા તેની પાછળ કુલ કેટલું રોકાણ થશે અને આવા રોકાણ ઉપર વળતરનો દર કેટલો રહેશે તેને આધારે રોકાણ કરવા અંગેના નિર્ણયો લેવાય છે. કોઈક વખત નવી વસ્તુનું ઉત્પાદન બહુ નફાકારક ન હોય તથા રોકાણ ઉપર વાજબી વળતર કરતાં ઓછું વળતર મળે તેમ હોય; છતાં, બજારમાં અને હરિફાઈમાં ટકી રહેવા માટે પણ આવું રોકાણ કરવામાં આવે છે.

પેઢીની વર્તમાન પરિસ્થિતિ પરથી :

(A) પારદર્શક નિર્ણયો : જ્યારે એક કરતા વધારે વિકલ્પો હોય ત્યારે તેમાંથી એક જ વિકલ્પ પસંદ કરી બીજા વિકલ્પો જતા કરવા ન હોય ત્યારે તેને પારદર્શક નિર્ણયો કહેવાય. આ નિર્ણય બધા વિકલ્પોને તુલનાત્મક અભ્યાસ કર્યા બાદ લેવાય છે.

દાત. એક પેઢી એ મશીન X અને Y ખરીદવાનો નિર્ણય લેવાયો છે. તો જો મશીન Xનો સ્વીકાર કરે અને મશીન Y રદ કરે તો તે પારદર્શક નિર્ણયો કહેવાય.

(B) સ્વીકાર-અસ્વીકાર અભિગમ હેઠળ નિર્ણય : આ નિર્ણય ત્યારે જ લેવાય છે જ્યારે દરખાસ્તો સ્વતંત્ર હોય આવી દરખાસ્તો જો એકબીજા સાથે સરખાવાથી કે તુલના કરવામાં આવતી નથી. કોઈ એક કે એકથી વધુ દરખાસ્ત, જે પેઢીના નક્કી કરેલા માપદંડ મુજબ ભંડોળ ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે સ્વીકાર અસ્વીકાર નિર્ણયો લેવાય છે.

દાત. યોજના A, B અને C હોય તો તેનું વળતર 20%, 18% અને 14% અનુક્રમે હોય તો પેઢીનું અપેક્ષિત વળતર 15% હોય તો A અને B સ્વીકારાય અને C રદ કરાશે.

(C) આકસ્મિક નિર્ણયો : જ્યારે બે કે તેથી વધુ સ્વતંત્ર દરખાસ્તો હોય તેમાંથી ગમે તે એક જ દરખાસ્ત સ્વીકારવી જરૂરી હોય છે અથવા એકથી વધુ સ્વતંત્ર દરખાસ્ત સ્વીકારવાની હોય તેવા નિર્ણયો આકસ્મિક રીતે લેવાતા હોય છે.

દા.ત. કંપની એ ગ્રામ્ય કે પછાત વિસ્તારમાં ફેક્ટરી ઊભી કરવાની દરખાસ્ત સ્વીકારે તો તેનું રોકાણ બીજા અન્ય આંતરમાળખાકીય સગવડો માટે પણ રોકાણ કરવાનું થાય.

દા.ત. રોડ બાંધવા, કર્મચારીઓના કલ્યાણ માટે મકાન બાંધવા વગેરે.

મૂડી બજેટની પ્રક્રિયા :

મૂડી બજેટની સમગ્ર વિધિને ક્યુરિન જી. ડેવિડ નીચેના ચાર તબક્કાઓમાં વહેંચી છે (દરખાસ્ત) :

(1) પ્રોજેક્ટરની રચના કે ઉદ્ભવ (2) યોજનાનું મૂલ્યાંકન (3) યોજનાની પસંદગી (4) યોજનાનો અમલ.

મૂડી બજેટની પ્રક્રિયા કે વિધિમાં ઉપરોક્ત ચાર તબક્કાઓનો સમાવેશ થાય છે. જો કે આ ચાર તબક્કા કરતાં વધુ તબક્કામાંથી પણ બજેટની વિધિને પસાર થવું પડે.

યોજનાના સ્વરૂપ અને પેઢીના કદને આધારે મૂડી બજેટની પ્રક્રિયાની રચના થાય છે. મૂડી પ્રોજેક્ટનાં રોકાણ અંગે યોગ્ય નિર્ણયો લઈ શકાય. મૂડી બજેટની પ્રક્રિયાએ મૂડી રોકાણ અંગેની નિર્ણયો લેવાની એક પ્રક્રિયા જ છે. આ પ્રક્રિયાના તબક્કાઓની વિગતે ચર્ચા નીચે પ્રમાણે છે :

(1) દરખાસ્ત કે પ્રોજેક્ટનો ઉદ્ભવ : રોકાણ અંગેની જુદી જુદી દરખાસ્ત પેઢી પાસે હોય છે. નવી વસ્તુને ઉત્પાદન કરવા અંગેની ઉત્પાદન શક્તિ વધારવાની, ઉત્પાદન ખર્ચ ઘટાડવાની વગેરે, પેઢીના જુદા જુદા વિભાગ પાસેથી સંચાલનને દરખાસ્તો મળે છે. જેમ કે ઉત્પાદન વિભાગ, ઉત્પાદન વિભાગ ઉત્પાદનની નવી ટેકનિક અપનાવવા માંગતું હોય અને તે માટે નવી યંત્ર સામગ્રી ખરીદવાની જરૂરિયાત જણાવતું હોય છે. વેચાણ વિભાગ ગ્રાહકોને ઝડપથી માલની ડિલિવરી આપવા માટે ડિલિવરીવાન ખરીદવા માટે દરખાસ્ત મૂકે. આમ, રોકાણ અંગેની જુદી જુદી દરખાસ્તો પેઢીની જુદી જુદી સપાટીએથી ઉદ્ભવે છે, પરંતુ દરેક દરખાસ્ત યોગ્ય કે વાજબી હોવી જોઈએ, કારણ કે પેઢીએ આ માટે સારો એવો મૂડી ખર્ચ કરવાનો હોય છે.

દા.ત. ફેક્ટરી મેનેજર કે પ્લાન્ટ મેનેજર તરફથી એવી દરખાસ્ત હોય કે જૂની તમામ યંત્રસામગ્રી દૂર કરી શકાય છે. આ પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર સારું એવું મૂડી રોકાણ માંગી લે તેમ છે પરંતુ નાણાકીય સંચાલકની વાજબીપણા સાથે તેમાંથી મળવાપાત્ર નફાકારકતાનો પણ વિચાર કરવો પડે છે, જેમ કે નફાનો સતત પ્રવાહ મળી રહે છે.

(2) યોજનાનું મૂલ્યાંકન : પ્રોજેક્ટનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે બે બાબતોને આધારે રૂપે ગણવામાં આવે છે.

(1) નફાનું અંદાજિકરણ અને ખર્ચનું અંદાજિકરણ (2) પ્રોજેક્ટ માટે ધોરણોની પસંદગી

(1) નફાનું અંદાજિકરણ અને ખર્ચનું અંદાજિકરણ : ભવિષ્યની અનિશ્ચિતતાઓ ધ્યાનમાં રાખી પ્રોજેક્ટ સાથે સંકળાયેલા એકમોની ગણતરી કરવી જોઈએ. પ્રોજેક્ટમાંથી મળવા પાત્ર રોકડ પ્રવાહ અને તે સાથે ઉદ્ભવે તેવા જોખમોનો ખ્યાલ નિર્ણય લેતી વખતે રાખવો જોઈએ. પ્રોજેક્ટના જોખમો અને નફાકારકતાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ મેળવવા માટે આ સાથે સંકળાયેલ નિષ્ણાતોની સલાહ પણ મેળવવી જોઈએ.

દા.ત. ઉત્પાદન મેનેજરે છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબની યંત્ર સામગ્રી કારખાનામાં દાખલ કરવા માંગે છે. પરંતુ તેમ કરવાથી કારખાનાના કામદારોની કાર્યક્ષમતા ન વધે તો ? વળી નવી યંત્ર સામગ્રી વસાવવાથી ઉત્પાદન વધારો થાય; પરંતુ, તે માટે બજાર મળી રહેશે કે કેમ તે પણ વિચારવું પડે છે. જેમ કે યોજનામાં કરેલું રોકાણ શરૂઆતથી જ વળતર આપવા માંડે છે, જ્યારે કેટલાંક પ્રોજેક્ટમાંથી વળતર લાંબાગાળે મળે છે. પ્રોજેક્ટની ચકાસણી નિષ્ણાત તેવી તટસ્થ વ્યક્તિ પાસે કરાવવી જોઈએ જેથી પ્રોજેક્ટની નફાકારકતા અને તેની પાછળના મૂડી ખર્ચનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપી શકે છે. આ ઉપરાંત પ્રોજેક્ટને ચાલુ રાખવા માટે કેટલા ચાલુ ખર્ચને ચૂકવવા પડશે તેનો પણ અંદાજ કાઢવો પડે.

(2) પ્રોજેક્ટ માટે ધોરણોની પસંદગી : યોજનાની પસંદગી કયા ધોરણોને ધ્યાનમાં રાખી કરવી તે અંગેના ધોરણો નક્કી કરવા પડે છે. આ ધોરણો યોજનાની જરૂરિયાતોનો માપદંડ દર્શાવે છે. યોજનાની જરૂરિયાત અંગેના ધોરણો પેઢીની નફાકારકતામાં વધારો કરે તેવા હોવા જોઈએ. જેથી પેઢીનું બજારમૂલ્ય મહત્તમ થાય. યોજનાની પસંદગીના ધોરણો એવી રીતે નક્કી ન થવા જોઈએ કે જેથી નફાકારકતા પ્રસ્તાવ સ્વીકારાય નહીં.

(3) યોજનાની પસંદગી : દરેક પેઢી યોજનાની પસંદગી માટે અમુક ધોરણો અને માપદંડો નક્કી કરતી હોય છે. તેથી કઈ યોજના પસંદ કરવી જોઈએ તે માટે કોઈ એક નિયમ ન આપી શકાય. યોજનાની આખરી મંજૂરી નાણાકીય સંચાલકો આપે છે. જેમ કે ઉચ્ચ સંચાલક કોઈકવાર યોજનાની પસંદગીનું કારણ જે તે વિભાગના અધિકારીઓને સોંપે છે.

(4) યોજનાનો અમલ : યોજનાના અમલ માટે ફંડની ફાળવણી કરવામાં આવે છે. મૂડી ખર્ચ માટે ફંડ ફાળવવામાં આવે છે. મૂડી ખર્ચ માટે ફાળવવામાં આવેલ ફંડને મૂડી બજેટ કહે છે. આ ફંડનો ઉપયોગ મૂડી ખર્ચ માટે થાય છે. સંચાલનને ખાતરી કરતા રહેવું પડે છે કે મૂડી બજેટ માટે ફાળવવામાં આવેલ ફંડનો ઉપયોગ ફાળવણીની રકમની સાથે સુસંગત રીતે રહે, તે પ્રમાણે થાય છે કે નહીં. મૂડી બજેટ પ્રમાણે જે ખર્ચ થવો જોઈએ, મૂડી ખર્ચ તરીકે મૂડી બજેટમાં કેટલી રકમ ફાળવવામાં આવી છે અને તેમાંથી કેટલો ખર્ચ થયો છે તથા મૂડી ખર્ચ તરીકે રકમ મંજૂર થઈ છે. છતાં, ખર્ચવામાં નથી આવી તે રકમો દર્શાવતો અહેવાલ દર મહિને તૈયાર કરવો જોઈએ. જો આમ થાય તો પ્રોજેક્ટના અમલ ઉપર અસરકારક નિયંત્રણ રાખી શકાય છે.

મૂડી બજેટ નિર્ણયોનાં અભિગમો :

મૂડી બજેટના નિર્ણયોનાં સંદર્ભમાં નીચેના બે અભિગમો પ્રચલિત છે.

(અ) સ્વીકાર - અસ્વીકાર અભિગમ

(બ) ક્રમાંક અભિગમ

(અ) સ્વીકાર - અસ્વીકાર અભિગમ : કંપની પાસે અમર્યાદિત ભંડોળ હોય ત્યારે નફો કમાવી આપતી બધી યોજના કે યોજનામાં રોકાણ કરી સંપત્તિમાં મહત્તમ વધારો કરવાનો હેતુ હોય તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ, મૂડીની માપબંધી હોય એટલે કે મૂડી ભંડોળ મર્યાદિત હોય અને રોકાણ માટેના વિકલ્પો અનેક હોય ત્યારે બધા જ વિકલ્પો સ્વીકારી શકતા નથી પછી ભલે બધા જ વિકલ્પો નફાકારક હોય. આથી કંપની કે પેઢી યોજનાનાં રોકાણનો નિર્ણય લેતા પહેલાં સ્વીકાર કે અસ્વીકારનાં ધોરણો નક્કી કરે છે. આ ધોરણોની કસોટીઓમાંથી જે યોજના કે રોકાણ પ્રસ્તાવો પાર ઉતરે તેને સ્વીકારવામાં આવે છે અને બાકીની યોજનાઓનો અસ્વીકાર થાય છે.

મૂડી રોકાણો પર વળતરનો દર અને મૂડી વળતરનો દર ધ્યાનમાં રાખીને સ્વીકારવામાં આવે છે.

દા.ત. જો યોજનામાં પડતર કરતાં તેમાંથી મળવાપાત્ર અપેક્ષિત વળતરનું વર્તમાન મૂલ્ય વધારે હોય તે યોજના કે પ્રસ્તાવ સ્વીકારવામાં આવે છે; પરંતુ, મૂડી પડતર કરતાં જે યોજના ઓછું વળતર આપી શકે તેમ હોય તે યોજના સ્વીકારવામાં નથી આવતી. મૂડી બજેટને નિર્ણયોને સંદર્ભમાં યોજનાનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર માટે નીચેના ચાર પરિબળ માપદંડ તરીકે પાયામાં રાખવામાં આવે છે :

(1) મૂડી પડતર (2) મૂડી રોકાણ પર અપેક્ષિત વળતર દર (3) અપેક્ષિત વળતરનું વર્તમાન મૂલ્ય (4) માલિકની સંપત્તિમાં વધારો.

(બ) ક્રમાંક અભિગમ : પેઢી પાસે રોકાણ માટેના અનેક પ્રસ્તાવો હોય અને મૂડીની માપબંધીનો પ્રશ્ન હોય ત્યારે ધોરણોમાં માપદંડને આધારે અથવા યોજનાનાં વળતરનાં વર્તમાન મૂલ્યને આધારે ક્રમ આપવામાં આવે છે. પ્રસ્તાવ કે યોજનાઓને ઉતરતા ક્રમમાં નંબર આપવામાં આવે છે અને રોકાણ માટે ભંડોળની પ્રાપ્તિ જ્યાં સુધી પહોંચી શકે ત્યાં સુધીની યોજના કે પ્રસ્તાવોનો સ્વીકાર થાય છે. બાકીના પ્રસ્તાવો રદ થાય છે.

5.8 મૂડી રોકાણ યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરવાની વિવિધ પદ્ધતિઓ-રીતો

ધંધાની મૂડી રોકાણની યોજનાના મૂલ્યાંકન માટેની પદ્ધતિઓ નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

(A) પ્રણાલીકાગત પદ્ધતિઓ

(I) પરત આપ સમય (II) હિસાબી વળતરનો દર (ARR)

(B) વટાવેલ રોકડ પ્રવાહ આધારિત પદ્ધતિ

(I) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યપદ્ધતિ (II) નફાકારકતા આંક (III) આંતરિક વળતર દર

(IV) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યનો આંક (V) વટાવેલ પરત આપ સમય

5.8.1 પરત આપ સમયગાળો (પે-બેક સમયગાળો)

“કોઈ યોજનામાં કરવામાં આવેલ રોકાણ કેટલા સમયમાં પરત આવશે તેને પરત આપ સમય કહેવાય.”

એટલે કે કોઈ પણ યોજનામાંથી દર વર્ષે જે રોકડ પ્રવાહ પ્રાપ્ત થાય તે આવકની કુલ રકમ યોજનામાં રોકાણ કરેલ રકમ જેટલી થવા માટે જે સમય જોઈએ, તે સમયને પરત આપ સમય કહે છે.

આ પદ્ધતિમાં યોજનામાં કરવામાં આવેલું રોકાણ કેટલા સમયમાં પરત મળે છે. તે સમયે તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ ગણતરી કરવામાં અને સમજવામાં સરળ છે. આ પદ્ધતિમાં જો સંચાલકો પાસે મૂડી રોકાણ અંગે એક કરતા વધુ વિકલ્પો હોય તો જે યોજનામાં સૌથી ઓછો પરત આપ સમય હશે, તે સમય પસંદ કરવામાં આવે છે.

સૂત્ર

$$\text{પરત આપ સમય} = \frac{\text{કુલ રોકાણ}}{\text{વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ}}$$

દા.ત. એક કંપની એક યોજનામાં રૂ. 4,50,000નું રોકાણ કરવા માંગે છે નીચેના સંજોગોમાં પરત આપ સમય નક્કી કરો.

(A) વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 1,50,000 હોય.

(B) વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 2,25,000 હોય.

(C) વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 1,00,000 હોય.

(A) વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 1,50,000 હોય.

$$\text{પરત આપ સમય} = \frac{\text{રૂ. 4,50,000}}{\text{રૂ. 1,50,000}}$$

= 3 વર્ષ પરત આપ સમય

(B) વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 2,25,000 હોય.

$$\text{પરત આપ સમય} = \frac{\text{રૂ. 4,50,000}}{\text{રૂ. 2,25,000}}$$

= 2 વર્ષ પરત આપ સમય

(C) વાર્ષિક અંદાજિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 1,00,000 હોય.

$$\text{પરત આપ સમય} = \frac{\text{રૂ. 4,50,000}}{\text{રૂ. 1,00,000}} \text{ 4.5 વર્ષ એટલે}$$

= 4 વર્ષ 6 માસ પરત આપ સમય

ફાયદા :

પરત આપ સમય પદ્ધતિના ફાયદા નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય છે.

- (1) આ પદ્ધતિ સૌથી સરળ અને વ્યવહારમાં પ્રચલિત છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં જે યોજનામાં રોકાણ ઝડપથી વસૂલ થાય તે પસંદ થતી હોવાથી જોખમનું પ્રમાણ ઓછું રહે છે.
- (3) રોકડ પરતનો સમય ધ્યાનમાં લેવાતો હોવાથી આ પદ્ધતિ વધુ રોકડ પ્રવાહિતા ધરાવે છે.
- (4) વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહને પરિણામે નાણાકીય આયોજન સરળતાથી થઈ શકે છે.
- (5) ટૂંકા સમયગાળાની રોકાણ યોજનાઓ માટે આ પદ્ધતિ અનુકૂળ છે.

મર્યાદાઓ :

- (1) આ યોજનામાં માત્ર રોકાણ પરત રકમને ધ્યાનમાં લેવાય છે. નફાના તત્ત્વને અવગણવામાં આવે છે.
- (2) બે સરખી યોજનામાં પરત આપ સમય સરખો હોય; પરંતુ, એક યોજનામાં બીજી યોજના કરતાં શરૂઆતનાં વર્ષોમાં વધુ રોકડ પ્રવાહ મળતો હોય ત્યારે વ્યાજનું તત્ત્વ ધ્યાનમાં લેવાતું નથી.

દા.ત.

યોજના	રોકાણ	પરત મળતી રકમ		પરત આપ સમય
		I	II	
A	50,000	30,000	20,000	2 વર્ષ
B	50,000	10,000	40,000	2 વર્ષ

ઉપરના ઉદાહરણમાં બંને યોજનામાં પરત આપ સમય એક સરખો છે; પરંતુ, યોજના Aમાં પ્રથમ વર્ષ રૂ. 30,000 અને યોજના B માં રૂ. 10,000 મળે છે. યોજના A માં રૂ. 20,000 પ્રથમ વર્ષ વધુ મળતા હોવા છતાં આ પદ્ધતિમાં આ બાબત ધ્યાનમાં લેવાતી નથી.

(3) લાંબા સમયગાળા માટે આ પદ્ધતિ બિનઉપયોગી છે.

5.8.2 હિસાબી વળતરનો દર

આ પદ્ધતિ પણ સમજવામાં અને ગણતરી કરવામાં સરળ છે. હિસાબી વળતર દરની પદ્ધતિમાં પ્રાપ્ત થતી આવકની સરેરાશ આવક શોધવામાં આવે છે, જેને સરેરાશ રોકાણથી ભાંગવામાં આવે છે. આ ભાગાકારને પરિણામે મળતું મૂલ્ય હિસાબી વળતર દર ગણાય છે. હિસાબી વળતર દરને સરેરાશ રોકાણ પર વળતર દર પણ કહેવાય છે. આ પદ્ધતિમાં દર વર્ષે પ્રાપ્ત થતી આવકમાંથી ઘસારો અને કરવેરા બાદ કરીને આવક ધ્યાનમાં લેવાય છે તેના સરવાળાને કુલ વર્ષો વડે ભાગીને સરેરાશ આવક શોધવામાં આવે છે. સરેરાશ રોકાણ શોધવા માટે યોજનામાં કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણ અને ભંગાર કિંમતના સરવાળાને બે વડે ભાગવામાં આવે છે. જો ભંગાર કિંમત ન હોય તો “શૂન્ય” ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

આ સરેરાશ આવકને સરેરાશ રોકાણ વડે ભાગીને હિસાબી વળતર દર શોધવામાં આવે છે.

સૂત્ર,

$$\text{હિસાબી વળતરનો દર} = \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ રોકાણ}} \times 100$$

$$\text{જ્યાં સરેરાશ આવક} = \frac{\text{કુલ આવક (કરવેરા બાદ નફો)}}{\text{વર્ષ}}$$

$$\text{સરેરાશ રોકાણ} = \frac{\text{યોજનાનું રોકાણ મૂલ્ય} \pm \text{ભંગાર કિંમત}}{2}$$

દા.ત., એક કંપની એક યોજનામાં રૂ. 9,25,000નું રોકાણ કરવા માંગે છે. પાંચ વર્ષના અંતે તેની ભંગાર કિંમત રૂ. 75,000 ઉપજે છે. પાંચ વર્ષ દરમ્યાનની ઘસારો અને કરવેરા બાદની કુલ આવક રૂ. 3,75,000 હોય તો હિસાબી વળતરનો દર નીચે પ્રમાણે શોધાશે.

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ આવક} &= \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}} \\ &= \frac{3,75,000}{5 \text{ વર્ષ}} \\ &= \text{રૂ. } 75,000 \text{ સરેરાશ આવક} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ રોકાણ} &= \frac{\text{યોજનાનું રોકાણ મૂલ્ય ₹ ભંગાર કિંમત}}{2} \\ &= \frac{9,25,000 + 75,000}{2} \\ &= \frac{10,00,000}{2} = ₹. 50,000 \text{ સરેરાશ રોકાણ} \end{aligned}$$

સૂત્ર,

$$\begin{aligned} \text{હિસાબી વળતર દર} &= \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ આવક}} \times 100 \\ &= \frac{75,000}{5,00,000} \times 100 \\ &= 15\% \text{ હિસાબી વળતર દર} \end{aligned}$$

ફાયદા :

- (1) આ પદ્ધતિ સમજવામાં અને ગણતરી કરવામાં સરળ છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં ઘસારો અને કર બાદની ચોખ્ખી આવક ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (3) આ પદ્ધતિમાં આવકના આંકડા નફા નુકસાન ખાતામાંથી લેવાય છે, જેથી ધંધા માટે વધુ વાસ્તવિક ગણાય છે.
- (4) એકથી વધુ યોજનાના હિસાબી વળતર દર શોધીને શ્રેષ્ઠ વળતર આપતી યોજના પસંદ કરી શકાય છે.

મર્યાદાઓ :

- (1) આ પદ્ધતિમાં સમયનું તત્ત્વ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું નથી.
- (2) આ પદ્ધતિમાં આવક નફા નુકસાનના આધારે લેવામાં આવે છે. ઘસારા જેવા ખર્ચ બાદ થઈ જતા હોવાથી રોકડ પ્રવાહને આધારે સાચું મૂલ્યાંકન થઈ શકતું નથી.
- (3) અહીં યોજનાઓના વળતર દર ધ્યાનમાં લેવાય છે પણ મુદત ધ્યાનમાં લેવાતી નથી; જેમકે, એક યોજના કે 5 વર્ષ સુધી 30 ટકા વળતર આપે અને બીજી યોજના 8 વર્ષ સુધી 25 ટકા વળતર આપે તો 5 વર્ષ વાળી યોજના 30 ટકા વળતરને આધારે પસંદ થયા છે અને 8 વર્ષ સુધી આવક આપતી યોજના નકારાય છે.

5.9 વટાવેલી રોકડપ્રવાહ પદ્ધતિ અને વર્તમાન મૂલ્યપદ્ધતિ

5.9.1 ચોખ્ખી વર્તમાન કિંમત પદ્ધતિ :

મૂડીરોકાણ યોજનામાં દર વર્ષે મળતા રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય શોધવામાં આવે છે. આ રોકડ પ્રવાહનાં વર્તમાન મૂલ્યને રોકાણ મૂલ્ય સાથે સરખાવવામાં આવે છે. નફાથી ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય ગણાય છે.

$$\text{ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય} = \text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય} - \text{રોકાણનું મૂલ્ય (શરૂઆતનું રોકાણ)}$$

જો સૂત્રમાં ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (₹) ધનમાં આવે તો આ મૂડી રોકાણની યોજના સ્વીકારાશે અને જો ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (-) ઋણ આવે તો આ મૂડીરોકાણની યોજના નકારવામાં આવશે.

ફાયદા :

- (1) આ પદ્ધતિમાં નાણાંનું સમયમૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં રોકાણમૂલ્ય કરતા રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય વધુ હોય તો જ સ્વીકરાય છે તેથી સંપત્તિના મહત્તમીકરણનો સિદ્ધાંત પણ ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (3) યોજનાના સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાતા હોવાથી વધારે ચોકસાઈ દર્શાવે છે.

મર્યાદાઓ :

- (1) પ્રણાલિકાગત પદ્ધતિઓ કરતાં આ પદ્ધતિ સમજવામાં મુશ્કેલ છે.
- (2) અહીં માત્ર યોજનામાં મળતો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે. યોજનાનું આયુષ્ય સમયગાળો ધ્યાનમાં લેવાતો નથી. ટૂંકા આયુષ્યવાળી યોજના કરતા જે લાંબા આયુષ્યવાળી યોજનાનું યોજનું વર્તમાન મૂલ્ય વધુ હોય તો લાંબા આયુષ્યવાળી યોજના પસંદ થાય છે.
- (3) આ પદ્ધતિમાં વટાવનો દર નક્કી કરવો મુશ્કેલ છે.

5.9.2 આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિ

આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિમાં રોકાણ પર વળતરનો દર અગાઉથી નક્કી હોતો નથી. ઉપરની બે પદ્ધતિઓ યોજનું વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિઓ પર વળતરનો દર અગાઉથી નક્કી હોય છે જેમ કે 8%, 10%, 12%, 15% વગેરે. તેને આધારે રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય શોધવામાં આવે છે અને જો રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય વધુ હોય તો યોજના સ્વીકારવામાં આવે છે. જ્યારે આ પદ્ધતિમાં વળતર દર નક્કી હોતો નથી. તેથી રોકાણ પર ક્યા દરે વળતર મળે છે, તે શોધવામાં આવે છે.

આ પદ્ધતિમાં રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય અને રોકાણનું મૂલ્ય સમાન થાય તેવો વળતરનો દર શોધવામાં આવે છે અને તેમાંથી રોકાણ મૂલ્ય બાદ કરવામાં આવે છે, જો યોજનું વર્તમાન ઊંચું આવે તો બીજો ઊંચો વળતરનો દર લઈ ફરીથી રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય શોધવામાં આવે છે અને તેમાંથી રોકાણ મૂલ્ય બાદ કરવામાં આવે છે. જેથી રોકાણ મૂલ્ય અને રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય સરખા થઈ શકે છે. જેમ ઊંચો વળતરનો દર લેવામાં આવે તેમ રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય નીચું આવે છે.

ઉપરની ચર્ચા નીચેના એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે,

રહેમાન કંપની લિ. એક યોજનામાં રૂ. 2,00,000નું મૂડી રોકાણ કરવા માંગે છે, જેનું આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે. આ પાંચ વર્ષના આયુષ્ય દરમ્યાન કંપનીને નીચે પ્રમાણે રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત) મળવાની ધારણા છે.

વર્ષ	1	2	3	4	5
રોકડ પ્રવાહ	40,000	42,000	48,000	50,000	70,000

ઉપરની વિગતો પરથી આંતરિક વળતરનો દર શોધો.

નોંધ : પ્રયત્ન માટે 6% અને 8% વળતર દરનો આધાર લેવો.

જવાબ :

6%ના વટાવ દરે

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	40,000	0.943	37,720
2	42,000	0.890	37,380
3	48,000	0.840	40,320
4	50,000	0.792	39,600
5	70,000	0.747	52,290
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય			2,07,310

8%ના વટાવ દરે

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	40,000	0.926	37,040
2	42,000	0.857	35,994
3	48,000	0.794	38,112
4	50,000	0.735	36,750
5	70,000	0.681	47,670
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય			1,95,566

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય (શરૂઆતનું રોકાણ)

6%ના દરે = 2,07,310-2,00,000

= ₹ 7310 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

8% ના દરે = 1,95,566-2,00,000

= -4,434 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

ઉપરની ગણતરીને આધારે જોઈ શકાય કે, રોકાણ પર વળતરનો દર 6% લેવાથી ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 7,310 વધુ આવે છે અને રોકાણ પર વળતરનો દર 8% લેવાથી ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 4,434 ઓછું આવે છે.

આંતરિક વળતરના દર (IRR) ની ગણતરી :

તેથી કંપનીનો આંતરિક વળતરનો 6% અને 8% વચ્ચે હોવો જોઈએ, જે શોધવા માટે ભૂલ અને પ્રયત્ન પદ્ધતિ ()નો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

$$I.R.R. = A + \frac{C}{C+D} \times (B-A)$$

A = નીચો વળતર દર

B = ઊંચો વળતર દર

C = ચો. વર્તમાન મૂલ્યનો વધારો

D = ચો. વર્તમાન મૂલ્યનો ઘટાડો

$$\text{આંતરિક વળતરનો દર} = A + \frac{C}{C+D} \times (B-A)$$

$$= 6\% + \frac{7,310}{7,310+4,434} \times (8\% - 6\%)$$

$$= 6\% + \frac{7,310}{11,744} \times 2\%$$

$$= 6\% + 0.62 \times 2\%$$

$$= 6\% + 1.24$$

$$= 7.24\% \text{ આંતરિક વળતરનો દર}$$

આંતરિક વળતર દર 7.24% આવ્યો છે. જે દર્શાવે છે કે આ દરે રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય અને રોકાણ સરખું થઈ જશે.

તાળો (Verification) નીચે પ્રમાણે થશે એ પહેલાં 7.24% વળતર દરે રૂ. 1 નું 5 વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય કેલક્યુલેટર પર શોધો. જેમાં 100ને 107.24 વડે ભાગો તે પ્રથમ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય 0.932 મળે. ત્યારબાદ ટકાવારીનું બટન દબાવતા જાઓ. તો બીજા, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમાં વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે 0.870, 0.811, 0.756 અને 0.705 મળશે. હવે રોકડ પ્રવાહના વર્તમાન મૂલ્ય શોધીએ.

7.27% નાં આંતરિક વળતર દર

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	40,000	0.932	37,280
2	42,000	0.870	36,540
3	48,000	0.811	38,928
4	50,000	0.756	37,800
5	50,000	0.756	37,800
5	70,000	0.705	49,350
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય			1,99,898

આમ, રોકાણ મૂલ્ય રૂ. 200,000 છે. અને પાંચ વર્ષના રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય પણ રૂ. 1,99,698 (લગભગ રૂ. 2,00,000) થાય છે.

આમ, આંતરિક વળતરના દરે રોકાણ મૂલ્ય અને રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય એકસમાન થાય તે દર્શાવે છે.

ફાયદા :

- (1) આ પદ્ધતિમાં નાણાંનું સમયમૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં સમગ્ર આયુષ્ય દરમ્યાન મળતો રોકડપ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાતો હોવાથી વધુ ચોક્કસ છે.
- (3) યોજનાનો વળતરનો દર ખ્યાલ આવવાતી તેની નફાકારકતા જાણી શકાય છે.
- (4) આ પદ્ધતિ સંપત્તિના મહત્તમીકરણનો સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં લેવાય છે.

મર્યાદાઓ :

- (1) આ પદ્ધતિ સમજવામાં અને ગણતરી કરવામાં અઘરી છે.
- (2) આ પદ્ધતિ દ્વારા યોજના પર સચોટ વળતરનો દર મળી શકતો નથી. કેટલીકવાર એક કરતાં વધુ વળતર દર દર્શાવે છે.

5.10 નફાકારકતાનો દર (આંક)

આ પદ્ધતિ ઉપર દર્શાવેલ ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય જેવી જ છે. ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યપદ્ધતિમાં રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્યમાંથી રોકાણનું મૂલ્ય બાદ કરવામાં આવે છે. જ્યારે નફાકારકતા આંક

પદ્ધતિમાં આ બે વિગતોને ભાગાકાર કરીના સંબંધ વડે નફા કારકતા આંક શોધવામાં આવે છે.

સૂત્ર.

$$\text{નફાકારકતાનો આંક (PI)} = \frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$$

આ પદ્ધતિને ખર્ચ લાભ ગુણોત્તર પણ કહેવામાં આવે છે.

જો સૂત્રમાં નફાકારકતા આંક 1 (એક)થી વધુ આવે તો આ મૂડીરોકાણની યોજના સ્વીકારવામાં આવે છે અને જો 1 (એક)થી ઓછો આંક આવે તો આ મૂડીરોકાણની યોજના નકારવામાં આવે છે.

ફાયદા :

- (1) આ પદ્ધતિમાં પણ નાણાંનું સમય મૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં પણ સંપત્તિના મહત્તમીકરણની સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (3) આ પદ્ધતિમાં યોજનાના સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાનો હોવાથી વધારે ચોકસાઈ દર્શાવે છે.

મર્યાદાઓ :

- (1) પ્રણાલિકાગત પદ્ધતિઓ પરત આપ સમય અને હિસાબી વળતર દર કરતા આ પદ્ધતિ સમજવામાં મુશ્કેલ છે.
- (2) આ પદ્ધતિમાં પણ માત્ર યોજનાનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે. યોજનાના આયુષ્યનો સમયગાળો ધ્યાનમાં લેવાતો નથી. લાંબા આયુષ્યવાળી યોજના અથવા ટૂંકા આયુષ્યવાળી યોજના બંનેનું સમાન રીતે મૂલ્યાંકન થાય છે.
- (3) આ પદ્ધતિમાં પણ વટાવનો દર નક્કી કરવો મુશ્કેલ છે.

દાખલો ગણવા અંગે અગત્યનો કોઠો :

વિદ્યાર્થી મિત્રો,

મૂડી બજેટ અંગેની પાંચ પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવાનો છે. જેમાં આવક અંગે ચાર પ્રકારમાંથી એક પ્રકારની આવક આપવામાં આવી હશે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

(1) કુલ નફો/આવક (ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંનો નફો)

(2) ઘસારા બાદ નફો (ઘસારો બાદ; પરંતુ, કરવેરા પહેલાંનો નફો)

(3) ચો. નફો/આવક (ઘસારો અને કરવેરા બાદ)

(4) રોકડ પ્રવાહ (નંબર (3) માં ઘસારો ઉમેર્યા બાદ)

(1) ઘસારા અને કરવેરા પહેલાંનો નફો

બાદ: ઘસારો -

(2) કરવેરા પહેલાંનો નફો

બાદ: કરવેરા -

(3) ઘસારા અને કરવેરા બાદનો નફો

ઉમેરો: ઘસારો ₹

(4) રોકડ પ્રવાહ

નોંધ : બે પદ્ધતિઓ પૈકી પ્રથમ પરત આપ સમય પદ્ધતિમાં રોકડ પ્રવાહ લેવાશે અને બીજી પદ્ધતિ હિસાબી વળતર દર પદ્ધતિમાં “ઘસારો અને કરવેરા બાદનો નફો” લેવાશે.

દાખલામાં ઉપરનાં ચાર પૈકી ગમે તે એક પ્રકારે આવક/નફો આપવામાં આવ્યો હોય છે તેથી લાગુ પડતો નફો શોધવો.

કોઠો

વર્ષ	ઘસારો	ઘસારો	ઘસારા	કરવેરા	કરવેરા	રોકડ
(1)	અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (2)	(3)	બાદનો નફો (4)	(5)	બાદનો નફો (6)	પ્રવાહ (ઘસારો ઉમેરવો) (7)
-	-	-	(2 - 3)	-	(4 - 5)	(6 ₹ 3)
			-		-	-

5.11 ઉદાહરણો

પરત આપ સમય પધ્ધતિ :

Wenthy-1 સમીર લિ. રૂ. 10 લાખનું એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. જેના પર ઘસારા અને કરવેરા પહેલાં રૂ. 3,00,000 દર વર્ષે નફાનો અંદાજ છે. ઘસારો 10% લેખે સીધી લીટી પદ્ધતિએ ગણાય છે અને કરવેરાનો દર 50% હોય તો પરત આપ સમય ગણો.

જવાબ :

અહીં ઘસારા અને કરવેરા પહેલાંનો નફો આપવામાં આવ્યો છે. પરત આપ સમયમાં રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે તેથી રોકડ પ્રવાહ શોધીશું.

ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	3,00,000
બાદ: ઘસારો (રૂ. 10 લાખનાં 10%)	-1,00,000
કુલ પહેલાંનો નફો	2,00,000
- 50% લેખે કરવેરા	- 1,00,000
ઘસારો અને કર બાદનો નફો	1,00,000
₹ ઘસારો	₹ 1,00,000
વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ	2,00,000

દર વર્ષે રૂ. 2,00,000 રોકડ પ્રવાહ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી રોકડ મૂલ્ય રૂ. 10 લાખ પરત થવા માટે 5 વર્ષ ગણાય.

તેથી, પરત આપ સમય 5 વર્ષ

અથવા

$$\begin{aligned}
 \text{પરત આપ સમય} &= \frac{\text{યોજનામાં રોકાણ}}{\text{વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ}} \\
 &= \frac{10,00,000}{2,00,000} \\
 &= 5 \text{ વર્ષ પરત આપ સમય}
 \end{aligned}$$

ઉદાહરણ-2 : અયાન લિ. એક યંત્ર રૂ. 2,20,000માં ખરીદવાનું નક્કી કરે છે. આ યંત્રનું અંદાજ આયુષ્ય 10 વર્ષનું છે. તેની અંદાજ ભંગાર કિંમત રૂ. 20,000 ઉપજવાનો અંદાજ છે. યંત્ર પર સીધી લીટીએ ઘસારો ગણાય છે. જો કરવેરાનો દર 50% હોય તો પરત આપ સમયની ગણતરી કરો. ઘસારા બાદનો નફો નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	નફો
1	80,000
2	50,000
3	80,000
4	80,000
5	70,000
6	60,000
7	50,000
8	40,000
9	30,000
10	20,000

જવાબ :

અહીં જે નફો આપવામાં આવ્યો છે તે ઘસારા બાદ છે તેથી રોકડ પ્રવાહ શોધવા માટે સૌ પ્રથમ કરવેરા બાદ કરીને ઘસારો ઉમેરવો.

વર્ષ	ઘસારા બાદનો નફો	50% કરવેરા	કર બાદ નફો	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારો ઉમેરો)
1	80,000	40,000	40,000	60,000
2	50,000	25,000	25,000	45,000
3	80,000	40,000	40,000	60,000
4	80,000	40,000	40,000	60,000
5	70,000	35,000	35,000	55,000
6	60,000	30,000	30,000	50,000
7	50,000	25,000	25,000	45,000
8	40,000	20,000	20,000	40,000
9	30,000	15,000	15,000	35,000
10	20,000	10,000	10,000	30,000

$$\begin{aligned} \text{ઘસારાની ગણતરી} &= \frac{\text{મૂડી કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}} \\ &= \frac{2,20,000 - 20,000}{10 \text{ વર્ષ}} = \frac{2,00,000}{10} \\ &= \text{રૂ. } 20,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો} \end{aligned}$$

પરત આપ સમય :

પ્રથમ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ રૂ. 60,000

બીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ રૂ. 45,000

ત્રીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ રૂ. 60,000

ત્રણ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ રૂ. 1,65,000

યોજનાનું મૂળ રોકાણ રૂ. 2,20,000 છે. જેમાંથી રૂ. 1,65,000 પ્રથમ ત્રણ વર્ષમાં પરત મળે છે. ખૂટતા રૂ. 55,000 મેળવવા ચોથા વર્ષમાં પરત થશે. હવે ચોથા વર્ષ રૂ. 60,000 રોકડ પ્રવાહ મળે છે, જેથી વર્ષમાં વચ્ચે રૂ. 55,000 પૂરા થઈ જશે

તેથી 60,000 રૂ માટે 12 માસનો સમય

તો 55,000 રૂ. માટે (?)

$$\frac{55,000 \times 12}{60,000} = 11 \text{ માસ}$$

તેથી ખૂટતી રકમ રૂ. 55,000 ચોથા વર્ષમાં અગિયારમાં માસે પૂરાં થશે જેથી પરત આપ સમય 3 વર્ષ 11 માસ ગણાશે.

ઉદાહરણ-3 : રેશમા લિ. પાસે એક યંત્ર ખરીદવા અંગે બે વિકલ્પો છે. યંત્ર A અને યંત્ર B નીચે આપેલી માહિતી પરથી બંને યંત્રનો પરત આપ સમય આધારે કયું યંત્ર પસંદ કરવું, તે જણાવો.

વિગત	યંત્ર A	યંત્ર B
મૂડી રોકાણ	રૂ. 6,00,000	રૂ. 10,00,000
અંદાજિત આયુષ્ય	3 વર્ષ	4 વર્ષ
રોકડ પ્રવાહ	રૂ.	રૂ.
પ્રથમ વર્ષ	2,00,000	6,00,000
બીજું વર્ષ	4,00,000	2,00,000
ત્રીજું વર્ષ	1,50,000	4,00,000
ચોથું વર્ષ	-	3,00,000

જવાબ :

અહીં રોકડ પ્રવાહ આપવામાં આવ્યો છે તેથી ઘસારો કે કરવેરાની વિગતોની જરૂર નથી.

મૂડી અંદાજપત્ર

યંત્ર-A

પ્રથમ વર્ષ રૂ. 2,00,000

બીજા વર્ષ રૂ. 4,00,000

બે વર્ષ રોકડપ્રવાહ રૂ. 6,00,000

રૂ. 6,00,000 યંત્ર A માં પ્રથમ બે વર્ષમાં પરત થતા હોવાથી પરત આપ સમય 2 વર્ષ ગણાય.

યંત્ર-B

પ્રથમ વર્ષ રૂ. 6,00,000

બીજા વર્ષ રૂ. 2,00,000

બે વર્ષ રોકડપ્રવાહ રૂ. 8,00,000

યંત્ર B નું રોકાણ રૂ. 10,00,000 છે. જેમાંથી રૂ. 8,00,000 પ્રથમ બે વર્ષમાં પરત થાય છે. તેથી ખૂટતી રકમ રૂ. 2,00,000 ત્રીજા વર્ષ મળશે. હવે ત્રીજા વર્ષે કુલ રોકડ પ્રવાહ રૂ. 4,00,000 છે. જેથી વર્ષની વચ્ચે રૂ. 2,00,000 પ્રાપ્ત થઈ જશે.

રૂ. 400,000 માટે 12 માસનો સમય

તો રૂ. 2,00,000 માટે (?)

$$\frac{2,00,000 \times 12}{400,000} = 6 \text{ માસ}$$

તેથી ખૂટતી રકમ રૂ. 2,00,000 ત્રીજા વર્ષમાં છ માસમાં પરત મળશે. જેથી, પરત આપ સમય 2 વર્ષ 6 માસ ગણાશે.

યંત્ર Aનો પરત આપ સમય 2 વર્ષ

યંત્ર Bનો પરત આપ સમય 2 વર્ષ 6 માસ

આથી રેશમા લિ. એ બે યંત્રો પૈકી યંત્ર A ખરીદવું જોઈએ. જેમાં, પરત આપ સમય યંત્ર - B કરતાં ઓછો છે.

હિસાબી વળતર દર (સરેરાશ વળતર)

ઉદાહરણ-4 : કુલ લિ. એક એરોક્ષ મશીન રૂ. 2,60,000માં ખરીદવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. આ યંત્રની 10 વર્ષમાં અંદાજિત આયુષ્ય બાદની ભંગાર કિંમત રૂ. 10,000 ઉપજ કરવેરાનો દર 50% ધારીને યંત્રનો હિસાબી વળતરનો દર શોધો.

વર્ષ	ઘસારા અને કર પહેલાંનો નફો
1	45,000
2	65,000
3	75,000
4	65,000
5	75,000
6	45,000
7	75,000
8	75,000
9	60,000
10	75,000

જવાબ :

$$\begin{aligned} \text{ઘસારાની ગણતરી} &= \frac{\text{મૂળ કિંમત} - \text{ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}} \\ &= \frac{2,60,000 - 10,000}{10 \text{ વર્ષ}} \\ &= \text{રૂ. } 25,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો} \end{aligned}$$

અહીં હિસાબી વળતર દર પદ્ધતિ હોવાથી ઘસારા અને કરબાદનો નફો શોધવામાં આવશે.

વર્ષ	ઘસારા અને કર પહેલાંનો નફો	બાદ ઘસારો	ઘસારા બાદ	50% કરવેરા બાદનો નફો
1	45,000	25,000	20,000	10,000
2	65,000	25,000	40,000	20,000
3	75,000	25,000	50,000	25,000
4	65,000	25,000	40,000	20,000
5	75,000	25,000	50,000	25,000
6	45,000	25,000	20,000	10,000
7	75,000	25,000	50,000	25,000
8	75,000	25,000	50,000	25,000
9	60,000	25,000	35,000	17,500
10	75,000	25,000	50,000	25,000
				2,02,500

$$\text{હિસાબી વળતરનો દર} = \frac{\text{કરબાદની કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}}$$

$$\begin{aligned} \text{જ્યાં, સરેરાશ આવક} &= \frac{\text{કરબાદની કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}} \\ &= \frac{2,02,500}{10 \text{ વર્ષ}} \\ &= 20,250 \text{ સરેરાશ આવક} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ રોકાણ} &= \frac{\text{રોકાણનું મૂલ્ય ₹ ભંગાર કિંમત}}{2} \\ &= \frac{2,60,000 + 10,000}{2} \\ &= \frac{2,70,000}{2} = \text{રૂ. } 1,35,000 \text{ સરેરાશ રોકાણ} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{હિસાબી વળતરનો દર} &= \frac{20,250}{1,35,000} \times 100 \\ &= 15\% \end{aligned}$$

ઉદાહરણ-5 ગુણ લિ. પાસે બે પ્રકારના રોકાણ પ્રસ્તાવ છે. યોજના X અને યોજના Y જેની વિગતો નીચે પ્રમાણે છે. તમારે હિસાબી વળતરના દર ને આધારે કઈ યોજના કંપની એ સ્વીકારવી તેની ભલામણ કરવાની છે.

વિગત	યોજના X	યોજના Y
રોકાણ મૂલ્ય	5,00,000	7,00,000
ઘસારાનો દર	10%	15%
ઘસારા બાદ પરંતુ કરવેરા પહેલાંનો નફો		
નફો		
પ્રથમ વર્ષ	1,00,000	1,60,000
બીજું વર્ષ	1,00,000	1,40,000
ત્રીજું વર્ષ	60,000	1,20,000
ચોથું વર્ષ	60,000	

જવાબ :

કરવેરા પહેલાંનો નફો હોવાથી સૌ પ્રથમ 50% લેખે કરવેરા બાદ કરવા પડશે.

વર્ષ	યોજના X			યોજના Y		
	ઘસારા બાદ નફો	50% કરવેરા	કર બાદ નફો	ઘસારા બાદ નફો	50% કરવેરા	કર બાદ નફો
1	1,00,000	50,000	50,000	1,60,000	80,000	30,000
2	1,00,000	50,000	50,000	1,40,000	70,000	70,000
3	60,000	30,000	30,000	1,20,000	60,000	60,000
4	60,000	30,000	30,000	-	-	-
		કુલ	1,60,000		કુલ	2,10,000

$$\text{સરેરાશ આવક} = \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}}$$

$$\text{યોજના X} = \frac{1,60,000}{4 \text{ વર્ષ}} = \text{રૂ. } 40,000$$

$$\text{યોજના Y} = \frac{2,10,000}{3 \text{ વર્ષ}} = \text{રૂ. } 70,000$$

$$\text{સરેરાશ રોકાણ} = \frac{\text{રોકાણનું મૂલ્ય} + \text{ભંગાર કિંમત}}{2}$$

$$\text{યોજના X} = \frac{5,00,000 + 0}{2} = \text{રૂ. } 2,50,000$$

$$\text{યોજના Y} = \frac{7,00,000 + 0}{2} = \text{રૂ. } 3,50,000$$

$$\text{હિસાબી વળતરનો દર} = \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ રોકાણ}} \times 100$$

$$\text{યોજના X} = \frac{40,000}{2,50,000} \times 100 = 16\%$$

$$\text{યોજના Y} = \frac{70,000}{3,50,000} \times 100 = 20\%$$

યોજના X = 16% અને યોજના Y = 20% હિસાબી વળતર દર છે, જેમાં યોજના Y નો હિસાબી વળતર વધુ દર હોવાથી કંપની એ યોજના Yનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

બંને પદ્ધતિના સંયુક્ત દાખલા

ઉદાહરણ-6 આમલી કંપની રોકાણ અંગે એક યોજના છે. જેમાં રૂ. 4,50,000નું રોકાણ કરવાનું છે અને દર વર્ષે ઘસારા બાદ; પરંતુ, કરવેરા પહેલાંનો અંદાજિત નફો નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થવાનો અંદાજ છે.

વર્ષ	નફો રૂ.	વર્ષ	નફો
1	90,000	6	1,12,500
2	67,500	7	67,500
3	90,000	8	1,01,250
4	78,750	9	90,000
5	22,500	10	67,500

કરવેરાનો દર 50% છે. કંપની સીધી લીટી એ ઘસારો ગણે છે એમ માની નીચેની પદ્ધતિએ યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) પરત આપ સમય

(2) હિસાબી વળતર દર (સરેરાશ રોકાણ પર વળતર દર)

જવાબ : પરત આપ સમય માટે રોકડ પ્રવાહ અને હિસાબી વળતર દર માટે ઘસારા અને કરબાદના નફાની જરૂર પડશે.

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત} - \text{ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}} \times 100$$

$$= \frac{4,50,000 - \text{શૂન્ય}}{10 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 45,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

વર્ષ	ઘસારા બાદ કર પહેલાંનો નફો	50% કરવેરા	કરવેરા બાદ નફો	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારો ઉમેરવો)
1	90,000	45,000	45,000	90,000
2	67,500	33,750	33,750	78,750
3	90,000	45,000	45,000	90,000
4	78,750	39,375	39,375	84,375
5	22,500	11,250	11,250	56,250
6	1,12,500	56,250	56,250	1,01,250
7	67,500	33,750	33,750	78,750
8	1,01,250	50,625	50,625	95,625
9	90,000	45,000	45,000	90,000
10	67,500	33,750	33,750	78,750
હિસાબી વળતર દર માટે કુલ આવક			3,60,000	

પરત આપ સમય :

પ્રથમ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	90,000
બીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	78,750
ત્રીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	90,000
ચોથા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	84375
પાંચમા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	56,250
પાંચ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	= 3,99,375

કુલ રોકાણ મૂલ્ય રૂ. 4,50,000 છે. અને પાંચ વર્ષનો અંતે રૂ. 3,99,375 પરત મળે છે. ખૂટતી રકમ રૂ. 50,625 છઠ્ઠા વર્ષમાં મળશે. હવે છઠ્ઠા વર્ષમાં રૂ. 10,250નો રોકડ પ્રવાહ મળે છે, જેથી છઠ્ઠા વર્ષ દરમ્યાન ક્યારે રૂ. 50,625 પ્રાપ્ત થઈ જશે, તે શોધવું.

રૂ. 1,01,250 માટે 12 માસ પરત સમય
તો રૂ. 50,625 માટે (?)

$$\frac{50,625 \times 12}{1,01,250} = 6 \text{ માસ}$$

આમ, પરત આપ સમય 5 વર્ષ 6 માસ ગણાય.

હિસાબી વળતરનો દર (સરેરાશ રોકાણ પર વળતર દર)

$$\begin{aligned} \text{જ્યાં, સરેરાશ આવક} &= \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}} \\ &= \frac{3,60,000}{10 \text{ વર્ષ}} \\ &= 36,000 \text{ સરેરાશ આવક} \end{aligned}$$

$$\text{જ્યાં, સરેરાશ રોકાણ} = \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ રોકાણ}} \times 100$$

$$= \frac{36,000}{2,25,000} \times 100$$

$$= 16\% \text{ હિસાબી વળતરનો દર}$$

ઉદાહરણ-7 એક કંપની રૂ. 1,00,000ના એક યંત્રમાં રોકાણ કરવાની યોજના વિચારી રહી છે. જેમાં નીચે પ્રમાણે ઘસારો અને કરવેરા બાદનો રોકડા પ્રવાહ મળશે તેવો અંદાજ રાખવામાં આવેલ છે. ઘસારો મૂળકિંમતના 10% છે. આ યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 10 વર્ષનું છે.

વર્ષ	નફો રૂ.	વર્ષ	નફો
1	75,000	6	1,00,000
2	75,000	7	1,50,000
3	75,000	8	1,75,000
4	75,000	9	1,50,000
5	75,000	10	-

નીચેની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરો.

(1) પરત આપ સમય (2) હિસાબી વળતર દર (સરેરાશ રોકાણ પર વળતર દર)

જવાબ :

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$= \frac{10,00,000 - \text{શૂન્ય}}{10 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 1,00,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

વર્ષ	ઘસારો અને કર બાદ નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	રોકડપ્રવાહ (ઘસારો ઉમેરવો)
1	75,000	1,00,000	1,75,000
2	75,000	1,00,000	1,75,000
3	75,000	1,00,000	1,75,000
4	75,000	1,00,000	1,75,000
5	75,000	1,00,000	1,75,000
6	1,00,000	1,00,000	2,00,000
7	1,50,000	1,00,000	2,50,000
8	2,75,000	1,00,000	3,75,000
9	1,50,000	1,00,000	2,50,000
10	-	1,00,000	1,00,000
કુલ	10,50,000		

નોંધ : અહીં ઘસારા અને કર બાદનો નફો આપવામાં આવ્યો છે. જે હિસાબી વળતરનો દર માટે ઉપયોગી બનશે. જ્યારે પરત આપ સમય માટે રોકડ પ્રવાહ શોધવો, જેથી આ ઘસારા અને કરબાદના નફામાં ઘસારો ઉમેરવાથી રોકડ પ્રવાહ પ્રાપ્ત થશે.

પરંતુ, આપ સમય

પ્રથમ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,75,000
બીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,75,000
ત્રીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,75,000
ચોથા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,75,000
પાંચમા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,75,000
પાંચ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	<u>8,75,000</u>

રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 10,00,000 છે અને પ્રથમ પાંચ વર્ષમાં રૂ. 8,75,000 પ્રાપ્ત થાય છે ખૂટતી રકમ રૂ. 1,25,000 છઠ્ઠા વર્ષે મળશે. છઠ્ઠા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ રૂ. 2,00,000 છે જેથી વર્ષના કેટલા સમયમાં ખૂટતી રકમ રૂ. 1,25,000 મળે, તે શોધવામાં આવશે.

રૂ. 2,00,000 માટે 12 માસ પરત સમય
તો રૂ. 1,25,000 માટે (?)

$$\frac{1,25,000 \times 12}{2,00,000} = 7.5 \text{ માસ}$$

તેથી પરત આપ સમય 5 વર્ષ 7 1/2 માસ ગણાય.

હિસાબી વળતરનો દર (સરેરાશ રોકાણ પર વળતર દર)

$$\begin{aligned} \text{જ્યાં, સરેરાશ આવક} &= \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}} \\ &= \frac{10,50,000}{10 \text{ વર્ષ}} \\ &= 1,05,000 \text{ સરેરાશ આવક} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{જ્યાં, સરેરાશ રોકાણ} &= \frac{\text{રોકાણનું મૂલ્ય ₹ ભંગાર કિંમત}}{2} \\ &= \frac{10,00,000 \text{ ₹ શૂન્ય}}{2} \end{aligned}$$

રૂ. 5,00,000 સરેરાશ રોકાણ

$$\begin{aligned} \text{તેથી, હિસાબી વળતરનો દર} &= \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ આવક}} \times 100 \\ &= \frac{1,05,000}{5,00,000} \times 100 \\ &= 21\% \text{ હિસાબી વળતરનો દર} \end{aligned}$$

ઉદાહરણ-8 રાહુલ લિ. પાંચ વર્ષનાં આયુષ્યવાળા બે પ્રોજેક્ટનું મૂલ્યાંકન કરવા માગે છે. જે અંગે નીચેની વિગતો મેળવવામાં આવી છે.

વિગત	પ્રોજેક્ટ-એ	પ્રોજેક્ટ-બી
પ્રારંભિક મૂડી રોકાણ	2,10,000	3,30,000
<u>કરવેરા બાદનો નફો</u>		
પ્રથમ વર્ષ	20,000	30,000
બીજું વર્ષ	30,000	40,000
ત્રીજું વર્ષ	40,000	50,000
ચોથું વર્ષ	50,000	60,000
પાંચમું વર્ષ	70,000	80,000
પાંચ વર્ષના અંતે ભંગાર કિંમત	10,000	30,000

નીચેની પદ્ધતિનો ઉપયોગી કરો.

(1) પરત આપ સમય

(2) હિસાબી વળતર દર (સરેરાશ રોકાણ પર વળતર દર)

જવાબ :

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$\text{પ્રોજેક્ટ-એ} = \frac{2,10,000 - 10,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \frac{2,00,000}{5} = \text{રૂ. } 40,000 = \text{વાર્ષિક ઘસારો}$$

$$\text{પ્રોજેક્ટ-બી} = \frac{3,30,000 - 30,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \frac{300,000}{5} = \text{રૂ. } 60,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

પ્રોજેક્ટ-એ

વર્ષ	કર બાદ નફો	ઘસારો (રૂ.)	રોકડપ્રવાહ (ઘસારો ઉમેરો)
1	20,000	40,000	60,000
2	30,000	40,000	70,000
3	40,000	40,000	80,000
5	50,000	40,000	90,000
6	70,000	40,000	1,20,000
કુલ	2,10,000		

પ્રોજેક્ટ-બી

વર્ષ	કરબાદ નફો	ઘસારો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારો ઉમેરો)
1	30,000	60,000	90,000
2	40,000	60,000	1,00,000
3	50,000	60,000	1,10,000
4	60,000	60,000	1,20,000
5	80,000	60,000	1,70,000
કુલ	2,60,000		

નોંધ : ઉપરના બંને પ્રોજેક્ટમાં પાંચમા વર્ષે મળતો રોકડપ્રવાહ સાથે ભંગાર કિંમત મળતી હોવાથી તેનો સમાવેશ પણ કરાવવામાં આવશે.

પરત આપ સમય :

પ્રોજેક્ટ-એ

પ્રથમ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	60,000
બીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	70,000
ત્રીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	80,000
ત્રણ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	<u>2,10,000</u>

ત્રણ વર્ષ સુધીમાં પ્રોજેક્ટમાં રોકવામાં આવેલ રોકાણ રૂ. 2,10,000 પરત મળે છે. જેથી પરત આપ સમય 3 વર્ષ ગણાશે.

પ્રોજેક્ટ-બી

પ્રથમ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	90,000
બીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,00,000
ત્રીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,10,000
ત્રણ વર્ષનો કુલ રોકડપ્રવાહ	<u>3,00,000</u>

રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 3,30,000 છે અને ત્રણ વર્ષમાં રૂ. 3,00,000 પરત મળે છે. તેથી ખૂટતી રકમ રૂ. 30,000 ચોથા વર્ષે પરત મળે. ચોથા વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ રૂ. 1,20,000 જેથી વર્ષની વચ્ચે રૂ. 30,000 પરત ગણાય આમ,

રૂ. 1,20,000 માટે 12 માસ પરત સમય

તો રૂ. 30,000 માટે (?)

$$= \frac{300,000 \times 12}{1,20,000} = 3 \text{ માસ}$$

આમ, પ્રોજેક્ટ બી નો પરત આપ સમય 3 વર્ષ 3 માસ ગણાય.

હિસાબી વળતરનો દર

$$\text{જ્યાં, સરેરાશ આવક} = \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}}$$

$$\text{પ્રોજેક્ટ-એ} = \frac{2,10,000}{5} = 42,000 \text{ સરેરાશ આવક}$$

$$\text{પ્રોજેક્ટ-બી} = \frac{2,60,000}{5} = 52,000 \text{ સરેરાશ આવક}$$

$$\text{જ્યાં, સરેરાશ રોકાણ} = \frac{\text{રોકાણનું મૂલ્ય ₹ ભંગાર કિંમત}}{2}$$

$$\begin{aligned} \text{પ્રોજેક્ટ-એ} &= \frac{2,10,000 + 10,000}{2} \\ &= \frac{2,20,000}{2} = 1,10,000 \text{ સરેરાશ રોકાણ} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{પ્રોજેક્ટ-બી} &= \frac{3,30,000 + 30,000}{2} \\ &= \frac{3,60,000}{2} = 1,80,000 \text{ સરેરાશ રોકાણ} \end{aligned}$$

$$\text{તેથી હિસાબી વળતરનો દર} = \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ આવક}} \times 100$$

$$\begin{aligned} \text{પ્રોજેક્ટ-એ} &= \frac{42,000}{1,10,000} \times 100 \\ &= 38.18\% \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{પ્રોજેક્ટ-બી} &= \frac{52,000}{1,80,000} \times 100 \\ &= 28.89\% \end{aligned}$$

મૂલ્યાંકન :

પદ્ધતિ	પ્રોજેક્ટ A	પ્રોજેક્ટ B
પરત આપ સમય	3 વર્ષ	3 વર્ષ 3 માસ
હિસાબી વળતરનો દર	38.18%	28.89%

ઉપરની ગણતરી આધારે પ્રોજેક્ટ-Aનો પરત આપ સમય પ્રોજેક્ટ-B કરતા ઓછો અને પ્રોજેક્ટ-Aનો હિસાબી વળતર દર પ્રોજેક્ટ-B કરતા વધુ હોવાથી પ્રોજેક્ટ-A ને પસંદ કરવો હિતાવહ ગણાય.

ઉદાહરણ-9 સમીર લિ. વિસ્તરણ અંગેની બે યોજનાઓનો વિચાર કરે છે. આ બંને યોજનાઓમાં રૂ. 10,00,000નું રોકાણ જરૂરી છે. બંને યોજનામાંથી મળતો ચોખ્ખો રોકડપ્રવાહ નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	યોજના X (રૂ.)	યોજના Y (રૂ.)
1	2,00,000	4,00,000
2	3,00,000	4,00,000
3	3,00,000	2,00,000
4	6,00,000	6,00,000

10% ના વટાવના દરે રૂ.1નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ ચાર વર્ષ માટે

0.909, 0.826, 0.751, 0.683 છે.

નીચેની પદ્ધતિએ યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

જવાબ : અહીં બંને યોજના માટે વટાવ પરિબળ આધારિત વર્તમાન મૂલ્ય શોધવાનું છે.

યાદ રાખો, આ પદ્ધતિએ રોકડપ્રવાહની રકમ (ઘસારો અને કર બાદની આવકમાં ઘસારો ઉમેરીને રકમ) ધ્યાનમાં લેવાની છે.

યોજના X

વર્ષ	રોકડપ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	2,00,000	0.909	1,81,800
2	3,00,000	0.826	2,47,800
3	3,00,000	0.751	2,25,300
4	6,00,000	0.683	4,09,800
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય			રૂ. 10,64,700

યોજના-Y

1	4,00,000	0.909	3,63,600
2	3,00,000	0.826	2,47,800
3	2,00,000	0.751	1,50,200
4	6,00,000	0.683	4,09,800
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય			રૂ. 11,71,400

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

યોજના X = 10,64,700 - 10,00,000

= 64,700 રૂ. ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય

યોજના Y 11,71,400 - 10,00,000

= 1,71,400 રૂ. ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

યોજના X = $\frac{10,64,700}{10,00,000}$

= 1.0647 નફાકારકતા આંક

યોજના Y = $\frac{11,71,400}{10,00,000}$

= 1.1714 નફાકારકતા આંક

મૂલ્યાંકન :

યોજના Y નું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંક યોજના X કરતાં વધુ હોવાથી યોજના Y પસંદ કરવી ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-10 અયાન લિ. રૂ. 20 લાખનું એક યંત્ર ખરીદવા ઇચ્છા રાખે છે. જેના પર ઘસારા અને કરવેરા પહેલાં રૂ. 6,00,000ની કમાણી આયુષ્યના 10 વર્ષ સુધી દર વર્ષે થવાની

ધારણા છે. ઘસારો સીધી લીટીની પદ્ધતિએ ગણવાનો છે અને કરવેરાનો દર 50% માનીને નીચેની પદ્ધતિએ ગણતરી કરો.

(1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

10% ના વટાવ અવયવે રૂ. 1નું 10 વર્ષ માટેનું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	વર્તમાન મૂલ્ય	વર્ષ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	0.9091	6	0.5645
2	0.8265	7	0.5136
3	0.7513	8	0.4665
4	0.6830	9	0.4241
5	0.6209	10	0.3855

જવાબ :

$$\text{વાર્ષિક ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત - ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$= \frac{2,00,000 - \text{શૂન્ય}}{10 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 2,00,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

ઘસારા અને કર પહેલાંનો નફો	6,00,000
- વાર્ષિક ઘસારો	-2,00,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	4,00,000
-50% લેખે કરવેરા	-2,00,000
ઘસારા અને કર બાદનો નફો	2,00,000
₹ ઘસારો	<u>2,00,000</u>
રોકડપ્રવાહ (ઘસારો સહિત)	<u>4,00,000</u>

સતત દશ વર્ષના આયુષ્ય દરમ્યાન રૂ. 4,00,000 નો રોકડ પ્રવાહ મળશે. તેથી નીચે પ્રમાણે વર્તમાન મૂલ્ય શોધવું.

વર્ષ	રોકડપ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	4,00,000	0.9091	3,63,640
2	4,00,000	0.8265	3,30,600
3	4,00,000	0.7513	3,00,520
4	4,00,000	0.6830	2,73,200
5	4,00,000	0.6209	2,48,360
6	4,00,000	0.5645	2,25,800
7	4,00,000	0.5136	2,05,440
8	4,00,000	0.4665	1,86,600
9	4,00,000	0.4241	1,69,640
10	4,00,000	0.3855	1,54,200
			રૂ. 24,58,000

$$\begin{aligned} \text{ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય} &= \text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય} - \text{રોકાણનું મૂલ્ય} \\ &= 24,58,000 - 20,00,000 \\ &= \text{રૂ. } 4,58,000 \text{ ચો.વર્તમાન મૂલ્ય} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{નફાકારકતા આંક} &= \frac{\text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}} \\ &= \frac{24,58,000}{20,00,000} \\ &= 1.229 \text{ નફાકારકતા આંક} \end{aligned}$$

ઉદાહરણ-11 રીમુ લિ. એક યંત્ર રૂ. 4,40,000માં ખરીદવાનું નક્કી કરે છે. આ યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 10 વર્ષનું છે અને તેની અંદાજિત ભંગાર કિંમત રૂ. 40,000 ઉપજવાની ધારણા છે. યંત્ર પર સીધી લીટીની પદ્ધતિએ ઘસારો ગણવામાં આવે છે. જો કરવેરાનો દર 50% હોય તો નીચેની પદ્ધતિએ યંત્રનું મૂલ્યાંકન કરો.

- (1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય
- (2) નફાકારકતા આંક

દસ વર્ષનો ઘસારા ભાદનો નફો અને રૂ. 1 નું 12% ના વટાવ પરિબળે વર્તમાન મૂલ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	ઘસારો ભાદ નફો (રૂ.)	વટાવ અવયવ
1	1,60,000	0.893
2	1,00,000	0.797
3	1,60,000	0.712
4	1,60,000	0.636
5	1,40,000	0.567
6	1,20,000	0.507
7	1,00,000	0.452
8	80,000	0.404
9	60,000	0.361
10	40,000	0.322

જવાબ :

$$\begin{aligned} \text{વાર્ષિક ઘસારો} &= \frac{\text{મૂળ કિંમત} - \text{ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}} \\ &= \frac{4,40,000 - 40,000}{10} \\ &= \text{રૂ. } 40,000 \text{ ઘસારો} \end{aligned}$$

વર્ષ	ઘસારા બાદ નફો (રૂ.)	50% કરવેરા (રૂ.)	કર બાદ નફો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	1,60,000	80,000	80,000	1,20,000	0.893	1,07,160
2	1,00,000	50,000	50,000	90,000	0.797	71,730
3	1,60,000	80,000	80,000	1,20,000	0.712	85,440
4	1,60,000	80,000	80,000	1,20,000	0.636	76,320
5	1,40,000	70,000	70,000	1,10,000	0.567	62,370
6	1,20,000	60,000	60,000	1,00,000	0.507	50,700
7	1,00,000	50,000	50,000	90,000	0.452	40,680
8	80,000	40,000	40,000	80,000	0.404	32,320
9	60,000	30,000	30,000	70,000	0.361	25,270
10	40,000	20,000	20,000	1,00,000	0.322	32,200
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય						= 5,84,190

નોંધ : દસમાં વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ = કર બાદ નફો 20,000 રૂ ઘસારો 40,000 રૂ ભંગાર

કિંમત રૂ. 40,000 = રૂ. 1,00,000 થશે.

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

= 5,84,190 - 4,40,000

= 1,44,190 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

= $\frac{5,84,190}{4,40,000}$

= 1.33 નફાકારકતા આંક

ઉદાહરણ-12 ઈલ્મ લિ. પાસે બે પ્રકારની રોકાણ અંગેની દરખાસ્ત છે. પ્રોજેક્ટ A અને પ્રોજેક્ટ B

જેની નીચે આપેલી વિગતો પરથી ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ આધારે કંપનીએ કઈ યોજના સ્વીકારવી એ જણાવો.

વિગત	પ્રોજેક્ટ A	પ્રોજેક્ટ B
રોકાણ મૂલ્ય	4,00,000	6,00,000
ઘસારાનો દર	10%	15%
ઘસારા બાદ પણ કર પહેલાંનો નફો		
પ્રથમ વર્ષ	1,00,000	3,00,000
બીજું વર્ષ	1,00,000	2,00,000
ત્રીજું વર્ષ	75,000	7,00,000
ચોથું વર્ષ	55,000	-

કંપનીને 50% લેખે કરવેરાનો દર લાગુ પડે છે.

રૂ. 1નું 10% લેખે વટાવ પરિબળ ચાર વર્ષ માટે અનુક્રમે 0.909, 0.827, 0.751 અ 0.683 છે.

જવાબ : ઘસારો : પ્રોજેક્ટ-A = રૂ. 4,00,000ના 10% = રૂ. 40,000

પ્રોજેક્ટે-B : રૂ. 6,00,000 ના 15% = રૂ. 90,000

પ્રોજેક્ટ-A

વર્ષ	ઘસારા બાદ નફો (રૂ.)	50% કરવેરા (રૂ.)	કર બાદ નફો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	1,00,000	50,000	50,000	90,000	0.909	84,810
2	1,00,000	50,000	50,000	90,000	0.827	74,430
3	75,000	37,500	37,500	77,500	0.751	58,203
4	55,000	27,500	27,500	67,500	0.683	46,102
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય						2,60,545

પ્રોજેક્ટ-B

વર્ષ	ઘસારા બાદ નફો (રૂ.)	50% કરવેરા (રૂ.)	કર બાદ નફો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	3,00,000	1,50,000	1,50,000	2,40,000	0.909	2,18,160
2	2,00,000	1,00,000	1,00,000	1,90,000	0.827	1,57,130
3	7,00,000	3,50,000	3,50,000	4,40,000	0.751	3,30,440
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય						7,05,730

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

પ્રોજેક્ટ A માટે = 2,60,545-4,00,000

= 1,39,455 ઋણ વર્તમાન મૂલ્ય

પ્રોજેક્ટ B માટે = 7,05,730-6,00,000

= ₹ 1,05,730 ધન વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારતા આંક = $\frac{\text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

પ્રોજેક્ટ A = $\frac{2,60,545}{4,00,000}$

= 0.65 નફાકારકતા આંક

પ્રોજેક્ટ B = $\frac{7,05,730}{6,00,000}$

= 1.18 નફાકારકતા આંક

મૂલ્યાંકન

પ્રોજેક્ટ A નું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય ઋણ અને નફાકારકતા આંક 1 થી નીચો છે તેથી આ પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ કરી શકાય નહીં.

જ્યારે પ્રોજેક્ટ B નું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય ધન અને નફાકારકતા આંક 1 થી ઊંચો છે, તેથી આ પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ કરવું ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-13 સુરેશ કંપની લિ. પાંચ વર્ષનાં આયુષ્યવાળા બે યંત્રોનું મૂલ્યાંકન કરવા માંગે છે, જે અંગે તમને નીચેની વિગતો આપવામાં આવે છે.

વિગત	યંત્ર નં. 301	યંત્ર નં. 401
શરૂઆતનું મૂડી રોકાણ રૂ.	4,20,000	6,60,000
કરવેરા બાદનો નફો	રૂ.	રૂ.
1	40000	60,000
2	60000	80,000
3	80000	1,00,000
4	100000	1,20,000
5	140000	1,60,000
પાંચમા વર્ષના અંગે	20000	60000

ભંગાર કિંમત

વાર્ષિક 8%ના વટાવ પરિબળે રૂ. 1 નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ પાંચ વર્ષ માટે અનુક્રમે 0.923, 0.857, 0.730 અને 0.681 છે.

નીચેની પદ્ધતિને બંને યંત્રોનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

જવાબ :

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$\text{યંત્ર નં. 301} = \frac{4,20,000 - 20,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 80,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

$$\text{યંત્ર નં. 401} = \frac{6,60,000 - 60,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 1,20,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

યંત્ર નં. 301

વર્ષ	કર બાદનો નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	રોકડપ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	40,000	80,000	1,20,000	0.923	1,10,760
2	60,000	80,000	1,40,000	0.857	1,19,980
3	80,000	80,000	1,60,000	0.794	1,27,040
4	1,00,000	80,000	1,80,000	0.735	1,32,300
5	1,40,000	80,000	2,40,000	0.681	1,63,440
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ					6,53,520

યંત્ર નં. 401

વર્ષ	કર બાદનો નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	રોકડપ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	60,000	1,20,000	1,80,000	0.923	1,66,140
2	80,000	1,20,000	2,00,000	0.857	1,71,400
3	1,00,000	1,20,000	2,20,000	0.794	1,74,680
4	1,20,000	1,20,000	2,40,000	0.735	1,76,400
5	1,60,000	1,20,000	3,40,000	0.681	2,31,540
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય					9,20,160

નોંધ : બંને યંત્રોમાં પાંચમાં વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ = કર બાદ નફો ₹ ઘસારો ₹ ભંગાર કિંમત પ્રમાણે લેવાશે.

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

યંત્ર નં. 301 = 6,53,520-4,20,000

= 2,33,520 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

યંત્ર નં. 401 = 9,20,160-6,60,000

= 2,60,160 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

યંત્ર નં. 301 = $\frac{6,53,520}{4,20,000}$

= 1.56 નફાકારકતા આંક

યંત્ર નં. 401 = $\frac{9,20,160}{6,60,000}$

= 1.39 નફાકારકતા આંક

ઉદાહરણ-14 ઝમઝમ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. નીચે દર્શાવેલ બે યંત્રો પૈકી એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે યંત્રોની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	યંત્ર M	યંત્ર N
યંત્રની કિંમત રૂ.	9,45,000	7,87,500
યંત્રની ગોઠવણી ખર્ચ રૂ.	22,500	1,12,500
યંત્રની ભંગાર કિંમત રૂ.	67,500	-
યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય	5 વર્ષ	4 વર્ષ
કરવેરાનો દર	50%	50%
ઘસારો અને કર પહેલાંની કમાણી	-	-
1	4,50,000	6,75,000
2	3,60,000	4,50,000
3	6,30,000	6,30,000
4	5,40,000	2,70,000
5	4,95,000	

નીચેની પદ્ધતિએ ગણતરી કરો.

- (1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ
- (2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

રૂ. 1 નું 12%ના વટાવ દરે પ્રથમ પાંચ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

0.893, 0.797, 0.712, 0.636 અને 0.567

જવાબ :

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત} \mp \text{ગોઠવણી ખર્ચ} - \text{ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$\begin{aligned} \text{યંત્ર Mનો ઘસારો} &= \frac{9,45,000 + 22,500 - 67,500}{5 \text{ વર્ષ}} \\ &= \text{રૂ. } 1,80,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{યંત્ર Nનો ઘસારો} &= \frac{7,87,500 + 1,12,500 \text{ શૂન્ય}}{4 \text{ વર્ષ}} \\ &= \text{રૂ. } 2,25,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો} \end{aligned}$$

યંત્ર M

વર્ષ	ઘસારો અને કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	50% કરવેરા સહિત (રૂ.)	કરબાદનો નફો (રૂ.) (ઘસારા)	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	4,50,000	1,80,000	2,70,000	1,35,000	1,35,000	3,15,000	0.393	2,81,295
2	3,60,000	1,80,000	1,80,000	90,000	90,000	2,70,000	0.797	2,15,190
3	6,30,000	1,80,000	4,50,000	2,25,000	2,25,000	4,05,000	0.712	2,88,360
4	5,40,000	1,80,000	3,60,000	1,80,000	1,80,000	3,60,000	0.636	2,28,960
5	4,95,000	1,80,000	3,15,000	1,57,500	1,57,500	4,05,000	0.567	2,29,635
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ								12,43,440

મૂડી અંદાજપત્ર

નોંધ : યંત્ર M ના પાંચમાં વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ = કર બાદ નફો ₹ ઘસારો ₹ ભંગાર કિંમત મુજબ ગણવામાં આવશે.

યંત્ર N

વર્ષ	ઘસારો અને કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	50% કરવેરા સહિત (રૂ.)	કરબાદનો નફો (રૂ.) (ઘસારા)	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	6,75,000	2,25,000	4,50,000	2,25,000	2,25,000	4,50,00	0.893	4,01,850
2	4,50,000	2,25,000	2,25,000	1,12,000	1,12,000	3,37,500	0.797	2,68,988
3	6,30,000	2,25,000	4,05,000	2,02,000	2,02,000	4,27,500	0.712	3,04,380
4	2,70,000	2,25,000	45,000	22,500	22,500	2,47,500	0.636	1,57,410
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ								11,32,628

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રોકાણનું મૂલ્ય

યંત્ર M = 12,43,440-9,67,500

= 2,75,940 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

યંત્ર N = 11,32,628-9,00,000

= 2,32,628 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નોંધ : બંને યંત્રના રોકાણ મૂલ્ય માટે મૂળ કિંમત ₹ ગોઠવણી ખર્ચ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

યંત્ર M = $\frac{12,43,440}{9,67,500}$

= 1.29 નફાકારકતા આંક

યંત્ર N = $\frac{11,32,628}{9,00,000}$

= 1.26 નફાકારકતા આંક

મૂલ્યાંકન :

પદ્ધતિ	યંત્ર M	યંત્ર N
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ.	2,75,940	2,32,628
નફાકારકતા આંક	1.29	1.26

ઉપરની ગણતરીને આધારે કહી શકાય કે, યંત્ર Mનું ચો. વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંક યંત્ર N કરતાં વધુ હોવાથી યંત્ર ખરીદવું ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-15 : અહીં કંપની લી. રૂ. 8,10,000ની એક મૂડી રોકાણ દરખાસ્ત વિચારી રહી છે. જેમાં કરવેરા પહેલાંની પરંતુ ઘસારા બાદની અંદાજિત આવકની ધારણા નીચે પ્રમાણે છે : કંપનીનો અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.

વર્ષ	કરવેરા પહેલાં પરંતુ ઘસારા બાદ નફો	વટાવ પરિબળ
1	4,05,000	0.909
2	3,24,000	0.824
3	2,43,000	0.751
4	1,62,000	0.683

કરવેરાનો દર 40% છે. ઘસારો ઘટતી જતી બાકી (WDV) ની રીતે વાર્ષિક 20% આકારવાનો છે.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય અને (2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિને ગણતરી કરો.

જવાબ : ઘસારો ઘટતી જતી બાકીની રીતે ગણવાનો છે તેથી ચાર વર્ષનો ઘસારો નોંધવો પડશે.

પ્રથમ વર્ષની શરૂની બાકી	810000
- પ્રથમ 20%નો ઘસારો	<u>-1,62,000</u>
ઘસારા બાદ કિંમત	6,48,000
- બીજો 20% ઘસારો	<u>-129,600</u>
ઘસારા બાદ કિંમત	5,18,400
- ત્રીજો 20% ઘસારો	<u>-1,03,680</u>
ઘસારા બાદ કિંમત	4,14,720
- ચોથો 20% ઘસારો	<u>-82,944</u>
ઘસારા બાદ કિંમત	3,31,776

યંત્ર પર પ્રથમ ચાર વર્ષનો ઘસારો ઉપરની ગણતરી પ્રમાણે અનુક્રમે રૂ. 162000, રૂ.129600, રૂ.103600 અને રૂ.82944 આવશે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો, ઉપર પ્રમાણે લાંબી ગણતરીને બદલે ઘટતી જતી બાકીની રીતે ઘસારો શોધ્યો હોય તો પ્રથમ વર્ષનો ઘસારો 20% શોધ્યા બાદ બાકીની દર વર્ષે (100 - 20%) 80% લેખે ઘસારાના ટકા શોધવાથી દર વર્ષનો ઘસારો સીધો મળી શકે.

$$\text{રૂ. } 8,20,000\text{નાં } 20\% \text{ ઘસારો} = \text{રૂ. } 1,62,000$$

$$\text{રૂ. } 1,62,000\text{નાં } 80\% \text{ બીજો ઘસારો} = \text{રૂ. } 1,29,600$$

$$\text{રૂ. } 1,29,600\text{નાં } 80\% \text{ ત્રીજો ઘસારો} = \text{રૂ. } 1,03,680$$

$$\text{રૂ. } 1,03,680\text{નાં } 80\% \text{ ચોથો ઘસારો} = \text{રૂ. } 82,944$$

મૂડી અંદાજપત્ર

વર્ષ	ઘસારો બાદ, કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	40% કરવેરા (રૂ.)	60% કર બાદ નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારો સહિત) (રૂ.)	10% વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	4,05,000	1,62,000	2,43,000	1,62,000	4,05,000	0.909	3,68,145
2	3,24,000	1,29,600	1,94,400	1,29,600	3,24,000	0.826	2,67,624
3	2,43,000	97,200	1,45,800	1,03,680	2,49,480	0.751	1,87,329
4	1,62,000	64,800	97,200	82,944	1,80,144	0.683	1,23,038
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ							9,46,166

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રોકાણનું મૂલ્ય
= 9,46,166-8,10,000
= 1,36,166 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$
= $\frac{9,46,166}{8,10,000}$
= 1.17 નફાકારકતા આંક

ઉદાહરણ-16 માનસી લિ. પાસે એક રૂ. 3,00,000ની રોકાણ દરખાસ્તનું વિચારી રહી છે. જેનું અંદાજિત આયુષ્ય પાંચ વર્ષનું છે અને આયુષ્ય બાદની અંદાજિત ભંગાર કિંમત રૂ. 20,000 છે, યંત્ર અંગે વાહન વ્યવહાર ખર્ચ અને ગોઠવણી ખર્ચ રૂ. 50,000 થશે, તેવી ધારણા છે.

કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત રૂ. 10,000 રહેશે. જો આ દરખાસ્ત સ્વીકારવામાં આવે તો સ્પેર પાર્ટ્સ અંગે રૂ. 20,000 ખર્ચવા પડશે. જેની 5 વર્ષ પછી 60% ભંગાર કિંમત ઉપજશે.

આ યોજના દ્વારા કંપની વાર્ષિક રૂ. 3,40,000ની કમાણી કરશે. જેમાં વાર્ષિક માલસામગ્રી ખર્ચ રૂ. 1,00,000 મજૂરી ખર્ચ રૂ. 30,000 અને અન્ય ખર્ચ 10,000 થવાનો અંદાજ છે. પાંચ વર્ષનાં ઘસારો અને કરવેરાની રકમ નીચે પ્રમાણે થશે.

વર્ષ	ઘસારો	કરવેરા (રૂ.)
1	1,44,000	22,400
2	86,400	45,440
3	64,800	54,080
4	43,200	62,720
5	1,600	79,360

નીચેની પદ્ધતિએ દરખાસ્તનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખું મૂલ્યાંકન મૂલ્ય

(2) નફાકારકતા આંક

રૂ. 1 નું 10% વટાવ દરે પાંચ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય 0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621 છે.

અહીં રોકાણનું મૂલ્ય શોધવું પડશે.

રોકાણ મૂલ્ય :

મૂળ રોકાણ	3,00,000
વાહનવ્યવહાર/ગોઠવણી ખર્ચ	50,000
કાર્યશીલ મૂડી	10,000
સ્પેર પાર્ટ્સ ખર્ચ	20,000
કુલ રોકાણ મૂલ્ય	3,80,000

દર વર્ષે ઘસારા અને પહેલાં પદ્ધતિનો નફો

વાર્ષિક કમાણી રૂ.	3,40,000
બાદ: માલસામગ્રી	(1,00,000)
મજૂરી	(30,000)
અન્ય ખર્ચ	(10,000)
	<u>-1,40,000</u>

ઘસારો અને કર પહેલાંનો નફો રૂ.

2,00,000

વર્ષ	ઘસારો અને કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	ઘસારો કરવેરા (રૂ.)	કરવેરા કર બાદ નફો (રૂ.)	કર બાદનો નફો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારો સહિત) (રૂ.)	વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય (રૂ.)
1	2,00,000	14,400	22,400	33,600	1,77,600	0.909	1,61,438
2	2,00,000	86,400	45,440	68,160	1,54,560	0.826	1,27,667
3	2,00,000	64,800	54,080	81,120	1,45,920	0.751	1,09,586
4	2,00,000	43,200	62,720	94,080	1,37,280	0.683	93,762
5	2,00,000	1,600	79,360	1,19,040	1,62,640	0.621	1,01,000
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ							5,93,453

નોંધ : પાંચમાં વર્ષના અંતે મળતો રોકડપ્રવાહ

ઘસારો અને કર બાદ નફો 1,19,040

₹ પાંચમા વર્ષનો ઘસારો 1,600

₹ યંત્રની ભંગાર કિંમત 20,000

₹ કાર્યશીલ મૂડી (પરત મળે) 10,000

₹ સ્પેર પાર્ટની ભંગાર કિંમત

(20,000 × 60%) 12,000

પાંચમા વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ રૂ. 1,62,640

ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય (-) રોકાણનું મૂલ્ય

= 5,93,453-3,80,000

= રૂ. 2,13,453 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

$$= \frac{5,93,453}{3,80,000}$$

= 1.56 નફાકારકતા આંક

ઉદાહરણ-17 મેટ્રો કંપની લી. માં ઉત્પાદનની પ્રવૃત્તિ કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે તેના સ્થાને કંપની ઉત્પાદન કાર્ય અંગે યંત્ર ગોઠવવામાં માંગ છે કંપની પાસે બે પ્રકારનાં યંત્રોનો વિકલ્પ છે. યંત્ર A અ યંત્ર B

(1) ચોખ્ખાં વર્તમાન મૂલ્ય પદ્ધતિ અને (2) નફાકારકતા આંક પદ્ધતિ :

વિગત	યંત્ર A	યંત્ર B
યંત્રની કિંમત	4,00,000	6,00,000
અંદાજિત આયુષ્ય	5 વર્ષ	6 વર્ષ
પરોક્ષ માલ સામગ્રી ખર્ચ	રૂ. 20,000	28,000
બગાડમાં બચત (વાર્ષિક)	રૂ. 40,000	60,000
કામદાર મજૂરી ખર્ચમાં બચત		
વધારાનાં બિનજરૂરી કામદારો	36	48
કામદારદીઠ વાર્ષિક મજૂરી (રૂ.)	10,000	10,000
યંત્ર સમારકામ નિભાવખર્ચ (રૂ.)	30,000	58,000
સુપરવિઝન ખર્ચમાં વધારો (રૂ.)	50,000	70,000

ઘસારો સીધી લીટીની પદ્ધતિએ ગણવાનો છે. કરવેરાનો દર 50% છે.

રૂ. 1 નું 15%ના વટાવ અવયવે પ્રથમ છ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે 0.870, 0.756, 0.658, 0.572, 0.497 અને 0.432 છે.

જવાબ : યંત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થતો રોકડપ્રવાહ શોધવા માટે યંત્રથી થતી બચત-ફાયદો ગણવામાં આવશે.

યંત્રમાં થતી બચતમાંથી થતા વધારાનો ખર્ચ બાદ કરવાથી વાર્ષિક કમાણી મળશે. જેમાંથી ઘસારો અને કરવેરા બાદ કરવાથી ઘસારો અને કરબાદનો નફો મળે જેમાં ઘસારો ઉમેરવાથી યંત્રનો વાર્ષિક રોકડપ્રવાહ મળશે.

યંત્ર A દ્વારા બચત :

કામદારો 36 × રૂ.	10,000 =	3,60,000
₹ બગાડમાં બચત		<u>40,000</u>
કુલ બચત		4,00,000
બાદ: વધારાનાં ખર્ચ		
પરોક્ષ માલ સામગ્રી	20,000	
સમારકામ - નિભાવ ખર્ચ	30,000	
સુપરવિઝન ખર્ચ	<u>50,000</u>	-1,00,000
ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની કમાણી		3,00,000
- ઘસારો		<u>80,000</u>
કર પહેલાંનો નફો		2,20,000
- 50% કરવેરા		<u>-1,10,000</u>

કર બાદનો નફો		1,10,000
₹ ઘસારો		₹ 80,000
વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ		1,90,000
યંત્ર B દ્વારા બચત :		
કામદારો 48 × રૂ. 10,000 =		4,80,000
₹ બગાડમાં બચત		60,000
કુલ બચત		5,40,000
બાદ: વધારાનાં ખર્ચ		
પરોક્ષ માલ સામગ્રી	28,000	
સમારકામ-નિભાવ ખર્ચ	58,000	
સુપરવિઝન ખર્ચ	70,000	-1,56,000
ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની કમાણી		3,84,000
- ઘસારો		-1,00,000
કર પહેલાંનો નફો		2,84,000
- 50% કરવેરા		-1,42,000
કર બાદનો નફો		1,42,000
₹ ઘસારો		₹ 1,00,000
વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ		2,42,000

$$\text{જ્યાં, ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત} - \text{ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$\text{યંત્ર A} = \frac{4,40,000 - \text{શૂન્ય}}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 80,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

$$\text{યંત્ર B} = \frac{6,00,000 - \text{શૂન્ય}}{6 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 1,00,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

યંત્ર A અને યંત્ર B નો વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ ઉપરની ગણતરી પ્રમાણે શોધવામાં આવેલો છે. હવે 15%નાં વટાવ દર પ્રમાણે બંને યંત્રોના રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્યની ગણતરી નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવશે :

યંત્ર A

વર્ષ	રોકડપ્રવાહ	વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	1,90,000	0.870	1,65,300
2	1,90,000	0.756	1,43,640
3	1,90,000	0.658	1,25,020
4	1,90,000	0.572	1,08,680
5	1,90,000	0.497	94,430
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			6,37,070

યંત્ર B

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	2,42,000	0.870	2,10,540
2	2,42,000	0.756	1,82,952
3	2,42,000	0.658	1,59,286
4	2,42,000	0.572	1,38,424
5	2,42,000	0.497	1,20,274
6	2,42,000	0.435	1,04,544
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			9,15,970

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

યંત્ર A માટે = 6,37,070-4,00,000

= 2,37,070 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

યંત્ર B માટે = 9,15,970-6,00,000

= 3,15,970 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

યંત્ર A માટે = $\frac{6,37,070}{4,00,000}$

= 1.59 નફાકારકતા આંક

યંત્ર B માટે = $\frac{9,15,970}{6,00,000}$

= 1.53 નફાકારકતા આંક

મૂલ્યાંકન :

વર્ષ	યંત્ર A	યંત્ર B
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	2,37,070	3,15,970
નફાકારકતા આંક	1.59	1.53

યંત્ર A નો નફાકારકતા આંક વધુ છે. જ્યારે યંત્ર Bનું ચો. વર્તમાન મૂલ્ય વધુ છે. બંને યંત્રમાં રોકાણ મૂલ્ય યંત્ર A રૂ. 4,40,000 અને યંત્ર B રૂ. 6,00,000 છે. કંપની પાસે જો પૂરતા પ્રમાણમાં ભંડોળ હોય તો યંત્ર B માં રોકાણ કરવું ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-18 આમેના કંપની લિ. પાસે એક રોકાણ યોજના અંગે નીચે પ્રમાણેની ત્રણ દરખાસ્ત છે. આ યોજનામાંથી મળતો ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની આવક નીચે દર્શાવ્યા મુજબ છે :

વર્ષ	X	Y	Z
1	3,25,000	1,75,000	2,75,000
2	2,60,000	2,00,000	3,25,000
3	2,00,000	3,25,000	2,00,000
4	1,75,000	2,50,000	1,50,000
5	1,25,000	1,50,000	1,75,000

અન્ય વિગતો :

- (1) યોજનામાં શરૂઆતનું રોકાણ રૂ. 5,00,000 છે.
- (2) દરેક યોજનાનો આયુષ્યનો સમયગાળો 5 વર્ષનો છે.
- (3) ઘસારો સીધી લીટીની પદ્ધતિએ ગણવાનો છે.
- (4) કરવેરાનો દર 50% છે.
- (5) કંપનીનો અપેક્ષિત વળતર દર 12% છે અને તે દર પ્રમાણે રૂ. 1નું પ્રથમ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે 0.893, 0.797, 0.636 અને 0.567 છે.

જવાબ :

$$\begin{aligned} \text{વાર્ષિક ઘસારો} &= \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગારકિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}} \\ &= \frac{5,00,000}{5 \text{ વર્ષ}} \\ &= \text{રૂ. } 1,00,000 \text{ ઘસારો જે ત્રણેય યોજના માટે ધ્યાનમાં લેવાય.} \end{aligned}$$

યોજના X

વર્ષ	નફો	ઘસારો	કર પહેલાં નફો	કરવેરા	કર બાદ નફો	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	3,25,000	1,00,000	2,25,000	11,250	1,25,500	2,12,500	0.893	1,89,763
2	2,60,000	1,00,000	1,60,000	80,000	80,000	1,00,000	0.797	1,43,460
3	2,00,000	1,00,000	1,00,000	50,000	50,000	1,50,000	0.712	1,06,800
4	1,75,000	1,00,000	75,000	37,500	37,500	1,37,500	0.636	87,450
5	1,25,000	1,00,000	25,000	12,500	12,500	1,12,500	0.567	63,788
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ								5,91,261

યોજના Y

વર્ષ	નફો	ઘસારો	કર પહેલાં નફો	કરવેરા	કર બાદ નફો	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	1,75,000	1,00,000	75,000	37,500	37,500	1,37,500	0.893	1,22,788
2	2,00,000	1,00,000	1,00,000	50,000	50,000	1,50,000	0.797	1,19,550
3	3,25,000	1,00,000	2,25,000	1,12,500	50,000	2,12,500	0.712	1,51,300
4	2,50,000	1,00,000	1,50,000	75,000	75,000	1,75,000	0.636	1,11,300
5	1,50,000	1,00,000	5,00,000	25,000	25,000	1,25,000	0.567	70,875
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ								5,75,813

યોજના Z

વર્ષ	નફો	ઘસારો	કર પહેલાં નફો	કરવેરા	કર બાદ નફો	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ અવયવ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	2,75,000	1,00,000	1,75,000	87,500	87,500	1,87,500	0.893	1,67,438
2	3,25,000	1,00,000	2,25,000	1,12,500	1,12,500	2,12,500	0.797	1,69,362
3	2,00,000	1,00,000	1,00,000	50,000	50,000	1,50,000	0.712	1,06,800
4	1,50,000	1,00,000	50,000	25,000	25,000	1,25,000	0.636	79,500
5	1,75,000	1,00,000	75,000	37,500	37,500	1,37,500	0.567	77,963
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ								6,01,063

$$\begin{aligned} \text{યોજના X માટે} &= \text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રોકાણનું મૂલ્ય} \\ &= 5,91,261 - 5,00,000 \\ &= 91,261 \text{ રૂ. યો. વર્તમાન મૂલ્ય} \\ \text{યોજના Y માટે} &= 5,75,813 - 5,00,000 \\ &= 75,813 \text{ રૂ. યો. વર્તમાન મૂલ્ય} \\ \text{યોજના Z માટે} &= 6,01,063 - 5,00,000 \\ &= 1,01,063 \text{ રૂ. યો. વર્તમાન મૂલ્ય} \end{aligned}$$

$$\text{નફાકારકતા આંક} = \frac{\text{રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$$

$$\begin{aligned} \text{યોજના X માટે} &= \frac{5,91,261}{5,00,000} \\ &= 1.18 \text{ નફાકારકતા આંક} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{યોજના Y માટે} &= \frac{5,75,813}{5,00,000} \\ &= 1.15 \text{ નફાકારકતા આંક} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{યોજના Z માટે} &= \frac{6,01,063}{5,00,000} \\ &= 1.20 \text{ નફાકારકતા આંક} \end{aligned}$$

મૂલ્યાંકન :

પદ્ધતિ	X	Y	Z
યો. વર્તમાન મૂલ્ય	રૂ. 91,261	રૂ. 75,813	રૂ. 1,01,063
નફાકારકતા આંક	1.18	1.15	1.20

ઉપરનાં મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે યોજના Zનું યોજનાનું વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંક યોજના X અને Y કરતાં વધુ છે.

તેથી કંપનીએ યોજના Zનો સ્વીકાર કરવો ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-19 સપના ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. એક યોજનામાં રોકાણ કરવાનું વિચારે છે. જેમાં રૂ.5,00,000નું રોકાણ જરૂરી છે. જેમાં દર વર્ષે નીચે પ્રમાણેનો રોકડપ્રવાહ (કરવેરા બાદ ઘસારા પહેલાંનો) અંદાજ મૂકવામાં આવ્યો છે.

વર્ષ	રોકડપ્રવાહ	10% વટાવ પરિબળ	15% વટાવ પરિબળ
1	87,500	0.909	0.870
2	87,500	0.826	0.756
3	87,500	0.751	0.658
4	87,500	0.683	0.572
5	87,500	0.621	0.497
6	1,00,000	0.564	0.432
7	1,25,000	0.513	0.376
8	1,87,000	0.467	0.327
9	1,25,000	0.424	0.284
10	50,000	0.38	0.247

10% વળતર દર અને 15% વળતર દરના આધારે આંતરિક વળતરનો દર શોધો.

10% વટાવ પરિબળ આધારે

વર્ષ	રોકડપ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	87,500	0.909	79,538
2	87,500	0.826	72,275
3	87,500	0.751	65,712
4	87,500	0.683	59,763
5	87,500	0.621	54,337
6	1,00,000	0.564	56,400
7	1,25,000	0.513	64,125
8	1,87,000	0.467	87,563
9	1,25,000	0.424	53,000
10	50,000	0.386	19,300
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			6,12,013

15% વટાવ પરિભળ આધારે

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિભળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	87,500	0.870	76,125
2	87,500	0.756	66,150
3	87,500	0.658	57,575
4	87,500	0.572	50,050
5	87,500	0.497	43,488
6	1,00,000	0.432	43,200
7	1,25,000	0.376	47,000
8	1,87,000	0.327	61,312
9	1,25,000	0.284	35,500
10	50,000	0.247	12,350
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			4,92,750

10%ના વટાવ દરે ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

= રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

= 6,12,013-5,00,000

= ₹ 1,12,013 (ધન)

15%ના વટાવ દરે ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

= 4,92,750-5,00,000

= -7,250 (ઋણ)

A = નીચો દર 10%

B = ઊંચો દર 15%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 1,12,013

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 7,250

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B-A)$$

$$= 10\% + \frac{1,12,013}{1,12,013 - 7,250} \times (15 - 10)$$

$$= 10\% + (0.94 \times 5)$$

$$= 10\% + 4.70$$

$$= 14.70\% \text{ આંતરિક વળતરનો દર}$$

ઉદાહરણ-20 રાજેન્દ્ર લિમિટેડ એક યંત્ર, જેની કિંમત રૂ. 3,00,000 છે. તેમાં રોકાણ કરવાનું નક્કી કરે છે. આ યંત્ર ખર્ચ પાંચ વર્ષ સુધી નીચે પ્રમાણે કર બાદ; પરંતુ, ઘસારા પહેલાંનો રોકડપ્રવાહ કમાવી આપશે.

વર્ષ	1	2	3	4	5
રોકડપ્રવાહ	90,000	90,000	90,000	90,000	1,90,000

કંપનીનો મૂડી ખર્ચનો દર 15% છે.

આંતરિક વળતર દરની ગણતરી કરો.

જવાબ : અહીં વળતરનો દર આપવામાં આવ્યો નથી તેથી ધારણા કરીને દર લેવો પડે અને વર્તમાન મૂલ્ય શોધવું.

15% નાં વટાવ દર આધારે

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	90,000	0.870	78,300
2	90,000	0.756	68,040
3	90,000	0.658	59,220
4	90,000	0.572	51,480
5	1,90,000	0.497	94,430
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			3,51,470

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

= 3,51,470-3,00,000

= 51,470 રૂ.

આ ચો. વર્તમાન મૂલ્ય ખૂબ વધુ છે, તેથી ઊંચો દર લઈને વર્તમાન મૂલ્ય શોધીએ. ધારો કે 20% વળતરનો દર લઈએ તો...

(યાદ રાખો જેમ વળતરનો દર ઊંચો લેવામાં આવે તેમ તેમ વર્તમાન મૂલ્ય ઘટતું જાય છે.)

20% વટાવ દર આધારે

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	90,000	0.833	74,970
2	90,000	0.694	62,460
3	90,00	0.579	52,110
4	90,000	0.482	43,380
5	1,90,000	0.402	76,380
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			3,09,300

ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

= 3,09,300-3,00,000

= 9,300 રૂ.

હજુ ઘનમાં ચો.વર્તમાન મૂલ્ય આવે છે. તેથી ઊંચો વળતરનો દર લેવો પડશે. ધારો કે 22% વળતરનો દર લઈએ તો...

22% વટાવ દર આધારે

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	90,000	0.820	73,800
2	90,000	0.672	60,480
3	90,000	0.551	49,590
4.	90,000	0.451	40,590
5.	1,90,000	0.370	70,300
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય			2,94,760

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = 2,94,760-3,00,000

= - 5,240 રૂ.

આમ 22% એ ઋણ વર્તમાન મૂલ્ય મળે છે. તેથી કંપનીનો આંતરિક વળતર દર 20% અને 22% ની વચ્ચે હશે.

A = નીચો દર 20%

B = ઊંચો દર 22%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 9,300

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 5,240

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

$$= 20\% + \frac{9,300}{9,300 + 5,240} \times (22 - 20)$$

$$= 20\% + \frac{9,300}{14,540} \times 2$$

$$= 20\% + (0.6396 \times 2)$$

$$= 21.28\% \text{ આંતરિક વળતરનો દર}$$

ઉદાહરણ-21 અનમોલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. ઉત્પાદન શક્તિનાં વધારા માટે રૂ. 1,00,000 એક યંત્ર ખરીદવાનો વિકલ્પ વિચારે છે. આ અંગે તેની પાસે બે પ્રકારનાં યંત્રો છે. X અને Y આ યંત્ર પર 10 વર્ષ દરમિયાનનાં આયુષ્યનો મળતો કરબાદ, ઘસારા પહેલાંનો રોકડપ્રવાહ નીચે પ્રમાણે છે :

યંત્ર	યંત્ર X	યંત્ર Y
1	20,000	-
2	30,000	20,000
3	40,000	30,000
4	40,000	30,000
5	50,000	40,000
6	20,000	40,000
7	10,000	30,000
8	10,000	20,000
9	10,000	20,000
10	10,000	10,000

તમારે આંતરિક વળતર દરનો ઉપયોગ કરીને કયું યંત્ર ખરીદવું ફાયદાકારક છે, તે નક્કી કરવાનું છે.

જવાબ : અહીં આંતરિક વળતર દર આપવામાં આવ્યો નથી, તેથી ભૂલ અને પ્રયત્ન પદ્ધતિ દ્વારા બંને યંત્રો માટે જુદા જુદા વટાવનાં દર લઈને ગણતરી કરવામાં આવશે.

આ માટે બંને યંત્રો માટે 15%, 20% અને 25% વળતર દરનાં આધારે ગણતરી કરીશું.

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	15% વટાવ દર		20% વટાવ દર		25% વટાવ દર	
1	20,000	0.870	17,400	0.833	16,660	0.800	16,000
2	30,000	0.756	22,680	0.694	20,820	0.640	19,200
3	40,000	0.658	26,320	0.579	23,160	0.512	20,480
4	40,000	0.572	22,880	0.482	19,280	0.410	16,400
5	50,000	0.497	24,850	0.402	20,100	0.328	16,400
6	20,000	0.432	8,640	0.335	6,700	0.262	5,240
7	10,000	0.327	3,270	0.233	2,330	0.168	1,680
8	10,000	0.327	3,270	0.233	2,330	0.168	1,680
9	10,000	0.284	2,840	0.194	1,940	0.134	1,340
10	10,000	0.247	2,470	0.162	1,620	0.107	1,070
			1,35,110		1,15,400		99,910

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

15% વટાવ દર = 1,35,110-1,00,000 = 35,110 રૂ.

20% વટાવ દર = 1,15,400-1,00,000 = 15,400 રૂ.

25% વટાવ દર = 99,910-1,00,000 = -90 રૂ.

20% વટાવ દરે ₹ 15,400 અને 25% વટાવ દરે - 90 રૂ હોવાથી આંતરિક વળતર દર શોધવા 20% અને 25% નો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

A = નીચો દર 20%

B = ઊંચો દર 22%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 15,400

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 90

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B-A)$$

$$= 20\% + \frac{15,400}{15,400 + 90} \times (25 - 20)$$

$$= 20\% + (0.99 \times 59)$$

$$= 20\% + 4.97$$

$$= 24.97 \text{ આંતરિક વળતરનો દર}$$

યંત્ર Y

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	15% વટાવ દર		20% વટાવ દર		25% વટાવ દર	
1	-	0.870	-	0.833	-	0.800	-
2	20,000	0.756	15,120	0.694	13,880	0.640	12,800
3	30,000	0.658	19,740	0.579	17,370	0.512	15,360
4	30,000	0.572	17,160	0.482	14,460	0.410	12,300
5	40,000	0.497	19,880	0.402	16,080	0.328	13,120
6	40,000	0.432	17,280	0.335	13,400	0.262	10,480
7	30,000	0.376	11,280	0.279	8,370	0.210	6,300
8	20,000	0.327	6,540	0.233	4,660	0.168	3,360
9	20,000	0.284	5,680	0.194	3,880	0.134	2,680
10	10,000	0.247	2,470	0.162	1,620	0.107	1,070
		કુલ	1,15,150		93,720		77,470

ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

15% વટાવ દર = 1,15,150-1,00,000=15,150 રૂ.

20% વટાવ દર = 93,720-1,00,000=-6,280 રૂ.

25% વટાવ દર = 77,470-1,00,000=-22,530 રૂ.

15% વટાવે દરે ₹ 15,150 અને 20% વટાવ દરે - 6,280 રૂ ચો. વર્તમાન મૂલ્ય હોવાથી આંતરિક વળતર દર શોધવા 15% અને 20% નો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

A = નીચો દર 15%

B = ઊંચો દર 20%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 15,150

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 6,280

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

$$= 15\% + \frac{15,150}{15,150 + 6,280} \times (20 - 15)$$

$$= 15\% + \frac{15,150}{21,430} \times 5$$

$$= 15\% + 0.71 \times 5$$

$$= 18.53\% \text{ આંતરિક વળતરનો દર}$$

યંત્ર X નો આંતરિક વળતર દર 24.97% છે અને યંત્ર Y આંતરિક વળતર દર 18.53%

છે. જેથી X નો આંતરિક વળતર દર વધુ હોવાથી યંત્ર X વધુ ફાયદાકારક ગણાશે.

સંયુક્ત ઉદાહરણો

ઉદાહરણ-૨૨. અમ્ના લિ. મૂડીરોકાણની બે યોજના પર વિચાર કરે છે.

વિગત	યોજના A	યોજના B
રોકાણ (રૂ.)	1,00,000	1,00,000
રોકડપ્રવાહ		
પ્રથમ વર્ષ	10,000	50,000
બીજું વર્ષ	20,000	40,000
ત્રીજું વર્ષ	30,00	20,000
ચોથું વર્ષ	45,000	10,000
પાંચમું વર્ષ	60,000	10,000
	1,65,000	13,100

જુદા જુદા વટાવ પરિબળે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	10% વટાવ દર	15% વટાવ દર
1	0.909	0.870
2	0.826	0.756
3	0.751	0.658
4	0.683	0.572
5	0.621	0.497

નીચેની પદ્ધતિએ યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (10% વટાવ દર આધારે)

(2) નફાકારકતા આંક (10% વટાવ દર આધારે)

(3) આંતરિક વળતરનો દર

જવાબ : સૌ પ્રથમ 10% અને 15% નાં વટાવ દરથી રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય શોધો.

યોજના-A

વર્ષ	રોકડા પ્રવાહ	10% વટાવ દર		15% વટાવ દર	
1	10,000	0.909	9,090	0.870	8,700
2	20,000	0.826	16,520	0.756	15,120
3	30,000	0.751	22,530	0.658	19,740
4	45,000	0.683	30,735	0.572	25,740
5	60,000	0.621	37,260	0.497	29,820
રોકડપ્રવાહનું મૂલ્ય			1,16,135		99,120

યોજના-B

વર્ષ	રોકડા પ્રવાહ	10% વટાવ દર		15% વટાવ દર	
1	50,000	0.909	45,450	0.870	43,500
2	40,000	0.826	33,040	0.756	30,240
3	20,000	0.751	15,020	0.658	13,160
4	10,000	0.683	6,830	0.572	5,720
5	10,000	0.621	6,210	0.497	4,970
રોકડપ્રવાહનું મૂલ્ય			1,06,550		97,590

યોજનું વર્તમાન મૂલ્ય (10% વટાવ દર)

યો. વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

યોજના A = 1,16,135-1,00,000 = 16,135 રૂ.

યોજના B = 1,06,550-1,00,000 = 6,550 રૂ.

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

$$\text{યોજના A} = \frac{1,16,135}{1,00,000} = 1.16$$

$$\text{યોજના B} = \frac{1,06,550}{1,00,000} = 1.07$$

યોજના A માટે

આંતરિક વળતરનો દર

10% અને 15% એ યોજનું વર્તમાન મૂલ્ય ધન અને ઋણ આવે છે. તેને આધારે લઈને આંતરિક વળતરનો દર શોધવામાં આવશે.

A = નીચો દર 10%

B = ઊંચો દર 15%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 16,135

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 880

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

જ્યાં, ઘટાડો (15% દરે) = 99,120-1,00,000 = -880

$$= 10\% + \frac{16,135}{16,135 + 880} \times (15 - 10)$$

$$= 10\% + \frac{16,135}{17,015} \times 5$$

$$= 10\% ₹ 0.95 \times 5$$

$$= 10\% ₹ 4.74$$

= 14.74% આંતરિક વળતરનો દર

યોજના B માટે આંતરિક વળતર દર

A = નીચો દર 10%

B = ઊંચો દર 15%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 6,550

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 2,410

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

10% દરે ચો. વર્તમાન મૂલ્ય = વધારો 1,06,550-1,00,000=₹6,550

15% દરે ચો. વર્તમાન મૂલ્ય = ઘટાડો 97,590-1,00,000=2,410

$$= 10\% + \frac{6,550}{6,550 + 2,410} \times (15 - 10)$$

$$= 10\% + \frac{6,550}{6,960} \times 5$$

$$= 10\% + 0.73 \times 5$$

$$= 10\% ₹ 3.66$$

યોજના B = 13.66 આંતરિક વળતર દર

મૂલ્યાંકન

પદ્ધતિ	યોજના A	યોજના B
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	રૂ. 16,135	રૂ. 6,550
નફાકારકતા આંક	1.16	1.07
આંતરિક વળતર દર	14.74%	13.66%

ઉપરોક્ત મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે યોજના Aનું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય, નફાકારકતા આંક અને આંતરિક વળતર દર યોજના B કરતાં વધુ છે તેથી યોજના A સ્વીકારવી ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-23 : રાજેન્દ્ર કંપની લિ. નીચેના બે યંત્રો પૈકી એક યંત્ર પસંદ કરવાની દરખાસ્ત પર વિચારણા કરી રહી છે.

વિગત	યોજના A	યોજના B
પ્રારંભિક મૂડી રોકાણ	2,80,000	3,10,000
અંદાજિત આયુષ્ય	5 વર્ષ	5 વર્ષ
ઘસારા અને કરબાદનો નફો	રૂ	રૂ
પ્રથમ વર્ષ	30,000	-
બીજું વર્ષ	-	24,000
ત્રીજું વર્ષ	25,000	60,000
ચોથું વર્ષ	50,000	74,000
પાંચમું વર્ષ	60,000	80,000

મૂલ્યાંકન માટે લેવાયેલ વળતર દર 15% 15%

કંપની સીધી લીટીની પદ્ધતિએ ઘસારો ગણે છે. રૂ. 1નું 15% અને 20% વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	15% વટાવ દર	20% વટાવ દર
1	0.870	0.833
2	0.756	0.694
3	0.658	0.579
4	0.572	0.482
5	0.497	0.402

નીચેની પદ્ધતિઓએ બંને યંત્રોનું મૂલ્યાંકન કરીને શ્રેષ્ઠ યંત્ર અંગે કંપનીને સલાહ આપો.

- (1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ (NPV)
- (2) નફાકારકતા ઓફ પદ્ધતિ (PI)
- (3) આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિ (IRR)

જવાબ :

$$\text{વાર્ષિક ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}}$$

$$\text{યંત્ર A} = \frac{2,80,000}{5 \text{ વર્ષ}} \text{ રૂ. } 56,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

$$\text{યંત્ર B} = \frac{3,10,000}{5 \text{ વર્ષ}} \text{ રૂ. } 62,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

ઉદાહરણમાં ઘસારા અને કરબાદનો નફો આપવામાં આવ્યો છે. રોકડ પ્રવાહ શોધવા માટે તેમાં ઘસારાની રકમ ઉમેરવામાં આવશે. ત્યારબાદ વર્તમાન મૂલ્ય શોધવામાં આવશે.

યંત્ર A

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	15% વટાવ દર		20% વટાવ દર	
1	86,000	8.870	74,820	0.853	71,638
2	56,000	0.756	42,336	0.694	38,864
3	81,000	0.658	53,298	0.579	46,899
4	1,06,000	0.572	60,632	0.482	51,092
5	1,16,000	0.497	57,652	0.402	46,632
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			2,88,738		2,55,125

યંત્ર B

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	15% વટાવ દર		20% વટાવ દર	
1	62,000	0.870	53,940	0.833	51,646
2	86,000	0.756	65,016	0.694	59,684
3	1,22,000	0.658	80,276	0.579	70,638
4	1,36,000	0.572	77,792	0.482	65,662
5	1,42,000	0.497	70,574	0.402	57,084
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			3,47,598		3,04,604

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (15% વટાવ દર)

= રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

યંત્ર A = 2,88,738 - 1,00,000 = 2,80,000

= 8,738 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

યંત્ર B = 3,47,598 - 1,00,000

= 37,598 રૂ. ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

$$\text{યંત્ર } A = \frac{2,88,738}{2,80,000}$$

= 1.03 નફાકારકતા આંક

$$\text{યંત્ર } B = \frac{3,47,598}{3,10,000}$$

= 1.12 નફાકારકતા આંક

આંતરિક વળતરનો દર

15% અને 20% વળતર દર પર ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય ધન અને ઋણ આવે છે અને તેને આધારે આંતરિક વળતર દર શોધવામાં આવશે.

A = નીચો દર 10%

B = ઊંચો દર 20%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 8,738

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 24,875

$$\text{યંત્ર } A = A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

જ્યાં ઘટાડો (20% દરે)

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

$$= 2,55,125 - 2,80,000 = 24,875$$

$$\text{આંતરિક વળતર દર} = 15\% \text{ ₹ } \frac{8,738}{8,738 - 24,875} \times (20 - 15)$$

$$= 15\% + \frac{8,738}{33,613} \times 5$$

$$= 15\% + 0.26 \times 5$$

$$= 15\% + 1.30$$

$$= 16.30\% \text{ આંતરિક વળતર દર}$$

A = નીચો દર 10%

B = ઊંચો દર 20%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 37,598

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 5,396

$$\text{યંત્ર } B = A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

જ્યાં C = વધારો = ચો. વર્ત. મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

$$= 3,47,598 - 3,10,000 = 5,396$$

$$= 15\% + \frac{37,598}{37,598 + 5,396} \times (20 - 15)$$

$$= 15\% + \frac{37,598}{42,994} \times 5$$

$$= 15\% + 0.87 \times 5$$

$$= 15\% + 4.37$$

$$= 19.37\% \text{ આંતરિક વળતર દર}$$

મૂલ્યાંકન :

પદ્ધતિ	યંત્ર A	યંત્ર B
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	રૂ. 8,738	રૂ. 37,598
નફાકારકતા આંક	1.03	1.12
આંતરિક વળતરનો દર	16.30%	19.37%

ઉપરનાં મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે યંત્ર Bનું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય, નફાકારકતાં આંક અને આંતરિક વળતરનો દર યંત્ર A કરતાં વધુ છે. તેથી યંત્ર B ખરીદવું વધુ ફાયદાકારક ગણાય.

ઉદાહરણ-24 (Best Example) : વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ ઉદાહરણની મૂડી બજેટની બધી જ પદ્ધતિઓનો સમાવેશ કરીને બનાવેલ છે. પરત આપ સમય અને હિસાબી વળતર દર તેમજ ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય નફાકારકતા આંક અને આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિનું પુનરાવર્તન થઈ જશે.

તલ્હા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. એક પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ કરવા માંગે છે જેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	રૂ.
યંત્રની કિંમત રૂ.	4,20,000
યંત્ર ગોઠવવાનો ખર્ચ રૂ.	10,000
યંત્રની ભંગારકિંમત રૂ.	30,000
યંત્રનું ઉપયોગી આયુષ્ય	5 વર્ષ
કરવેરાનો દર	50%
કંપનીનો નિયત વળતરનો દર	20%

ઘસારા અને કરવેરા પહેલાંની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ હશે.

ક્રમાંકની

પ્રથમ વર્ષ	20,000
બીજું વર્ષ	1,60,00
ત્રીજું વર્ષ	2,80,000
ચોથું વર્ષ	2,40,000
પાંચમું વર્ષ	2,20,000
જુદા જુદા વટાવ દરે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય	

વર્ષ	20%ના દરે	25% દરે
1	0.833	0.800
2	0.699	0.640
3	0.579	0.512
4	0.482	0.410
5	0.402	0.328

નીચેની પદ્ધતિએ યંત્રનું મૂલ્યાંકન કરો.

- (1) પરત આપ સમય પદ્ધતિ
- (2) હિસાબી વળતર દરની પદ્ધતિ
- (3) ચોખ્ખા વર્તમાન આંકની પદ્ધતિ
- (4) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ
- (5) આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિ

જવાબ :

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત ₹ ગોઠવણી ખર્ચ - ભંગાર કિંમત}}{\text{ઉપયોગી આયુષ્ય}}$$

$$= \frac{4,20,000 + 10,000 - 30,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= ₹. 80,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

અહીં ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની આવક આપવામાં આવી છે તેથી ઘસારો અને કરવેરા બાદ કર્યા પછી ઘસારો ઉમેરીને રોકડપ્રવાહ શોધવો પડશે.

વર્ષ	ઘસારો અને કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	50% કરવેરા (રૂ.)	કરબાદનો નફો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારો સહિત) (રૂ.)
1	2,00,000	80,000	1,20,000	60,000	60,000	1,40,000
2	1,60,000	80,000	80,000	40,000	40,000	1,20,000
3	2,80,000	80,000	2,00,000	1,00,000	1,00,000	1,80,000
4	2,40,000	80,000	1,60,000	80,000	80,000	1,60,000
5	2,20,000	80,000	1,40,000	70,000	70,000	1,80,000
				કુલ	3,50,000	

નોંધ : પાંચમા વર્ષનો રોકડપ્રવાહમાં ભંગારકિંમત ઉમેરવી.

- (1) પરત આપ સમય :

પ્રથમ વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,40,000
₹	
બીજા વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	1,20,000
= બે વર્ષનો રોકડપ્રવાહ	કુલ 2,60,000

રોકાણ મૂલ્ય રૂ. 4,30,000 (મૂ.કિ.ઠગોઠવણી ખર્ચ) છે. જ્યારે પ્રથમ બે વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ રૂ. 2,60,000 તેથી ખૂટતી રકમ રૂ. 1,70,000 ત્રીજા વર્ષના રોકડપ્રવાહમાંથી મળશે. આમ,
 રૂ. 1,80,000 (ત્રીજું વર્ષ) માટે 12 માસ પરત સમય
 તો રૂ. 2,10,000 માટે (?)

$$= \frac{1,70,000 \times 12}{1,80,000} = 11.33 \text{ માસ}$$

તેથી, 2 વર્ષ 11.33 માસ પરત આપ સમય

(2) હિસાબી વળતર દર (સરેરાશ વળતર દર)

$$\text{જ્યાં, સરેરાશ આવક} = \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{વર્ષ}}$$

$$= \frac{3,50,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

રૂ. 70,000 સરેરાશ આવક

$$\text{જ્યાં, સરેરાશ રોકાણ} = \frac{\text{મૂ.કિ. (ગોઠવણી ખર્ચ સહિત) ₹ ભંગાર કિંમત}}{2}$$

$$= \frac{4,30,000 + 30,000}{2}$$

= 2,30,000 સરેરાશ આવક

$$\text{હિસાબી વળતરનો દર} = \frac{\text{સરેરાશ આવક}}{\text{સરેરાશ આવક}} \times 100$$

$$= \frac{70,000}{2,30,000} \times 100$$

= 30.43% હિસાબી વળતર દર

હવે વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિઓ હોવાથી રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય શોધવામાં આવશે.

20%ના દરે અને 24%નાં દરે વર્તમાનમૂલ્ય :

		(25%)		20%	
વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	1,40,000	0.800	11,200	0.833	1,16,620
2	1,20,000	0.640	76,800	0.699	83,880
3	1,80,000	0.512	92,160	0.579	1,04,220
4	1,60,000	0.410	65,600	0.482	77,120
5	1,80,000	0.328	59,040	0.402	72,360
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ			4,05,600	4,54,200	

ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

$$25\%ના દરે = 4,05,600 - 4,30,000 \quad 20\% ના દરે = 4,54,200 - 430,000$$

$$= (-24,400) યો. વર્તમાન મૂલ્ય \quad = + 24,200 રૂ. યો. વર્તમાન મૂલ્ય$$

20%ના દરે વધારો (રૂ.) રૂ. 24,200

25% ના દરે ઘટાડો (-) રૂ. 24,400

A = નીચો દર 20%

B = ઊંચો દર 25%

C = નીચા દરે વધારો ₹ 24,200

D = ઊંચા દરે ઘટાડો - 24,400

આંતરિક વળતરનો દર

$$= A + \frac{C}{C + D} \times (B - A)$$

$$= 20\% + \frac{24,200}{24,200 + 24,400} \times (25 - 20)$$

$$= 20\% + \frac{24,200}{48,600} \times 5$$

$$= 20\% (0.4979 \times 5)$$

$$= 20\% ₹ 2.49$$

$$= 22.49\% \text{ આંતરિક વળતરનો દર}$$

આમ,

(1) પરત આપ સમય પદ્ધતિ = 2 વર્ષ 11.33 માસ

(2) હિસાબી વળતરદરની પદ્ધતિ = 30.43%

(3) ચોખ્ખા વર્તમાન આંકની પદ્ધતિ = રૂ.24,200

(4) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ = 1.06

(5) આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિ = 22.49%

સ્વાધ્યાય

(અ) સૈદ્ધાંતિક (થિયરી)ના પ્રશ્નો :

(1) મૂડી બજેટનો અર્થ આપી તેના લક્ષણોની ચર્ચા કરો.

(2) મૂડી બજેટ એટલે શું તે જણાવી તેનું મહત્વ સ્પષ્ટ કરો.

(3) મૂડી બજેટનાં નિર્ણયોનાં પ્રકાર જણાવો.

(4) ક્યુરિન જી. ડેવિડ દ્વારા આપવામાં આવેલી મૂડી બજેટની પ્રક્રિયા સમજાવો.

(5) મૂડી બજેટ નિર્ણયોમાં અભિગમોની ચર્ચા કરો.

(6) મૂડી બજેટની પદ્ધતિઓ જણાવી નીચેની પદ્ધતિઓ સમજાવો.

(અ) પરત આપ સમય પદ્ધતિ

(બ) હિસાબી વળતર દરની પદ્ધતિ

- (7) પરત આપ પદ્ધતિમાં ફાયદા મર્યાદા જણાવો.
- (8) સરેરાશ વળતર દરનો ખર્ચ આપી તેના ફાયદા અને મર્યાદાની ચર્ચા કરો.
- (9) મૂડી બજેટનો અર્થ આપી, વટાવેલ રોકડપ્રવાહની પદ્ધતિઓ પૈકી ગમે તે એકની ચર્ચા કરો.
- (10) સમજાવો - ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ
- (11) નફાકારકતા આંક - સમજાવો
- (12) આંતરિક વળતર દર પદ્ધતિ સમજાવો
- (13) આંતરિક વળતર દર પદ્ધતિમાં ભૂલ અને પ્રયત્ન પદ્ધતિ સમજાવો.
- (14) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય પદ્ધતિના ફાયદા મર્યાદાઓ જણાવો.
- (15) નફાકારકતા આંક પદ્ધતિનાં ફાયદા મર્યાદાઓની ચર્ચા કરો.

(બ) વ્યાવહારિક (દાખલાઓ)

- (1) કેયુર લિ. પાસે રોકાણ અંગે રૂ. 2,00,000 છે. નીચેની બે દરખાસ્તોને આધારે શ્રેષ્ઠ દરખાસ્તની પસંદગી અંગે ભલામણ કરો.

વિગત	A	B
શરૂનું મૂડીરોકાણ (રૂ.)	1,00,000	70,000
ઉપયોગી આયુષ્ય	10 વર્ષ	8 વર્ષ
વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ (રૂ.)	25,000	20,000

વર્ષ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
વટાવ	0.870	0.756	0.658	0.571	0.497	0.432	0.376	0.327	0.284	0.247

નીચેની પદ્ધતિએ મૂલ્યાંકન કરો.

- (1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ
- (2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

(જવાબ : દરખાસ્ત Aનું રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 1,05,875 - રૂ. 1,00,000

રોકાણનું મૂલ્ય = 5,875 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

દરખાસ્ત B નું રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 74,080 - રૂ. 70,000 રોકાણનું મૂલ્ય = 4,080 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

દરખાસ્ત A નું નફાકારકતા આંક = 1,05,875 / રૂ. 1,00,000=1.06

દરખાસ્ત B નું નફાકારકતા આંક = 74,080 / રૂ. 70,000=1.58

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય પ્રમાણે દરખાસ્ત A સ્વીકાર્ય જ્યારે નફાકારકતા આંક પ્રમાણે યોજના B સ્વીકાર્ય ગણાય.)

- (2) સૂરજ કંપની લિ. રૂ. 4,00,000 નું મૂડી રોકાણ જરૂરીબને તેવા પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ કરવાનું વિચાર રહી છે. ઘસારા બાદ પરંતુ કરવેરા પહેલાંની વાર્ષિક આવક નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	રૂ.
1	2,00,000
2	4,00,000
3	1,60,000
4	1,60,000
5	80,000

ઘસારો સીધી લીટીએ 20% લેખે ગણવામાં આવે છે. કરવેરાનો દર 50% છે.

નીચેની પદ્ધતિએ આ યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય (2) નફાકારકતા આંક

રૂ. 1નું 10% વટાવ પરિબળ પ્રથમ પાંચ વર્ષ માટે :

0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621 છે.

(જવાબ : ઉપરોક્ત આવકમાંથી કરવેરા 50% બાદ કરીને ઘસારો રૂ. 80,000 ઉમેરો જેથી રોકડ પ્રવાહ 1,80,000, 180,000, 1,60,000, 1,60,000 અને 1,20,000 મળે.

10% વટાવ દરે રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 6,16,260 તેથી ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય = 2,16,260

નફાકારકતા આંક = રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 6,16,260 / 4,00,000 = 1.54)

(3) આનંદ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. એક યંત્ર ખરીદવામાં મૂડીરોકાણ અંગે વિચારણા કરી રહી છે. આ યંત્ર બજારમાં રૂ. 20,00,000ની કિંમત ઉપલબ્ધ છે. તેની પાસે આ યંત્રનો બે વિકલ્પો છે. બંનેની કિંમત સમાન છે અને અંદાજ આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે. તેની કોઈ ભંગારકિંમત નથી. કંપનીનો અપેક્ષિત વળતરનો દર 12% છે અને કરવેરાનો દર 50% છે. ઘસારા અને કરવેરા પહેલાંનો નફો નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	યંત્ર A (રૂ.)	યંત્ર B (રૂ.)	અવયવ
1	13,00,000	7,00,000	0.893
2	10,00,000	8,00,000	0.797
3	8,00,000	13,00,000	0.712
4	7,00,000	10,00,000	0.636
5	5,00,000	6,00,000	0.567

નીચેની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી શ્રેષ્ઠ યંત્ર અંગે સલાહ આપશે.

(1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

જવાબ :

પદ્ધતિ	યંત્ર A	યંત્ર B
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	3,39,100	3,03,250
નફાકારકતા આંક	1.17	1.15

યંત્ર A પસંદ કરવું જોઈએ.

ઉપરના નફામાંથી ઘસારો અને 50% કરવેરા બાદ કરીને ફરી ઘસારો ઉમેરતાં રોકડ પ્રવાહ મેળવો.

યંત્ર A - રોકડ પ્રવાહ 8,50,000, 7,00,000, 6,00,000, 5,50,000 અને 4,50,000

યંત્ર B - રોકડ પ્રવાહ 5,50,00, 6,00,000, 8,50,000, 7,00,000 અને 5,00,000

12% અવયવે રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય A રૂ. 23,49,180 અને B 23,03,250

(૪) આશના લિ. રૂ. 1,50,000ના પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ અંગે નિર્ણય કરે છે. આ પત્ર પર પાંચ વર્ષ દરમ્યાન ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ (કરવેરા બાદ પરંતુ ઘસારા પહેલાં) નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	1	2	3	4	5
રૂ.	45,000	45,000	45,000	45,000	95,000

20%ના વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય 0.833, 0.694, 0.579, 0.482 અને 0.402

22%ના વટાવ દરે મૂલ્ય 0.820, 0.672, 0.551, 0.451 અને 0.370

(જવાબ : આંતરિક વળતરનો દર 21.28)

20% વટાવ દરે રોકડ પ્રવાહનું મૂલ્ય 1,54,650 - રોકાણ મૂલ્ય રૂ. 1,50,000 = ₹ 4,650

22% વટાવ દરે રોકડ પ્રવાહનું મૂલ્ય 1,47,380 - રોકાણ મૂલ્ય રૂ. 1,50,000 = - 2,620

જ્યાં, A = 20%, B = 22% C = 4,650 અને D = 2,620

$$\text{તેથી} = A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

$$= 21.28\%$$

(પ) મહેતા કંપની લિ. રૂ. 2,00,000ની એક યોજના અંગે વિચારી રહી છે. જેમાં કરવેરા બાદ પરંતુ ઘસારા બાદનો રોકડ પ્રવાહ નીચે પ્રમાણે મળશે. કંપનીનો અપેક્ષિત વળતર દર 10% છે.

વર્ષ	1	2	3	4	5
રોકડ પ્રવાહ	20,000	40,000	60,000	90,000	1,20,000

રૂ. 1 નું 10% અને 15% એ વર્તમાન મૂલ્ય :

10% દરે 0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621

15% દરે 0.870, 0.756, 0.658, 0.572 અને 0.497

નીચેની પદ્ધતિ મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ (NPV)

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ (PI)

(3) આંતરિક વળતર દરની પદ્ધતિ (IRR)

જવાબ :

પદ્ધતિ	મૂલ્યાંકન
(1) ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	32.270
(2) નફાકારકતા આંક	1.16
(3) આંતરિક વળતર દર	14.74%

10% વટાવ દરે રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 2,32,270 રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 2,00,000 = 32,270 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય.

નફાકારકતા આંક = 2,32,270/2,00,000 = 1.16

આંતરિક વળતર દર :

15% વટાવ દરે રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 1,98,240 - રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 2,00,000 = 1,760

જ્યાં A = 10%, B = 15%, C = 32,270 અને D = 1,760

$$\text{આંતરિક વળતર દર} = A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

$$= 10\% + \frac{32.270}{32.270 + 1,760} \times (15 - 10)$$

$$= 14.74\% \text{ આંતરિક વળતર દર}$$

(દ) કાશ્મિરા લિ. રૂ. 3,00,000નું થશે, આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે. ઘસારો સીધી લીટીની પદ્ધતિએ કાપવામાં આવે છે. તથા કરવેરાનો દર 50% છે.

વાર્ષિક રોકડપ્રવાહ (ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંનો નીચે મુજબ)

વર્ષ	Plan 1 (રૂ.)	Plan 2 (રૂ.)
1	1,20,000	1,50,000
2	1,20,000	1,50,000
3	1,20,000	1,20,000
4	1,20,000	1,20,000
5	1,20,000	60,000

ઉપરની વિગતોને આધારે નીચેની પદ્ધતિએ બંને પ્લાનનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (2) નફાકારકતા આંક

નોંધ : રૂ. 1નું 10% વટાવના દરે પ્રથમ પાંચ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે મુજબ છે.

0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621 છે.

જવાબ :

પદ્ધતિ	Plan 1	Plan 2
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	(રૂ.) 41,100	(રૂ.) 40,620
નફાકારક આંક	1.137	1.135

કર બાદ પરંતુ ઘસારા સહિત રોકડ પ્રવાહ :

Plan-1 દર વર્ષે રૂ. 90,000

Plan-2 1,05,000, 105,000, 90,000, 90,000 અને 60,000

રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય :

Plan-1 81,810, 74,340, 67,590, 61,470 અને 55,890

Plan-2 95,445, 78,855, 67,590, 61,470 અને 37,260

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય :

Plan-1 3,41,100-3,00,000=41,00 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

Plan-2 3,40,620-3,00,000=40,620 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય

નફાકારકતા આંક

Plan-1 3,41,100-3,00,000=1.137 નફાકારકતા આંક

Plan-2 3,40,620-3,00,000=1.135

(૭) સુંદરલાલ કંપની લિ. એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. તેની પાસે રૂ. 8,00,000 ની કિંમતના એક એવા બે યંત્રો ઉપલબ્ધ છે. દરેક યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે.

કરવેરાના દર 50% છે બંને યંત્રોની ઘસારા અને કરવેરા પહેલાંની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	A (રૂ.)	B (રૂ.)
1	5,20,000	4,40,000
2	4,00,000	5,20,000
3	3,20,000	3,20,000
4	2,80,000	2,40,000
5	2,00,000	2,80,000

નીચે દર્શાવેલી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી સૌથી નફાકારક યંત્રની પસંદગી કરો.

(I) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ (NPV)

(II) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ (PI)

રૂ. 1 નું 12% વટાવ અવયવે પ્રથમ પાંચ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે 0.893, 0.797, 0.712, 0.636, 0.567 છે.

જવાબ :

પદ્ધતિ	A	B
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	1,39,640	1,61,700
નફાકારકતા આંક	1.17	1.20

ઉપરનાં મૂલ્યાંકન પરથી યંત્ર-B ખરીદ્યું ફાયદાકારક ગણાય.

ઘસારો અને કરવેરા બાદ નફો :

યંત્ર A રૂ. 1,80,000, રૂ. 1,20,000, રૂ. 80,000, રૂ. 60,000 અને રૂ. 20,000

યંત્ર B રૂ. 1,40,000 રૂ. 1,80,000, રૂ. 80,000 રૂ. 40,000 અને રૂ. 60,000

રોકડ પ્રવાહ :

યંત્ર A 3,40,000, 2,80,000, 2,40,000, 2,20,000 અને 1,80,000

યંત્ર B 30,000, 3,40,000, 2,40,000, 2,00,000 અને 2,20,000

વર્તમાન મૂલ્ય

યંત્ર A 3,03,620, 2,23,610, 1,70,880, 1,39,920 અને 1,02,060 = કુલ 9,39,640

યંત્ર B 2,67,900, 2,70,980, 1,70,880, 1,27,200, 1,24,770 = કુલ 9,61,700

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય યંત્ર A 1,39,640, યંત્ર B 1,61,700

નફાકારકતા આંક : યંત્ર A 1.17, યંત્ર B 1.20

(૮) હનિફ લિ. રૂ. 3,20,000નું રોકાણ એક ધંધામાં નીચે પ્રમાણે કરવેરા બાદ અને ઘસારા પહેલાંનાં અપેક્ષિત ચોખ્ખા રોકડ પ્રવાહનાં આધારે કરવાની તક છે.

વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ (રૂ.)	વર્ષ	રોકડ પ્રવાહ (રૂ.)
1	56,000	6	64,000
2	56,000	7	80,000
3	56,000	8	1,20,000
4	56,000	9	80,000
5	56,000	10	32,000

મૂડી પર વળતરનો દર 10 ટકાના આધારે ગણતરી કરો.

(1) ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 71,688

(2) નફાકારકતા આંક 1.22

રૂ. 1 નું વર્તમાન મૂલ્ય 10 ટકા વટાવ દરે

વર્ષ	1	2	3	4	5
વટાવ	0.904	0.826	0.751	0.683	0.621

પરિબળ

વર્ષ	6	7	8	9	10
વટાવ	0.564	0.513	0.467	0.424	0.386

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય)

રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય 50,904, 46,256, 42,056, 38,248, 34,776, 36,096, 41,040, 39,920, અને 12,353 = કુલ 3,91,688

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય = 3,91,688-3,20,000=71,688

$$\text{નફાકારકતા આંક} = \frac{3,91,688}{3,20,000} = 1.22$$

(લ) માનવ કંપની લિ. પ્રોજેક્ટ X અને પ્રોજેક્ટ Y માં રોકાણ કરવા માંગે છે. બંને પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ એકસરખું કરવાનું છે. બંને પ્રોજેક્ટનું ઉપયોગી આયુષ્ય પાંચ વર્ષનું છે. કરવેરાનો દર 50% ગણવાનો છે. પ્રોજેક્ટ X અંગેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષના અંતે	બાહ્ય રોકડ પ્રવાહ (રૂ.)
0	30,00,000
1	-
2	3,60,000
3	-
4	-
5	-
વર્ષ	ઘસારો કરવેરા પહેલાંની કમાણી
1	રૂ. 12,00,000
2	રૂ. 13,50,000
3	રૂ. 16,20,000
4	રૂ. 18,00,000
5	રૂ. 13,38,000

પ્રોજેક્ટ Yનું મૂલ્યાંકન નીચેની પદ્ધતિએ કરવામાં આવેલ છે. કૌંસમાં આપેલ આંકડા Yના મૂલ્યાંકનમાં આંકડા દર્શાવેલ છે.

(1) ચો. વર્તમાન મૂલ્ય (-6,72,000)

(2) નફાકારકતા આંક (0.8%)

(3) આંતરિક વળતર દર (9%)

ઉપરની પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રોજેક્ટ Xનું મૂલ્યાંકન કરો. તમે ક્યાં પ્રોજેક્ટમાં મૂડીરોકાણ કરવાની સલાહ આપશો ? શા માટે ?

વર્ષ	1	2	3	4	5
10% વટાવદર	0.909	0.826	0.751	0.683	0.621
15% વટાવ દર	0.870	0.756	0.658	0.572	0.497
20% વટાવ દર	0.833	0.694	0.579	0.482	0.402

(જવાબ : અહીં પ્રોજેક્ટ Y નું મૂલ્યાંકન આપવામાં આવ્યું છે. માત્ર પ્રોજેક્ટ X નું મૂલ્યાંકન કરવાનું છે.)

ઘસારાની રકમ નીચે પ્રમાણે ગણો.

પ્રથમ વર્ષનો ઘસારો 6,00,000 બીજા વર્ષનો ઘસારો 6,00,000 ત્રીજા વર્ષની વધારાનું રોકાણ ઉમેરતાં બીજા, ચોથા અને પાંચમાં વર્ષનો ઘસારો રૂ. 6,00,000 જૂનો રૂ. 1,20,000 નવો (3,60,000/3 વર્ષ) = રૂ. 7,20,000 ગણાવો.

ઘસારા અને કરબાદ નફો : રૂ. 3,00,000, 3,75,000, 4,50,000, 5,40,000 અને 3,09,000

ઘસારા સહિત નફો (રોકડ પ્રવાહ) રૂ. 9,00,000, 9,75,000, 11,70,000, 12,60,000 અને 10,29,000

10% દરે વર્તમાન મૂલ્ય : 8,18,100, 8,05,350, 8,78,670, 8,60,580 6,36,009 = કુલ 40,01,709

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : 40,01,709 રોકાણ મૂલ્ય 33,60,000 = રૂ. 6,41,709

નફાકારકતા આંક : 40,01,709-33,60,000=1.19

આંતરિક વળતર માટે 15% અને 20% વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય શોધવું.

15% દરે વર્તમાન મૂલ્ય : 7,83,000, 7,37,100, 7,69,869, 7,20,720 અને 5,11,413 = કુલ 35,22,093 - 3,36,650

= રૂ 1,62,093

20% દરે વર્તમાન મૂલ્ય : 7,49,700, 6,77,430, 6,07,320 અને 4,13,658 = કુલ 31,24,758 - 33,60,000 = -2,35,242

આમ A = નીચે દર 15% B = ઊંચો દર 20%

C = વધારો 1,62,093 D = ઘટાડો 2,35,242

આંતરિક વળતર દર $A + \frac{C}{C+D} \times (B-A)$

= 15% + $\frac{1.62,093}{1.62.093 + 2,35,242} \times (20 - 15)$

= 15% + $\frac{1.62,093}{3,97,335} \times 5$

= 17%

(૧૦) સુરેશ કંપની લી. નીચેની દરખાસ્તની વિચારણા કરે છે. દરખાસ્ત માટે રૂ. 50,000 ભંગાર કિંમત ધરાવતી શરૂઆતની પડતર રૂ. 2,50,000 જરૂરી રહેશે. તદઉપરાંત તેના આયુષ્ય દરમ્યાનની સ્ટોર્સ અને લેણાની સપાટીમાં રૂ. 1,00,000નો વધારો જરૂરી બનશે. પરિયોજનાને પરિણામે વાર્ષિક વેચાણમાં રૂ. 3,00,000 નો વધારો થશે. અને તેના પાંચ વર્ષના આયુષ્યમય દરમિયાન દરેક વર્ષ રૂ. 1,00,000 રોકડ ખર્ચ જરૂરી બનશે. તેના પર સીધી લીટીની પદ્ધતિએ ઘસારો માંડી વાળવામાં આવશે.

કંપનીએ 50%નાં દરે આવકવેરો ભરવો પડે છે.

વાર્ષિક 12%ના વટાવ પરિબળે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ પાંચ વર્ષ માટે અનુક્રમે રૂ 0.893, 0.797, 0.712, 0.636 અને 0.567 છે.

ઉપરોક્ત વિગતો પરથી,

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય શોધો

(2) નફાકારતા આંક શોધો

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 82,600

નફાકારકતા આંક 1.24

રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 2,50,000 ₹ સ્ટોર્સ રૂ. 1,00,000 = રૂ 3,50,000

$$\text{ઘસારો} = \frac{\text{મૂળ કિંમત} - \text{ભંગારકિંમત}}{\text{ઉપયોગી આયુષ્ય}}$$

$$= \frac{2,50,000 - 50,000}{5 \text{ વર્ષ}}$$

= રૂ. 40,000 ઘસારો

વાર્ષિક કમાણી : વેચાણ રૂ. 3,00,000 - ખર્ચ રૂ. 1,00,000 = રૂ. 2,00,000

વાર્ષિક કમાણી : રૂ. 2,00,000 - ઘસારો રૂ. 40,000 = રૂ. 1,60,000 - 50% કરવેરા
= રૂ. 80,000 ₹ ઘસારો 40,000 = રૂ. 1,20,000 વાર્ષિક રોકડ પ્રવાહ ગણાશે.

રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય : રૂ. 1,07,160, 95,640, 85,440, 76,320, 68040 =
કુલ વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 4,32,600

નફાકારકતા આંક = રૂ. 4,32,600/3,50,000 = 1.24

(૧૧) ખુશ્બુ લિ. રૂ. 10,00,000ની રોકાણની જરૂરિયાત ધરાવતી એક રોકાણ યોજનામાં રોકાણ કરવાનું નક્કી કરે છે. ઘસારા બાદ પરંતુ કરવેરા પહેલાંની વાર્ષિક આવકની ધારણા નીચે મુજબ છે.

પદ્ધતિ	(રૂ.)	10% વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય)
1	5,00,000	0.909
2	5,00,000	0.826
3	4,00,000	0.751
4	4,00,000	0.683
5	2,00,000	0.621

નીચેની પદ્ધતિએ પ્રોજેક્ટનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (2) નફાકારકતા આંક

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 5,40,650

નફાકારકતા આંક 1.54

કરવેરા નફો : 2,50,000, 2,50,000, 2,00,000, 2,00,000, 1,00,000

ઘસારા સહિતનો રોકડપ્રવાહ : 4,50,00, 4,50,000, 4,00,000, 4,00,000 અને રૂ. 3,00,000

10% વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય : 4,09,050, 3,71,700, 3,00,400, 2,73,200, 1,86,300 = કુલ વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 15,40,650

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : 15,40,650 - 10,00,000 = રૂ. 5,40,650

નફાકારકતા આંક = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

$$= \frac{15,40,650}{10,00,000}$$

1.54

(૧૨) આશુ લિ. એક યંત્ર ખરીદવાનું નક્કી કરે છે જે માટે રૂ. 5,00,000નાં એક એવા ત્રણ યંત્રો (I) અને (II) ઉપલબ્ધ છે. દરેક યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે. કોઈ ભંગાર કિંમત નથી. કંપની માટે કરવેરાનો દર 50% છે.

ત્રણેય યંત્રોની ઘસારા અને કરવેરા પહેલાંની આવક નીચે પ્રમાણે અંદાજવામાં આવી છે.

વર્ષ	A રૂ.	B રૂ.	C રૂ.
1	3,40,000	1,80,000	2,80,000
2	2,40,000	2,00,000	3,40,000
3	2,00,000	3,40,000	2,00,000
4	1,80,000	2,40,000	1,40,000
5	1,20,000	1,60,000	1,80,000

નીચેની પદ્ધતિએ સૌથી નફાકારક યંત્રની પસંદગી કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (NPV)

(2) નફાકારકતા આંક (PI)

રૂ. 1 નું 12% વટાવ દરે પ્રથમ પાંચ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય 0.893, 0.797, 0.712, 0.636 અને 0.567

(જવાબ :

પદ્ધતિ	A	B	C
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	90,160	83,040	1,07,510
નફાકારકતા આંક	1.18	1.17	1.22

ત્રણેય યંત્રો પૈકી યંત્ર C ખરીદવું ફાયદાકારક ગણાય.

ઘસારા અને કર બાદ નફો :

A- 1,20,000, 70,000, 50,000, 40,000 અને 10,000

B 40,000, 50,000, 1,20,000, 70,000 અને 30,000

C 90,000, 1,20,000, 50,000, 20,000 અને 40,000

ઘસારા સહિત (રોકડ પ્રવાહ)

A 2,20,000 1,70,000, 1,50,000, 1,40,000 અને 1,10,000

B 1,40,000, 1,50,000, 2,20,000, 1,70,000 અને 1,30,000

C 1,90,000, 2,20,000, 1,50,000, 1,20,000 અને 1,40,000

10 ટકા દરે વર્તમાન મૂલ્ય :

A 19,460, 1,35,490, 1,06,800, 89,040, અને 62,370 = કુલ 5,90,160

B 1,25,020, 1,19,550, 1,56,640, 1,08,120 અને 73,310 = કુલ 5,83,040

C 1,69,670, 1,75,340, 1,06,800, 76,380 અને 79,380 = કુલ 6,07,510

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : A 90, 160, B 83, 040, C 1,07,510

નફાકારકતાં આંક :

A 5,90, 160/5,00,000 = 1.18

B 5,83, 040/5,00,000 = 1.17

C 6,07,510/5,00,000 = 1.22

(૧૩) હાશમી કંપની લિ. તેના જૂના યંત્રને સ્થાને નવા યંત્રની સ્થાપના કરવાનું વિચારે છે. કંપની પાસે બે વિકલ્પો છે યંત્ર A અને યંત્ર B

અન્ય વિગતો નીચે મુજબ છે.

વિગત	યંત્ર A રૂ.	યંત્ર B રૂ.
શરૂઆતનું રોકાણ	1,35,000	2,00,000
રોકડ પ્રવાહ	-	-
1 વર્ષ	-	50,000
2	1,10,000	80,000
4	70,000	85,000
5	70,000	75,000

15% વટાવ દર રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય

વર્ષ	0	1	2	3	4	5
વટાવ	1	0.870	0.756	0.658	0.572	0.497
અનામત						

નીચેની પદ્ધતિઓ લક્ષમાં લઈ કયું યંત્ર પસંદ કરશો ?

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

જવાબ :

પદ્ધતિ	યંત્ર A રૂ.	યંત્ર B રૂ.
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	31,110	34,955
નફાકારકતા આંક	1.23	1.17

ઘસારા કે કરવેરાની વિગત આપી નથી તેથી આપેલ આંકડા રોકડપ્રવાહ ગણાશે.

15% ટકાના વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય :

A શૂન્ય, 18,900, 72,380, 40,040, 34,790 = કુલ 1,66,110

B 43,500, 52,920, 52,640, 48,620, 37,275 = કુલ 2,34,955

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય :

A 1,66,110/1,35,000 = 31,110

B 2,34,955/2,00,000 = 34,955

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય :

A 1,66,110/1,35,000 = 1.17

B 2,34,955/2,00,000 = 1.23

(૧૪) સારસ લી., રૂ. 1,00,000નાં મૂડીરોકાણ અંગે વિચારે છે. કરવેરા પહેલાંની પરંતુ ઘસારા બાદની અંદાજિત વાર્ષિક કમાણી નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ષ	રૂ.
1	50,000
2	40,000
3	30,000
4	20,000
5	10,000

ઘસારો ઘટતી જતી બાકીની રીતે 20% ગણવામાં આવે છે. કંપનીનો કરવેરાનો દર 40% છે.

તમારે યોજનાનું મૂલ્યાંકન નીચેની પદ્ધતિએ કરવાનું છે.

રૂ. 1 નું 10% વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય 0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621 નીચેની પદ્ધતિએ કરવાનું છે.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 25,623

નફાકારકતા આંક 1.26

પાંચ વર્ષનો ઘટતી જતી બાકીની રીતે : રૂ. 20,000, 16,000, 12,800, 10,240 અને 8,192

ઘસારા અને કરબાદ નફો રૂ. 30,000, 24,000, 18,000, 12,000 અને 6,000

ઘસારા સહિત રોકડ પ્રવાહ : રૂ. 50,000, 40,000, 30,800, 22,240 અ 14,192

10% વટાવ દરે વર્તમાન મૂલ્ય : 45,450, 33,040, 23,130, 15,190 અને 14,192 = કુલ 1,25,623

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : 1,25,623 1,00,000 = 25,623

નફાકારકતા આંક : 1,25,623, 1,00,000 = 1.26

(૧૫) મનીષ ઈલેક્ટ્રોનિક્સ લિ. બે પ્રોજેક્ટ X અને Y અંગે નીચે પ્રમાણે વિગતો આપે છે.

બંને પ્રોજેક્ટની પડતર :

X રૂ. 120 લાખ

Y રૂ. 120 લાખ

અંદાજિત આયુષ્ય

X 8 વર્ષ

Y 6 વર્ષ

ભંગાર કિંમત X અને Y માટે શૂન્ય

ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (રૂ. લાખમાં) નીચે દર્શાવેલ પ્રમાણે થવાની ધારણા છે.

વર્ષ	પ્રોજેક્ટ X	પ્રોજેક્ટ Y
1	25	40
3	35	60
3	45	80
4	65	50
5	65	30
6	55	20
7	35	-
8	15	-

ઘસારો સીધી લીટીની પદ્ધતિનો ગણવાનો છે અને કરવેરાનો દર 40% છ અને કંપનીની મૂડી પડતર 15% છે. નીચેની પદ્ધતિ હેઠળ પ્રોજેક્ટ પસંદગી માટે કંપનીને સલાહ આપો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય X રૂ. 20,41 અને Y રૂ. 21,25 લાખ

નફાકારકતા આંક X 1.17 Y 1.18

મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે પ્રોજેક્ટ Y અને વધુ ફાયદાકારક છે.

ઘસારા અને કરબાદનો નફો :

X - 6, 12, 18, 30, 30, 24, 12 અને શૂન્ય

Y - 12, 24, 36, 18, 6 અને શૂન્ય

રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)

X - 21, 27, 33, 45, 45, 39, 27 અને 15

Y - 32, 44, 56, 38, 26 અને 20

અહીં મૂડી પડતરનો દર 15% છે તે પ્રમાણે વર્તમાન મૂલ્ય શોધવું.

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય :

X - 140,41 લાખ - 120 લાખ 20.41 લાખ

Y - 141.25 લાખ - 120 લાખ 21.25 લાખ

નફાકારકતા આંક :

X - 140.41/120 = 1.17

Y - 141.25/120 = 1.18

(૧૬) ગુજરાત યુનિવર્સિટી નીચે જણાવેલ ત્રણ યંત્રો સુપર, ડિલક્ષ અને બેસ્ટ પૈકી ગમે તે એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. જે દરેક યંત્રમાં મૂડી રોકાણ એક સરખું રૂ. 25,00,000 છે. દરેક યંત્રનું ઉપયોગી અંદાજિત આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે. કોઈ ભંગાર કિંમત નથી. ત્રણેય યંત્રોની ઘસારા અને કરવેરા પછીની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	સુપર રૂ.	ડિલક્ષ રૂ.	બેસ્ટ રૂ.
1	4,00,000	3,00,000	2,00,000
2	5,00,000	4,00,000	4,00,000
3	7,00,000	2,00,000	7,00,000
4	4,00,000	18,00,000	15,00,000
5	2,00,000	5,00,000	4,00,000

નીચેની પદ્ધતિઓનાં આધારે કયું યંત્ર ખરીદવું જોઈએ ?

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય

(2) નફાકારકતા આંક

10% ના વટાવ દરે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : સુપર રૂ. 10,94,700 ડિલક્ષ રૂ. 16,88,200 અને બેસ્ટ

17,05,800

નફાકારકતા આંક : સુપર 1.44, ડિલક્ષ 1.675, બેસ્ટ 1.68

ઉપરનાં મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે બેસ્ટ યંત્ર ખરીદવું જોઈએ.

ઘસારા સહિત રોકડ પ્રવાહ :

સુપર : 9,00,000, 10,00,000, 12,00,000, 9,00,000 અને 7,00,000

ડિલક્ષ : 8,00,000, 9,00,000, 7,00,000, 23,00,000 અને 10,00,000

બેસ્ટ : 7,00,000, 9,00,000, 12,00,000, 20,00,000 અને 9,00,000

રોકડ પ્રવાહનું 10% નાં દરે વર્તમાન મૂલ્ય :

સુપર 35,94,700 ડિલક્ષ 41,88,200, બેસ્ટ 42,05,800

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય :

સુપર = 35,94,700-25,00,000=10,94,700

ડિલક્ષ = 41,88,200-25,00,000=16,88,200

બેસ્ટ = 42,05,800-25,00,000=17,05,800

નફાકારકતા આંક :

સુપર = 35,94,700/25,00,000 = 1.44

ડિલક્ષ = 41,88,200/25,00,000 = 1.675

બેસ્ટ = 42,05,800/25,00,000 = 1.68

(૧૭) અમિત લિ. રૂ. 1.80,000નાં મૂડી ખર્ચના એક પ્રોજેક્ટમાં રોકાણ કરવાનું ઈચ્છે છે. કરવેરા પહેલાંની પરંતુ ઘસારા બાદની અંદાજિત વાર્ષિક આવક નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	1	2	3	4
1	90,000	72,000	54,000	36,000

ઘસારો 20% નાં દરે ઘટતી જતી બાકીની પદ્ધતિથી ગણવાનો છે. કરવેરાનો દર 40% છે.

કંપનીનો અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે.

નીચેની પદ્ધતિએ પ્રોજેક્ટનું મૂલ્યાંકન કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્યની પદ્ધતિ (NPV)

(2) નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિ (PI)

નોંધ : 1 રૂ.નું 10% વળતર દર પ્રમાણે વર્તમાન મૂલ્ય 0.909, 0.826, 0.751 અને 0.683 છે.

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 30,259

નફાકારકતા આંક 1.17

ચાર વર્ષનો ઘટતી જતી બાકીએ ઘસારો : રૂ. 36,000, 28,000, 24,040 અને 18,432

કરવેરા બાદ નફો : 54,000, 43,200, 32,400 અને 21,600

ઘસારા સહિત (રોકડ પ્રવાહ) 90,000, 72,000, 54,000 અને 40,032

રોકડ પ્રવાહનું 10% દરે કુલ વર્તમાન મૂલ્ય : રૂ. 2,10,259

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : 2,10,259-1,80,000 = રૂ. 30,259

નફાકારકતા આંક : 2,10,259/1,80,000 = રૂ. 1.17

(૧૮) બાબા કોર્પોરેશન રૂ. 1,00,000ની કિંમત એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 5 વર્ષનું છે. કંપનીનો કરવેરાનો દર 50% છે. યંત્રનો ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની પાંચ વર્ષની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ છે.

રૂ. 55,000, રૂ. 65,000, રૂ. 40,000, રૂ. 30,000 અને રૂ. 35,000 ગણતરી કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (2) નફાકારકતા આંક

નોંધ : વાર્ષિક 12%ના વટાવ પરિબળે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ પાંચ વર્ષ માટે અનુક્રમે 0.893, 0.797, 0.712, 0.636 અને 0.567 છે.

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 20,214)

નફાકારકતા આંક 1.20

ઘસારો અને કરબાદ નફો : 17,500, 22,500, 10,000, 5,000 અને 7,500

ઘસારા સહિત રોકડ પ્રવાહ રૂ. 37,500, 42,500, 30,000, 25,000 અને રૂ. 27,500

રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય : રૂ. 33,488, 33,873, 21,365, 15,990 અને 15,593 = કુલ 1,20,214

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : 1,20,214-1,00,000 = રૂ. 20,214

નફાકારકતા આંક : 1,20,214/1,00,000 = 1.20

(૧૯) ધી જે.પી. લીમીટેડ રૂ. 2,00,000ની કિંમતનું એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય પાંચ વર્ષનું છે. ભંગાર કિંમત નથી. કંપનીનો નિયમ વળતરનો દર 12% છે. કરવેરાનો દર 50% છે. યંત્રની ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની પાંચ વર્ષની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ છે.

રૂ. 70,000, રૂ. 80,000 રૂ. 1,30,000, રૂ. 1,00,000 અને રૂ. 60,000 ગણતરી કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (2) નફાકારકતા આંક

નોંધ : વાર્ષિક 12% ના વટાવ પરિબળે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ પાંચ વર્ષ માટે અનુક્રમે 0.893, 0.797, 0.712, 0.636 અને 0.567 છે.

(જવાબ : ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ. 30,325)

નફાકારકતા આંક 1.15

કરબાદ નફો : રૂ. 15,000, 20,000, 45,000 30,000 અને 10,000

ઘસારા સહિત રોકડ પ્રવાહ : રૂ. 55,000, 60,000, 85,000, 70,000, 50,000

રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય : રૂ. 49,115, 47,820, 60520, 44,520, 28,350 = કુલ 2,30,325 રૂ.

ચો. વર્તમાન મૂલ્ય : 2,30,325-2,00,000 = 30,325

નફાકારકતા : 2,30,325/2,00,000 = 1.15

(૨૦) ધી XYZ લિ. રૂ. 8,50,000ની કિંમતનું એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. પાંચ વર્ષના ઉપયોગી આયુષ્યને અંતે યંત્રની ભંગાર કિંમત રૂ.50,000 છે. કરવેરાનો દર 50% છે. યંત્રોનો ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	1	2	3	4	5
કમાણી (રૂ.)	4,40,000	5,20,000	3,20,000	2,40,000	2,80,000

વાર્ષિક 12% ના વટાવ પરિબળે રૂ. 1 નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ પાંચ વર્ષ માટે અનુક્રમે... 0.893, 0.797, 0.712, 0.636 અને 0.567 ગણતરી કરો.

(1) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય (NPV)

(2) નફાકારકતા આંક (PI)

$$\begin{aligned} \text{(જવાબ : વાર્ષિક ઘસારો)} &= \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજિત આયુષ્ય}} \\ &= \frac{8,50,000 - 50,000}{5 \text{ વર્ષ}} \end{aligned}$$

= રૂ. 1,60,000 વાર્ષિક ઘસારો

વર્ષ	ઘસારો અને કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	ઘસારો (રૂ.)	કર પહેલાંનો નફો (રૂ.)	50% કરવેરા (રૂ.)	કરબાદનો નફો (રૂ.)	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત) રૂ.	વટાવ અબયવ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	5,40,000	1,60,000	280000	1,40,000	1,40,000	3,00,000	0.893	2,67,900
2	5,20,000	1,60,000	360000	1,80,000	1,80,000	3,40,000	0.797	2,70,980
3	3,20,000	1,60,000	160000	80,000	80,000	2,40,000	0.712	1,70,880
4	2,40,000	1,60,000	80000	40,000	40,000	2,00,000	0.636	1,27,200
5	2,80,000	1,60,000	120000	60,000	60,000	270,00	0.567	1,53,090
રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય કુલ								9,90,050

પાંચમાં વર્ષ રોકડપ્રવાહમાં ભંગારકિંમત પણ ધ્યાનમાં લેવી.

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન - મૂલ્ય રોકાણનું મૂલ્ય
= 9,90,050-8,50,000 = 1,40,050 રૂ.

$$\text{નફાકારકતા આંક} = \frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$$

$$= \frac{9,90,050}{8,50,000}$$

$$= 1.16$$

(૨૧) કુમાર લિમિટેડ બે વૈકલ્પિક યંત્રો પૈકી એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. આ યંત્રો અંગે નીચેની વિગતો મળે છે.

વિગત	યંત્ર X	યંત્ર Y
યંત્રની કિંમત રૂ.	4,50,000	5,50,000
વાર્ષિક સ્થિર ખર્ચા રૂ. (ઘસારા સહિત)	2,50,000	3,50,000
એકમ દીઠ ચલિત ખર્ચા (રૂ.)	30	32
કલાકદીઠ ઉત્પાદન (એકમો)	4	6

- (1) એકમદીઠ વેચાણ કિંમત રૂ. 50
- (2) દરેક યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 5 વર્ષ
- (3) વાર્ષિક કામકાજનાં કલાકો 4000
- (4) કરવેરાનો દર 50 ટકા
- (5) નાણાં ઊભા કરવાનો ખર્ચ 10 ટકા

ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંકની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી યોજનાનું મૂલ્યાંકન કરો.

10 ટકાના વટાવ દરે રૂ. 1 નું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	1	2	3	4	5
વર્તમાન	0.909	0.826	0.751	0.683	0.621

મૂલ્ય

(જવાબ : આ ઉદાહરણમાં નફો-આવક અંગેની માહિતી આપવામાં આવતી નથી. સૌ પ્રથમ નફા નુકસાન પત્રક બનાવીને વાર્ષિક કમાણી-નફો શોધવો પડશે.

વિગત	યંત્ર X	યંત્ર Y
ઉત્પાદન એકમો :		
X = 4000 × 4 એકમો	16000 એકમો	24000 એકમો
Y = 4000 × 6 એકમો	X	X
એકમદીઠ વે.કી. રૂ.	50	50
કુલ વેચાણ રૂ.	800000	1200000
બાદ : ખર્ચ :		
ચલિત ખર્ચ :		
X = 16000 × 30 રૂ.	480000	-
Y = 24000 × 32 રૂ.	-	768000
સ્થિર ખર્ચ (ઘસારા સહિત)	250000	350000
ઘસારા બાદ કરવેરા પહેલાંનો નફો	70000	82000
બાદ : કરવેરા 50%	-35000	-41000
કરબાદ નફો	35000	41000
₹ ઘસારો (ગણતરી)	90000	100000
વાર્ષિક રોકડપ્રવાહ રૂ.	125000	141000

જ્યાં, ઘસારો $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

$$\text{યંત્ર X} = \frac{4,73,750}{4,50,000} = 1.05$$

$$\text{યંત્ર Y} = \frac{5,34,390}{5,00,000} = 1.07$$

મૂલ્યાંકન :

પદ્ધતિ	યંત્ર X	યંત્ર Y
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય રૂ.	23,750	34,390
નફાકારકતા આંક	1.00	1.07

ઉપરના મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે યંત્ર Yનું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આયુ યંત્ર X કરતા વધુ હોવાથી યંત્ર Y ખરીદવું ફાયદાકારક ગણાય.

(૨૨) તોરલ લિ. બે યંત્રો પૈકી એક યંત્ર ખરીદવા માંગે છે. જે દરેકની પડતર કિંમત રૂ. 10,00,000 છે. દરેક યંત્રનું અંદાજિત આયુષ્ય 5 વર્ષ છે. કોઈ ભંગાર કિંમત નથી. અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% છે. ઘસારો અને કરવેરા બાદની અંદાજિત કમાણી નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	યંત્ર X	યંત્ર Y
1	1,20,000	8,000
2	1,40,000	1,60,000
3	80,000	2,80,000
4	5,20,000	6,00,000
5	4,20,000	1,60,000

નીચેની પદ્ધતિઓ મુજબ યંત્રની પસંદગી અને કંપનીને સલાહ આપો.

(1) ચો. વર્તમાન મૂલ્ય (2) નફાકારકતા આંક

10% નાં વટાવ દરે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય નીચે મુજબ છે.

0.909, 0.826, 0.751, 0.683 અને 0.621

$$\text{(જવાબ : ઘસારો)} = \frac{\text{મૂળ કિંમત-ભંગાર કિંમત}}{\text{અંદાજીત આયુષ્ય}}$$

$$= \frac{10,00,000 - \text{શૂન્ય}}{5 \text{ વર્ષ}}$$

$$= \text{રૂ. } 2,00,000 \text{ વાર્ષિક ઘસારો}$$

યંત્ર X માટે :

વર્ષ	ઘસારો અને કર બાદ નફો	ઘસારો	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	1,20,000	2,00,000	3,20,000	0.909	2,90,880
2	1,40,000	2,00,000	3,40,000	0.826	2,80,840
3	1,80,000	2,00,000	3,80,000	0.751	2,85,380
4	5,20,000	2,00,000	7,20,000	0.683	4,91,760
5	4,20,000	2,00,000	6,20,000	0.621	3,85,020
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય					17,33,880

યંત્ર Y માટે :

વર્ષ	ઘસારો અને કર બાદ નફો	ઘસારો	રોકડ પ્રવાહ (ઘસારા સહિત)	વટાવ પરિબળ	વર્તમાન મૂલ્ય
1	80,000	2,00,000	2,80,000	0.909	2,54,520
2	1,60,000	2,00,000	3,60,000	0.826	2,97,360
3	2,80,000	2,00,000	4,80,000	0.751	3,60,480
4	6,00,000	2,00,000	8,00,000	0.683	5,46,400
5	1,60,000	12,00,000	3,60,000	0.621	2,23,560
રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય					16,82,320

ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય = રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

યંત્ર X = 17,33,880 - 10,00,000 = 7,33,880 રૂ. ચો. વર્ત. મૂલ્ય

યંત્ર Y = 16,82,320 - 10,00,000 = 6,82,320 રૂ. ચો. વર્ત. મૂલ્ય

નફાકારકતા યંત્ર = $\frac{\text{રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય}}{\text{રોકાણનું મૂલ્ય}}$

યંત્ર X = $\frac{17,33,880}{10,00,000}$

= 1.73

યંત્ર Y = $\frac{16,82,320}{10,00,000}$

= 1.68

મૂલ્યાંકન

પદ્ધતિ	યંત્ર X	યંત્ર Y
ચો. વર્તમાન મૂલ્ય	7,33,880	6,82,320
નફાકારકતા આંક	1.73	1.68

ઉપરનાં મૂલ્યાંકન પરથી કહી શકાય કે યંત્ર Xનું ચોખ્ખુંવર્તમાન મૂલ્ય અને નફાકારકતા આંક યંત્ર Y કરતાં વધુ છે. તેથી યંત્ર X ખરીદવું ફાયદાકારક ગણાય.

(ક) બહુવિકલ્પોવાળા પ્રશ્નો (હેતુલક્ષી પ્રશ્નો)

નીચેની આપેલા પેટા પ્રશ્નોમાં એક કરતાં વધુ વિકલ્પો આપવામાં આવ્યા છે તેમાંથી એક જ વિકલ્પ સાચો છે તમારે સાચો વિકલ્પ જવાબ તરીકે પસંદ કરવાનો છે (જરૂરી ગણતરી જવાબના સમર્થનમાં આપવી).

(1) નીચે પૈકી કોઈ વિગત ટકાવારીનાં રૂપમાં રજૂ થતી નથી ?

(અ) હિસાબી વળતર દર

(બ) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય

(ક) મૂળરોકાણ પર વળતર પર

(ડ) આંતરિક વળતર પર

(જવાબ : (બ) ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય)

(2) નીચેનામાંથી કયુ સૂત્ર ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય શોધવાનું છે ?

(અ) રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય

(બ) રોકાણનું મૂલ્ય - રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય

(ક) રોકાણનું મૂલ્ય ₹ રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય

(ડ) રોકડપ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય ₹ રોકાણનું મૂલ્ય

(જવાબ : (અ) રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય - રોકાણનું મૂલ્ય)

- (3) નીચેના પૈકી કયું વિધાન સાચુ છે ?
- (અ) નફાકારકતાનો આંક 1 થી વધુ હોય તો યોજના સ્વીકારાય છે.
- (બ) રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય મૂળ રોકાણનાં મૂલ્યથી વધુ હોય તો યોજના ફાયદાકારક ગણાય.
- (ક) જેમ વટાવનો દર ઊંચો લેવામાં આવે તેમ તેમ રોકડ પ્રવાહનું વર્તમાન મૂલ્ય ઘટે છે.
- (ડ) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય, નફાકારકતા આંક આંતરિક વળતર દરમાં નાણાંનું સમય મૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવાતું નથી.
- (જવાબ : (ડ) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય, નફાકારકતા આંક આંતરિક વળતર દરમાં નાણાંનું સમય મૂલ્ય ધ્યાનમાં લેવાતું નથી.)
- (4) નીચેના પૈકી કઈ આવક-કમાણી ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્ય વખતે ઉપયોગમાં લેવાય છે ?
- (અ) ઘસારો અને કરવેરા પહેલાંની આવક
- (બ) ઘસારા બાદ પરંતુ કરવેરા પહેલાંની આવક
- (ક) ઘસારા અને કરવેરા બાદની આવક
- (ડ) ઘસારા બાદની આવકમાં ઘસારાની રકમ ઉમેર્યા પછીની આવક
- (જવાબ : (ડ) ઘસારા બાદની આવકમાં ઘસારાની રકમ ઉમેર્યા પછીની આવક)
- (5) જો રોકાણ યોજનામાં આયુષ્યના અંતે ભંગાર કિંમત આપવામાં આવી હોય તો છેલ્લા વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ શોધતી વખતે
- (અ) ભંગાર કિંમત ઉમેરવામાં આવે છે.
- (બ) ભંગાર કિંમત બાદ કરવામાં આવે છે.
- (ક) ભંગાર કિંમત ધ્યાનમાં લેવાતી નથી.
- (જવાબ : (અ) ભંગાર કિંમત ઉમેરવામાં આવે છે.)
- (6) નીચેના કયુ વિધાન સાચુ નથી ?
- (અ) ચોખ્ખા વર્તમાન મૂલ્યમાં સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતો નથી.
- (બ) નફાકારકતાં આંકમાં સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (ક) આંતરિક વળતર દરમાં સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (ડ) પરત આપ સમયમાં સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (જવાબ : (ડ) પરત આપ સમયમાં સમગ્ર આયુષ્યનો રોકડ પ્રવાહ ધ્યાનમાં લેવાય છે.)
- (7) એક કંપની એક યોજનામાં રૂ. 10,00,000 રોકાણ કરવા માંગે છે, જેમાં ચાર વર્ષનો રોકડ પ્રવાહ અનુક્રમે રૂ. 2,00,000, 3,00,000, 3,00,000 અને 6,00,000 થવાની ધારણા છે. 10% ના વટાવ અવયવે રૂ. 1નું વર્તમાન મૂલ્ય પ્રથમ ચાર વર્ષ માટે અનુક્રમે 0.909, 0.826, 0.751 અને 0.683 છે, તો આ યોજનાનું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય કેટલું હશે ?
- (અ) રૂ. 1,14,000
- (બ) રૂ. 4,40,000
- (ક) રૂ. 64,700
- (ડ) રૂ. 4,64,700
- (જવાબ : (ક) રૂ. 64,700)
- ચાર વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે 1,81,800 ₹ 2,47,800 ₹ 2,25,300 ₹ 4,09,800 = કુલ 10,64,700 - રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 10,00,000 = રૂ. 64,700 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય)

- (8) આયન લિ. એક યંત્ર રૂ. 2,00,000 નું ખરીદવા માંગે છે જેમાં 4 વર્ષ દરમ્યાનનો રોકડ પ્રવાહ અનુક્રમે રૂ. 90,000, રૂ. 77,500 અ રૂ. 67,500 થશે. ઘસારો ધ્યાનમાં લેવાનો નથી. રૂ. 1 નું 10% વટાવના દરે ચાર વર્ષનું વર્તમાન

- (અ) 1.625 (બ) 1.30
(ક) 0.8125 (ડ) 0.77

(જવાબ : (બ) 1.30)

ચાર વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે રૂ. 81,810, 74,430, 58,203, 46,102 = 2,60,545 - 2,00,000 રોકાણ મૂલ્ય = 1.30)

- (9) એક પેટ્ટી એક યંત્ર રૂ. 2,50,000ની કિંમતે ખરીદવા માંગે છે તેનો રોકડ પ્રવાહ પ્રથમ ત્રણ વર્ષ માટે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે રૂ. 1,00,000, રૂ. 1,50,000 અને 1,00,000 તેનો વટાવનો દર 10% છે અને વટાવ પરિબળ ત્રણ વર્ષ માટે અનુક્રમે 0.9091, 0.8265 અ 0.7513 છે તો તેનું ચોખ્ખું વર્તમાન મૂલ્ય કયું હશે ? (ગુ.યુ., માર્ચ, 2011)

- (અ) ₹ રૂ. 20,000 ₹ 40,015
(ક) - 40,000
(ડ) - 40,075

(જવાબ : (બ) ₹ 40,015)

ત્રણ વર્ષનું વર્તમાન મૂલ્ય અનુક્રમે 90,910, 1,23,975 અને 75,130 = કુલ રૂ. 2,90,015 રોકાણનું મૂલ્ય રૂ. 2,50,000 = રૂ. 40,015 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય)

- (10) જો 15% વળતર દરે ₹ 8,738 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય હોય અને 20% વળતર દરે -24,875 ચો. વર્તમાન મૂલ્ય હોય તો આંતરિક વળતરનો દર કેટલો હશે ?

- (અ) 15% (બ) 20%
(ક) 16.30% (ડ) 21.30%

(જવાબ : (ક) 16.30%)

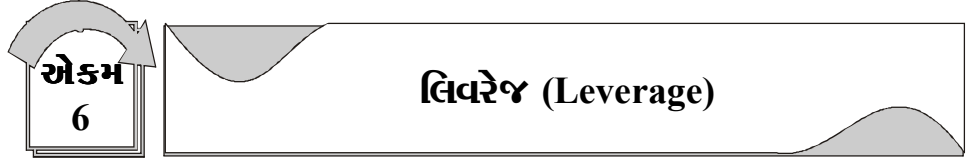
$$= A + \frac{C}{C+D} \times (B - A)$$

$$= 15\% + \frac{8,738}{8738 + 24,875} \times (20 - 15)$$

$$= 15\% + \frac{8,738}{33,613} \times 5$$

$$= 15\% + 1.30$$

$$= 16.30\%$$

રૂપરેખા

6.0 ઉદ્દેશો

6.1 પ્રસ્તાવના

6.2 લિવરેજનો અર્થ અને વ્યાખ્યા

6.3 લિવરેજના પ્રકારો

(1) નાણાકીય લિવરેજ

(અ) અર્થ

(બ) નાણાકીય લિવરેજની શેરહોલ્ડરોની કમાણી પર અસર

(ક) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા

(2) કાર્યકારી લિવરેજ

(અ) અર્થ

(બ) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા

(ક) નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજનો તફાવત

(3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા

6.4 લિવરેજના ફાયદાઓ અને મર્યાદાઓ

6.5 સ્વાધ્યાય

(અ) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

(બ) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

(ક) બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નો

(ડ) વ્યવહારિક પ્રશ્નો

6.0 ઉદ્દેશો :

આ એકમના અભ્યાસ દ્વારા તમે શીખી શકશો :

- લિવરેજનો અર્થ
- નાણાકીય લિવરેજનો અર્થ
- કાર્યકારી લિવરેજનો અર્થ
- સંયુક્ત કે મિશ્ર લિવરેજનો અર્થ
- નાણાકીય લિવરેજની અસર
- લિવરેજનું મહત્ત્વ
- લિવરેજની કક્ષાઓ
- શેરહોલ્ડર કમાણી
- લિવરેજના ફાયદા-મર્યાદા
- લિવરેજની વ્યવહારિક ગણતરી

6.1 પ્રસ્તાવના :

ધંધાકીય એકમમાં મૂડી માળખાં અંગેનો નિર્ણય ખૂબ જ અગત્યનો નિર્ણય માનવામાં આવે છે. ધંધાની દૃશ્ય મિલકતો અને અદૃશ્ય મિલકતો તેમજ કાયમી મિલકતો અને ચાલુ મિલકતો માટેની જરૂરી મૂડી ક્યાંથી મળશે ? આ જરૂરી મૂડી માટે કેટલો હિસ્સો માલિકીની મૂડીમાંથી અને કેટલો હિસ્સો ઉછીની મૂડી (ડિબેંચર)માંથી મેળવવો તે બાબતનો નિર્ણય ખૂબ જ વિચારણા માંગે છે. કારણ કે આ બાબતની અસરો લાંબાગાળાની હોય છે. ટૂંકમાં કંપનીના મૂડી માળખામાં ઇક્વિટી

શેર મૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને ડિબેન્ચરનું પ્રમાણ કેટલું રાખવું તે નિર્ણય કોઈપણ ધંધા માટે ખૂબ જ અગત્યનો છે.

કંપનીના સંચાલકોનું મુખ્ય ધ્યેય માલિકોએ રોકેલી મૂડી પર વધુમાં વધુ વળતર આપવાનું હોય છે. મૂડીમાળખામાં માલિકીની અને ઉછીની મૂડીનું પ્રમાણ એવી રીતે નક્કી કરવામાં આવે છે કે જેથી ધંધાનું જોખમ ઉઠાવનાર ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મહત્તમ વળતર મળે. મૂડી માળખામાં અલગ-અલગ મૂડીનું પ્રમાણ નક્કી કરતી વખતે નિશ્ચિત વ્યાજ દરવાળી મૂડી પર કંપનીએ વ્યાજની નિશ્ચિત રકમ ચૂકવવાની થાય છે. આ વ્યાજની રકમ કંપનીની નફાકારકતા ઉપર અસર કરે છે. કંપનીના સંચાલકોએ કંપનીની નફાકારકતા ધ્યાનમાં રાખીને માલિકોની મૂડી અને ઉછીની મૂડીનું પ્રમાણ નક્કી કરવું જોઈએ જેથી ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને વધુમાં વધુ વળતર મળે.

6.2 લિવરેજનો અર્થ અને વ્યાખ્યા :

લિવરેજ આમ તો ઇજનેરી પરિભાષાનો શબ્દ છે. લિવરેજમાં વજન અને બળને સંતુલિત કરતું કેન્દ્ર મુખ્ય આધાર છે. આવી જ રીતે નાણાકીય લિવરેજ એ વાણિજ્ય પરિભાષાનો શબ્દ છે. સામાન્ય શબ્દોમાં લિવરેજ એટલે ઉચ્ચાલનની અસર કે તેમાંથી પ્રાપ્ત થતું બળ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જે સાધનની મદદથી બળ પ્રાપ્ત થાય તેને લિવરેજ કહેવાય. ધંધાકીય પરિભાષામાં કહી શકાય કે લિવરેજ એટલે જે સાધનની મદદથી કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાંની કમાણીમાં તેમજ શેરટીઠ કમાણીમાં ફેર પડે તે સાધનને લિવરેજ કહેવાય.

“જે માટે પેઢી સ્થિર ખર્ચ કે સ્થિર વળતર ચૂકવે છે એવી મિલકત કે ભંડોળનો ઉપયોગ કરવો તે લિવરેજ.”

- શ્રી વાન હોર્ન

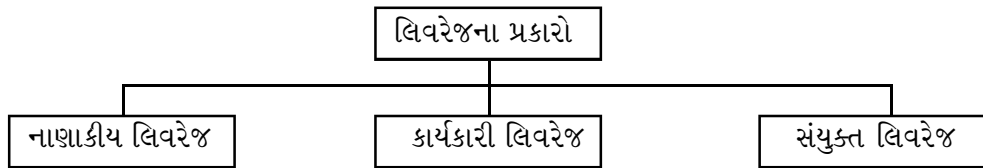
જે.ઈ. વોલ્ટરના શબ્દોમાં કહીએ તો. “લિવરેજ એટલે ઇક્વિટી પરનો વળતરનો દર અને મૂડીકરણ પરનો વળતરનો દર.”

“લિવરેજ એ શેરહોલ્ડરોના ઇક્વિટી પરનું ચોખ્ખું વળતર અને કુલ મૂડીરોકાણ પરના ચોખ્ખા વળતર દરનો ગુણોત્તર.”

- ઈઝરા સોલોમન

6.3 લિવરેજના પ્રકારો :

લિવરેજના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારો છે જે નીચે મુજબ છે.

(1) નાણાકીય લિવરેજ :

(A) અર્થ : જે લિવરેજ નાણાકીય પ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેને નાણાકીય લિવરેજ કહેવાય. જ્યારે કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં ઇક્વિટી શેરમૂડી સાથે નિશ્ચિત વળતર વાળી પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને ડિબેન્ચરનો ઉપયોગ કરે તો તેને નાણાકીય લિવરેજ કહેવાય. મૂડી માળખાના અલગ-અલગ પ્રકારો મુજબ કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં માત્ર ઇક્વિટી શેરમૂડી, ઇક્વિટી શેરમૂડી અને ડિબેન્ચર, ઇક્વિટી શેરમૂડી અને પ્રેફ. શેરમૂડી, ઇક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને ડિબેન્ચરનો સમાવેશ કરી શકે છે. જો કંપની ડિબેન્ચરનો સમાવેશ પોતાના મૂડી માળખામાં કરે તો તેના પર કંપનીએ નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. એટલે કે નિશ્ચિત વ્યાજનો બોજ સ્થિર રહે છે. કંપનીની કમાણીમાંથી ડિબેન્ચર પર વ્યાજની નિશ્ચિત રકમ ચૂકવવી પડે છે અને તેની અસર ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મળતી કમાણી પર પડે છે.

જ્યારે કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં ઇક્વિટી શેર-મૂડીની સાથે પ્રેફરન્સ શેર અને ડિબેન્ચરનો ઉપયોગ કરે તો તેને નાણાકીય લિવરેજ કહેવાય. અને આ ઉપયોગને ઇક્વિટી પરનો વેપાર (Trading on equity) કહેવાય. આ વેપાર કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઇક્વિટી શેર હોલ્ડરોને મળતી શેરદીઠ કમાણીમાં વધારો કરવાનો છે. કારણકે કંપનીએ ડિબેન્ચર ઉપર નિશ્ચિત રકમનું વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે અને નફામાંથી વધેલ રકમ ઇક્વિટી શેર હોલ્ડર્સ માટે છે અને પોતાનું શેરદીઠ ડિવિડન્ડ ઊંચું આપી શકે.

(B) નાણાકીય લિવરેજની શેરહોલ્ડરોની કમાણી પર અસર : ઉછીની મૂડીનો માલિકીની મૂડી સાથેનો ઉપયોગ એટલે નાણાકીય લિવરેજ. નાણાકીય લિવરેજનો ઉપયોગ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શેરહોલ્ડરોને શેરદીઠ મળતી કમાણીમાં વધારો કરવાનો છે. કંપનીની વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંની કમાણીમાંથી ડિબેન્ચર પર નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે અને ત્યારબાદ વધેલ નફાની રકમમાંથી કરવેરા ચૂકવવામાં આવે છે અને બાકી વધેલ રકમમાંથી પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે. પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યા બાદ વધેલ કમાણી ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો માટે છે. આ વધેલ કમાણીમાંથી ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે. જ્યારે કંપનીની નફાકારકતા સારી હોય ત્યારે નાણાકીય લિવરેજનો ઉપયોગ શેરદીઠ કમાણીમાં વધારો કરે છે. કંપનીની નફાકારકતા સારી ત્યારે કહેવાય છે કે જ્યારે કંપની પોતાની રોકાયેલી કુલ મિલકતો પરના વળતર દર કરતા ઓછી પડતરે ઉછીની મૂડી મેળવવામાં આવે. પરંતુ જો આ ઉછીની મૂડીની પડતર કંપનીની રોકાયેલી કુલ મિલકતો પરના વળતર દર કરતા વધુ હોય તો ઇક્વિટી શેર હોલ્ડરોને મળતી શેરદીઠ કમાણીમાં ઘટાડો કરે છે. તેને નાણાકીય લિવરેજની પ્રતિકૂળઅસર કહેવાય. આમ નાણાકીય લિવરેજની સાનુકૂળઅને પ્રતિકૂળઅને અસરો હોય છે. હવે એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે.

Ex-1 : A કંપની અને B કંપનીની વિગતો નીચે મુજબ છે.

વિગત	A કંપની	B કંપની
ઇક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	50,00,000	40,00,000
12% ના ડિબેન્ચર	-	10,00,000
કુલ મૂડી / મિલકતો	50,00,000	50,00,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંની મિલકતો પર વળતર દર	20%	20%
કરવેરાનો દર	50%	50%

ઉપરની માહિતી પરથી શેરદીઠ કમાણી મેળવો.

જવાબ : શેરદીઠ કમાણીની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	A કંપની	B કંપની
વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંનો નફો (મિલકતો પર 20% લેખે)	10,00,000	10,00,000
- ડિબેન્ચર વ્યાજ	-	1,20,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	10,00,000	8,80,000
- કરવેરા 50% લેખે	5,00,000	4,40,000
કરવેરા બાદનો નફો	5,00,000	4,40,000
શેરદીઠ કમાણી = $\frac{\text{નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$	$= \frac{5,00,000}{5,00,000}$	$= \frac{4,40,000}{4,00,000}$
	= <u>1.00</u>	= <u>1.10</u>

A કંપનીના મૂડી માળખામાં માત્ર ઈક્વિટી શેરમૂડી છે જ્યારે B કંપનીના મૂડી માળખામાં ઈક્વિટી શેરમૂડીની સાથે ઉછીની મૂડી તરીકે ડિબેન્ચર્સ પણ છે તેથી એમ કહેવાય કે B કંપની નાણાકીય લિવરેજનો ઉપયોગ કરે છે. A કંપનીની શેરદીઠ કમાણી ₹ 1.00 છે જ્યારે B કંપનીની શેરદીઠ કમાણી ₹ 1.10 છે. બંને કંપનીની કુલ મિલકતો સરખી છે. બંને કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો પણ એક સરખો છે છતાં B કંપનીની શેરદીઠ કમાણી A કંપની કરતા વધુ છે કારણ કે B કંપની નાણાકીય લિવરેજનો ઉપયોગ કરે છે. B કંપનીની શેરદીઠ કમાણીમાં વધારો થાય છે. તેથી તેને નાણાકીય લિવરેજની સાનુકૂળ અસર કહેવાય.

હવે નાણાકીય લિવરેજની પ્રતિકૂળ અસર સમજાવતું ઉદાહરણ તપાસીએ.

Ex-2 : A કંપની અને B કંપનીની વિગતો દર્શાવતું ઉપરનું ઉદાહરણ-1માં વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો મિલકતો પર વળતર દર બદલાવીને 6% ગણી બંને કંપનીની શેરદીઠ કમાણી મેળવો.

જવાબ : શેરદીઠ કમાણીની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	A કંપની	B કંપની
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (મિલકતો પર 6% લેખે)	3,00,000	3,00,000
- ડિબેન્ચર વ્યાજ -		1,20,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	3,00,000	1,80,000
- કરવેરા 50%	1,50,000	90,000
કરવેરા બાદનો નફો	1,50,000	90,000
શેરદીઠ કમાણી = $\frac{\text{નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$	$= \frac{1,50,000}{5,00,000}$	$= \frac{90,000}{4,00,000}$
	= ₹ 0.30	= ₹ 0.23

અહીં પણ બંને કંપનીની કુલ મિલકતો અને મૂડી સરખી છે, બંને કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો પણ એક સરખો છે છતાં B કંપનીની શેરદીઠ કમાણી A કંપની કરતા ઓછી છે. અહીં B કંપની નાણાકીય લિવરેજનો ઉપયોગ કરે છે છતાં તેની શેરદીઠ કમાણી A કંપની કરતા ઓછી છે. આને નાણાકીય લિવરેજની પ્રતિકૂળઅસર કહેવાય. અહીં મિલકતો પર વળતર દર ઉછીની મૂડીની પડતર કરતા ઓછો છે તેથી શેરદીઠ કમાણીમાં ઘટાડો થાય છે. આમ નાણાકીય લિવરેજની સાનુકૂળઅને પ્રતિકૂળ બંને અસરો જોવા મળે છે તેથી જ નાણાકીય લિવરેજને બે ધારી તલવાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(C) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા (Degree of financial leverage) : આપણે આગળ જોયું તેમ નાણાકીય લિવરેજના ઉપયોગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શેર હોલ્ડરોની કમાણીમાં વધારો કરવાનો છે. નાણાકીય લિવરેજના ઉપયોગથી કંપની પોતાની શેરદીઠ કમાણીમાં વધારો કે ઘટાડો કરી શકે છે. આ વધારો કે ઘટાડો કેટલા પ્રમાણમાં થશે તે નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા વડે માપી શકાય છે. એટલે કે જે પ્રમાણથી શેરદીઠ કમાણીમાં થતો ફેરફાર માપી શકાય તેને નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા કહેવાય. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા જેમ ઊંચી તેમ શેરદીઠ કમાણીમાં ફેરફાર થવાનો દર પણ ઊંચો અને નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા જેમ નીચી તેમ શેરદીઠ કમાણીમાં ફેરફાર થવાનો દર પણ નીચો નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા શોધવા માટે નીચેના સૂત્રોનો ઉપયોગ થાય છે.

નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા (DFL)

$$= \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો (EBIT)}}{\text{કરવેરા પહેલાનો નફો (EBT)}}$$

જ્યાં,

DFL = Degree of financial leverage

EBIT = Earning Before Interest & Tax

EBT = Earning Before Tax

અથવા

$$DFL = \frac{\text{EPS માં ફેરફાર}}{\text{EBIT માં ફેરફાર}}$$

જ્યાં EPS = Earning per Share (શેરદીઠ કમાણી)

નોંધ : જ્યારે EPS અને EBIT માટે એક કરતા વધુ વર્ષની વિગતો આપેલ હોય ત્યારે બીજા સૂત્રનો ઉપયોગ થાય છે.

Ex-3 : MS કંપનીનું વાર્ષિક વેચાણ 1,00,000 એકમો દરેક ₹ 10 લેખે છે. ચલિત ખર્ચા વેચાણના 60% થાય છે. વાર્ષિક કુલ સ્થિર ખર્ચ ₹ 2,00,000 છે. કંપનીના મૂડી માળખામાં 10%ના ડિબેન્ચર ₹ 10,00,000 ના છે. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

જવાબ : EBT ની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વેચાણ (1,00,000 × 10)	10,00,000
- ચલિત ખર્ચા (વેચાણના 60%)	6,00,000
ફાળો	4,00,000
- સ્થિર ખર્ચા	2,00,000
EBIT (કાર્યકારી નફો)	2,00,000
- વ્યાજ (10,00,000 × 10%)	1,00,000
EBT (કરવેરા પહેલાનો નફો)	1,00,000

$$\begin{aligned} \text{નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા (DFL)} &= \frac{\text{EBIT}}{\text{EBT}} \\ &= \frac{2,00,000}{1,00,000} \\ &= 2 \end{aligned}$$

નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા, કંપનીની કમાણીનો ફેરફાર શેરદીઠ કમાણી પર કેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર કરે છે તે દર્શાવે છે. અહીં નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા 2 છે તેથી તેનું અર્થઘટન એમ કરી શકાય કે જો કંપનીની કમાણીમાં (કાર્યકારી નફામાં) 100 ટકા ફેરફાર થાય તો કંપનીની શેરદીઠ કમાણીમાં 200 ટકા ફેરફાર થાય. એટલે કે કંપનીનો કાર્યકારી નફો 100 ટકા વધે તો તેની શેરદીઠ કમાણીમાં 200 ટકા વધારો થાય. અને જો કંપનીના કાર્યકારી નફામાં 100 ટકા ઘટાડો થાય તો તેની શેરદીઠ કમાણીમાં 200 ટકા ઘટાડો થાય.

Ex-4 : P, Q અને R કંપનીની માહિતી નીચે મુજબ છે.

વિગત	P	Q	R
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 100નો શેર	7,00,000	5,00,000	3,00,000
10% ના ડિબેન્ચર્સ	3,00,000	5,00,000	7,00,000
કુલ મૂડી ભંડોળ	10,00,000	10,00,000	10,00,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBIT)			
(કુલ મૂડી ભંડોળના ટકા)	40%	40%	40%

ઉપરની માહિતી પરથી ત્રણેય કંપનીની શેરદીઠ કમાણી અને નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા મેળવો. (કરવેરાનો દર 50%)
જવાબ : વ્યાજ & કરવેરા બાદના નફાની ગણતરી.

વિગત	P	Q	R
વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંનો નફો	4,00,000	4,00,000	4,00,000
- ડિબેન્ચર વ્યાજ	30,000	50,000	70,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	3,70,000	3,50,000	3,30,000
- કરવેરા 50%	1,85,000	1,75,000	1,65,000
વ્યાજ & કરવેરા બાદનો નફો	1,85,000	1,75,000	1,65,000

$$(A) \text{ શેરદીઠ કમાણી} = \frac{\text{નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$$

$$P = \frac{1,85,000}{7,000} = \boxed{26.43}$$

$$Q = \frac{1,75,000}{5,000} = \boxed{35.00}$$

$$R = \frac{1,65,000}{3,000} = \boxed{55.00}$$

(B) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા

$$DFL = \frac{EBIT}{EBT}$$

$$P = \frac{4,00,000}{3,70,000} = \boxed{1.08}$$

$$Q = \frac{4,00,000}{3,50,000} = \boxed{1.14}$$

$$R = \frac{4,00,000}{3,30,000} = \boxed{1.21}$$

ઉપરના ઉદાહરણમાં ત્રણેય કંપનીની કુલ મૂડી એક સમાન છે, કુલ વ્યાજ અને કરવેરા

પહેલાંનો નફો પણ એક સમાન છે છતાં ત્રણેય કંપનીની શેરદીઠ કમાણી અલગ અલગ છે કારણ કે ત્રણેય કંપનીના મૂડી માળખા માં દેવાની મૂડી (ડિબેંચર)નું પ્રમાણ અલગ-અલગ છે. આ તફાવતનું કારણ ઇક્વિટી પરનો વેપાર છે. P કંપનીની નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા 1.08 છે એટલે કે જો P કંપનીની કમાણીમાં 100 ટકા વધારો થાય તો તેની શેરદીઠ કમાણીમાં 108 ટકા વધારો થશે. આમ Q કંપનીની શેરદીઠ કમાણીમાં 114 ટકા અને R કંપનીની શેરદીઠ કમાણીમાં 121 ટકા વધારો થશે.

Ex-5 : રામ કંપની અને શ્યામ કંપનીની નીચેની માહિતી પરથી નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી શોધો.

વિગત	રામ લિ.	શ્યામ લિ.
ઇક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 100નો શેર	10,00,000	10,00,000
12%ની પ્રેફ. શેરમૂડી	8,00,000	5,00,000
10% ના ડિબેંચર્સ	2,00,000	5,00,000
કુલ મૂડી ભંડોળ	20,00,000	20,00,000
વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંનો નફો	5,00,000	5,00,000
કરવેરાનો દર	40%	40%

જવાબ : વ્યાજ અને કરવેરા બાદના નફાની ગણતરી

વિગત	રામ લિ.	શ્યામ લિ.
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	5,00,000	5,00,000
- ડિબેંચર પર વ્યાજ	20,000	50,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	4,80,000	4,50,000
- કરવેરા 40%	1,92,000	1,80,000
કરવેરા બાદનો નફો	2,88,000	2,70,000
- પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ	96,000	60,000
પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો	1,92,000	2,10,000

(A) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા :

$$DFL = \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBIT)}}{\text{કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)}}$$

$$\text{રામ લિ.} = \frac{5,00,000}{4,80,000} = \boxed{1.04}$$

$$\text{શ્યામ લિ.} = \frac{5,00,000}{4,50,000} = \boxed{1.11}$$

(B) શેરદીઠ કમાણી :

$$= \frac{\text{પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}}$$

$$\text{રામ લિ.} = \frac{1,92,000}{10,000} = \boxed{19.2}$$

$$\text{શ્યામ લિ.} = \frac{2,10,000}{10,000} = \boxed{21.00}$$

Ex-6 : અભિનંદન લિ.નું મૂડી માળખું નીચે મુજબ છે.

- ઈક્વિટી શેર દરેક ₹ 100નો શેર ₹ 10,00,000

- 12.5 ટકાના ડિબેન્ચર્સ ₹ 10,00,000

કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 2,50,000 છે અને કરવેરાનો દર 50% છે.

ઉપરોક્ત માહિતી પરથી નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી મેળવો અને જો વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંના નફામાં 100 ટકા વધારો થાય તો તેની અસર નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી પર શું પડશે ?

જવાબ : વ્યાજ અને કરવેરા બાદના નફાની ગણતરી

વિગત	વર્તમાન સ્થિતિએ	100% વધારા પછીની સ્થિતિએ
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	2,50,000	5,00,000
- ડિબેન્ચર્સ પર વ્યાજ	1,25,000	1,25,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	1,25,000	3,75,000
- કરવેરા 50% લેખે	62,500	1,87,500
કરવેરા બાદનો નફો	62,500	1,87,500

નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા :

$$DFL = \frac{EBIT}{EBT}$$

વર્તમાન સ્થિતિએ

$$= \frac{2,50,000}{1,25,000} = \boxed{2}$$

કમાણીમાં 100 ટકા વધારા પછીની સ્થિતિએ

$$= \frac{5,00,000}{3,75,000} = \boxed{1.33}$$

અહીં વર્તમાન નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા 2 છે. તેથી જો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફામાં 100 ટકા વધારો થાય તો શેરદીઠ કમાણીમાં 200 ટકા વધારો થાય.

શેરદીઠ કમાણી :

$$= \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$$

વર્તમાન સ્થિતિએ :

$$= \frac{62,500}{10,000} = \boxed{6.25}$$

વધારા પછીની સ્થિતિએ :

$$= \frac{1,87,500}{10,000} = \boxed{18.75}$$

ઉપરની ગણતરી પરથી એ જોઈ શકાય છે કે કંપનીની કમાણીમાં 100 ટકા વધારો થયો તેની સામે તેની શેરદીઠ કમાણીમાં 200 ટકા વધારો (6.25 ₹ 200% = 18.75)

(2) કાર્યકારી લિવરેજ (Operatirag Leverage) :

(A) અર્થ : નાણાકીય લિવરેજ કંપનીના મૂડી માળખા સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેવી જ રીતે કાર્યકારી લિવરેજ (કામગીરી લિવરેજ) કંપનીના વેચાણ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નાણાકીય લિવરેજની મદદથી કંપનીની કુલ કમાણીની ફેરફારની શેરદીઠ કમાણી પર અસર માપી શકાય છે તેવી જ રીતે કાર્યકારી લિવરેજની મદદથી કંપનીના વેચાણમાં ફેરફારની કાર્યકારી નફા પર શું અસર થશે તે માપી શકાય છે.

કંપનીના કુલ ખર્ચમાં ચલિત ખર્ચ અને સ્થિર ખર્ચ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. સ્થિર ખર્ચને ઉત્પાદનના વધારા ઘટાડા સાથે કોઈ સંબંધ નથી. એટલે કે ઉત્પાદન વધે કે ઘટે કુલ સ્થિર ખર્ચ સ્થિર રહે છે. આ સ્થિર ખર્ચના કારણે વેચાણમાં વધારો થાય તો તેની સામે કંપનીના કાર્યકારી નફામાં ફેરફાર વધુ થાય છે.

શ્રી જે.સી. વાનહોર્નના અભિપ્રાય અનુસાર “ધંધામાં સ્થિર ખર્ચને લઈને વેચાણના જથ્થામાં થતા ફેરફારને કારણે નફાની ટકાવારીમાં જે ફેરફાર થાય છે તે વેચાણના જથ્થાની ટકાવારીમાં થતાં ફેરફાર કરતા વધુ હોય છે. જેને કાર્યકારી લિવરેજ કહેવામાં આવે છે.”

જે ધંધાની કામગીરીમાં સ્થિર ખર્ચનું પ્રમાણ વધુ હોય છે તે ધંધામાં કાર્યકારી લિવરેજ ઊંચુ હોય છે અને જો સ્થિરખર્ચનું પ્રમાણ નીચુ હોય તો કાર્યકારી લિવરેજ પણ નીચુ રહે છે. અલબત્ત જો ધંધામાં સ્થિર ખર્ચ જ ન હોય તો ત્યાં કાર્યકારી લિવરેજ પણ ન હોય. ટુંકમાં કાર્યકારી લિવરેજ વેચાણમાં થતા ફેરફાર સાથે કાર્યકારી નફામાં થતા ફેરફારનું પ્રમાણ સૂચવે છે.

(B) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (Degree of Operating Leverage) : કાર્યકારી લિવરેજના આંકનો આધાર કુલ ખર્ચના માળખામાં સ્થાયી ખર્ચના પ્રમાણ પર રહેલો છે. કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા દ્વારા કંપનીના વેચાણમાં ફેરફાર થાય તો તેને પરિણામે કાર્યકારી નફામાં કેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર થાય તે માપી શકાય છે. વેચાણમાં થતા ફેરફારની કાર્યકારી નફામાં જે ફેરફાર થાય છે તે માપ કે પ્રમાણને કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા કહેવાય.

કાર્યકારી લિવરેજ વધારેમાં વધારે નજીક સમતૂટ બિંદુએ હોય છે. સમતૂટ બિંદુમાં ફેરફાર લાવનાર મુખ્ય ત્રણ બાબતો છે :

- (1) એકમદીઠ વેચાણ કિંમત
- (2) એકમદીઠ સ્થિર ખર્ચ
- (3) એકમદીઠ ચલિત ખર્ચ

આ ત્રણ બાબતોમાં ફેરફાર થાય તો સમતૂટ બિંદુમાં તેની અસર નીચે મુજબ છે :

વિગત	સમતૂટ બિંદુમાં ફેરફાર
(1) એકમદીઠ વેચાણ કિંમતમાં ફેરફાર	
★ વધે તો	ઘટે છે
★ ઘટે તો	વધે છે
(2) એકમદીઠ સ્થિર ખર્ચમાં ફેરફાર	
★ વધે તો	વધે છે
★ ઘટે તો	ઘટે છે
(3) એકમદીઠ ચલિત ખર્ચમાં ફેરફાર	
★ વધે તો	વધે છે
★ ઘટે તો	ઘટે છે

આમ જો ધંધાકીય એકમમાં કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા વધુ હોય તો તેનો અર્થ એ થાય કે એકમમાં ચાલુ ખર્ચ કરતા સ્થિર ખર્ચોનું પ્રમાણ વધુ છે. તેવી જ રીતે જ્યારે કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા ઓછી હોય તો એનો અર્થ એ થાય કે સ્થિર ખર્ચ કરતા ચાલુ ખર્ચોનું પ્રમાણ વધુ છે. આમ કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષાનો આધાર ખર્ચના માળખામાં સ્થિર ખર્ચોના પ્રમાણ ઉપર છે.

કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા નીચેના સૂત્રની મદદથી મેળવવામાં આવે છે :

કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL)

$$DOL = \frac{\text{ફાળો (C)}}{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBIT)}}$$

અથવા

$$DOL = \frac{\text{EBIT માં ફેરફાર (ટકાવારી)}}{\text{વેચાણમાં ફેરફાર (ટકાવારી)}}$$

જ્યાં, ફાળો = વેચાણ - ચલિત ખર્ચ

વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો = કાર્યકારી નફો

હવે, કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા ઉદાહરણની મદદથી સમજાવે.

Ex-7 રાધા લિ.ની નીચેની માહિતી પરથી કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

વેચાણના એકમો	= 20,000
એકમદીઠ વેચાણ કિંમત	= ₹ 50
એકમદીઠ ચલિત ખર્ચ	= ₹ 30
કુલ સ્થિર ખર્ચ	= 2,40,000

જવાબ : કાર્યકારી નફાની ગણતરી

વિગત	₹
કુલ વેચાણ કિંમત (20,000 × 50)	10,00,000
- કુલ ચલિત ખર્ચ (20,000 × 30)	6,00,000
ફાળો (S-V)	4,00,000
- કુલ સ્થિર ખર્ચ	2,40,000
વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBIT)	1,60,000

કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL)

$$= \frac{\text{ફાળો}}{\text{EBIT}}$$

$$= \frac{4,00,000}{1,60,000} = \boxed{2.5}$$

કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા 2.5 છે તેનો અર્થ એ થાય કે જો કંપનીના વેચાણમાં 100 ટકા ફેરફાર થાય તો તેની સામે કંપનીના કાર્યકારી નફામાં 250 ટકા ફેરફાર થાય.

Ex-8 : KG લિ.નું વેચાણ 10,000 એકમોનું છે, એકમદીઠ વેચાણ કિંમત ₹ 40 છે. એકમદીઠ ચલિત ખર્ચા ₹ 20 છે, કુલ સ્થિર ખર્ચા ₹ 1,00,000 છે.

આવતા વર્ષે જો વેચાણમાં 20% વધારો થાય તો કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા શોધો.

જવાબ : બંને વર્ષ માટે કાર્યકારી નફાની ગણતરી :

વિગત	ચાલુ વર્ષ (₹)	આવતુ વર્ષ (₹)
વેચાણ (10,000 × 40)	4,00,000	-
(12,000 × 40)	-	4,80,000
- ચલિત ખર્ચા		
(10,000 × 20)	2,00,000	-
(12,000 × 20)	-	2,40,000
ફાળો (S-V)	2,00,000	2,40,000
- સ્થિર ખર્ચા	1,00,000	1,00,000
કાર્યકારી નફો	1,00,000	1,40,000

અહીં બે વર્ષની માહિતી આપેલ છે તેથી બીજા સૂત્રની મદદથી કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા મેળવાશે.

કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL)

$$= \frac{\text{કાર્યકારી નફામાં ટકાવારી ફેરફાર}}{\text{વેચાણમાં ટકાવારી ફેરફાર}}$$

$$= \frac{40\%}{20\%}$$

$$= \boxed{2}$$

ગણતરી

(1) કાર્યકારી નફામાં ટકાવારી ફેરફાર :

$$= 1,40,000 - 1,00,000$$

$$= ₹ 40,000$$

1,00,000 એ 40,000 ફેરફાર

∴ 100 એ ફેરફાર કેટલો ?

$$= \frac{40,000 \times 100}{1,00,000} = 40\%$$

(2) વેચાણમાં ટકાવારી ફેરફાર :

$$= 4,80,000 - 4,00,000$$

$$= ₹ 80,000$$

4,00,000 એ 80,000 ફેરફાર

∴ 100 એ ફેરફાર કેટલો ?

$$= \frac{80,000 \times 100}{4,00,000}$$

$$= 20\%$$

સમજૂતી : અહીં કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા 2 છે તેનો અર્થ એ થાય કે જો કંપનીના વેચાણમાં 100 ટકા ફેરફાર થાય તો તેની સામે કાર્યકારી નફામાં 200 ટકા ફેરફાર થશે. અહીં આ ઉદાહરણમાં વેચાણમાં 20% વધારો થયો છે તેની સામે કંપનીના કાર્યકારી નફામાં 200% એટલે કે 40% વધારો થયો છે.

(C) નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજ વચ્ચેનો તફાવત : નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજ વચ્ચેનો તફાવત નીચે મુજબ છે.

નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજનો તફાવત

ક્રમ	મુદ્દા	નાણાકીય લિવરેજ	કાર્યકારી લિવરેજ
1	અર્થ/વ્યાખ્યાના સંદર્ભમાં	નાણાકીય લિવરેજ એટલે કંપનીના મૂડીમાળખામાં નિશ્ચિત વ્યાજના દરવાળા દેવાની સાથે ઉછીની મૂડીનો સમન્વય	કાર્યકારી લિવરેજ એટલે વેચાણમાં ફેરફાર થવાથી કાર્યકારી નફામાં થતો ફેરફાર
2	અસર	નાણાકીય લિવરેજ બેધારી તલવાર સમાન છે. સંતુલિત ઉપયોગ લાભકારક છે, જો નિશ્ચિત વ્યાજનો બોજ વધુ હોય તો શેરદીઠ કમાણીમાં ઘટાડો થાય છે.	કાર્યકારી લિવરેજ ધંધામાં રહેલા સ્થિર ખર્ચ પર આધારિત છે. સ્થિર ખર્ચ જ નાં હોય તો કાર્યકારી લિવરેજ ઉદ્ભવી શકે નહિ.
3	લિવરેજની કક્ષા	કંપનીની કમાણીમાં ફેરફાર થી શેરદીઠ કમાણીમાં થતો ફેરફાર માપી શકાય છે.	વેચાણમાં ફેરફાર થવાથી કાર્યકારી નફાના પ્રમાણમાં કેટલો ફેરફાર થાય છે તે જાણી શકાય છે.
4	સમજૂતી	નાણાકીય લિવરેજ નાણાકીય જોખમની સમજૂતી આપે છે.	કાર્યકારી લિવરેજ ધંધાકીય જોખમની સમજૂતી આપે છે.
5	જોખમ	નાણાકીય જોખમ નિવારી શકાય તેવું જોખમ છે.	ધંધાકીય જોખમ નફાની વધઘટ સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય છે. જે નિવારી ન શકાય તેવું જોખમ છે.
6	ઉદ્ભવ	નાણાકીય જોખમ મૂડી માળખાની રચનાથી ઉદ્ભવે છે.	આંતરિક અને બાહ્ય પરિબલોની અસરને કારણે ઉદ્ભવે છે.
7	સૂત્ર	$DFL = \frac{EBIT}{EBT}$	$DOL = \frac{C}{EBIT}$

(3) સંયુક્ત લિવરેજ (Combined Leverage) :

આપણે આગળ નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજ બંનેની ચર્ચા કરી. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા વડે કંપનીની કમાણીમાં ફેરફારના કારણે શેરદીઠ કમાણીમાં કેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર થાય છે તે જાણી શકાય. એટલે કે તે કંપનીના કાર્યકારી નફા અને શેરદીઠ કમાણી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જ્યારે કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા વડે કંપનીના વેચાણમાં ફેરફારના કારણે તેના કાર્યકારી નફામાં કેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર થાય છે તે જાણી શકાય છે. એટલે કે તે કંપનીના વેચાણ અને કાર્યકારી નફા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આ બંને લિવરેજની સંયુક્ત અસર ધ્યાનમાં રાખીને કંપનીના સંચાલકોએ મૂડી માળખા અંગેની નીતિ ઘડવી જોઈએ.

નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજ બંનેની સંયુક્ત અસર વિચારતા બંને લિવરેજ ઊંચા હોય તો કંપની માટે તે જોખમી સ્થિતિ ગણાય. એટલે કે નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા ઊંચી આવે તો તેનો અર્થ એ થાય કે કંપનીના મૂડી માળખામાં સ્થિર વ્યાજ બોજાવાળી મૂડીનું પ્રમાણ ઊંચું છે અને કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા ઊંચી આવે તો તેનો અર્થ એ થાય કે કંપની કે ધંધામાં કુલ સ્થિર ખર્ચાનું પ્રમાણ વધુ છે જે પણ કંપની માટે ઇચ્છિનીય નથી. શ્રી એસ.સી. કુચલના મંતવ્ય મુજબ ‘નાણાકીય લિવરેજનું ઊંચું પ્રમાણ અને કાર્યકારી લિવરેજનું નીચું પ્રમાણ આવે એ કંપની માટે આદર્શ સ્થિતિ ગણાય.’

સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા નીચેની સૂત્રની મદદથી શોધવામાં આવે છે :

સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા (Degree of Combined Leverage)

$$DCL = DFL \times DOL$$

DCL = સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા

DFL = નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા

DOL = કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા

$$\therefore DCL = \frac{EBIT}{EBT} \times \frac{C}{EBIT}$$

$$\therefore DCL = \frac{C}{EBT}$$

જ્યાં EBIT = વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંનો નફો

EBT = કરવેરા પહેલાંનો નફો

C = ફાળો

આમ સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા એ નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષાનું સંયુક્ત પ્રમાણ છે. આમ મૂડી માળખા અંગેની નીતિ ઘડવા માટે સંચાલકોએ સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. હવે આપણે ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે.

Ex-9 એની લિ. નીચેની માહિતી વર્ષ 2018-19 માટે પુરી પાડે છે.

★ ઇક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 100 નો શેર	₹ 6,00,000
★ 12% ની પ્રેફરન્સ શેર મૂડી	₹ 2,00,000
★ 10% ના ડિબેંચર્ચ	₹ 2,00,000
★ વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	₹ 4,00,000
★ કરવેરાનો દર	50%
★ કુલ ફાળો	₹ 6,00,000

ઉપરની માહિતી પરથી :

(1) ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

(2) શેરદીઠ કમાણી (EPS) મેળવો.

જવાબ : નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	4,00,000
બાદ : ડિબેચર વ્યાજ	20,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	3,80,000
બાદ : કરવેરા 50%	1,90,000
કરવેરા બાદનો નફો	1,90,000
બાદ : પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ	20,000
પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો	1,70,000

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા

$$\begin{aligned} DFL &= \frac{EBIT}{EBT} \\ &= \frac{4,00,000}{3,80,000} = \boxed{1.053} \end{aligned}$$

(2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા

$$\begin{aligned} DOL &= \frac{C}{EBT} \\ &= \frac{6,00,000}{4,00,000} = \boxed{1.5} \end{aligned}$$

(3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા

$$\begin{aligned} DCL &= \frac{C}{EBT} \\ &= \frac{6,00,000}{3,80,000} = \boxed{1.579} \end{aligned}$$

અથવા

$$\begin{aligned} DCL &= DFL \times DOL \\ &= 1.053 \times 1.5 = \boxed{1.579} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (4) \text{ શેરદીઠ કમાણી} &= \frac{\text{પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{1,70,000}{6,000} \\ &= \boxed{28.33} \end{aligned}$$

Ex-10 : કલ્પ કંપની લિ.ના તા. 31-03-2019ના રોજનું પાકુ સરવૈયુ નીચે મુજબ છે.

લિવરેજ

મૂડી-દેવા	₹	મિલકત-લેણા	₹
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 50 નો શેર	5,00,000	પાઘડી	50,000
10 ટકાની પ્રેફ. શેરમૂડી	3,00,000	જમીન-મકાન	5,50,000
અનામત અને વધારો	2,00,000	પ્લાન્ટ-મશીનરી	4,00,000
12 ટકાના ડિબેન્ચર્સ	2,00,000	સ્ટોક	1,00,000
લેણદારો	1,00,000	દેવાદારો	1,00,000
અન્ય ચાલુ દેવા	2,00,000	અન્ય ચાલુ મિલકતો	3,00,000
	15,00,000		15,00,000

વધારાની માહિતી :

- (1) કંપનીનું વર્ષ-2018-19 દરમિયાનનું કુલ વેચાણ ₹ 14,00,000 હતું.
- (2) ચલિત ખર્ચા વેચાણના 60% થાય છે.
- (3) કુલ સ્થિર ખર્ચા ₹ 2,00,000 છે.
- (4) આવકવેરાનો દર 50 ટકા છે.

ઉપરની માહિતી પરથી કલ્પ કંપનીની ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની કક્ષા મેળવો અને શેરદીઠ કમાણીની ગણતરી પણ કરો.

જવાબ : નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વેચાણ	14,00,000
બાદ : ચલિત ખર્ચા (વેચાણના 60%)	8,40,000
ફાળો (S-V) = (C)	5,60,000
બાદ : સ્થિર ખર્ચા	2,00,000
કાર્યકારી નફો (EBIT)	3,60,000
બાદ : ડિબેન્ચર્સનું વ્યાજ (2,00,000 × 12%)	24,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	3,36,000
બાદ : કરવેરા 50% લેખે	1,68,000
કરવેરા બાદનો નફો (EAT)	1,68,000
બાદ : પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ (3,00,000 × 10%)	30,000
પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો	1,38,000

- (1) નાણાકીય લિવરેજના કક્ષા (DFL) :

$$DFL = \frac{EBIT}{EBT}$$

$$= \frac{3,60,000}{3,36,000} = \boxed{1.07}$$

- (2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL) :

$$DOL = \frac{C}{EBIT}$$

$$= \frac{5,60,000}{3,60,000} = \boxed{1.556}$$

(3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા (DCL) :

$$\begin{aligned} \text{DCL} &= \frac{C}{\text{EBT}} \\ &= \frac{5,60,000}{3,36,000} = \boxed{1.667} \end{aligned}$$

(4) શેરદીઠ કમાણી (EPS) :

$$\begin{aligned} \text{EPS} &= \frac{\text{પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{1,38,000}{10,000} \\ &= \boxed{13.80} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{જ્યાં ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા} &= \frac{5,00,000}{50} \\ &= \boxed{10,000} \end{aligned}$$

Ex-11 : નીધિ કંપની લિ.નું તા. 31-12-2018ના રોજનું પાકુ-સરવૈયુ નીચે મુજબ છે.

મૂડી-દેવા	₹	મિલકત-લેણા	₹
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 10 નો શેર	4,00,000	જમીન-મકાન	2,00,000
અનામતો	1,00,000	પ્લાન્ટ-મશીનરી	2,00,000
10%ના ડિબેચર્સ	1,00,000	સ્ટોક	1,00,000
લેણદારો	1,00,000	દેવાદારો	1,00,000
		અન્ય ચાલુ મિલકતો	1,00,000
	7,00,000		7,00,000

વર્ષ 2018નું કુલ વેચાણ ₹ 12,00,000 હતું. ચલિત ખર્ચા ₹ 7,00,000 અને સ્થિર ખર્ચા ₹ 1,00,000 હતા. કરવેરાનો દર 40% છે. નીચેના જવાબો આપો :

(1) ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની કક્ષા

(2) શેરદીઠ કમાણી મેળવો અને વેચાણમાં 20% વધારો થાય તો EPSમાં શું ફેર પડશે ?

જવાબ : નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
કુલ વેચાણ (S)	12,00,000
- ચલિત ખર્ચા (V)	7,00,000
ફાળો (S-V) = (C)	5,00,000
- સ્થિર ખર્ચા	1,00,000
કાર્યકારી નફો (EBIT)	4,00,000
- ડિબેચરનું વ્યાજ	10,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	3,90,000
- કરવેરા 40% લેખે	1,56,000
કરવેરા બાદનો ચોખ્ખો નફો	2,34,000

(1) ત્રણેય પ્રકારની લિવરેજની કક્ષા :

(A) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા (DFL) :

$$\begin{aligned} DFL &= \frac{EBIT}{EBT} \\ &= \frac{4,00,000}{3,90,000} = \boxed{1.0256} \end{aligned}$$

(B) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL) :

$$\begin{aligned} DOL &= \frac{C}{EBIT} \\ &= \frac{5,00,000}{4,00,000} = \boxed{1.25} \end{aligned}$$

(C) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા (DCL) :

$$\begin{aligned} DCL &= \frac{C}{EBT} \\ &= \frac{5,00,000}{3,90,000} = \boxed{1.282} \end{aligned}$$

(2) શેરટીઠ કમાણી (EPS) :

$$\begin{aligned} EPS &= \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{2,34,000}{40,000} = \boxed{-5.85} \end{aligned}$$

(5) જો વેચાણમાં 20% વધારો થાય તો નવુ EPS નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વેચાણ (12,00,000 ₹ 20%)	14,40,000
- ચલિત ખર્ચા (7,00,000 ₹ 20%)	8,40,000
ફાળો (S-V) = (C)	6,00,000
- સ્થિર ખર્ચા	1,00,000
કાર્યકારી નફો (EBIT)	5,00,000
- ડિબેચરનું વ્યાજ	10,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	4,90,000
- કરવેરા 40% લેખે	1,96,000
કરવેરા બાદનો ચો. નફો	2,94,000

★ શેરદીઠ કમાણી (EPS) :

$$\begin{aligned} \text{EPS} &= \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{2,94,000}{40,000} = \boxed{7.35} \end{aligned}$$

∴ EPS માં ₹ 1.5 (7.35 – 5.85) નો ફેર પડશે.

Ex-12 એક કંપની પોતાના કારખાનામાં વિસ્તરણ કરવા માગે છે તે માટે તેને ₹ 50,00,000ની વધારાની મૂડીની જરૂરિયાત છે. આ વધારાની મૂડી મેળવવા માટે કંપની નીચે મુજબના બે વિકલ્પો વિચારે છે :

(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી અને ડિબેંચરનું પ્રમાણ = 70 : 30

(2) ઈક્વિટી શેરમૂડી અને ડિબેંચરનું પ્રમાણ = 30 : 70

જો કંપની પ્રથમ વિકલ્પ પસંદ કરે તો ઈક્વિટી શેર શેરદીઠ ₹ 35 લેખે વેચી શકાશે અને ડિબેંચર વ્યાજનો દર વાર્ષિક 10% રહેશે. પરંતુ કંપની જો બીજો વિકલ્પ પસંદ કરશે તો ઈક્વિટી શેર શેરદીઠ ₹ 30 લેખે વેચી શકાશે અને ડિબેંચર વ્યાજનો દર 12% રહેશે.

કારખાનામાં આ વિસ્તરણને કારણે કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 8,00,000 વધશે. કરવેરાનો દર 50% છે. શેરદીઠ કમાણીના આધારે કંપનીએ કયો વિકલ્પ અપનાવવો જોઈએ ?

જવાબ : જરૂરી ગણતરી.

(1) પ્રથમ વિકલ્પ માટે :

$$\text{ઈ.શેરમૂડી} = 50,00,000 \times \frac{70}{100} = \underline{35,00,000}$$

$$10\% \text{ના ડિબેંચર} = 50,00,000 \times \frac{30}{100} = \underline{15,00,000}$$

$$\text{ઈ.શેરની સંખ્યા} = \frac{35,00,000}{35} = 1,00,000$$

$$\text{ડિબેંચર પર વ્યાજ} = 15,00,000 \times \frac{10}{100} = \underline{1,50,000}$$

(2) બીજા વિકલ્પ માટે :

$$\text{ઈક્વિટી શેરમૂડી} = 50,00,000 \times \frac{30}{100} = \underline{15,00,000}$$

$$12\% \text{ના ડિબેંચર} = 50,00,000 \times \frac{70}{100} = \underline{35,00,000}$$

$$\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા} = \frac{15,00,000}{30} = 50,000 \text{ શેર}$$

$$\text{ડિબેંચર પર વ્યાજ} = 35,00,000 \times \frac{12}{100} = \underline{4,20,000}$$

શેરદીઠ કમાણીનું ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	પ્રથમ વિકલ્પ	બીજો વિકલ્પ
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBIT)	8,00,000	8,00,000
- વ્યાજ (ગણતરી મુજબ)	1,50,000	4,20,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	6,50,000	3,80,000
- કરવેરા 50% લેખે	3,25,000	1,90,000
કરવેરા બાદનો ચો. નફો	3,25,000	1,90,000
શેરદીઠ કમાણી		
= $\frac{\text{ચો. નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$	= $\frac{3,25,000}{1,00,000}$	= $\frac{1,90,000}{50,000}$
= ₹ 3.25	= ₹ 3.80	

ઉપરની ગણતરી પરથી એ જાણી શકાય છે કે વિકલ્પ નં. 2માં કંપનીની શેરદીઠ કમાણી વધુ છે. તેથી કંપનીએ વિકલ્પ નં. 2 પસંદ કરવો જોઈએ.

Ex-13 સૌરાષ્ટ્ર કંપની લિ.ને વધારાની મૂડીની જરૂરિયાત છે. આ માટે તેની પાસે ત્રણ વિકલ્પો છે જે નીચે મુજબ છે :

વિગત	વિકલ્પ-1	વિકલ્પ-2	વિકલ્પ-3
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	15,00,000	18,00,000	21,00,000
12%ના ડિબેંચર	15,00,000	9,00,000	3,00,000
18%ની બેંકલોન	15,00,000	18,00,000	21,00,000
કુલ મૂડી	45,00,000	45,00,000	45,00,000

વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 6,60,000 છે. કરવેરાનો દર 50 ટકા છે. કંપનીનું ધ્યેય મહત્તમ શેરદીઠ કમાણી થાય તે રીતે ભંડોળ મેળવવાનું છે. ઉપરોક્ત ત્રણેય વિકલ્પોમાંથી કંપની માટે કયો વિકલ્પ શ્રેષ્ઠ છે ?

જવાબ : શેરદીઠ કમાણીની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	વિકલ્પ-1	વિકલ્પ-2	વિકલ્પ-3
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	6,60,000	6,60,000	6,60,000
- વ્યાજ			
ડિબેંચર પર વ્યાજ	1,80,000	1,08,000	36,000
બેંક લોન પર વ્યાજ	2,70,000	3,24,000	3,78,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	2,10,000	2,28,000	2,46,000
- કરવેરા 50 લેખે	1,05,000	1,14,000	1,23,000
કરવેરા બાદનો નફો	1,05,000	1,14,000	1,23,000

શેરદીઠ કમાણી :			
$\frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}}$	$= \frac{1,05,000}{1,50,000}$	$= \frac{1,14,000}{1,80,000}$	$= \frac{2,23,000}{2,10,000}$
	$= \boxed{0.70}$	$= \boxed{0.63}$	$= \boxed{0.586}$

ઉપરોક્ત ત્રણેય વિકલ્પોની તુલના કરતા એ સ્પષ્ટ થાય છે કે કંપની માટે વિકલ્પ નંબર-1 શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે આ વિકલ્પનું EPS સૌથી વધુ છે.

Ex-14 ગુજરાત કંપની લિ.ની તા. 31-03-2019ના રોજ પૂરા થતા વર્ષની માહિતી નીચે મુજબ છે.

ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 100નો શેર	₹ 10,00,000
12%ના ડિબેંચર	₹ 7,50,000
વેચાણના એકમો	1,00,000
એકમદીઠ વેચાણ કિંમત	₹ 60
ચલિત ખર્ચા એકમદીઠ	₹ 42
કુલ સ્થિર ખર્ચા	₹ 8,00,000
કરવેરાનો દર	50%

ઉપરોક્ત માહિતી પરથી શોધો :

- (1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા
- (2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા
- (3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા
- (4) શેરદીઠ કમાણી
- (5) જો વેચાણમાં 40% વધારો થાય તો શેરદીઠ કમાણીમાં કેટલો ફેર પડશે ?

જવાબ : નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વેચાણ (1,00,000 × 60)	60,00,000
- ચલિત ખર્ચા (1,00,000 × 42)	42,00,000
ફાળો (S-V) = (C)	18,00,000
- સ્થિર ખર્ચા	8,00,000
કાર્યકારી નફો (EBIT)	10,00,000
- ડિબેંચર પર વ્યાજ	90,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	9,10,000
- કરવેરા 50% લેખે	4,55,000
કરવેરા બાદનો નફો	4,55,000

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા (DFL) :

$$\begin{aligned} DFL &= \frac{EBIT}{EBT} \\ &= \frac{10,00,000}{9,10,000} = 1.099 \end{aligned}$$

(2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL) :

$$\begin{aligned} DOL &= \frac{C}{EBIT} \\ &= \frac{18,00,000}{10,00,000} = \boxed{1.8} \end{aligned}$$

(3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા (DCL) :

$$\begin{aligned} DCL &= \frac{C}{EBT} \\ &= \frac{18,00,000}{9,10,000} = \boxed{1.978} \end{aligned}$$

(4) શેરટીઠ કમાણી (EPS) :

$$\begin{aligned} EPS &= \frac{\text{કરવેરા બાદનો ચો.નફો}}{\text{ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{4,55,000}{10,000} = \boxed{45.5} \end{aligned}$$

(5) જો વેચાણમાં 40% વધારો થાય તો.....

નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વેચાણ (1,00,000 ₹ 40% = 1,40,000 × 60)	84,00,000
- ચલિત ખર્ચા (1,40,000 × 42)	58,80,000
ફાળો (S-V) = (C)	25,20,000
- સ્થિર ખર્ચા	8,00,000
કાર્યકારી નફો (EBIT)	17,20,000
- ડિબેચરનું વ્યાજ	90,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	16,30,000
- કરવેરા 50% લેખે	8,15,000
કરવેરા બાદનો ચોખ્ખો નફો	8,15,000

$$\begin{aligned} \text{શેરદીઠ કમાણી} &= \frac{\text{કરવેરા બાદનો ચો. નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{8,15,000}{10,000} = \underline{81.5} \end{aligned}$$

Ex-15 એક નવી સ્થપાયેલી કંપની યોગ્ય મૂડી માળખુ નક્કી કરવા માંગે છે. કંપની 12%ના ડિબેંચર અને 10%ની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી બહાર પાડી શકે છે. કરવેરાનો દર 35% છે. કંપનીને કુલ ₹ 50,00,000 મૂડીની જરૂરિયાત છે. કંપની પાસે નીચે મુજબના વિકલ્પો ઉપલબ્ધ છે.

વિકલ્પ	ડિબેંચર (%)	પ્રેફ. શેર મૂડી (%)	ઈ. શેર મૂડી (%)
1	00	00	100
2	30	00	70
3	30	20	50
4	50	00	50
5	50	20	30

વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો કુલ મૂડીના 12% છે. ઇક્વિટી શેરની દાર્શનિક કિંમત શેરદીઠ ₹ 100 છે. શેરદીઠ કમાણીના આધારે કંપની માટે કયો વિકલ્પ શ્રેષ્ઠ છે ?

જવાબ : વિકલ્પવાર મૂડીની ગણતરી દર્શાવતુ પત્રક :

વિકલ્પ	ડિબેંચર (₹)	પ્રેફ. શેરમૂડી (₹)	ઈ. શેરમૂડી (₹)
1	-	-	50,00,000
2	15,00,000	-	35,00,000
3	15,00,000	10,00,000	25,00,000
4	25,00,000	-	25,00,000
5	25,00,000	10,00,000	15,00,000

- નફાની ગણતરી દર્શાવતુ પત્રક

વિગત	1	2	3	4	5
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	6,00,000	6,00,000	6,00,000	6,00,000	6,00,000
- ડિબેંચર વ્યાજ	-	1,80,000	1,80,000	3,00,000	3,00,000
કરવેરા પહેલાંનો નફો	6,00,000	4,20,000	4,20,000	3,00,000	3,00,000
- કરવેરા 35%	2,10,000	1,47,000	1,47,000	1,05,000	1,05,000
કરવેરા બાદનો નફો	3,90,000	2,73,000	2,73,000	1,95,000	1,95,000
- પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ	-	-	1,00,000	-	1,00,000
પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો	3,90,000	2,73,000	1,73,000	1,95,000	95,000
શેરદીઠ કમાણી					
= પ્રે. ડિવિ. બાદનો નફો	= 3,90,000	= 2,73,000	= 1,73,000	= 1,95,000	= 95,000
ઈ. શેરની સંખ્યા	50,000	35,000	25,000	25,000	15,000
શેરદીઠ કમાણી	= ₹ 7.80	= ₹ 7.80	= ₹ 6.92	= ₹ 7.80	= ₹ 6.33

કંપની માટે વિકલ્પ નંબર 1, 2 અને 4 શ્રેષ્ઠ, કારણ કે ત્રણેય વિકલ્પની શેરદીઠ કમાણી એક સરખી છે.

Ex-16 હિન્દુસ્તાન લિ.નું તા. 31-03-2019ના રોજનું પાકુ સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારીઓ	₹	મિલકતો	₹
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	3,00,000	જમીન-મકાન	2,50,000
નફા-નુકસાન ખાતુ	1,20,000	પ્લાન્ટ-મશીનરી	2,50,000
12%ના ડિબેંચર	3,60,000	રોકાણો	2,50,000
લેણદારો	1,00,000	સ્ટોક	1,00,000
અન્ય ચાલુ દેવા	1,10,000	અન્ય ચાલુ મિલકતો	2,40,000
	9,90,000		9,90,000

કંપનીનું વર્ષ દરમિયાનનું વેચાણ ₹ 24,00,000 હતું. તેના સ્થિર ખર્ચા ₹ 4,80,000 હતા, જ્યારે ચલિત ખર્ચા વેચાણના 45% થાય છે. કરવેરાનો દર 50% છે.

(1) ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની ગણતરી કરો.

(2) જ્યારે શેરદીઠ કમાણી (EPS) ₹ 2, અને ₹ 4 હોય ત્યારે કાર્યકારી નફો (EBIT) કેટલો હશે તેની ગણતરી કરો.

જવાબ : નફાની ગણતરી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	₹
વેચાણ	24,00,000
- ચલિત ખર્ચા (24,00,000 × 45%)	10,80,000
ફાળો (S-V) = (C)	13,20,000
- કુલ સ્થિર ખર્ચા	4,80,000
કાર્યકારી નફો (EBIT)	8,40,000
- વ્યાજ	43,200
કરવેરા પહેલાંનો નફો (EBT)	7,96,800
- કરવેરા 50% લેખે	3,98,400
કરવેરા બાદનો ચોખ્ખો નફો	3,98,400

(A) લિવરેજની કક્ષાઓ :

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા (DFL) :

$$\begin{aligned} DFL &= \frac{EBIT}{EBT} \\ &= \frac{8,40,000}{7,96,800} = 1.05 \end{aligned}$$

(2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા (DOL) :

$$\begin{aligned} DOL &= \frac{C}{EBIT} \\ &= \frac{13,20,000}{8,40,000} = 1.57 \end{aligned}$$

(3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા (DCL)

$$\begin{aligned} DCL &= \frac{C}{EBT} \\ &= \frac{13,20,000}{7,96,000} = 1.658 \end{aligned}$$

(B) આપેલ EPS મુજબ EBIT ની ગણતરી

(1) જ્યારે શેરદીઠ કમાણી ₹ 2 હોય ત્યારે :

$$\begin{aligned} \text{શેરદીઠ કમાણી} &= \frac{\text{કરવેરા બાદનો નફો}}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ &= \frac{(EBIT - \text{વ્યાજ})(1 - t)}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ 2 &= \frac{(EBIT - 43,200)(1 - 0.5)}{30,000} \end{aligned}$$

$$2 \times 30,000 = (EBIT - 43,200)(0.5)$$

$$60,000 = (EBIT - 43,200)(0.5)$$

$$\therefore \frac{60,000}{0.5} = EBIT - 43,200$$

$$\therefore 1,20,000 = EBIT + 43,200$$

$$\therefore EBIT = \underline{1,63,200}$$

(2) જ્યારે શેરદીઠ કમાણી ₹ 4 હોય ત્યારે :

$$\begin{aligned} \text{શેરદીઠ કમાણી} &= \frac{(EBIT - \text{વ્યાજ})(1 - t)}{\text{ઈ. શેરની સંખ્યા}} \\ 4 &= \frac{(EBIT - 43,200)(1 - 0.5)}{30,000} \end{aligned}$$

$$1,20,000 = (EBIT - 43,200)(0.5)$$

$$\therefore \frac{1,20,000}{0.5} = EBIT - 43,200$$

$$\therefore 2,40,000 + 43,200 = EBIT$$

$$\therefore EBIT = \underline{2,83,200}$$

6.4 લિવરેજના ફાયદાઓ અને મર્યાદાઓ

કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં માલિકીની મૂડીની સાથે ઉછીની મૂડીનો સમાવેશ કરે તેને લિવરેજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

કંપની પોતાના શેરધારકોને વધુ વળતર ચૂકવવાના હેતુસર પોતાના મૂડી માળખાને સંતુલિત કરીને ઉછીની મૂડી બહાર પાડે છે, શેરહોલ્ડરોના રોકાણમાં વધારો કર્યા વિના જ શેરટીઠ કમાણીમાં વધારો કરી ઈક્વિટી પરના વેપારનો લાભ લે છે. લિવરેજની સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ એમ બંને અસરો જોવા મળે છે. જેની ચર્ચા નીચે પ્રમાણે કરી શકાય છે.

મહત્વ/ફાયદા :

(1) ઈક્વિટી શેરમૂડી પર વળતરમાં વધારો : કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં ઉછીની મૂડીનો સમાવેશ કરી ઓછા વ્યાજના દરે મૂડી પ્રાપ્ત કરી શેર હોલ્ડરોએ વધુ વળતર ચૂકવવું એ લિવરેજનો મુખ્ય હેતુ છે. જેની કારણે શેરટીઠ કમાણીમાં વધારો થાય છે. તેને પરિણામે ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોએ વધુ ચૂકવી શકાય છે.

(2) સરેરાશ મૂડી પડતર નીચી આવે છે : કંપનીના મૂડીમાળખાના સ્ત્રોતો જેવા કે માલિકીના ભંડોળોમાં ઈક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેરની મૂડી પડતર ઊંચી હોય છે, જ્યારે ઉછીની મૂડીની પડતર નીચી હોય છે. આમ મૂડી માળખાના વિવિધ સાધનોમાં ઉછીની મૂડીની પડતર નીચી હોવાથી સરેરાશ મૂડીની પડતર પણ નીચી આવે છે.

(3) ઉછીની મૂડીનું વ્યાજ કરવેરામાંથી બાદ મળે છે : કંપનીની કુલ કમાણીમાંથી ઉછીની મૂડી પર ચૂકવેલ વ્યાજ બાદ કરીને ચોખ્ખો નફો શોધવામાં આવે છે. આ ચોખ્ખા નફાની રકમ પર કરવેરા ચૂકવવામાં આવે છે. કંપની પોતાના મૂડી માળખામાં ઉછીની મૂડીને સ્થાન આપે છે એટલે તેનું વ્યાજ કુલ કમાણીમાંથી બાદ કરવાથી ચોખ્ખો નફો ઘટે છે અને તેના પર ચૂકવતા કરવેરામાં પણ લાભ થાય છે.

(4) લિવરેજથી કંપનીનો કુલ મતાધિકાર અકબંધ રહે છે : કંપની પોતાના સભ્યોના કુલ મતાધિકારને અસર કર્યા વિના જ ઉછીની મૂડી મેળવી શકે છે. ઉછીની મૂડી પૂરી પાડનારાઓને માત્ર વ્યાજ કે વળતર મેળવવાનો જ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. મતાધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. ઉછીની મૂડી પૂરી પાડનારાઓ કંપનીના સંચાલનમાં દરમિયાનગીરી કરી શકતા નથી.

(5) નાણા મેળવવામાં સુગમતા અને સરળતા : સમયાન્તરે કંપની પોતાના પ્લાન્ટનું આધુનિકીકરણ અને વિસ્તૃતિકરણ કરે છે અને આ માટે વિશાળ પાયા પર મૂડીની આવશ્યકતા રહે છે. કંપની ઉછીની મૂડી સરળતાની મેળવીને પોતાની ધ્યેય કાર્યો સરળતાથી કરી શકે છે. જ્યારે મૂડી બજારમાં માલિકીની મૂડી દ્વારા નાણા મેળવવા મુશ્કેલ હોય ત્યારે ઉછીની મૂડી દ્વારા નાણા મેળવવા આશીર્વાદરૂપ બને છે.

(6) સંતુલિત મૂડીમાળખું : કંપનીના મૂડી માળખામાં માત્ર શેરમૂડી જ હોય તો લિવરેજનો લાભ લઈ શકાતો નથી. માલિકીની મૂડીની સાથે ઉછીની મૂડીનો સમન્વય જ લિવરેજ ગણાય છે. લિવરેજ મૂડી માળખાને સંતુલિત અને પરિવર્તનશીલ બનાવે છે.

(7) સમીક્ષા માટે ઉપયોગી : નાણાકીય લિવરેજ સિક્કાની બે બાજુ સમાન છે. નાણાકીય વિશ્લેષકો અને મેનેજર્સ માટે લિવરેજ એ એક અગત્યનું સાધન છે. કંપનીનો કમાણી દર વધુ હોય અને ઉછીની મૂડીની પડતર નીચી હોય ત્યારે લિવરેજની સાનુકૂળ અસર પડે છે. જ્યારે કંપનીની કમાણી ઓછી હોય અને ઉછીની મૂડીની પડતર ઊંચી હોય ત્યારે લિવરેજની પ્રતિકૂળ અસર થાય છે.

મર્યાદાઓ :

(1) લિવરેજ નુકસાનકારક પણ બને છે. : કંપનીની કમાણી ઓછી હોય અને ઉછીની મૂડી પર વધુ વળતર ચૂકવવાનું હોય ત્યારે લિવરેજનો ઉપયોગ નુકસાનકારક સાબિત થાય છે. માલિકીની મૂડી સાથે ઉછીની મૂડીનો સપ્રમાણ ઉપયોગ લાભકારક બને છે.

(2) ઉછીની મૂડી માટે સામાન્ય સભાની મંજૂરી આવશ્યક : ઉછીની મૂડી મેળવવી કંપની માટે ખૂબ જ સરળ છે. પરંતુ કંપનીની ભરપાઈ મૂડી અને અનામત ભંડોળ કરતા વધુ ઉછીની મૂડી

મેળવવી હોય તો સામાન્ય સભામાં આ માટે મંજૂરી આવશ્યક છે.

(3) આર્થિક જવાબદારીમાં વધારો : કંપની પોતાની માલિકીની મૂડી પર ઓછા દરે ડિવિડન્ડ ચૂકવતી હોય તેવા સંજોગોમાં ઉછીની મૂડી બહાર પાડીને ઊંચા દરે વ્યાજ ચૂકવવું જોખમી ગણાય છે. આવા સંજોગોમાં ઉછીની મૂડી બહાર પાડીને ચોક્કસ આર્થિક ભારણ આવે છે. જે કંપનીની તંદુરસ્તી માટે હાનિકારક છે.

(4) ભાવી મૂડી મેળવવામાં મુશ્કેલી : એક વાર મોટા પાયા પર ઉછીની મૂડી મેળવી લીધા બાદ ભવિષ્યની યોજનાઓ સાકાર કરવા માટે બીજી વાર ઉછીની મૂડી મેળવવામાં ખૂબ જ મુશ્કેલી પડે છે. ભાવિ રોકાણકારો પોતાની મૂડીની સલામતી માટે કોઈ મિલકત બાકી વધતી નથી તેથી રોકાણકારો સરળતાથી નાણા રોકવા અંગે અસમંજસ અનુભવે છે.

(5) મંદીના સમયમાં લિવરેજનો ઉપયોગ હાનિકારક છે : જ્યારે કંપનીની કમાણી ઓછી હોય અને ઉછીની મૂડી પર વળતર વધુ ચૂકવાતું હોય ત્યારે તેવા સમયે લિવરેજનો ઉપયોગ નુકશાનકારક સાબિત થાય છે. લિવરેજનો ઉપયોગ ડહાપણભર્યો કરવો અનિવાર્ય છે, નહિતર બહુ જ નુકશાનકારક સાબિત થાય છે.

6.5 સ્વાધ્યાય

(A) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો :

1. નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજનો અર્થ સમજાવો.
2. લિવરેજ એટલે શું ? લિવરેજના પ્રકારો જણાવો.
3. ઈક્વિટી પરનો વેપાર ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
4. નાણાકીય લિવરેજ એટલે શું ? નાણાકીય લિવરેજની શેર હોલ્ડરોની કમાણી પર અસર સમજાવો.
5. 'નાણાકીય લિવરેજ' બે ધારી તલવાર છે સમજાવો.
6. લિવરેજના ફાયદાઓ અને મર્યાદાઓ જણાવો.
7. નાણાકીય લિવરેજ અને કાર્યકારી લિવરેજ વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ કરો.
8. નાણાકીય લિવરેજની સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળઅસરો સમજાવો.
9. નાણાકીય લિવરેજની સાનુકૂળ અસરો ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
10. નાણાકીય લિવરેજની પ્રતિકૂળઅસરો ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
11. ટુંકનોંધ લખો.
 - (1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા
 - (2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા
 - (3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા
 - (4) કાર્યકારી નફો
 - (5) શેરદીઠ કમાણી (EPS)
 - (6) ઈક્વિટી પરનો વેપાર

(B) હેતુલક્ષી પ્રશ્નો

- (1) ABC કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 2,00,000 છે. કંપનીના મૂડી માળખામાં ₹ 4,00,000 ના ઈક્વિ. શેર અને 10% ના ₹ 4,00,000 ના ડિબેંચર છે. કરવેરાનો દર 50% છે. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા શોધો.
(જવાબ : DFL = 1.25)

- (2) VST કંપનીનું વેચાણ ₹ 40,00,000 છે. ચલિત ખર્ચા વેચાણના 70% છે. કંપનીની મૂડી માળખામાં 10%ના ડિબેચર ₹ 20,00,000ના છે. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા, કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા અને સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

(જવાબ : (1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા : 2

(2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા : 3

(3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા : 6)

- (3) સોલુ કંપનીના વેચાણના એકમો 10,000 છે અને એકમદીઠ વેચાણ કિંમત ₹ 20 છે. એકમદીઠ ચલિત ખર્ચ ₹ 10 છે. કુલ સ્થિર ખર્ચ ₹ 50,000 છે. ડિબેચર વ્યાજ ₹ 10,000 છે. ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની કક્ષા શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ફાળો ₹ 1,00,000, EBIT ₹ 50,000, EBT ₹ 40,000,

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા = 1.25 (2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા = 2 (3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા = 2.5)

- (4) ભગત કંપનીના મૂડી માળખામાં 10,000 ઇક્વિટી શેર દરેક ₹ 100 નો શેર, 10%ના ડિબેચર ₹ 4,00,000 છે. કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 2,40,000 છે. આવકવેરાનો દર 40% છે. શેરદીઠ કમાણી શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ચોખ્ખો નફો ₹ 1,20,000 અને શેરદીઠ કમાણી ₹ 12)

- (5) XYZ લિ.નું વેચાણ 10,000 એકમોનું એકમદીઠ ₹ 100 લેખે છે. ચલિત ખર્ચ એકમદીઠ ₹ 60 છે. કુલ સ્થિર ખર્ચા ₹ 2,00,000 છે. ડિબેચર પર વ્યાજ ₹ 50,000 છે. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ફાળો ₹ 4,00,000, EBIT ₹ 2,00,000, EBT ₹ 1,50,000

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા = 1.33 (2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા = 2)

- (6) CT કંપનીની ઇક્વિટી શેરમૂડી ₹ 5,00,000ની છે, દરેક ₹ 10 નો શેર છે, 8%ના ડિબેચર ₹ 5,00,000 છે. વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 4,40,000 છે. કરવેરાનો દર 50% છે. શેરદીઠ કમાણી શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ચોખ્ખો નફો ₹ 2,00,000 છે. અને શેરદીઠ કમાણી ₹ 4)

(C) બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નો (MCQ)

- (1) કઈ લિવરેજ બે ધારી તલવાર છે ?

(A) કાર્યકારી લિવરેજ (B) નાણાકીય લિવરેજ (C) સંયુક્ત લિવરેજ (D) એક પણ નહિ

- (2) કયા લિવરેજની કક્ષા કાર્યકારી નફામાં થતા ફેરફાર સાથે શેરદીઠ કમાણીમાં થતા ફેરફારનું પ્રમાણ સૂચવે છે ?

(A) નાણાકીય લિવરેજ (B) કાર્યકારી લિવરેજ (C) સંયુક્ત લિવરેજ (D) એકપણ નહિ

- (3) કયા લિવરેજની કક્ષા વેચાણમાં થતા ફેરફાર સાથે કાર્યકારી નફામાં થતા ફેરફારનું પ્રમાણ સૂચવે છે ?

(A) નાણાકીય લિવરેજ (B) કાર્યકારી લિવરેજ (C) સંયુક્ત લિવરેજ (D) એક પણ નહિ

- (4) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા સૂત્રથી મેળવવામાં આવે છે.

(A) $\frac{C}{EBIT}$ (B) $\frac{EBIT}{C}$ (C) $\frac{EBT}{EBIT}$ (D) $\frac{EBIT}{EBT}$

- (5) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા સૂત્રની મદદથી મેળવવામાં આવે છે.
- (A) $\frac{EBIT}{EBT}$ (B) $\frac{EBIT}{C}$ (C) $\frac{C}{EBIT}$ (D) $\frac{EBT}{EBIT}$
- (6) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા સૂત્રની મદદથી મેળવવામાં આવે છે.
- (A) $\frac{EBIT}{EBT}$ (B) $\frac{C}{EBIT}$ (C) $\frac{C}{EBT}$ (D) $\frac{EBT}{EBIT}$
- (7) નાણાકીય લિવરેજ એટલે દેવાનો કુલ મિલકતો સાથેનો
- (A) સરવાળો (B) ગુણોત્તર (C) ભાગાકાર (D) એક પણ નહિ
- (8) નાણાકીય લિવરેજ ને અસર કરે છે.
- (A) મૂડી માળખા (B) વેચાણ (C) બંને (A & B) (D) એક પણ નહિ
- (9) નાણાકીય લિવરેજના કેટલા પ્રકરો છે ?
- (A) એક (B) બે (C) ત્રણ (D) ચાર
- (10) નાણાકીય લિવરેજને તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- (A) શેરદીઠ કમાણી (B) ઇક્વિટી પરનો વેપાર (C) શેર હોલ્ડરોનું વળતર (D) ડિબેંચર હોલ્ડરોનું વળતર
- (11) જેમ કંપનીનો ગુણોત્તર ઊંચો તેમ કંપનીને ભવિષ્યમાં નાણા મેળવવાની શક્યતા ઓછી થતી જશે.
- (A) EPS (B) દેવા-ઇક્વિટી (C) કાર્યકારી લિવરેજ (D) એકપણ નહિ
- (12) નીચેનામાંથી કંપની માટે કઈ સ્થિતિ આદર્શ ગણાય ?
- (A) નાણાકીય અને કાર્યકારી બંને લિવરેજનું ઊંચું પ્રમાણ
- (B) નાણાકીય લિવરેજનું નીચું અને કાર્યકારી લિવરેજનું ઊંચું પ્રમાણ
- (C) નાણાકીય અને કાર્યકારી બંને લિવરેજનું નીચું પ્રમાણ
- (D) કાર્યકારી લિવરેજનું નીચું અને નાણાકીય લિવરેજનું ઊંચું પ્રમાણ
- (13) નીચેના પૈકી કયું તત્ત્વ કાર્યકારી લિવરેજનું નથી.
- (A) આવકવેરાનો દર (B) સ્થિર ખર્ચની રકમ (C) ફાળાનો ગુણોત્તર (D) વેચાણનો જથ્થો
- (14) એક કંપનીનું વેચાણ ₹ 25,00,000 છે. ચલિત ખર્ચ વેચાણના 40% છે. સ્થિર ખર્ચ ₹ 7,50,000 છે. ડિબેંચરનું વ્યાજ ₹ 2,50,000 છે. નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા શોધો.
- (A) 2 (B) 3 (C) 1.2 (D) 1.5
- (15) ઉપરના પ્રશ્ન નં. 14માં કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા શોધો.
- (A) 2 (B) 3 (C) 1 (D) 1.5
- (16) ઉપરના પ્રશ્ન નં. 14માં સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા શોધો.
- (A) 2 (B) 3 (C) 1 (D) 1.5
- (17) વેચાણ ₹ 10,00,000 છે, ચલિત ખર્ચ ₹ 5,00,000 સ્થિર ખર્ચ ₹ 2,00,000 છે. ડિબેંચર પર વ્યાજ ₹ 40,000 છે. આવકવેરાનો દર 40% છે. ઇક્વિટી શેરની સંખ્યા 14,400 છે.

નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

(A) 1 (B) 1.25 (C) 1.5 (D) 2

(18) ઉપરના પ્રશ્ન નં. 17માં કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

(A) 1 (B) 1.5 (C) 1.67 (D) 1.33

(19) ઉપરના પ્રશ્ન નં. 17માં સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

(A) 1 (B) 1.5 (C) 1.08 (D) 2.08

(20) ઉપરના પ્રશ્ન નં. 17માં શેરદીઠ કમાણી મેળવો.

(A) ₹ 5 (B) ₹ 10 (C) ₹ 2.5 (D) ₹ 14.40

જવાબ :

પ્રશ્ન નં.	જવાબ
1	B - નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા
2	A - નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા
3	B - કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા
4	D - $EBIT \div EBT$
5	C - $C \div EBIT$
6	C - $C \div EBT$
7	B - ગુણોત્તર
8	A - મૂડી માળખા
9	C - ત્રણ
10	B - ઇક્વિટી પરનો વેપાર
11	B - દેવા - ઇક્વિટી
12	D - કાર્યકારી લિવરેજનું નીચું & નાણાકીય લિવરેજનું ઊંચું પ્રમાણ
13	A - આવકવેરાનો દર
14	D - 1.5
15	A - 2
16	B - 3
17	B - 1.25
18	C - 1.67
19	D - 2.08
20	B - ₹ 10

(B) વ્યવહારિક પ્રશ્નો (Practical Questions)

Q-1. A, B અને C કંપનીની માહિતી નીચે મુજબ છે.

વિગત	A	B	C
ઈક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 100 નો શેર	21,00,000	15,00,000	9,00,000
10% ના ડિબેન્ચર્સ	9,00,000	15,00,000	21,00,000
કુલ મૂડી ભંડોળ	30,00,000	30,00,000	30,00,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	12,00,000	12,00,000	12,00,000
કરવેરાનો દર	50%	50%	50%

ઉપરની વિગતો પરથી ત્રણેય કંપનીની નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી મેળવો.

(જવાબ અને સમજૂતી :)

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા A = 1.08, B = 1.14, C = 1.21

(2) શેરદીઠ કમાણી A = ₹ 26.43, B = ₹ 35, C = ₹ 55)

Q-2 સ્ટાર લિ. અને મૂન લિ.ની તા. 31-3-2019ના રોજ પૂરા થતા વર્ષની માહિતી નીચે મુજબ છે.

વિગત	સ્ટાર લિ.	મૂન લિ.
કુલ મિલકતો	20,00,000	20,00,000
ઈ. શેરમૂડી દરેક ₹ 100નો શેર	20,00,000	10,00,000
10% ના ડિબેન્ચર	-	10,00,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	20%	20%
(કુલ મિલકતો પર)		
કરવેરાનો દર	50%	50%

ઉપરની માહિતી પરથી બંને કંપનીઓ માટે શેરદીઠ કમાણી શોધો. જો બંને કંપનીની શેરદીઠ કમાણીમાં ફેર હોય તો તે શા માટે છે ?

(જવાબ અને સમજૂતી : EBIT ₹ 4,00,000 બંને કંપની માટે, કરવેરા બાદનો નફો : સ્ટાર કંપની = ₹ 2,00,000 અને મૂન કંપની = ₹ 1,50,000, શેરદીઠ કમાણી સ્ટાર કંપની = ₹ 10, મૂન કંપની = ₹ 15, બંને કંપનીઓની શેરદીઠ કમાણી અલગ છે કારણ કે મૂન લિ. નાણાકીય લિવરેજનો ઉપયોગ કરે છે.)

Q-3 સન લિ.નું તા. 31-3-2019ના રોજનું પાકુ સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારીઓ	₹	મિલકતો	₹
ઈ. શેરમૂડી દરેક ₹ 100નો શેર	16,00,000	કાચમી મિલકતો	25,00,000
10% ના પ્રેફ. શેર	4,00,000	દેવાદારો	2,00,000
12%ના ડિબેન્ચર	6,00,000	સ્ટોક	1,00,000
અનામતો	5,00,000	રોકડ-બેંક	7,00,000
ચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000		
	35,00,000		35,00,000

કંપનીનું વેચાણ 1,50,000 એકમોનું એકમદીઠ ₹ 10 લેખે છે. ચલિત ખર્ચા વેચાણના 45% છે. કુલ સ્થિર ખર્ચા ₹ 2,25,000 છે. કરવેરાનો દર 50% છે.

ઉપરની માહિતી પરથી મેળવો :

(1) ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની કક્ષા

(2) શેરદીઠ કમાણી

(જવાબ અને સમજૂતી EBIT = ₹ 6,00,000, ફાળો = ₹ 8,25,000 EBT = ₹ 5,28,000, પ્રેફ. શેર ડિવિડન્ડ બાદનો નફો ₹ 2,24,000 (1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા = 1.136 (2) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા = 1.375 (3) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા = 1.562 (4) શેરદીઠ કમાણી = ₹ 14)

Q-4 JH લિ.નું તા. 31-3-2019ના રોજનું પાકુ સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારીઓ	₹	મિલકતો	₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	2,00,000	જમીન-મકાન	3,00,000
10%ના પ્રેફ. શેર	2,00,000	પ્લાન્ટ-યંત્રો	3,00,000
12%ના ડિબેન્ચર	2,00,000	ચાલુ મિલકતો	4,00,000
ચાલુ દેવા 4,00,000			
	10,00,000		10,00,000

કંપનીનું કુલ વેચાણ ₹ 12,00,000 છે. ચલિત ખર્ચા વેચાણના 40% થાય છે. કુલ સ્થિરખર્ચા ₹ 2,20,000 છે. કરવેરાનો દર 50% છે. ત્રણેય પ્રકારના લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : (1) ફાળો ₹ 7,20,000 (2) EBIT ₹ 5,00,000 (3) EBT ₹ 4,76,000 (4) પ્રેફ. ડિવિડન્ડ બાદનો નફો ₹ 2,18,000 (5) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા = 1.05 (6) કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા = 1.44 (7) સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા = 1.51 (8) શેરદીઠ કમાણી = ₹ 10.9)

Q-5 KP Ltd. ની વર્તમાન શેરમૂડી ₹ 25,00,000 છે જેમાં 25,000 ઈ. શેર દરેક ₹ 100નો છે. સંચાલકો વધારાના ₹ 20,00,000નું ફંડ ઊભુ કરવા માંગે છે. તેની પાસે નીચે મુજબના ચાર નાણાકીય પ્લાન શક્ય છે :

(1) બધી જ ઈક્વિટી શેર મૂડી

(2) ₹ 10,00,000 ની ઈ. શેરમૂડી અને ₹ 10,00,000, 8%ની લાંબાગાળાની લોન

(3) ₹ 5,00,000 ઈક્વિટી શેરમૂડી અને ₹ 15,00,000, 9%ની લાંબાગાળાની લોન

(4) ₹ 10,00,000 ઈ. શેરમૂડી અને ₹ 10,00,000, 5%ની પ્રેફ. શેર મૂડી.

કંપનીની વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંની કમાણી ₹ 8,00,000 છે. વર્તમાન કરવેરાનો દર 46% છે. શેરદીઠ કમાણીને ધ્યાનમાં રાખીને કંપનીને યોગ્ય સલાહ આપો કે કયો વિકલ્પ શ્રેષ્ઠ છે.

(જવાબ અને સમજૂતી : ઈ. શેર હોલ્ડરો માટે પ્રાપ્ય નફો પ્લાન 1 = ₹ 4,32,000, પ્લાન 2 = ₹ 3,88,800, પ્લાન 3 = 3,59,100, પ્લાન 4 ₹ 3,82,000, શેરદીઠ કમાણી પ્લાન 1 = ₹ 9.60, પ્લાન 2 = ₹ 11.108, પ્લાન 3 = ₹ 11.97, પ્લાન-4 = ₹ 10.91 કંપની માટે વિકલ્પ નં. 3 શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે ત્યાં EPS સૌથી વધુ છે.

Q-6 ZEN કંપનીનું વેચાણ ₹ 10,00,000 છે, ચલિત ખર્ચા ₹ 7,00,000 છે, સ્થિર ખર્ચા ₹ 2,00,000 છે, 10%ના ડિબેચર ₹ 5,00,000 છે.

ઉપરની માહિતી પરથી નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને કાર્યકારી (કામગીરી) લિવરેજની કક્ષા શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ફાળો = ₹ 3,00,000, EBIT ₹ 1,00,000, EBT ₹ 50,000

(1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા = 2, કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા = 3)

Q-7 TQSની વર્તમાન ઇક્વિટી શેરમૂડી ₹ 15,00,000 છે, જેમાં ₹ 15,000 ઇક્વિટી શેર દરેક ₹ 100નો છે. કંપની વિસ્તરણ ના એક ભાગ માટે વધારાના ₹ 25 લાખ મેળવવા માંગે છે. કંપની પાસે નીચે મુજબના ત્રણ વિકલ્પો છે.

(1) વિકલ્પ-1 : 25,000 ઇ. શેર દરેક ₹ 100નો શેર

(2) વિકલ્પ-2 : 25,000, 8%ના ડિબેચર દરેક ₹ 100 લેખે

(3) વિકલ્પ-3 : 25,000 8%ના પ્રેફ. શેર દરેક ₹ 100 લેખે

કંપનીનો અપેક્ષિત વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 8 લાખ છે. કરવેરાનો દર 46% છે. કંપની માટે કયો વિકલ્પ શ્રેષ્ઠ છે.

(જવાબ & સમજૂતી : ઇક્વિટી શેર હોલ્ડરો માટે પ્રાપ્ય નફો : વિકલ્પ-1 = ₹ 4,32,000, વિકલ્પ-2 = ₹ 3,24,000, વિકલ્પ-3 = ₹ 2,32,000, શેરટીક કમાણી : વિકલ્પ-1 = ₹ 10.8, વિકલ્પ-2 = ₹ 21.6, વિકલ્પ-3 = ₹ 15.47, કંપની માટે વિકલ્પ-2 શ્રેષ્ઠ છે.)

Q-8 વેદાંત લિ.નું તા. 31-3-2019ના રોજનું પાકુ સરવૈયુ નીચે મુજબ છે :

જવાબદારીઓ	₹	મિલકતો	₹
ઈ. શેર મૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	1,80,000	જમીન & મકાન	3,00,000
અનામત & વધારો	60,000	પ્લાન્ટ & યંત્રો	1,50,000
10%ના ડિબેચર	2,40,000	ચાલુ મિલકતો	1,50,000
ચાલુ જવાબદારીઓ	1,20,000		
	6,00,000		6,00,000

કંપનીનું વર્તમાન વેચાણ ₹ 15,00,000 છે, ચલિત ખર્ચા વેચાણના 40% છે. કુલ સ્થિર ખર્ચા ₹ 2 લાખ છે. કરવેરાનો દર 50% છે.

(1) ત્રણેય લિવરેજની કક્ષા શોધો.

(2) જ્યારે EPS ₹ 6 હોય ત્યારે EBIT શોધો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ફાળો ₹ 9,00,000, EBIT ₹ 7,00,000, EBT ₹ 6,76,000, ચોખ્ખો નફો ₹ 3,38,000, (1) નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા 1.036, કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા 1.286, સંયુક્ત લિવરેજની કક્ષા 1.33, જ્યારે EPS ₹ 6 હોય ત્યારે EBIT = ₹ 2,40,000)

Q-9 જય કંપનીનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો ₹ 1,00,000 છે. તેનું મૂડી માળખું નીચે મુજબ છે.

- ઇક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 100નો શેર ₹ 2,50,000

- 11%નાં પ્રેફ શેરમૂડી ₹ 1,00,000

- 10%ના ડિબેચર ₹ 2,00,000

કરવેરાનો દર 55% છે. ઉપરોક્ત માહિતી પરથી નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી મેળવો.

જો કાર્યકારી નફામાં 20% વધારો થાય તો EPS માં શું અસર થશે ?

(જવાબ અને સમજૂતી : વર્તમાન નફો ઈ.શેર હોલ્ડરો માટે ₹ 25,000, નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા 1.25 (1,00,000 ÷ ₹ 80,000), શેરદીઠ કમાણી ₹ 10, નફામાં 20% વધારો થાય તો ઈ. શેર હોલ્ડરો માટેનો નફો ₹ 34,000 શેરદીઠ કમાણી ₹ 13.60 છે.)

Q-10 જુદી-જુદી ચાર કંપનીઓ A, B, C અને Dની માહિતી નીચે મુજબ છે.

વિગત	A	B	C	D
ઈ. શેર મૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	4,00,000	3,00,000	2,00,000	1,00,000
10% ના ડિબેન્ચર્સ	-	1,00,000	2,00,000	3,00,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાંનો નફો	90,000	90,000	90,000	90,000

કરવેરાનો દર 50% છે. આ માહિતી પરથી નીચેના જવાબો આપો.

- (1) દરેક કંપનીની શેરદીઠ કમાણી
- (2) દરેક કંપનીનું કુલ મૂડી રોકાણ અને વ્યાજ & કરવેરા પહેલાંનો નફો સરખો હોવા છતાં તેની શેરદીઠ કમાણીમાં તફાવત કયા કારણે પડે છે ? સમજાવો.

(જવાબ અને સમજૂતી : ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરો માટે પ્રાપ્ય નફો : A = ₹ 45,000, B = 40,000, C = 35,000, D = ₹ 30,000, શેરદીઠ કમાણી : A = ₹ 1.13, B = ₹ 1.33, C = ₹ 1.75 અને D = ₹ 3, દરેક કંપનીનું દેવા-ઈક્વિટી પ્રમાણ જુદુ-જુદુ છે માટે તેની શેરદીઠ કમાણી અલગ-અલગ છે.)

Q-11 વરૂણ કંપની લિ. નીચેની માહિતી પુરી પાડે છે.

વિગત	₹
ઈક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	4,00,000
10%ના ડિબેન્ચર્સ	1,50,000
વેચાણના એકમો	10,000
એકમદીઠ વેચાણ કિંમત	10
એકમદીઠ ચલિત ખર્ચા	6
કુલ સ્થિર ખર્ચા	20,000
આવકવેરાનો દર	50%

કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા અને નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા મેળવો. જો વેચાણના એકમો 15,000 હોય તો બંને લિવરેજની કક્ષા મેળવો.

(જવાબ અને સમજૂતી :

વિગત	10,000 એકમો	15,000 એકમો
ફાળો	40,000	60,000
EBIT	20,000	40,000
EBT	5,000	25,000
નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા	4	1.6
કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા	2	1.5

Q-12 સૂર્યા લિ.ના મૂડી માળખામાં 5,000 ઈ. શેર દરેક ₹ 100નો શેર અને ₹ 5,00,000ના 10%ના ડિબેન્ડ છે. વેચાણમાં 20% વધારો થવાથી તે 50,000 એકમોથી વધીને 60,000 એકમોનું થયું છે. એકમદીઠ વેચાણ કિંમત ₹ 10 છે અને એકમદીઠ ચલિત ખર્ચા ₹ 6 છે. કુલ સ્થિર ખર્ચા ₹ 1,00,000 છે. આવકવેરાનો દર 50% છે.

ઉપરની માહિતી પરથી 50,000 એકમો અને 60,000 એકમો માટે નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા, કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા અને શેરદીઠ કમાણી મેળવો.

(જવાબ અને સમજૂતી :

વિગત	50,000 એકમો	60,000 એકમો
ફાળો	2,00,000	2,40,000
EBIT	1,00,000	1,40,000
EBT	50,000	90,000
વહેંચણીપાત્રનો નફો	25,000	45,000
નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા	2	1.56
કાર્યકારી લિવરેજની કક્ષા	2	1.71
શેરદીઠ કમાણી (EPS)	₹ 5.00	₹ 9.00

Q-13 P લિ. અને Q લિ.ની માહિતી નીચે મુજબ છે.

વિગત	P લિ.	Q લિ.
ઇક્વિટી શેરમૂડી દરેક ₹ 10નો શેર	2,60,000	1,60,000
10%ના ડિબેન્ડ	1,00,000	2,40,000
EBIT	80,000	80,000
કરવેરાનો દર	40%	40%

નીચેના જવાબ આપો :

(1) બંને કંપનીઓની નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા

(2) બંને કંપનીઓની શેરદીઠ કમાણી

(જવાબ & સમજૂતી : નાણાકીય લિવરેજની કક્ષા : P = 1.14, Q = 1.43, શેરદીઠ કમાણી : P ₹ 1.62 Q = ₹ 2.10)

- 7.1 પ્રસ્તાવના
 - 7.2 ડિવિડન્ડનો અર્થ અને પ્રકાર
 - 7.3 ડિવિડન્ડ વહેંચણી સમસ્યા
 - 7.4 ડિવિડન્ડ નીતિને અસર કરતા પરિબળો
 - 7.5 ડિવિડન્ડ નીતિનાં પ્રકાર
 - 7.6 ડિવિડન્ડ જાહેરાત અને ચુકવણી અંગેના નિયમો
 - 7.7 ડિવિડન્ડ નીતિ અને શેરનું મુલ્યાંકન
 - 7.8 શેષફાજલ અભિગમ
 - 7.9 મોડિગ્લિયની મિલરનો અભિગમ
 - 7.10 વોલ્ટર મોડેલ
 - 7.11 ગોર્ડાન્સ મોડેલ
 - 7.12 સ્વાધ્યાય
- તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

ડિવિડન્ડ નીતિ

7.1 પ્રસ્તાવના

કંપનીની ડિવિડન્ડ નીતિ નાણાકીય વ્યવસ્થાપનનાં નિર્ણાયક ક્ષેત્રોમાંથી એક મહત્વનું ક્ષેત્ર છે. તેના માટે કંપનીએ શેરધારકોને કેટલા પ્રમાણમાં નફાની વહેંચણી કરવી અને અને નફામાંથી કેટલા ભાગનું ફરીથી ધંધામાં રોકાણ કરવું, તેની પસંદગી કરવાની હોય છે.

ડિવિડન્ડ એ કંપનીનાં નફાનો એક ભાગ છે જેની કંપનીના શેરધારકો વચ્ચે વહેંચણી કરવામાં આવે છે. આ પ્રકરણનો મુખ્ય હેતુ સામાન્ય શેરધારકોને ચૂકવવામાં આવતા ડિવિડન્ડની નીતિને સમજવાનો છે, કારણ કે, પસંદગીના શેર ઉપર ડિવિડન્ડનો દર નિયત હોય છે. સામાન્ય રીતે ડિવિડન્ડની ચુકવણી કંપનીની કમાણી કે નફામાંથી કરવામાં આવે છે. જો કંપની નફાનું વિતરણ શેરધારકોમાં ન કરે તો કંપની પાસે નફાને જાળવી રાખવાનો વિકલ્પ ઉપલબ્ધ છે. જ્યારે કંપનીનાં વિસ્તાર કે અન્ય કોઈ કારણોસર ભવિષ્યમાં નાણાંની જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે કંપની આ જાળવી રાખેલી કમાણીનો ઉપયોગ કરી શકે છે. જાળવી રાખેલી કમાણી કે નફો કંપની માટે નાણાં મેળવવાનું સરળ અને સુલભ સ્ત્રોત છે.

ડિવિડન્ડનો અર્થ અને પ્રકાર :

ડિવિડન્ડનો અર્થ : ડિવિડન્ડ એ કંપનીની કમાણીના ભાગમાંથી વળતરનું વિતરણ છે અને તે શેરધારકોને ચૂકવવામાં આવે છે.

ડિવિડન્ડનાં પ્રકારો :

(1) **રોકડ ડિવિડન્ડ :** ડિવિડન્ડનું સૌથી સામાન્ય સ્વરૂપ રોકડ ડિવિડન્ડ છે. તેમાં શેરધારકોને શેર દીઠ રોકડ ચૂકવવામાં આવે છે. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ સામાન્ય શેરધારકોને ચૂકવવામાં આવતા ડિવિડન્ડનો દર નક્કી કરે છે અને સામાન્ય શેરધારકો પોતાનો મતદાન અધિકારનો ઉપયોગ કરીને

તે દરને મંજૂર કરે છે. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ ડિવિડન્ડ ચુકવણીની તારીખની ઘોષણા કરે છે અને તે જ તારીખે કંપની દ્વારા શેરધારકોને ડિવિડન્ડ આપવામાં આવે છે. રોકડ ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરવા માટે કંપની પાસે જરૂરી અને પૂરતી રોકડ હોવી જોઈએ.

(2) સ્ટોક ડિવિડન્ડ : સ્ટોક ડિવિડન્ડને બોનસ શેર પણ કહેવામાં આવે છે. ઘણીવાર જ્યારે કંપની પાસે રોકડનો અભાવ હોય ત્યારે શેરધારકોને ખુશ રાખવા માટે કંપની બોનસ શેર આપે છે. ઘણી વાર રોકડ ડિવિડન્ડ સાથે પણ બોનસ શેર આપવામાં આવે છે. દરેક સામાન્ય (ઇક્વિટી) શેરધારકોને તેમનાં મૂળ શેરનાં પ્રમાણે ચોક્કસ સંખ્યામાં વધારાનાં શેરની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ઉદાહરણ તરીકે જો કોઈ વ્યક્તિ પાસે કંપનીનાં 10 શેર હોય અને કંપની દરેક 2 શેર માટે 1 બોનસ શેર જાહેર કરે તો શેરધારકને વધારાના 5 શેર મળે જેને બોનસ શેર કહેવાય અને આ રીતે વ્યક્તિ પાસે ટોટલ 15 શેર થાય.

જો શેરધારકને આવી પરિસ્થિતિમાં નાણાની આવશ્યકતા પડે તો શેરધારક ગૌણ બજારમાં (Secondary Market) શેર વેચી શકે છે. તેને કમાણીનાં મૂડીકરણ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

(3) સંપત્તિ ડિવિડન્ડ : સંપત્તિ (Property) ડિવિડન્ડ ભારતમાં બહુ પ્રચલિત નથી. તેમાં કંપની શેરધારકોને કંપનીની કોઈ સંપત્તિ અથવા કંપનીનાં ઉત્પાદિત નમૂનાઓ કે સેવાઓ ડિવિડન્ડ તરીકે આપે છે. સામાન્ય રીતે ઉત્પાદિત નમૂનાઓને ડિવિડન્ડ તરીકે વહેંચવામાં આવતા નથી. પરંતુ આ પદ્ધતિ પણ સ્વીકૃત ડિવિડન્ડ વિતરણ ગણાય છે. જો કંપની નાણાકીય મુશ્કેલી અનુભવતી હોય તો કંપની તેનાં શેરધારકોને મિલકત/સંપત્તિ ડિવિડન્ડ તરીકે આપવાનું પસંદ કરી શકે છે.

(4) શેરપત્ર/પાવતી પત્ર ડિવિડન્ડ : જ્યારે ડિવિડન્ડ આપવા માટે કંપની પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં ભંડોળનો અભાવ હોય ત્યારે કંપની શેરધારકોને એક વચનપત્ર આપે છે. વચનપત્રમાં એક ભાવિ તારીખનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે અને આ તારીખે કંપની ડિવિડન્ડની રોકડ ચુકવણી અથવા બોનસ શેર દ્વારા ડિવિડન્ડ ચુકવણીનું વચન આપે છે.

(5) પતાવટ ડિવિડન્ડ / ફડયા ડિવિડન્ડ : જ્યારે કંપની શેરધારકોને ધંધામાં રોકેલી મૂળ મૂડી પાછી આપે છે ત્યારે તેને ફડયા ડિવિડન્ડ (Liquidating Dividend) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેને ઘણી વખતે કંપની બંધ કરવાનાં સંકેત તરીકે પણ જોવામાં આવે છે. જ્યારે કંપની નાણાકીય મુશ્કેલીને સામનો કરવામાં અસમર્થ હોય અને કંપનીના સંચાલકો ધંધાને બંધ કરવા માંગતા હોય ત્યારે બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ રોકાણકારોને મૂળ મૂડી ચૂકવવાનું નક્કી કરે છે; પરંતુ, આ ચુકવણી કર્યા પહેલા કંપનીએ તેની બધી અન્ય જવાબદારીઓ ચૂકવવી પડે છે.

ડિવિડન્ડ વહેંચણી સમસ્યા :

દરેક કંપનીને તેનાં રોકાણકારોને ડિવિડન્ડ ચૂકવવાનું આવે ત્યારે ઘણા જ મહત્વનાં નિર્ણયો લેવાનાં આવે છે અને તેનાં લીધે ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવામાં અને તેની વહેંચણી કરવામાં ઘણીવાર સમસ્યાઓ પણ આવે છે. ઓછી વૃદ્ધિ કરતી કંપની સામાન્ય રીતે ડિવિડન્ડ ચૂકવતી નથી અથવા ઓછું ચૂકવે છે; કારણ કે, તેને વધુ વૃદ્ધિ માટે નાણાંની જરૂર હોય છે. ઘણી કંપનીઓ નિયમિત રીતે ચોક્કસ દરે ડિવિડન્ડ ચૂકવે છે તો કોઈવાર અમુક કંપનીઓના ડિવિડન્ડ વહેંચણી દરમાં સંજોગો પ્રમાણે ફેરફાર થતા રહે છે. કંપની માટે ડિવિડન્ડનો દર નક્કી કરવો એ એક ચર્ચાનો પ્રશ્ન બની રહે છે. કંપનીએ કયા પ્રકારનું ડિવિડન્ડ આપવું તે પણ એક મહત્વનો નિર્ણય છે. કંપનીની ડિવિડન્ડ નીતિ કંપનીનાં શેરનાં બજારભાવને અને કંપનીની શાખને પણ અસર કરે છે. ઘણીવાર કર (Tax) પણ ડિવિડન્ડ નીતિ અને વહેંચણી માટે અગત્યનું પરિબળ બની રહે છે.

ડિવિડન્ડ નીતિને અસર કરતા પરિબળો :

કંપનીએ ડિવિડન્ડ નીતિ બનાવતા પહેલાં ચોક્કસ પરિબળોનું વિશ્લેષણ કરવું પડે છે. નીચે આપેલા વિવિધ પરિબળો કંપનીની ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

(1) ધંધા/ઉદ્યોગનો પ્રકાર : જે ધંધામાં કમાણી સ્થિર છે, તે નિશ્ચિત / સ્થિર ડિવિડન્ડ નીતિ અપનાવી શકે છે અને જે ધંધામાં કમાણી અસ્થિર હોય તે અનિશ્ચિત/અસમાન ડિવિડન્ડ નીતિ અપનાવી શકે છે.

(2) કંપનીની આવરદા : નવી રચાયેલી કંપનીને વૃદ્ધિ અને વિસ્તરણ માટે વધુ નાણાંની જરૂર પડે છે. આથી તેમણે જરૂરી નાણાંની આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં રાખીને ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવી પડે છે. જ્યારે સુદૃઢ અને લાંબાગાળાથી સ્થાપિત થયેલી કંપની તેના નફા અને અનામતમાંથી વધુ ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરી શકે છે.

(3) શેરધારકોની અપેક્ષાઓ : શેરધારકોનાં જુદા-જુદા જૂથ અને વર્ગની અપેક્ષાઓ પણ અલગ-અલગ હોય છે. એક નિવૃત્ત શેરધારક અને એક ધનવાન રોકાણકારની જરૂરિયાત અલગ હોય છે. કંપની જુદી-જુદી અપેક્ષાઓને સ્પષ્ટ રીતે સમજીને સફળ ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવાની હોય છે. સામાન્ય રીતે રોકડ ડિવિડન્ડ શેરધારકોને વધુ ખુશ કરે છે.

(4) ભવિષ્યમાં નાણાની આવશ્યકતાઓ / પુન: રોકાણની તક : ડિવિડન્ડ ચુકવણીનો આધાર ભવિષ્યમાં ઊભી થનારી વધારાની નાણાકીય જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે છે. જો કંપનીને ભવિષ્યમાં નફાકારક રોકાણની તકો દેખાય તો કંપની નફાને જાળવી રાખવાનું પસંદ કરે છે; પરંતુ, જો કંપનીને નાણાંની જરૂરિયાત ન હોય અથવા તો વધુ નફાકારક પરિસ્થિતિ ન દેખાતી હોય તો કંપની ઊંચા દરે ડિવિડન્ડ આપવાનું પસંદ કરી શકે છે.

(5) કાનૂની નિયમો : ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરતા પહેલાં કંપનીએ અમુક કાનૂની નિયમોનું પાલન કરવું પડે છે. ધિરાણકર્તાઓનાં હિતને ધ્યાનમાં રાખીને આ નિયમો બનાવવામાં આવે છે. આ નિયમોને ધ્યાનમાં રાખીને ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવામાં આવે છે.

(6) કુગાવો : કુગાવાની પરિસ્થિતિ પણ ડિવિડન્ડ નક્કી કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. કુગાવાનાં પર્યાવરણમાં કંપની નફાનો મોટો ભાગ જાળવી રાખવા માંગે છે અને ઓછામાં ઓછું ડિવિડન્ડ ચુકવવાનું પસંદ કરે છે. કુગાવાની પરિસ્થિતિમાં ભાવ વધે તેમ કંપનીને પણ વધુ નાણાંની જરૂર પડે છે.

(7) દેવાની ચુકવણી : જો કંપની ઉપર વધારે ઋણ હોય તો કંપની પાસે વધુ નફો હોવા છતાં કંપની ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરી શકતી નથી અથવા ઓછા દરે કરે છે. જો કંપની ઉપર દેવું ન હોય અને કંપનીની નફાકારકતા વધુ હોય તો કંપની ઊંચા દરે ડિવિડન્ડ આપી શકે છે.

(8) પ્રવાહિતા / તરલતા : પ્રવાહિતાને ડિવિડન્ડ નીતિ સાથે સીધો સંબંધ છે. ઘણી વખત કંપનીમાં પૂરતા પ્રમાણમાં નફો હોય છે. પરંતુ, નફાનો મોટો ભાગ કંપનીની કાર્યકારી મૂડીમાં રોકાયેલો હોય છે અથવા તો તેનો ઉપયોગ કંપનીની સંપત્તિ ખરીદવામાં થાય છે. આવી સ્થિતિમાં કંપનીની પ્રવાહિતા નબળી બની જાય છે. આવા સંજોગોમાં કંપની ઓછા ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરે છે.

ડિવિડન્ડ નીતિનાં પ્રકાર :

કંપનીની ડિવિડન્ડ નીતિએ ડિવિડન્ડની રકમ અને ચુકવણીનો સમય નક્કી કરવા માટેની એક વ્યૂહરચના છે. ઘણા બધા પરિબળો એકઠા થઈને કંપનીની ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરે છે. ભવિષ્યમાં રોકાણની તકો, ભાવિ કમાણીનો અંદાજ, કરની વિચારણા, નાણાકીય સુગમતા તથા અન્ય કાનૂની નિયંત્રણો કંપનીની ડિવિડન્ડ નીતિને અસર કરે છે.

(1) નિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિ : આ પ્રકારની ડિવિડન્ડ નીતિમાં રોકાણકારોને સામાન્ય દર પર નિયમિત રીતે ડિવિડન્ડ મળે છે. અહીં રોકાણકારો સામાન્ય રીતે નિવૃત્ત વ્યક્તિઓ અથવા સમાજના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગના વ્યક્તિઓ હોય છે, જે સામાન્ય રીતે નિયમિત આવક મેળવવા ઇચ્છતા હોય છે. જો કંપની દર વર્ષે નિયત નફો કરતી હોય ત્યારે જ કંપની નિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિ અપનાવી શકે છે. આ નીતિ શેરધારકોમાં વિશ્વાસ વધારવામાં મદદ કરે છે. તેનાથી શેરનાં

બજારમૂલ્યમાં સ્થિરતા પણ વધે છે.

(2) સ્થિર ડિવિડન્ડ નીતિ : આ પ્રકારની ડિવિડન્ડ નીતિમાં શેરધારકોને અમુક રકમની ચુકવણી કરવામાં આવે છે, તેનાં મુખ્ય તો ત્રણ પ્રકાર છે.

1. શેરદીઠ સ્થિર ડિવિડન્ડ : આ ડિવિડન્ડ નીતિમાં દર વર્ષે શેરધારકોને શેરદીઠ ચોક્કસ રકમની ચુકવણી કરવામાં આવે છે. જ્યારે કંપનીને પૂરતા પ્રમાણમાં નફો ન થયો હોય ત્યારે કંપની તેનાં અનામત ભંડોળનો ઉપયોગ કરીને ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરે છે.

2. સ્થિર ચુકવણી ગુણોત્તર : આ ડિવિડન્ડમાં દર વર્ષે શેરધારકોને ચોક્કસ ટકાવારી કે ગુણોત્તરમાં ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરવામાં આવે છે. જો કંપની સ્થિર કમાણી ધરાવતી હોય તો આ ડિવિડન્ડ નીતિનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.

3. સ્થિર ડિવિડન્ડ વધારાનું ડિવિડન્ડ : આ ડિવિડન્ડ નીતિમાં કંપની દર વર્ષે અમુક નિશ્ચિત દરે ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરે છે; પરંતુ, જો કંપની કોઈ વર્ષે વધારે નફો કરે તો કંપની શેરધારકોને વધારાનું ડિવિડન્ડ પણ આપે છે.

(3) અનિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિ : જે કંપની શેરધારકોને નિયમિત રીતે ડિવિડન્ડ ચૂકવી શકતી નથી તેવી કંપનીઓ અનિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિ અપનાવે છે. જ્યારે કંપનીની કમાણી અનિશ્ચિત હોય અથવા કંપનીમાં તરલતાનો અભાવ હોય અથવા તો કંપનીનો વ્યવસાય સફળ ન હોય ત્યારે કંપની અનિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિને અનુસરે છે.

(4) શેષફાજલ ડિવિડન્ડ નીતિ : આ ડિવિડન્ડ નીતિને અસ્થિર ડિવિડન્ડ નીતિ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ નીતિમાં કંપની મૂડી ખર્ચ અને કાર્યકારી મૂડી માટે ચુકવણી કર્યા પછી જે રકમ વધે તેનો ઉપયોગ ડિવિડન્ડ ચુકવણી માટે કરે છે. આ નીતિથી રોકાણકારોને ચૂકવવામાં આવતા ડિવિડન્ડ ઉપર દર વર્ષે બદલાવ આવે છે.

ડિવિડન્ડ જાહેરાત અને ચુકવણી અંગેના નિયમો :

(1) ડિવિડન્ડની ભલામણ કરવાનો અધિકાર : ડિવિડન્ડની ભલામણ કરવાનો અધિકાર બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ પાસે છે. જ્યારે બોર્ડ ડિવિડન્ડની ભલામણ કરશે ત્યારે શેરધારકો સામાન્ય સભામાં ડિવિડન્ડ જાહેર કરી શકે છે. જો કે શેરધારકો કંપનીના દિગ્દર્શકોને ડિવિડન્ડ માટે ભલામણ કરવાનો આગ્રહ કરી શકતા નથી. ઘણીવાર કંપની પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં નફો હોય તો પણ કંપનીની નાણાકીય સ્થિરતાના હિતમાં રહીને ડિવિડન્ડની ભલામણ કે ઈન્કાર કરી શકે છે.

(2) ડિવિડન્ડ જાહેર કરવાનો અધિકાર : વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં ફક્ત શેરધારકો જ ડિવિડન્ડ જાહેર કરી શકે છે. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ ડિવિડન્ડનો દર નક્કી કરે છે અને શેરધારકોને તે જાહેર કરવા ભલામણ કરશે. સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરી શેરધારકો ડિવિડન્ડ જાહેર કરી શકે છે. શેરધારકો ડિવિડન્ડનો સમાન દર સ્વીકારી શકે છે અથવા તેને ઘટાડી શકે છે. જો કે તેઓ દિગ્દર્શકો દ્વારા ભલામણ કરેલા ડિવિડન્ડનાં દરમાં વધારો કરી શકતા નથી.

(3) નફામાંથી ડિવિડન્ડની ચુકવણી : કંપની નફામાંથી ડિવિડન્ડ જાહેર કરે છે અને ચુકવણી પણ કરે છે. કંપની તેના વર્તમાન નફામાંથી અથવા પાછલાં વર્ષનાં નફામાંથી ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરે છે. કંપની તેની મૂડીમાંથી ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરી શકતી નથી. જો કંપની મૂડીમાંથી ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરે તો તેને અનધિકૃત રીતે મૂડીનો ઘટાડો થયો છે તેમ કહી શકાય અને તે સત્તા બહારનું ગણી શકાય અને તેના માટે કંપનીનાં દિગ્દર્શકો સંયુક્ત અને વ્યક્તિગત રીતે જવાબદાર બને છે.

(4) ઘટાડા માટે જોગવાઈ : ડિવિડન્ડ માત્ર નફામાંથી જ જાહેર કરી શકાય છે. વર્તમાન વર્ષનો ઘટાડો (અવમૂલ્યન) અને જો પાછલાં વર્ષનો ઘટાડો હોય તો તે બંને બાદ કર્યા બાદ જે નફો વધે તેનાં પર ડિવિડન્ડ જાહેર કરી શકાય છે. જો કે કેન્દ્ર સરકાર જાહેર જનતાનાં હિતમાં કોઈ પણ કંપનીને આ જવાબદારીમાંથી છૂટ આપી શકે છે.

(5) પાછલા વર્ષોમાં થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ : જો કંપનીને આગળનાં વર્ષોમાં નુકસાન થયું હોય તો તે નુકસાનને વર્તમાન સમયના નફા સામે વાળીને બાકી વધતા નફામાંથી ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરી શકાય છે.

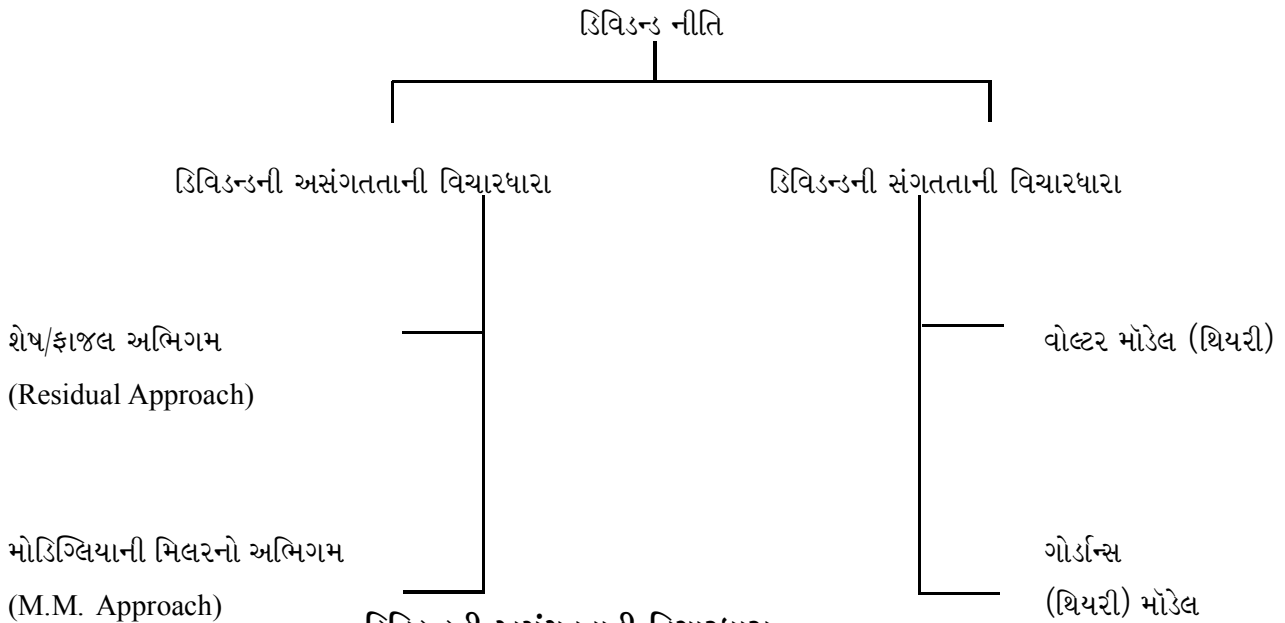
(6) ડિવિડન્ડની રોકડ ચુકવણી : ડિવિડન્ડ ફક્ત રોકડમાં ચુકવવામાં આવે છે. ઘણીવાર કંપની શેરધારકોને બોનસ શેર દ્વારા પણ ડિવિડન્ડની ચુકવણી કરે છે.

(7) અનામત પર સ્થાનાંતરણ : કંપનીધારા પ્રમાણે દરેક કંપનીએ ડિવિડન્ડ જાહેર કર્યા પહેલા નફાના અમુક ટકા (ભાગ) અનામત ખાતે સ્થાનાંતર કરવાનો હોય છે. આ ભાગ કંપનીના નફાના 10% કરતા વધવો જોઈએ નહીં. આ ટકાવારી કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સૂચવવામાં આવે છે.

(8) ડિવિડન્ડ વોરંટ : કંપનીએ ડિવિડન્ડ જાહેર કર્યા પછી, 30 દિવસની અંદર ડિવિડન્ડ વોરંટ મોકલવાનું હોય છે. જો ડિવિડન્ડ જાહેરાતના 30 દિવસની મુદતની સમાપ્તિ પછી 7 દિવસની અંદર ડિવિડન્ડ પર કોઈ હક-દાવો ન લાગે કે ડિવિડન્ડ ન ચુકવાય તો તેને “ન ચુકવાયેલા ડિવિડન્ડ” ખાતામાં સ્થાનાંતરણ કરવાની ગોઠવણી કરવાની જવાબદારી પણ કંપનીની હોય છે.

ડિવિડન્ડ નીતિ અને શેરનું મૂલ્યાંકન

જો શેરધારકોની સંપત્તિમાં મહત્તમ વધારો થાય તો જ કંપનીના મૂલ્યને મહત્તમ કરી શકાય છે. કંપનીનાં ડિવિડન્ડની કંપનીનાં મૂલ્યાંકન પર થતી અસરો અંગે વિરોધાભાષી અભિપ્રાયો જોવા મળે છે. એક વિચારધારા પ્રમાણે ડિવિડન્ડ નીતિ કંપનીના શેરધારકોની સંપત્તિને અસર કરતી નથી, જ્યારે બીજી વિચારધારા પ્રમાણે ડિવિડન્ડ નીતિથી કંપનીના શેરધારકોની સંપત્તિમાં (શેરકિંમત) અસર કરે છે અને તેથી ડિવિડન્ડ નીતિની પણ કંપનીના મૂલ્યાંકન પર અસર થાય છે.

ડિવિડન્ડની અસંગતતાની વિચારધારા :

(1) શેષ-ફાજલ અભિગમ : આ અભિગમ મુજબ ડિવિડન્ડ નિર્ણય શેરધારકોની સંપત્તિ તેમ જ કંપનીનાં મૂલ્યને અસર કરતો નથી. રોકાણકારો ફક્ત ડિવિડન્ડ કમાવવા માંગતા નથી; પણ, તેઓ તેમના રોકાણ ઉપર ઉચ્ચ વળતર પણ ઇચ્છે છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે, જો શેરધારકોને એવી ખાતરી હોય કે કંપની જે નફો પોતાની પાસે રાખવા માગે છે તેનો ઉપયોગ ભવિષ્યમાં નફાકારક યોજનાઓમાં થવાનો છે અને તેમાંથી ઊંચું ડિવિડન્ડ મળવાની તક છે તો શેરધારકો કંપનીને પોતાના નાણાં રોકવાનું કહી શકે છે; પરંતુ, જો શેરધારકોને લાગે કે ભવિષ્યની યોજના નફાકારક નથી તો તે તરત જ ડિવિડન્ડ ચુકવણીની માંગણી કરશે.

(2) મોડિગ્લિયાની - મિલરનો અભિગમ (M.M. Approach) : આ અભિગમ મુજબ

ડિવિડન્ડ નિર્ણય શેરધારકોની સંપત્તિ તેમ જ કંપનીના મૂલ્યને અસર કરતો નથી. કંપનીનાં મૂલ્યનો સીધો આધાર કંપનીની કમાણી અને રોકાણની નીતિ દ્વારા થાય છે.

આ અભિગમની અમુક ધારણાઓ છે, જે નીચે મુજબ છે :

1. કોઈ કર નથી
2. એક સંપૂર્ણ બજાર છે.
3. રોકાણકારો બુદ્ધિપૂર્વક કાર્ય કરે છે.
4. કોઈ વ્યવહાર ખર્ચ થતા નથી.
5. ધંધાની બધી કમાણી શેરધારકોને થાય છે.
6. કંપની કડક રોકાણનીતિનો અમલ કરે છે.

$$P_0 = \frac{D_1 + P_1}{1 + K_e}$$

અહીં, P_0 = શરૂઆતમાં શેરનો બજારભાવ

P_1 = અંતભાગમાં શેરની બજારકિંમત

D_1 = વર્ષનાં અંતે ચૂકવવામાં આવતું ડિવિડન્ડ

K_e = ઇક્વિટીનો ખર્ચ

નીચેનાં અભિગમો પર આ થિયરીની ટીકા કરવામાં આવી છે :

1. સંપૂર્ણ મૂડીબજાર ખરેખર અસ્તિત્વમાં નથી.
2. કંપનીએ તરણખર્ચ (Aotation cost) ભરવો પડશે.
3. કર અસ્તિત્વમાં છે.
4. કોઈ કડક રોકાણનીતિ નથી.
5. કંપનીની માહિતિ બધા માટે ઉપલબ્ધ છે.

ડિવિડન્ડની સંગતતાની વિચારધારા :

(1) વોલ્ટરની થિયરી : આ અભિગમ મુજબ ડિવિડન્ડ નીતિ શેરધારકોની સંપત્તિ તેમજ કંપનીનાં મૂલ્યને અસર કરે છે. મૂડીનાં ખર્ચ અને વળતરનાં દર વચ્ચેનો સંબંધ ડિવિડન્ડ નીતિ નક્કી કરવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આ થિયરી પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની પેઢી/કંપની હોય છે.

(a) વૃદ્ધિ કરતી પેઢી : આવા કિસ્સામાં $r > k$, એટલે કે કંપનીનાં વળતરનો દર તેનાં આવશ્યક દર કરતાં ઊંચો હોય છે. આ કંપનીઓ આવા સમયે મહત્તમ મૂલ્ય ધરાવતી હોય છે અને તેનો મહત્તમ ચુકવણી ગુણોત્તર 0% હશે.

(b) નીચે પડતી / ઘટતી જતી પેઢી : આવા કિસ્સામાં $r < k$, એટલે કે કંપનીનાં વળતરનો દર તેનાં આવશ્યક દર કરતા ઓછો હોય છે. કંપની પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં નફો હોતો નથી અને આવી કંપનીઓએ બધા જ નફાની ડિવિડન્ડ તરીકે ચુકવણી કરવી પડે છે. અહીં ડિવિડન્ડ મહત્તમ ચુકવણી ગુણોત્તર 100% હશે.

(c) સામાન્ય પેઢી : આવા કિસ્સામાં $r = k$, એટલે કે શેરધારકોને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વળતર મળશે. અહીં કોઈ શ્રેષ્ઠ ચુકવણી ગુણોત્તર નથી.

આ થિયરીની નીચે પ્રમાણેની ધારણાઓ છે.

1. શેરદીઠ કમાણી / શેર દીઠ ડિવિડન્ડ બદલાતા નથી.
2. કંપની દ્વારા નાણાં મેળવવા માટે બાહ્ય સ્ત્રોતનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી.
3. કંપની પાસે લાંબું જીવન છે.

4. આંતરિક વળતર દર અને મૂડીની કિંમત સ્થિર/શાશ્વત છે.
પરંતુ વાસ્તવમાં કંપનીનો આંતરિક વળતર દર અને મૂડીની કિંમત હંમેશા સ્થિર હોતી નથી અને વાસ્તવિક જીવનમાં કંપનીને બાહ્યસ્ત્રોતની જરૂર પડે છે. અને ઘણી વાર કંપની નાણાં મેળવવા માટે બાહ્ય સ્ત્રોતનો ઉપયોગ કરે છે.

$$P = \frac{DPS + \frac{r}{k} [EPS - DPS]}{K}$$

Here ;

P = શેરની બજારકિંમત

DPS = શેર દીઠ ડિવિડન્ડ

EPS = શેરદીઠ કમાણી

r = કંપનીનાં વળતરનો દર

k = મૂડીનો ખર્ચ

(2) ગોર્ડાન્સની થિયરી : આ થિયરી પ્રમાણે શેરનું બજાર મૂલ્ય એ શેરનાં ડિવિડન્ડ વર્તમાન મૂલ્ય જેટલું હોય છે. આ સિદ્ધાંત/થિયરીમાં નીચે પ્રમાણેની ધારણાઓ છે :

1. કોઈ કંપની કર નથી.
2. કંપની દ્વારા નાણાં મેળવવા માટે બાહ્ય સ્ત્રોતનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી.
3. આંતરિક વળતર દર અને મૂડીની કિંમત સ્થિર છે.
4. મૂડીનો ખર્ચ (મૂડીની કિંમત) વૃદ્ધિ દર કરતા વધારે છે.

$$P_0 = \frac{EPS(1-b)}{K - b \times r}$$

અહીં P = શેરની બજારકિંમત

b = નફાની જાળવણીનો દર

r = વળતરનો દર,

k = મૂડીખર્ચનો દર

પરંતુ વાસ્તવિકતામાં આંતરિક વળતર દર અને મૂડીની કિંમત હંમેશા સ્થિર રહેતી નથી અને કંપનીને નાણાં મેળવવા માટે બાહ્ય સ્ત્રોતની પણ જરૂર પડે છે.

- (6) AB લિમિટેડ કંપનીની શેરદીઠ કમાણી રૂ. 10 છે. કંપનીનો ડિવિડન્ડ ચુકવણી ગુણોત્તર 50% છે. કંપનીનાં વળતરનો દર 20% છે અને મૂડીનો ખર્ચ 12% છે. વોલ્ટર થિયરીનો ઉપયોગ કરીને કંપનીનાં શેરની બજાર કિંમત શોધો.

$$P = \frac{DPS + \frac{r}{k} [EPS - DPS]}{K}$$

$$= \frac{5 + \frac{0.20}{0.12} [10 - 5]}{0.12}$$

$$= 111Rs$$

શેરની બજાર કિંમત 111 રૂપિયા થશે.

$$\begin{aligned}\text{ડિવિડન્ડ} &= \text{કમાણી} \times \text{ડિવિડન્ડ ગુણોત્તર} \\ &= 10 \times 50\% \\ &= 5 \text{ રૂ.}\end{aligned}$$

$$\text{વળતરનો દર} = r = 20\%$$

$$\text{મૂડીનો દર} = K = 12\%$$

- (7) અરિહંત કંપનીની શેરદીઠ કમાણી 100 રૂ. છે. કંપનીનો ડિવિડન્ડ ચુકવણી ગુણોત્તર 90% છે. જો કંપનીનાં વળતરનો દર 8% હોય અને કંપનીનાં મૂડી ખર્ચનો દર 10% હોય તો ગોર્ડોન્સની થિયરીનો ઉપયોગ કરીને શેરનો બજારભાવ શોધો.

$$\begin{aligned}P_0 &= \frac{\text{EPS}(1-b)}{k-b \times r} \\ &= \frac{100(1-0.10)}{0.10 - (0.10 \times 0.08)} \\ &= \frac{9}{0.10 - 0.008} \\ &= \frac{9}{0.092} \\ &= 98 \text{ રૂ.}\end{aligned}$$

શેરનો બજારભાવ 98 રૂ. થશે.

$$\text{કંપનીની વૃદ્ધિ (9)} = b \times r$$

$$b = \text{જાળવણીનો દર}$$

$$r = \text{કંપનીનાં વળતરનો દર}$$

$$\text{eps} = \text{શેરદીઠ કમાણી}$$

$$\begin{aligned}\text{જાળવણી દર} &= 1 - \text{ડિવિડન્ડ ચુકવણી દર} \\ &= 1 - 0.90 \\ &= 0.10X\end{aligned}$$

સ્વાધ્યાય

- (1) નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો.
 1. ડિવિડન્ડનાં મુખ્ય પ્રકાર જણાવો.
 2. ડિવિડન્ડ વહેંચણીની નીતિ નક્કી કરતી વખતે ઉદ્ભવતી સમસ્યાઓ જણાવો.
 3. ગોર્ડોન્સની થિયરીની મુખ્ય ધારણાો જણાવો.
- (2) નીચેના પ્રશ્નોના વિગતવાર જવાબ આપો.
 1. ડિવિડન્ડ નીતિને અસર કરતા પરિબળો વિગતવાર જણાવો.
 2. ડિવિડન્ડ નીતિના મુખ્ય પ્રકાર જણાવો.
 3. ડિવિડન્ડ જાહેરાત અને ચુકવણી અંગેનાં નિયમોની ચર્ચા કરો.
 4. ડિવિડન્ડ અસંગતતાની વિચારધારાના અભિગમ સમજાવો.
 5. ડિવિડન્ડ સંગતતાની વિચારધારાના અભિગમ સમજાવો.
- (3) ટૂંકનોંધ લખો.
 1. રોકડ ડિવિડન્ડ

2. સ્ટોક ડિવિડન્ડ
3. સ્થિર ડિવિડન્ડ નીતિ
4. શેષ ફાજલ અભિગમ
5. મોડિગ્લિયાની મિલરનો અભિગમ

(4) ખાલી જગ્યા પૂરો.

1. એ કંપનીની કમાણીનાં ભાગમાંથી વળતરનું વિતરણ છે.
2. એ ડિવિડન્ડનું સૌથી સામાન્ય સ્વરૂપ છે.
3. જે કંપની શેરધારકોને નિયમિત રીતે ડિવિડન્ડ ચૂકવી શકતી નથી. તે કંપની ડિવિડન્ડ નીતિ અપનાવે છે.
4. કંપનીએ ડિવિડન્ડ જાહેર કર્યા પછી દિવસની અંદર ડિવિડન્ડ વોરંટ મોકલવાનું હોય છે.

જવાબ : 1. ડિવિડન્ડ 2. રોકડ 3. અનિયમિત 4. 30

(5) નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો.

1. ડિવિડન્ડને બોનસ શેર પણ કહેવામાં આવે છે.
(A) રોકડ (B) સ્ટોક (C) સંપત્તિ ડિવિડન્ડ (D) ફંડયા
2. ડિવિડન્ડ નીતિમાં કંપની મૂડીખર્ચ અને કાર્યકારી મૂડી માટે ચુકવણી કર્યા પછી જે રકમ વધે તેનો ઉપયોગ ડિવિડન્ડ ચુકવણી માટે કરે છે.
(A) નિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિ (B) સ્થિર ડિવિડન્ડ નીતિ (C) અનિયમિત ડિવિડન્ડ નીતિ (ડ) શેષ ફાજલ ડિવિડન્ડ નીતિ
3. પેઢીમાં કંપનીના વળતરનો દર આવશ્યક દર કરતાં ઊંચો હોય છે.
(A) ઘટતી જતી પેઢી (B) વૃદ્ધિ કરતી પેઢી (C) સામાન્ય પેઢી (ડ) માંદી પેઢી
4. ઘટતી જતી પેઢીમાં કંપનીનાં વળતરનો દર આવશ્યક દર કરતાં હોય છે.
(A) વધુ (B) ઓછો (C) સમાન (ડ) અસમાન
5. વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં ડિવિડન્ડનો દર નક્કી કરે છે અને ને તે જાહેર કરવા ભલામણ કરે છે.
(1) કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર
(2) રાજ્ય સરકાર, કેન્દ્ર સરકાર
(3) શેરધારકો, બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ
(4) બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ, શેરધારકો

જવાબ :

- (1) સ્ટોક
- (2) શેષ ફાજલ ડિવિડન્ડ નીતિ
- (3) વૃદ્ધિ કરતી પેઢી
- (4) ઓછો
- (5) બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ, શેરધારકો

- 8.0 ઉદ્દેશ
- 8.1 પ્રસ્તાવના
- 8.2 નાણાકીય વ્યવસ્થાનો અર્થ
- 8.3 નાણાકીય વ્યવસ્થાના લક્ષણો
- 8.4 નાણાકીય વ્યવસ્થાના કાર્યો અને નાણાકીય બજારોનું વર્ગીકરણ
- 8.5 મૂડી બજાર
- ઔદ્યોગિક જમીનગીરી
 - સરકારી જમીનગીરી
 - લાંબાગાળાની લોન
- 8.6 નાણાં બજાર
- કોલમની (નોટિસ મની)
 - ટ્રેઝરી બિલ
 - ટૂંકાગાળા લોન બજાર
- 8.7 ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાનો વિકાસ
- 8.8 ફોરેન એક્સચેન્જ માર્કેટ
- 8.9 ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાની નબળાઈઓ
- 8.10 નાણા બજાર તથા મૂડી બજાર વચ્ચેનો તફાવત
સ્વાધ્યાય (તમારી પ્રગતિ ચકાસો)
- 8.0 ઉદ્દેશ

8.1 પ્રસ્તાવના :

આજના વિકસતાં જતાં અર્થતંત્રનાં કારણે જુદાં જુદાં ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર વિકાસ થયો છે. જેના કારણે આર્થિક વિકાસ ઝડપી બન્યો છે. એકાંકી વેપારી તથા ભાગીદારીની મર્યાદાને કારણે કંપની અસ્તિત્વમાં આવી તથા મૂડીના એકત્રીકરણ તથા બચતનો એક નવો માર્ગ ખૂલ્યો છે. 1991 પહેલાં આ ક્ષેત્રમાં ઘણા અવરોધો હતાં; પરંતુ, 1991ની ઉદારીકરણની નીતિએ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે કંપનીને તેની વ્યૂહરચના ઘડવા ફરજ પાડી.

સામાન્ય રીતે માનવી તેની વર્તમાન આવકમાંથી પોતાની જરૂરિયાતને આધારે તાર્કિક રીતે એવી તકોમાં રોકાણ કરે છે કે ભવિષ્યમાં તેને નિશ્ચિત ધોરણે વળતર રૂપે ડિવિડન્ડ, વ્યાજ કે ડિપોઝિટ, P.F.ના રૂપે નાણાં મળે.

દરેક દેશનો આર્થિક વિકાસ તેની સશક્ત નાણાકીય વ્યવસ્થા પર આધાર રાખે છે. જે દેશની નાણાકીય વ્યવસ્થા યોગ્ય હોય તો તેનો પ્રમાણમાં આર્થિક વિકાસ ઝડપી બને છે.

નાણાકીય વ્યવસ્થા એ રોકાણકારો તથા બચતકારો વચ્ચે કડી સમાન છે, જે આર્થિક વિકાસ માટે લ્યુબ્રિકન્ટનું કાર્ય કરે છે.

8.2 નાણાકીય વ્યવસ્થાનો અર્થ :

→ પ્રો. પ્રસન્ન ચંદ્રાના મત મુજબ,

“નાણાકીય વ્યવસ્થાએ વિવિધ સંસ્થાઓ, બજારો અને સાધનોની બનેલી છે. જે એક બીજા સાથે યોગ્ય સંબંધ ધરાવે છે, અને મુખ્ય માધ્યમો પૂરા પાડે છે, જેના દ્વારા બચતોનું રોકાણમાં રૂપાંતર થાય.”

→ પ્રો. એચ. બી. ગુમાના મતે,

“નાણાકીય વ્યવસ્થા એ સંસ્થાઓના સમૂહની ગોઠવણી છે, જેના દ્વારા અર્થતંત્રમાં ઉપલબ્ધ બચતોને ગતિશીલ કરવામાં આવે છે.”

8.3 નાણાકીય વ્યવસ્થાનાં લક્ષણો :

- (1) નાણાકીય વ્યવસ્થાએ સંસ્થાઓ, બજારો તથા સાધનો જેવાં અંગોની બનેલી છે.
- (2) નાણાકીય વ્યવસ્થાના વિવિધ અંગો આંતરિક રીતે સંકળાયેલાં છે.
- (3) બજારોમાં નિર્ધારિત પ્રણાલીને અનુસરવામાં આવે છે.
- (4) નાણાકીય વ્યવસ્થાનું મુખ્ય કાર્ય બચતોનું રોકાણોમાં સરળતાથી રૂપાંતર કરવાનું છે.
- (5) બચતોનું યોગ્ય રોકાણ થતા આર્થિક વિકાસને ગતિશીલતા મળે છે.
- (6) રોકાણકારો તથા બચતો વચ્ચે મધ્યસ્થીઓ સેતુનું કાર્ય કરે છે.
- (7) નાણાં બજારનું વિવિધ કાયદાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા નિયંત્રણ કરવામાં આવે છે.
- (8) સામાન્ય રીતે નાણાકીય બજારને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે,
 - (i) સંગઠિત બજાર
 - (ii) અસંગઠિત બજાર

8.4 નાણાકીય વ્યવસ્થાનાં કાર્યો

(1) નાણાકીય મિલકત તરીકે બચતરૂપ રોકાણો :

નાણાકીય વ્યવસ્થાનું મુખ્ય કાર્ય બચતોને પ્રોત્સાહન આપવાનું છે. જુદા જુદા રોકાણકારો અલગ અલગ હેતુથી રોકાણ રૂપી બચતોને રોકાણમાં રૂપાંતરિત કરે છે. નાણાકીય વ્યવસ્થા વિવિધ નાણાકીય બજારોના માધ્યમથી વિભિન્ન પ્રકારની નાણાકીય મિલકત તરીકે રોકાણની સગવડ પૂરી પાડે છે.

(2) બચતોને પ્રોત્સાહન :

નાણાકીય વ્યવસ્થા દ્વારા બચતોને બે રીતે પ્રોત્સાહન મળે છે. જેમાં રોકાણકાર સીધી રીતે પોતાની પસંદગી મુજબ નાણાંની બચત કરે છે. જ્યારે નોકરી કરતી વ્યક્તિ કરવેરામાં રાહત મેળવવા PPF, પોસ્ટ ઓફિસ વગેરેમાં બચત કરે છે. એક આંકડાકીય માહિતી મુજબ 1958માં ભારતમાં રાષ્ટ્રીય બચતોનો દર 10%ની આસપાસ હતો, જે 1990માં 25% જેટલો વધવા પામ્યો છે.

(3) ભંડોળનું રોકાણ :

નાણાકીય વ્યવસ્થા દ્વારા પ્રાપ્ત ભંડોળોનું દરેક ક્ષેત્રમાં યોગ્ય રોકાણ થવું જરૂરી છે, જે માટે નાણાકીય વ્યવસ્થા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. નાણાકીય વિકાસના કારણે ધિરાણની સવલતો સરળ અને ઝડપી બની છે. 1977-78 દરમિયાન લાંબાગાળાના રોકાણો શેર અને ડિબેન્ચરમાં આ રકમ 2.01 બિલિયન હતી, જે 2017-18માં વધીને રૂ. 1509.48 બિલિયન થવા પામી છે. આ ભંડોળમાં રોકાણની ગતિશીલતા સૂચવે છે.

(4) ટૂંકા તથા લાંબાગાળાનાં રોકાણ :

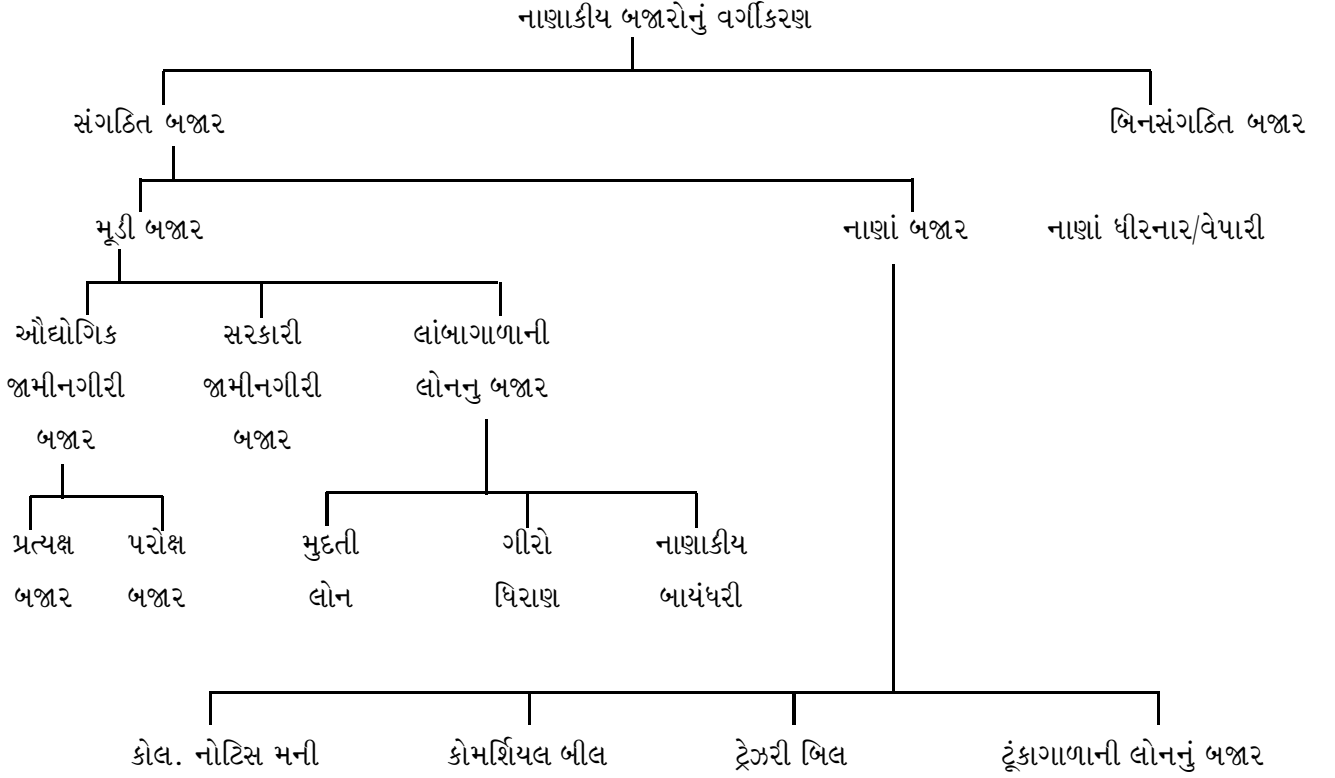
ભંડોળનું સર્જન લાંબા તથા ટૂંકાગાળા પૂરતા મર્યાદિત નથી. એકમને એક દિવસથી એક વર્ષ સુધીની નાણાકીય જરૂરિયાત પડે છે, જે માટે એક વર્ષ સુધીની જરૂરિયાત માટે નાણાં બજાર તથા

એક વર્ષથી વધુની જરૂરિયાત માટે મૂડી બજાર પોતાની ભૂમિકા ભજવે છે. ટૂંકાગાળામાં ભંડોળ માટે ટ્રેઝરી બીલ કોમર્શિયલ પેપર, કોમર્શિયલ બિલનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે લાંબાગાળા માટે શેર, ડિબેન્ચર, લોન, ડિપોઝીટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(5) નાણાકીય સેવાઓની સગવડ

નાણાકીય બજાર દ્વારા નાણાકીય સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

દા.ત. મ્યુચ્યુઅલ ફંડ, મર્ચન્ટ બેન્કિંગ વગેરે નાણાકીય સેવાઓ રોકાણકારો તથા બચતકારો વચ્ચે મધ્યસ્થીની કામગીરી બજાવે છે.

8.5 મૂડી બજારનો અર્થ :

મૂડી બજાર એટલે કંપનીઓ, સરકારો કે અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા લાંબાગાળાના ઉપયોગ માટે નાણાં ઊભા કરવામાં આવે છે, અને તેના બદલામાં નાણાકીય સાધન બહાર પાડવામાં આવે છે. મૂડી બજાર એ લાંબાગાળાની નાણા પ્રાપ્તિ માટે સેવાઓ પૂરી પાડે છે. આ બજારમાં નાણાકીય સાધનોનો સમયગાળો એક વર્ષ કરતા વધુ સમયનો હોય છે.

મૂડી બજારને મુખ્યત્વે ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

(1) ઔદ્યોગિક જામીનગીરી બજાર :

આ પ્રકારની જામીનગીરીઓ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્ર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જેમાં ઇક્વિટી શેર, પ્રેફરન્સ શેર, ડિબેન્ચર્સ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. SEBI ના નિયમોને આધિન રહીને આ બજાર કાર્ય કરે છે, જેને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

(1) પ્રત્યક્ષ બજાર : આ બજારમાં કંપની દ્વારા જાહેર પ્રજા માટે પ્રથમ વખત જ જામીનગીરી બહાર પાડવામાં આવે છે. જેમાં શેર, હક્કના શેર, ખાનગી ફાળવણી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, જેના કારણે મૂડી સર્જન થાય છે.

(2) **પરોક્ષ બજાર :** આ બજારમાં પ્રત્યક્ષ બજારમાંથી પસાર થયેલી જામીનગીરીનું ખરીદ વેચાણ કરવામાં આવે છે. આ અંગેની સેવા સ્ટોક એક્ષચેન્જ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

(2) **સરકારી જામીનગીરી :**

ભારતની રાજ્ય વ્યવસ્થાને શ્રી ટાયર વ્યવસ્થામાં વહેંચી શકાય. જેમાં સરકાર ₹ રાજ્ય સરકાર ₹ સ્થાનિક રાજ્યની સરકાર, આ ત્રણેયનો સમાવેશ થાય છે.

આમ સરકારને વિકાસ માટે પહોંચી વળવા નાણાની જરૂરિયાત રહે છે. તેથી સરકાર દ્વારા પણ જામીનગીરી બહાર પાડવામાં આવે છે, જેને GILT-EDGED SECURITIES MARKET કહ્યું છે.

સામાન્ય રીતે કોમર્શિયલ બેંકો દ્વારા મોટા પ્રમાણમાં આ જામીનગીરીમાં રોકાણ કરવામાં આવે છે.

ભારત સરકાર જુદા જુદા સમયે નીચે પ્રમાણે જામીનગીરી બહાર પાડે છે.

- (1) સ્થિર કૂપન દર જામીનગીરી
- (2) પરિવર્તનશીલ કૂપન દર જામીનગીરી
- (3) શૂન્ય કૂપન બોન્ડ
- (4) નિર્ધારિત દાતાઓમાં મળેલ રકમ અંગેની જામીનગીરી
- (5) ડેરિવેટિવ સંબંધી જામીનગીરી

(3) **લાંબાગાળાની લોન :**

કંપનીને મૂડી ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે તથા સંશોધન તથા વિકાસ માટે લાંબાગાળાની મૂડીની જરૂરિયાત પડે છે. કંપનીની આ પ્રકારની જરૂરિયાત સામાન્ય રીતે કોમર્શિયલ બેન્ક અથવા ડેવલોપમેન્ટ બેન્ક દ્વારા પૂરી થાય છે. આ બજારમાં લોન દ્વારા નાણાકીય જરૂરિયાતો પૂર્ણ થાય છે. આ બજારને ત્રણ પેટા વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

(a) **મુદતી લોન બજાર :** આઝાદી પછી તથા બેંકોને રાષ્ટ્રીયકરણ પહેલાં એટલે કે 1969 પહેલાં રાજ્ય તથા રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ કંપનીને લોન આપવા આ વ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં આવી. આ બેંકોને FDIS (Financial Development Banks) તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. જેમાં IDBI, ICICI, IFCI જેવી સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. જે લોનની સાથે સાથે સારી રોકાણની તકો તથા પ્રોજેક્ટના મૂલ્યાંકન અંગે પણ માર્ગદર્શન આપે છે.

(b) **ગીરો ધીરાણ :** આ બજારમાં બેંક પાસેથી લોન લેનારની સ્થાવર મિલકતો ગીરો રાખવામાં આવે છે. જેમાં ધિરાણ કરનાર મિલકતની માલિકીના મૂળ દસ્તાવેજો હસ્તગત કરે છે તથા લોન આપે છે, અને લોન ચૂકવાઈ જતા દસ્તાવેજ પરત કરવામાં આવે છે. જ્યારે અન્ય પ્રકારમાં લોનનું ચુકવણું ન થાય ત્યાં સુધી મિલકત નાણાં ધીરનારના નામે કાયદેસરની રીતે ફેરબદલ કરવામાં આવે છે. કેટલીક વખત મિલકત પર એક કરતા વધુ બોજ પણ ઊભો કરવામાં આવે છે.

ભારતીય ગીરો બજાર ભારતમાં બેંકિંગ નાણાકીય સેવાઓનું અગત્યનું ધિરાણકેન્દ્ર છે. પ્રવર્તમાન સંજોગોમાં HDFC તથા SBI તેમાં આગેવાની ધરાવે છે.

- આ ઉપરાંત ICICI, UCO વગેરે બેંકો પણ ગૃહ ધિરાણ આપે છે.
- ભારતમાં ગીરો ધિરાણ જુદા જુદા ક્ષેત્ર, જેવાં કે, સિનેમાઘરો, દવાખાના, શૈક્ષણિક, રેસ્ટોરાં, હોટેલ્સ વગેરેમાં પણ મળે છે.

(c) **નાણાકીય બાંધધરી બજારો :** આ બજારમાં ત્રણ પક્ષકારો સંકળાયેલા છે.

- (1) નાણાં ધીરનાર (2) નાણાં લેનાર (3) બાંધધરી આપનાર

નાણાં લેનાર

બાંધધરી આપનાર

નાણાં ધીરનાર

બાંધધરી આપનાર નાણાં લેનારની શાખ પાત્રતા વધારે છે, તથા તેના વતી જવાબદારી સ્વીકારે છે. જો નાણા લેનાર નક્કી કરેલી તારીખે નાણાં ન ચૂકવે તો તે જવાબદારી બાંધધરી આપનારની બને છે.

ભારતમાં કોમર્શિયલ બેંકો અને ડેવલપમેન્ટ બેંકો આ પ્રકારની સગવડો પૂરી પાડે છે. આ પ્રકારના સેવાઓ વ્યક્તિગત તથા કોર્પોરેટ બન્ને સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ હોય છે. આ સેવાઓ બેંકો ઉપરાંત બાંધધરી સંસ્થાઓ, જેવી કે, ECGC (Export Credit Gurantee Corporation) જે Credit risk Insnrance પણ આપે છે. DICGS (Deposits Insurace & Credit Gurantee Corporation) પણ આ સેવા પૂરી પાડે છે.

8.6 નાણા બજાર :

અર્થ :

“નાણાં બજાર એટલે એવું બજાર કે, જેમાં નાણાકીય મિલકતો અને એક વર્ષ કરતા ઓછા સમયની જામીનગીરીનાં વ્યવહારો થાય.”

આ બજાર એ ટૂંકાગાળાની સવલત પૂરું પાડતું બજાર છે.

- જેમાં એક દિવસથી માંડીને એક વર્ષ સુધીના સમયગાળા માટે ધિરાણ થાય છે.
- નાણાં બજારને અંકુશમાં રાખવાનું કાર્ય RBIનું છે.
- નાણાં બજારનાં સાધનોમાં નીચે નાનો સમાવેશ થાય છે.

(1) કોલ / નોટિસ મની

(2) ટ્રેઝરી બિલ

(3) ટૂંકાગાળા લોન બજાર

1. કોલ / નોટિસ મની બજાર :

- આ બજારમાં નાણાંની ફેરબદલી બેંકો દ્વારા જ થાય છે.
- ફેરબદલી ધારણ કરવાનો સમયગાળો એક દિવસથી ચૌદ દિવસનો હોય છે.
- આ સાધનને “આંતર બેન્ક માંગ નોટિસ નાણાં બજાર” (Inter Bank Call Notice Market) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- આ બજારમાં સ્ટોક એક્ષચેન્જની મદદ લેવાય છે અને આ સગવડ મોટા બજારમાં જ ઉપલબ્ધ છે.
- આ સેવા અંગેનાં કેન્દ્રો મુંબઈ, કોલકત્તા, ચેન્નાઈ, દિલ્હી તથા અમદાવાદમાં આવેલાં છે.
- વાધુલ સમિતિની ભલામણોને ધ્યાનમાં રાખીને અન્ય નોન બેંકિંગ સંસ્થાઓના પ્રવેશ અંગેના નિયમો હળવા કરવામાં આવ્યા છે.

કોલમનીના પક્ષકારો અંગેના નિયમો નીચે મુજબ છે,

(A) શિડ્યુલ કોમર્શિયલ બેંકિંગ

(a) ધિરાણ લેવા અંગે : બેંકો પખવાડિયા દરમ્યાન કોઈ પણ દિવસે મૂડી ભંડોળના મહત્તમ 12.5% જેટલું ધિરાણ મેળવી શકે છે.

(b) ધિરાણ આપવા અંગે : બેંકો પખવાડિયા દરમ્યાન કોઈ પણ દિવસે મૂડી ભંડોળના મહત્તમ 50% જેટલું ધિરાણ આપી શકે છે.

(B) સહકારી બેંકો :

(a) ધિરાણ લેવા અંગે : રાજકીય, જિલ્લા તથા અર્બન કો-ઓપરેટિવ બેંકો માટે દૈનિક ધિરાણની રકમ તેમના છેલ્લાં પૂર્ણ થયેલાં નાણાકીય વર્ષની ડિપોઝીટના 2% કરતા વધુ હોવી જોઈએ નહિ.

(b) ધિરાણ આપવા અંગેની આ બેંકોને કોઈ મર્યાદા નથી.

(C) પ્રાયમરી વિકેતા :

(a) ધિરાણ લેવા અંગે : પોતાના ધારણ કરેલ ભંડોળનાં 25% જેટલી રકમ મેળવી શકે છે.

(b) ધિરાણ આપવા અંગે : ધારણ કરેલ ભંડોળના 25% જેટલી રકમ ધિરાણ તરીકે આપી શકે છે.

(2) ટ્રેઝરી બિલ :

(A) અર્થ

સરકાર દ્વારા ટૂંકાગાળા માટે નાણાં ઉછીના લેવા માટેનું નાણાકીય સાધન એટલે ટ્રેઝરી બિલ્સ. સરકાર પોતાની ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે આ સાધનનો ઉપયોગ કરે છે. SLRનાં હેતુ માટે તેને માન્ય જામીનગીરી તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ભારતમાં આ જામીનગીરી વ્યક્તિઓ, પેઢી, કંપની, બેંક તથા નાણાકીય સંસ્થા ખરીદી શકે છે.

ટ્રેઝરી બિલના મુખ્ય ફાયદામાં તેની ટૂંકી મુદત તરલતા વધુ હોય છે. ધાલખાધનું જોખમ હોતુ નથી, નિયત વળતર પણ મળે છે, ન્યૂનતમ વ્યવહાર ખર્ચ થાય છે, પુનઃ ધિરાણની વ્યવસ્થા પણ છે.

(B) લક્ષણો :

- (1) આ સંપૂર્ણપણે નાણાકીય બીલ છે.
- (2) તેનો સમયગાળો 91, 182 તથા 364 દિવસનો હોય છે.
- (3) તે RBI દ્વારા કેન્દ્ર સરકાર વતી બહાર પાડવામાં આવે છે.
- (4) રોકાણકારોને ચોક્કસ વળતર આપે છે.
- (5) સરકારની ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાત પૂરી કરે છે.
- (6) સલામતીની કક્ષા ઊંચી છે.

(C) પ્રકારો :

ટ્રેઝરી બિલના મુખ્યત્વે બે પ્રકારો છે.

(1) સામાન્ય બિલ :

સરકારની ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાત માટે બહાર પાડવામાં આવે છે. તે ગમે તે સમયે ખરીદી તથા વેચી શકાય છે. તેને માર્કેટબલ જામીનગીરી તરીકે ઓળખાય છે. તેનું પરોક્ષ બજારમાં ખરીદ વેચાણ થઈ શકે છે.

(2) ખાસ હેતુ માટેનું બિલ :

આ બિલ RBI માટે જ બહાર પાડવામાં આવે છે, તેને RBI જ ખરીદે છે. RBI તેના બદલામાં ચલણી નોટ પૂરી પાડે છે. આ બિલ માટે પરોક્ષ બજારની સેવાઓ ઉપલબ્ધ નથી.

(D) પક્ષકારો :

આ બજારના સંદર્ભમાં કોર્મશિયલ બેંકો, STCI, દ્વારા RBI પાસે એક ખાતું ખોલવામાં આવે છે, જેને ગૌણ સામાન્ય ખાતા વહી કહે છે. ટ્રેઝરી બિલનું ખરીદ વેચાણ આ ખાતામાં નોંધાય છે.

જે રોકાણકારો પાસે ગૌણ સામાન્ય ખાતાની વ્યવસ્થા ન હોય તેઓ DFHIની મદદથી આ બિલ્સની ખરીદી તથા વેચાણ કરે છે. આ બજારના સંબંધિત પક્ષકારોમાં RBI, SBI, કોર્મશિયલ બેંક, DFHI, STCI તથા LIC, GIC UTT જેવી નાણાકીય સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે.

(3) ટૂંકાગાળાનું લોન બજાર :

આ બજાર કોર્પોરેટ ક્ષેત્રની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરી છે. આ બજારમાં રોકડ શાખ ધિરાણ અને બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ જેવી સેવાઓ બેંકો દ્વારા આપવામાં આવે છે. વેપાર અને ધંધામાં ટૂંકાગાળાની નાણાં પ્રાપ્તિ માટે આ બહુ જ પ્રચલિત છે.

8.7 ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાનો વિકાસ :

ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાના વિકાસને મુખ્યત્વે ત્રણ તબક્કામાં વહેંચી શકાય,

- (A) આઝાદી પહેલાંનો તબક્કો
- (B) આઝાદી પછીનો, પરંતુ ઉદારીકરણ પહેલાંનો
- (C) ઉદારીકરણ પછીનો સમય

(A) આઝાદી પહેલાંનો તબક્કો

- ભારતમાં કાગળ આધારિત વ્યવસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી.
- આ આપણી નોટો કોર્મશિયલ બેંકો દ્વારા બહાર પાડવામાં આવતી હતી.
- પેપર છાપવાની શરૂઆત બેંક ઓફ હિન્દુસ્તાન, ધી જનરલ બેંક ઓફ બંગાળ અને બિહાર દ્વારા કરવામાં આવી.

- 1935માં RBIની સ્થાપના થઈ.

- 19મી સદીમાં ત્રણ પ્રેસિડન્સી બેંકોની સ્થાપના થઈ આ સમય દરમ્યાન બેંકિંગ ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર સફળતા મળી ન હતી.

- બેંકિંગ વ્યવસ્થા પણ બિનસંયોજિત હતી.

- 1917માં પ્રથમ વખત ટ્રેઝરી બિલ બહાર પાડવામાં આવ્યા.

- RBIની સ્થાપના પછી ટ્રેઝરી બિલ વટાવવાની વ્યવસ્થા પણ કરવામાં આવી.

(B) આઝાદી પછીનો, પરંતુ ઉદારીકરણ પહેલાંનો તબક્કો :

- આઝાદી પછી ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાનો ઝડપી વિકાસ થયો.

- આ સમયગાળા દરમ્યાન વિવિધ સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવે છે, જે લાંબાગાળાના ભંડોળ પૂરા પાડી શકે.

- 1948માં IFCI 1955માં ICICI તથા 1964માં IDBI જેવી સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી.

- આ સમય દરમ્યાન નાણાકીય વ્યવસ્થાને નિયંત્રિત કરવા Capital Issues Act, Banking Regulation Act જેવાં કાયદાઓ બહાર પાડવામાં આવ્યા.

- IDBI તથા ICICI જેવી નાણાકીય સંસ્થાઓને પણ સર્ટિફિકેટ ઓફ ડિપોઝિટ અંગે મંજૂરી આપવામાં આવી.

(C) ઉદારીકરણ પછીનો સમય :

1991માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નવી આર્થિક નીતિની જાહેરાત કરવામાં આવી. જેમાં ભારતીય નાણાંક્ષેત્ર ને કાર્યક્ષમ અને અસરકારક બનાવવા માટે સુધારા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા, જેમાં નીચેના ઉદ્દેશો હતા.

નાણાકીય વ્યવસ્થાને

- પારદર્શક બનાવવી.
- સ્વયં સંચાલિત બનાવવી.
- બજારલક્ષી બનાવવી.
- વ્યાજદરોની નિયંત્રિત પદ્ધતિ દૂર કરવી.
- નાણાકીય બજારમાં મુક્ત પ્રવેશ અને નિગમની વ્યવસ્થા ઊભી કરવી.
- ઉત્તમ પ્રકારના નાણાકીય માળખાની રચના કરવી.
- SLR તથા CRRના દરમાં ઘટાડો કરવો.
- બેંકોને તેમના કામકાજનાં સંદર્ભમાં છૂટ આપવી.
- મૂડી બજારના સંદર્ભમાં પ્રત્યક્ષ બજાર, પરોક્ષ બજાર તથા સરકારી જમીનગીરીનું બજાર વગેરેનો સમાવેશ કરવો.
- 1992માં NSEની સ્થાપના થઈ.
- 1992માં કોર્મશિયલ બેંકો અને નાણાકીય સંસ્થાઓને નાણાં બજાર મ્યુચ્યુઅલ ફંડ અંગે મજૂરી આપવામાં આવી.
- 364, 182, 91 દિવસ માટે. ટ્રેઝરી બિલની જોગવાઈમાં અવારનવાર જરૂરિયાત પ્રમાણે સુધારા કરવામાં આવ્યાં.

8. (8) ફોરેન એક્ષચેન્જ માર્કેટ :

- દરેક દેશને પોતાનું નાણાંનું ચલણ હોય છે. સામાન્ય રીતે પોતાનું ચલણ કોઈ પણ દેશ બીજા સાથે ફેરબદલી કરી શકે છે.
- એક્ષચેન્જ રેઈટ :
- બે દેશ અરસપરસ પોતાનું ચલણી નાણું જે કિંમત કે ગુણોત્તરમાં ફેરબદલ કરે છે તેને એક્ષચેન્જ રેઈટ કહેવામાં આવે છે.
- જ્યારે બે દેશ એક બીજા સાથે વ્યાપાર કરતા હોય ત્યારે તેમને નાણાકીય ફેરબદલ માટે યોગ્ય સુવિધા જોઈએ છે, જે 'ફોરેન એક્ષચેન્જ માર્કેટ' પૂરી પાડે છે.
- કેટલીકવાર દેશ, વિદેશી ચલણમાં નાણાં સ્વીકારવાનો આગ્રહ રાખે છે (જેમ કે, ડોલરમાં) જેના કારણે નીચે મુજબ છે.
 - (1) જે તે દેશનું પોતાનું ચલણ જેની કિંમતમાં અવારનવાર ઉતાર-ચઢાવ આપવાની શક્યતા હોય છે.
 - (2) જે તે દેશનું ચલણ ઉચ્ચ કુગાવાયુક્ત હોય છે.
 - (3) વિદેશી ચલણમાં નાણાં સ્વીકારવાથી જોખમમાં ઘટાડો થાય છે.
- ફોરેન એક્ષચેન્જ માર્કેટનો ફેલાવો ખૂબ જ વધુ છે અને ખૂબ જ ઝડપી છે.
- આ માર્કેટ એ વિશ્વનું મોટામાં મોટું સ્ક્રીન બેઈઝ તથા 24 કલાક ચાલતું બજાર છે.
- સૌથી મોટી સંખ્યામાં ખરીદનાર તથા વેચનાર હોય છે.
- સૌથી આગળ પડતું ફોરેન એક્ષચેન્જ માર્કેટ લંડન, ટોકિયો, પેરિસ, ટોરન્ટો અને મિલાનમાં છે.
- ફોરેન એક્ષચેન્જમાં થતો નાનો સરખો ફેરફાર ગ્રાહકનાં ફોરેન એક્ષચેન્જ રેઈટ પર અસર કરે છે.
- ફોરેન એક્ષચેન્જ માર્કેટમાં ઈનવેસ્ટમેન્ટ પ્રોટેક્સન રોકાણ સુરક્ષા-સલામતી માટેના કોઈ કાયદા નથી.
- આ માર્કેટ ખરીદનાર તથા વેચનાર વચ્ચેના મધ્યસ્થીનું કાર્ય કરે છે.
- નાણાંના વ્યવહારો વર્લ્ડવાઈડ ઈન્ટરબેંકના માધ્યમથી થાય છે.

- આ માર્કેટ કોઈ એક જગ્યાએ સ્થાપિત નથી આ વિવિધ દેશની બેંક, ડીલર અને દલાલ વચ્ચેના વ્યવહારોનું બજાર છે.
- સ્પોટ માર્કેટમાં નાણાકીય ચલણની ડિલીવરી ત્વરિત (બે દિવસ)માં કરવામાં આવે છે.
- ફોરવર્ડ બજારમાં ચલણની ખરીદી તથા વેચાણ ભવિષ્યના કોઈ ચોક્કસ દિવસે કરવામાં આવે છે.
- આ બજારમાં મુખ્યત્વે પક્ષકારો વ્યાપારી બેંકો, વેપારી તથા રોકાણકારો ડીલર તથા દલાલો, ઇન્વેસ્ટમેન્ટ બેંક, સેન્ટ્રલ બેંક, વગેરે હોય છે.
- ફોરેન એક્સચેન્જ આંકડાઓ (વેચાણ ચલણ અને ખરીદ ચલણ અંગેના) રોજબરોજ ચાર અલગ અલગ માધ્યમથી બહાર પડે છે.
- સ્પોટ પ્રાઈઝ, ફોરવર્ડ ક્વોટમાં 30, 90, 120 દિવસનો સમય આપવામાં આવે છે.
- આ ફોરવર્ડના વ્યવહારો આંતર બેંકિંગ દ્વારા થાય છે. જેના દર પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ હોઈ શકે છે.
- ભારતમાં પ્રત્યક્ષ દરને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
દા.ત. ભારતમાં 72 રૂ. વડે 1 ડોલર ખરીદવા માટે છે. આને પ્રત્યક્ષ દર કહેવામાં આવે છે.

(9) ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાની નબળાઈઓ

- (1) વધતી જતી નાણાકીય સંસ્થાઓના કારણે કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો જોવા મળ્યો છે.
- (2) ઘણા બધા સંજોગોમાં રાજકીયપત્ર તથા અન્ય કારણોસર છેતરપીંડી તથા ગોટાળાને રોકી શકાતા નથી.
- (3) ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થામાં યોગ્ય મૂડી બજારનું માળખું નથી.
- (4) ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થા પ્રમાણમાં ફ્લેક્સીબલ નથી.
- (5) ભારતીય નાણાકીય બજાર પૂર્ણપણે વિકસિત નથી.
- (6) નાણાકીય બજારમાં વ્યાજનાં દર સંતોષકારક નથી.
- (7) શરાફો ધીરેલ નાણાં પર વધુ પડતો વ્યાજનો દર લે છે.

8.10 નાણાં બજાર તથા મૂડી બજારનો તફાવત :

ક્રમ	નાણા બજાર	મૂડી બજાર
(1)	તેની મુદત 1 વર્ષ કરતા ઓછી હોય છે.	તેની મુદત 1 વર્ષ કરતા વધુ હોય છે.
(2)	ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરે છે.	લાંબાગાળાની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરે છે.
(3)	કોર્મશિયલ પેપર, ટ્રેઝરી બિલ્સ, કોર્મશિયલ પેપર, સર્ટિફિકેટ ઓફ ડિપોઝિટ લોન, કેશ કેરિટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.	શેર, ડિબેન્ચર, લાંબાગાળાની લોન, સરકારી બોન્ડ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
(4)	RBI તથા કોર્મશિયલ બેંકોએ આ બજારની અગત્યની સંસ્થા છે.	ડેવલપમેન્ટ બેંક તથા મૂડી બજાર અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે.
(5)	નાણાકીય સાધનોમાં રકમનું કદ મોટું હોય છે.	નાણાકીય સાધનોમાં રકમનું કદ નાનું હોય છે.
(6)	સ્થળ નિશ્ચિત હોતું નથી.	આ બજારનાં વ્યવહારો સ્ટોક એક્સચેન્જમાં થતા હોય છે.
(7)	વ્યવહાર માટે દલાલની જરૂર પડતી નથી.	વ્યવહાર માટે દલાલની જરૂર પડે છે.

8.11 સ્વાધ્યાય

(તમારી પ્રગતિ ચકાસો)

- (1) નાણાકીય બજારનો અર્થ આપી લક્ષણો જણાવો.
- (2) નાણાકીય વ્યવસ્થાનાં કાર્યોની વિસ્તારથી ચર્ચા કરો.
- (3) મૂડી બજારનો અર્થ આપો.
- (4) ટૂંકનોંધ લખો.
 - (1) ઔદ્યોગિક જમીનગીરી બજાર
 - (2) સરકારી જમીનગીરી
 - (3) લાંબાગાળાની લોન
 - (4) નાણાકીય બાંધકામ દલાલો
- (5) નાણાં બજારનો અર્થ આપો.
- (6) કોલ / નોટિસ મનીબજાર સવિસ્તાર સમજાવો.
- (7) ટ્રેઝરી બિલ વિશે નોંધ લખો.
- (8) ભારતીય નાણાકીય વ્યવસ્થાનો વિકાસ સવિસ્તાર સમજાવો.
- (9) ફોરેન એક્ષચેન્જ માર્કેટ પર નોંધ લખો.
- (10) ભારતીય નાણાકીય બજારને વ્યવસ્થાની નબળાઈઓ જણાવો.
- (11) નાણાં બજાર તથા મૂડી બજાર વચ્ચેનો તફાવત આપો.
- (12) યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ આપો. (બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નો)
 - (1) નાણાકીય વ્યવસ્થા એ
 - (A) બચતોનું પ્રેરકબળ છે.
 - (B) બચતોમાં ગતિશીલતા લાવે
 - (C) ભંડોળનું રોકાણ કરે.
 - (D) ઉપરના બધા જ
 - (2) 1969માં કેટલી બેંકોનું રાષ્ટ્રીયકરણ થયું.
 - (A) 14 (B) 22 (C) 16 (D) 24
 - (3) મૂડીબજાર કયા બજાર સાથે સંબંધ ધરાવે છે.
 - (A) ઔદ્યોગિક જમીનગીરી બજાર
 - (B) સરકારી જમીનગીરી બજાર
 - (C) લાંબાગાળાની લોન બજાર
 - (D) ઉપરના બધા
 - (4) નાણાકીય સાધન એ
 - (A) નાણાંની નજીકનો વિકલ્પ ગણવામાં આવે છે. (B) નાણાં સમકક્ષ ગણવામાં આવે છે.
 - (C) A અને B (D) એકપણ નહિ
 - (5) નીચેનામાંથી કયું સાધન નાણાં બજારનો હિસ્સો નથી ?
 - (A) પ્રેફરન્સ શેર (B) ઈક્વિટી શેર (C) ડિબેન્ચર (D) ઉપરના બધા

- (6) ટ્રેઝરી બિલ્સ
 (A) RBI વતી કેન્દ્ર સરકાર બહાર પાડે છે.
 (B) કોમર્શિયલ બેન્ક વતી RBI બહાર પાડે છે.
 (C) RBI દ્વારા કેન્દ્ર સરકાર વતી બહાર પાડે છે. (D) ઉપરના એકેય નહીં
- (7) નીચેનામાંથી કયું સાધન નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ છે.
 (A) ઇક્વિટી શેર (B) ડિબેન્ચર (C) પ્રેફરન્સ શેર (D) એકપણ નહિ
- (8) માં નાણાની ફેરબદલી બેંકો દ્વારા જ થાય છે.
 (A) કોલ મની (B) ટ્રેઝરી બિલ (C) કોમર્શિયલ બિલ (D) બધા જ
- (9) ને આંતરિક બેંક માંગ નોટિસ નાણાં બજાર કહે છે.
 (A) ટ્રેઝરી બિલ (B) કોલ મની (C) કોમર્શિયલ બિલ (D) બધા જ
- (10) કોલ મની માટે ની મદદ લેવાય છે.
 (A) શેર બજાર (B) સરકારી બજાર (C) RBI (D) એક પણ નહિ
- (11) એ સંપૂર્ણપણે નાણાકીય બિલ છે.
 (A) ટ્રેઝરી બિલ (B) ડિબેન્ચર (C) પ્રેફરન્સ શેર (D) ઇક્વિટી શેર
- (12) RBIની સ્થાપના સાલમાં થઈ.
 (A) 1930 (B) 1940 (C) 1935 (D) 1949
- (13) માં પ્રથમ વખત ટ્રેઝરી બિલ બહાર પાડવામાં આવ્યું.
 (A) 1917 (B) 1920 (C) 1930 (D) 1935
- (14) માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ઉદારીકરણની નીતિ રજૂ કરવામાં આવી.
 (A) 1980 (B) 1991 (C) 1975 (D) 1948
- (15) ટૂંકાગાળાની જરૂરિયાત પૂરી કરે છે.
 (A) નાણાં બજાર (B) મૂડી બજાર (C) બેંક (D) RBI
- જવાબ : (1) (D) (2) (A) (3) (D) (4) (C) (5) (D) (6) (C) (7) (D) (8) (A) (9) (C) (10) (A) (11) (A) (12) (C) (13) (A) (14) (B) (15) (A)

યુનિવર્સિટી ગીત

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:

શિક્ષણ, સંસ્કૃતિ, સદ્ભાવ, દિવ્યબોધનું ધામ
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી નામ;
સૌને સૌની પાંખ મળે, ને સૌને સૌનું આભ,
દશે દિશામાં સ્મિત વહે હો દશે દિશે શુભ-લાભ.

અભણ રહી અજ્ઞાનના શાને, અંધકારને પીવો ?
કહે બુદ્ધ આંબેડકર કહે, તું થા તારો દીવો;
શારદીય અજવાળા પહોંચ્યાં ગુર્જર ગામે ગામ
ધ્રુવ તારકની જેમ ઝળહળે એકલવ્યની શાન.

સરસ્વતીના મયૂર તમારે ફળિયે આવી ગહેકે
અંધકારને હડસેલીને ઉજાસના ફૂલ મહેકે;
બંધન નહીં કો સ્થાન સમયના જવું ન ઘરથી દૂર
ઘર આવી મા હરે શારદા દૈન્ય તિમિરના પૂર.

સંસ્કારોની સુગંધ મહેકે, મન મંદિરને ધામે
સુખની ટપાલ પહોંચે સૌને પોતાને સરનામે;
સમાજ કેરે દરિયે હાંકી શિક્ષણ કેરું વહાણ,
આવો કરીયે આપણ સૌ
ભવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ...
દિવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ...
ભવ્ય રાષ્ટ્ર નિર્માણ

